

Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz

AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ

Ve

Celvetiyye Tarîkatı

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Dördüncü Baskının Önsözü	9
Üçüncü Baskının Önsözü	11
Önsöz	13
Kısaltmalar	15

BİRİNCİ KISIM

AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ

(Hayâtı ve Eserleri)

GİRİŞ

A) XIII. Asır'dan XVII. Asr'a kadar Anadolu'daki tasavvufî cereyanlara umûmî bir bakış	13
B) Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin yaşadığı devrin siyâsî ve ictimâî durumu.....	27
C) Tez ile ilgili kaynakların tenkidi	33

BİRİNCİ BÖLÜM

AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ'NİN HAYÂTI

A) Üftâde'ye intisâbından önceki hayâtı

I. Yetişmesi

1 – Adı ve nesebi	42
2 – Doğum yeri ve memleketi	44
3 – Medrese Eğitimi	47

II. Resmî vazîfeleri

B) Üftâde'ye intisâbından sonraki hayâtı

I. İntisâbı ve mürîdliği	51
II. Hilâfeti	52
III. Şeyhliği	
1 – Rumeli tarafına seyâhatı ve orada ikâmeti	54
2 – Hüdâyî'nin şeyh olarak İstanbul'a gelişi	55
3 – Ferhad Paşa ile Tebriz seferine iştirâkı	56

4 – Hüdâyî'nin vâizlik hizmetleri	57
5 – Hüdâyî'nin pâdişâhlarla münâsebeti	58
6 – Ayşe Sultân'la evlenmesi mes'elesi	73
7 – Hüdâyî'nin hacc seferleri ve vefâtı	74
8 – Çocukları ve soyu	76
C) Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin menkıbe ve kerâmetleri	
I. İntisâbına âid menkıbeleri	79
II. Müridlik devresine âid menkıbeleri	81
III. Şeyhlik Devresine âid menkıbeleri	84
IV. Müntesiplerine duâsı	90

İKİNCİ BÖLÜM

AZİZ MAHMÛD HÛDÂÎ'NİN ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

A) İlmî, edebî ve tasavvufî şahsiyeti	
I. İlmî şahsiyeti	93
II. Edebî şahsiyeti	94
III. Tasavvufî şahsiyeti	100
B) Eserleri	
I. Arapça eserleri	107
II. Türkçe eserleri	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZİZ MAHMÛD HÛDÂÎ'NİN ŞÖHRETİ, NÜFÛZ VE TE'SİRİ

A) Şöhreti ve nüfûzu	128
B) Te'siri	
I. Halifeleri	131
II. Muhib ve müridleri	139

İKİNCİ KISIM

CELVETİYYE TARİKATI

(Târihçe ve Âdâb)

GİRİŞ

A) Tarikat ve tarikatların doğuşu	151
B) Tarikatlara dâir bâzı istılahlar	153
C) Seyr u sülûk usûllerine göre tarikatlar	155

BİRİNCİ BÖLÜM

CELVETİYYE TARİKATININ TÂRİHÇESİ

A) Celvet ve Celvetiyye	157
B) Hüdâyî'ye kadar târihçe-i tarikat	160
I. Celvetî silsilesi	161
II. Celvetî meşâyihinin terâcim-i ahvâli:	

1 – İbrâhim Zâhid Gîlânî	162
2 – Safiyyüddin Erdebîlî	164
3 – Sadreddîn Erdebîlî	167
4 – Alâeddin Erdebîlî	168
5 – Ebû Hâmid Hamîdüddin Aksarâyî (Somuncu Baba)	172
6 – Hacı Bayram Velî	176
7 – Akbiyık Meczûb	182
8 – Muk’ad Hızır Dede	184
9 – Mehmed Muhyiddîn Üftâde	186

İKİNCİ BÖLÜM

CELVETİYYE TARİKATI ÂDÂBI

A) Celvetiyye’nin temel prensipleri	191
I. Tezkiye	191
II. Tasfiye	192
III. Tecliye	192
B) Celvetiyye’de sülûkün esasları	
I. Zikirde iştigal	193
1 – Tevhîd zikri	196
2 – Esmâ (-i Seb’a) zikri	201
II. Sûrî ve ma’nevî mücâhede	204
C) Celvetiyye’de teslik tarzı	
I. Şeyh – mürîd münâsebetleri	206
1 – Şeyhin sıfat ve alâmetleri	208
2 – Celvetiyye’de şeyh’e intisâb (=Bey’at)	209
II. Sâlikin seyr u sülûk mükellefiyetleri	213
III. Sâlikin riâyet edeceği edepler	
1 – Şeyhine karşı edepleri	217
2 – Nefsine karşı edepleri	220
3 – İhvânına ve diğer insanlara karşı edepleri	222
IV. Celvetiyye’de sülûkün mertebeleri	
1 – Tabiât mertebesi	224
2 – Nefs mertebesi	225
3 – Rûh mertebesi	226
4 – Sırr mertebesi	227
V. Hilâfet (irşâd’a izin)	228
D) Celvetî âyîni (Nısf-ı kıyam)	230
E) Celvetiyye’de tâc ve kisve	231
F) Celvetiyye’nin diğer tarikatlarla münâsebeti	
I. Halvetiyye ile münâsebeti	234
II. Bayramiyye ile münâsebeti	237
III. Bistâmiyye (Nakşbendiyye) ile münâsebeti	241

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CELVETİYYE’NİN ŞÜBELERİ VE İSTANBUL CELVETİ TEKKELERİ

A) Celvetiyye’nin yayılışı	243
B) Celvetiyye Tarikatı şubeleri	
I. Selâmiyye	244
1 – Zâkirzâde Abdullah Efendi	244
2 – Selâmî Ali Efendi	245
II. Hakkıyye	247
1 – Atpazârî Osman Efendi	247
2 – Bursalı İsmâil Hakkı	249
III. Fenâiyye	250
IV. Hâşimiyye	250
C) İstanbul Celvetî Tekkeleri	
I. Hüdâyî Külliyesi veya Celvetî Âsitânesi	254
1 – Külliyyenin târihçesi	254
2 – Külliyyenin bugünkü durumu	257
3 – Hüdâyî Dergâhı’nda celvetî âyîni	264
4 – Hüdâyî Âsitânesi’nde post-nişin olan şeyhler	266
II. İstanbul’da bulunan diğer celvetî tekkeleri	279
D) Celvetiyye’de Mûsikî	304
NETİCE	309
Kitâbiyât	313
İndeksler	323

DÖRDÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

İlki 1982’de Erkam Yayınları tarafından gerçekleştirilen bu eserin, aradan geçen onyediyıl sonra, dördüncü baskısı da yine aynı yayınevi tarafından gerçekleştirilmiş bulunuyor. İkinci baskı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları arasından çıkmıştı. (İstanbul 1984).

Aradan geçen onyediyıllık süre içinde Hüdâyî hazretlerinin eserlerinden bir kısmı üzerinde yüksek lisans çalışması yapıldı. Bir kısmı basılan bu çalışmalar, kamuoyunun Hüdâyî ile daha yakından tanışmasına katkıda bulundu.

Eserin üçüncü baskısının önsözünde temennî ettiğimiz video çalışmasının bu arada gerçekleşmesi, sihirli kutu televizyon aracılığı ile Hz. Hüdâyî’yi evlere ve gönüllere taşıdı.

Eserin baskıya girdiği şu ramazan ikliminde Hüdâyî türbe ve külliyesine koşup gelen sayıları onbinlerle ifade edilecek ziyaretçi seli, bize iki şeyi hatırlatıyor:

Birincisi Hüdâyî hakkında yapılan yazılı ve görsel yayınlar etkisini göstermiş ve halkımız artık Hz. Hüdâyî'yi daha yakından tanıyarak sahiplenmiştir.

İkincisi insanımız ekonomik ve sosyal hayatın baskıcı ve sıkıntı verici ortamından bunalarak maneviyatın ruh-nüvâz iklimine koşmakta ve gönül dünyasını o ortamda dinlendirmeye çalışmaktadır.

Her toplumun yeni nesillere sunacağı model insanları vardır ve olmalıdır. Bugün toplumumuz tarihin derinliklerinde yüce milletimize yol göstermiş Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Yûnus Emre, Hacı Bayram Velî, Hacı Bektaş Velî ve Azîz Mahmûd Hüdâyî gibi gönül sultanlarının kuşatıcı ve kucaklayıcı havasını teneffüs etmek istiyor. İnsanımızın aradığı ve bu zevâtın türbe ve dergâhlarında, eserlerinde ve şiirlerinde bulduğu, bu enginliktir. Bu yüzden bu insanları eserleri ve tesirleriyle yakından tanımak ve tanıtmak toplumsal bir görevdir.

H. Kâmil YILMAZ

Erenköy, 7 Ocak 1999

ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

Bu eser, Aziz Mahmud Hüdâyî hazretleri hakkında yapılan çalışmaların ne ilkidir, ne de sonuncusu. Hz. Hüdâyî gibi bir devrin tarihine imzasını atmış, eserleri, fikirleri ve vakıfları ile asırlara hükmetmiş bir gönül sultanı hakkında pek çok araştırmalar yapılması, onun çeşitli yönleri ve eserleri ile nesillere tanıtılması ahlâfının görevidir. Bu eser, bu görevi kendi mütevazî ölçüleri içinde yerine getirmek üzere yapılmış, iddiâdan uzak bir çalışmadır. İlk baskısı 1982'de yapılan eser 1984'de ikinci defa basıldı. Üç yılı aşkın bir zamandan beri mevcûdu tükenen eser, son zamanlarda yeniden aranır ve sorulur olunca tekrar basılmasına karar verildi.

Özellikle son zamanlarda Hüdâyî cami ve türbesine yapılan ziyaretler arttı. Hüdâyî'nin hayatı ve tarîkatı konusunda bilgi edinmek isteyen kimselerin sayısı çoğaldı. Hüdâyî'nin iki risâlesinden oluşan **İlim Amel ve Seyr u Sülûk** (Erkam Yayınları, 1988 İstanbul) adlı neşrimiz de kısa zamanda tükendi.

Halkımızın gönül sultanı büyük veliler konusundaki duyarlılığı mâlûmdur. Bu yüzden son zamanlarda Hüdâyî cami ve türbesi, beş-on yıl öncesiyle kıyaslanamayacak bir canlılık kazandı.

Hüdâyî türbesi her gün yüzlerce kişi tarafından fatihalar okunarak ziyaret olunmakta, ziyaretçiler Hüdâyî'nin meşhûr duâsına nâil olabilmek için âdeta yarışmaktalar. Külliye bir bakıma tarihi fonksiyonunu yeniden ifâ ve icrâ etmeye başladı.

1985 yılında Aziz Mahmûd Hüdâyî adına kurulan vakfın, külliye içinde başlattığı aş-evi (imaret) faaliyeti, fukara ve talebenin iâşe ve ibâtesine yönelik hizmetler, hayırsever halkımızın desteğiyle sürmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve İstanbul Başmüdürlüğü'nün kıymetli gayretleriyle onarımına başlanan külliyenin, tamirinin tamamlanması ve tekrar halkımızın hizmetine sunulması, şüphesiz hizmet alanını ve etkinlik sahasını genişletecek ve Hz. Hüdâyî'nin rûhunun şâd olmasına vesile olacaktır.

Menkıbeleri ve ilâhîleri, yıllar boyu kalplerimizi ve kulaklarımızı süsleyen Hz. Hüdâyî, diğer bütün yönleriyle tanıtılmalıdır. Sadece Üsküdar ve İstanbul değil, bütün Türkiye ve İslâm dünyası, bu büyük mânâ erini bütün büyüklükleriyle tanımalıdır. Bu yüzden kitapların yanısıra, teyp kaseti güzel bir başlangıç olmuştur. Video kasetleri ve televizyon programları bunu izlerse şüphesiz çok yararlı olur.

Eserlerinden ancak birkaçı neşredilmiş bulunan Hz. Hüdâyî'nin bütün eserlerinin yayın dünyamıza kazandırılması, besteli ilâhîlerinin mûsikî dünyamızdaki yerini alması, vakıflarının vakfiyesi istikametinde ihyâ edilerek halkımızın hizmetine sunulması en büyük niyâzımızdır. Eserimizin üçüncü baskısı vesilesiyle O'nun adını ve eserlerini yaşatmak için kurulan ve bu vâdide hizmet veren Azîz Mahmûd Hüdâyî Vakfı kurucularına ve mütevellilerine, Hüdâyî külliyesini imar ve ihyâ için her türlü onarım ve bakım işlemlerini büyük bir titizlikle yürüten Vakıflar Genel Müdürlüğü ve İstanbul Bölge Başmüdürlüğü yetkililerine bir Hüdâyî muhibbi olarak bu satırlar arasında teşekkür etmek istiyorum.

H. Kâmil YILMAZ

Erenköy, 14 Mart 1990

ÖNSÖZ

Hamd âlemlerin yüce Rabbi'na, Salât u selâm ve her türlü ihtiram O'nun sevgilisi, rahmet müjdecimiz, Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya onun âl u ashâb ve etbâna...

Zaman devâmlı akıp giderken çok şeyleri de beraberinde alıp götürüyor. Dünyâdaki hizmeti âhirete taşıma gayreti ile ömür süren insanlar, bu fânî alemde göç edip gitmiş olsalar da hâlâ aramızda yaşıyorlar.

Maddî hayâtımızın idâmesi için Hakk'ın lûtfettiği vâsıtalar ulvî gayelere yöneltilmedikçe topluma hiç fâide sağlamıyor. Bu fânî dünyâdan nice sultânlar, nice Karun'lar geldi geçti, her biri nisyan karanlıklarında kaybolup gittiler. İnsanların gönlünde taht kuran müstesnâ şahsiyetler ise ebedîyete doğru beşerin vicdânında târih olmaktadır.

“Târih tekerrürden ibarettir” derler, keşke sâdece iyi olanlar tekrârlanabilseydi. Büyük insanlar büyük milletlerin bağrından fıskıran hayât pınarlarıdır. Milletleri kuran irâde, âbide şahsiyetlerin varlığı ile gerçekleşir.

Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin dînî târihlerini ortaya koymak için Anadolu'da gelişen çeşitli tarikatlar ve kurucuları hakkında geniş ve sıhhatli araştırmalara ihtiyaç vardır. Böyle bir çalışma Peygamber Efendimiz (s.a.) den zamanımıza kadar geniş bir tasavvuf târihînin hazırlanmasına da vesîle olur.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Kanûnî'den, IV. Murad'a kadar yedi pâdişah devrini idrâk eden Azîz Mahmûd Hüdâyî, siyasî ve iktisadî hayâtın bozulmaya yüz tuttuğu bir asırda yaşamıştır. Onun yaşadığı devir, tekke-medrese mücâdelesinin alevlenmesine tekaddüm eden yıllardır. Sultân ve ümerâ arasında yavaş yavaş azalmaya başlayan tarikat nüfûzunun Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin şahsında birdenbire bir tırmanış göstermesi bizi onu yakından tanımaya sevketti.

Azîz Mahmûd Hüdâyî ve tarikatı hakkındaki bu çalışmamız iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısım, Hüdâyî'nin hayâtı ve eserlerine; ikinci kısım ise tarikatına aittir.

Birinci kısım üç bölümden müteşekkildir ve bu bölümler de I– Hayâtı ve menkabevî hayâtı, II– Şahsiyeti ve eserleri, III– Tesîri, şöhret ve nüfûzuna dâirdir. Birinci kısmı hazırlarken daha ziyâde Hüdâyî'nin kendi eserlerinden ve devrine ait biyografik, târihî eserlerden yararlandık.

İkinci kısımda Celvetiyye tarikatının târihçesi ve âdâbını anlatırken de yine birinci derecede Hüdâyî'nin kendi eserlerinden, diğer Celvetî meşâyihinin âdâba dâir eserlerinden ve diğer tasavvufî kaynaklardan istifâdeye çalıştık.

Çalışmamızın devâmı esnâsında büyük yardım ve desteğini gördüğüm Hocam Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı'ya, İ.Ü. Edebîyat Fakültesi kütüphâ necilik uzmanı İsmail Erünsal'a, tekkeler ve câmiler ile ilgili değerli çalışmaları ile tanınan Şinasi Akbatu'ya, kıymetli çalışmalarından istifâde ettiğim Ziver Tezeren'e, teşekkürü îfâsı zarûrî bir vecîbe telâkkî ederim.

Ve minallahi't-tevfik

H. Kâmil YILMAZ

Erenköy, 7 Eylül 1980

KISALTMALAR

a.e.	: aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser
a. mak.	: aynı makale
a.g.mak.	: adı geçen makale
Antoloji	: Türk MüsİKİsİ Antolojİsİ (S. Nüzhet Ergun)
Âsitâne-i aliyye’de ve bilâd-ı selâsede... tekkeler (hankâhlar)	: Âsitâne-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâse’de kâin el-ân mevcûd ve muhterik olmuş tekkelerin isim ve şöhretleri ve mukâbele-i şerİfe günleri beyân olunur.
Atâyî	: Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-şakâyık
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
A.y.	: Arapça yazma
b.	: İbn
bk.	: bakınız
Blm.	: Bölüm, Bölümü
Bâyezid	: Bâyezid Devlet Kütüphanesi
c.c.	: celle celâluh
D.T.C.F.	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Dürre ve Cevhere	: Cevheretü’l-bidâye ve Dürretü’n-nihâye
Ef.	: Efendi
göst. yer.	: gösterilen yer
Hadîka	: Hadikatü’l-cevâmî
Hediyye	: Hediyyetü’s-sâlikîn (Y. Afvî)
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazret-i
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
ilh.	: ilâ âhurih
İlk Mutasavvıflar	: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İ.Ü.İ.F.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
İ.Ü.Ktp.	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
Kâmus	: Kâmûsu’l-alâm
krş.	: karşılaştırmız
Kronoloji	: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (İ. Hâmi Dânişmend)

Ktp.	: Kütüphâne, Kütüphânesi
Külliyyât	: Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî (M. Gülşen Neşri)
Lemezât	: Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye
M.	: Milâdî
Mad.	: Madde(si)
mlf.	: Müellif
mtcr.	: Mütercim
n.	: dipnot (Yanındaki numara da dipnot numarasıdır)
nşr.	: neşir, neşreden
Osm.	: Osmanlı
O.M.	: Osmanlı Müellifleri
O.T.	: Osmanlı Tarihi, III1 ve III2: Üçüncü cild, birinci ve ikinci kısım
r.a.	: radiyallahu anh
Revnakoğlu	: Revnakoğlu Cemâleddin Server'in İstanbul Tekkeleri Tarihi Notları; A,B, Arşivi, rakam da zarfın numarasını ifâde eder.
s.	: sayı
s.a.	: sallallahu aleyhi ve sellem
sh.	: sahife
Sefîne	: Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr ve Şerh-ı Esmâr-ı Esrâr (H. Vassaf)
Silsile	: Silsile-i Tarîk-ı Celvetî (Bursevî İsmâil Hakkı)
Silsilenâme	: Silsilenâme-i meşâyıh-ı sûfiyye (M. Şükrî)
Şeyhî	: Vakâyiü'l-fudalâ
Taaruf	: Doğuş Devrinde Tasavvuf Taaruf
Tarih Deyimleri	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
Tekke Şiiri	: Tekke Şiiri Antolojisi (V.M. Kocatürk)
Terc.	: Terceme
T.S.M.K.T.Y.K.	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu.
Tuhfe	: Tuhfetü's-sâlikîn (M. Şihâbeddin)
Türk Dervişleri	: İstîlâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri
T.y.	: Türkçe yazma(lar)
Uşşâkizâde	: Zeyl-i Şakâyık
v.	: vefâtı
v. ?	: vefâtı belli değil
v.b.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vdd.	: ve devamının devamı
vr.	: varak
vs.	: ve sâire
yk. bk.	: yukarıya bakınız

BİRİNCİ KISIM

AZİZ MAHMÛD HÛDÂ YÎ

(Hayâtı, Eserleri ve Şahsiyeti)

GİRİŞ

A- XII. ASIRDAN XVII. ASRA KADAR ANADOLUDAKİ TASAVVUFİ CEREYANLARA UMÛMÎ BİR BAKIŞ

Kur'ân'da tezkiye, hadîslerde ihsân kelimesiyle ifâdesini bulan, Asr-ı Saâdet'te zühhd olarak yaşanan tasavvuf cereyanının H. VI./M.XII. Asırdan i'tibâren tarîkatlar şeklinde teşkilâtlanarak islâm memleketlerinin her tarafına yayılmaya başladığı görülmektedir. Bağdad'daki Abbâsî halîfelerinin nüfûzlarının zaafa uğraması ve bu sûretle çeşitli emirliklerin ortaya çıkması netîcesinde islâm devletinin siyasî, askerî ve ma'nevî kuvvetler dengesi bozularak ictimai nizamda teşevvüş ve anarşi başlamıştı. Kuvvetler dengesinin bozulması ma'nevî otoritenin lehine gelişmiş ve ruhlardaki tasavvuf iştîyâkını artırmıştı. Bu devrede manen muzdarip insanlar rûhî âsâyişi sağlayan tekkelere sûfilere ma'nevî himayelerine koşuyorlardı.

Böylece maddî ve ma'nevî birtakım âmillerle tasavvuf, tarîkatlar sayesinde her yana yayılırken bir çok devlet ricâlinin şeyhlere mürîd olması sûfilere büyük bir nüfûz sağlıyordu.¹

Anadolu Selçuklu Devleti kuvvetlenince burada birçok müessesenin yanı sıra tekkeler ve dergâhlar vücûda gelmeye, etraftan gelen veya orada yetişen mutasavvıflar sayesinde kuvvetli bir tasavvuf cereyanı canlanmaya başladı. Bu devrede daha çok Mısır, Irak ve Suriye ile Horasan dervişlerinin geldiği görülmektedir. Bu şeyh ve dervişlerin Anadolu'da yerleşmesiyle Miladi XIII. Asırdan i'tibâren tasavvufî cereyanlar büyük bir önem kazandı. Bu yüzden bu asır, Anadolu'nun islâmlaşmasında önemli rol oynayan Türk göçlerinin yanı sıra muhtelif tarîkatların çeşitli bölgelerde yerleştiği bir devredir.²

Ayrıca (615/1218-616/1219) yılları arasındaki Moğol istilâsı, Türkistan, Buhârâ, Harezm, Irak ve Horasanlı mutasavvıfların Anadolu'ya gelip yerleşmesine yol açtığı gibi, Anadolu'daki tasavvuf hareketlerinin de Orta Asya menşeli tarîkatların tesîrleri altına girmesine sebep oldu. Bu yüzden Horasan diyârından gelen erenlerin nüfûzu o kadar artmıştı ki, halk arasında hemen her velî, “Horasan'dan gelmiştir” kaydıyla âdetâ tescil edilmekteydi.

Selçuklu hükümdarları, sûfilere samîmî bir hüsn-i kabûl göstermişler ve fethettikleri bölgelerde onlar için tekkeler inşâ ederek vâkıflar tahsîs etmişlerdir. 545/1150'de Amasya'da “Hankâh-ı Mes'ûdî”nin inşâsını benzerlerinin takîp etmesi, XIII. Asrın ilk yarısında Anadolu'da birçok mutasavvıfın yerleşmesini sağladı.

Anadolu'nun bugün sahip olduğu dînî çehrenin temeli XIII. Asırda teşekküle başlamış; giderek inkişâf etmiştir. Yine Türkiye târihinde en belli başlı tasavvufî cereyanlar, bu asırda varlığını hissettirir olmuştur.

Bu devrede Anadolu'da Endülüs menşe'li Muhyiddîn b. El-Arabî (638/1240)'yi ve onun sistemleştirdiği “Vahdet-i Vücûd” telâkkîsini benimseyen mutasavvıflardan Tokat'ta Fahreddîn Irakî /688/1298)'yi Kayserî ve

Sivas'ta Şeyh Necmeddîn Daye (654/1274)'yi, yine Konya'da Sadreddîn Konevî (673/1274)'yi ve onun müridlerinden Müeyyedüddin Cündî (XIII. Asır), Sadüddîn Ferğânî (678/1279) ve Mağribli Afifüddîn Tilemsânî (690/1297) yi görüyoruz.³

Sühreverdiyye tarîkatı daha müessisi Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî (632/1234)'nin hayâtında başta Sultân I. Alâeddîn Keykubat olmak üzere devlet ricâlî arasında büyük alâka görmüş, daha sonraki devirlerde ise Evhaduddîn Kirmânî (718/1318) ve halîfeleri tarafından temsîl edilmiştir

Kübreviyye, Harezmli Şeyh Necmeddîn Kübrâ (618/1221) tarafından kurulan tarîkatın adıdır. Nefehât'ın beyânına göre Moğollar Harezm'i işgâl ettiği zaman Necmeddîn Kübrâ'nın maiyyetinde 600'den fazla müridi bulunuyordu. Onları bir araya toplayıp "kısa zamanda Harezm'i terk etmelerini" emretmiş kendisi de Harezm'de kalarak Moğol askerleriyle yaptığı mücâdelede şehîd olmuştu.⁴

XIII. Asırda Kübreviyye tarîkatının en kuvvetli temsîlcilerinden Necmeddîn Dâye ile Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled (628/1230) ve onun halîfesi Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî (639/1247)'yi zikredebiliriz.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (672/1273)'ye nisbet eden Mevlevîyye tarîkatı ise, "vahdet-i vücûd" esasını benimseyen ve Anadolu'da nüfuzu asırlarca devâm eden, bilhassa büyük merkezlerde Mevlânâ'dan i'tibâren mütemadiyen gelişen bir tarîkattır. Bu sebeple kültür târihîmizde büyük bir yer tutar.

Mevlânâ etrafında hükümdarlar ve ümerânın yanı sıra Sadreddîn Konevî, Fahreddîn Irakî gibi mutasavvıflar ile ilim ve fütüvvet erbâbını toplayabilmiş, ma'nevî nüfûzuyla müstevlî Moğol ümerâsının bile hürmetini kazanmıştı.

Halîfeleri zamanında da muhtelif yerlerde mevlevî zâvâ'yeleri açılarak tarîkatın âyin ve erkân sistemi de teessüs etti. Mûsikî, sema', şiir gibi mümeyyiz vasıfları bulunan mevlevî tekkelerinde islâm güzel san'atları, her zaman rağbet görmüştü.

Müntesipleri daha çok "Efendi" denen kalem memurları ve devlet erkânı olan mevlevî şeyhleri bütün diğer sünnî tarîkat mensupları gibi mevcut ictimâî nizamın muhâfazasına itina göstererek dînî ve siyasî kıyamlardan uzak kalmışlardır.⁵

Bahsi geçen tasavvufî cereyanlardan başka Anadolu'da daha Celâleddîn Rûmî'nin hayâtı zamanında buraya zümreler halinde gelen ve gösterdikleri "hariku'l-âde" birtakım hareketlerle halkın i'tibâr ve sempatisini kazanan, İbn Batuta'nın "Tarîkat-ı Ahmedîyye" dediği Rîfâiyye tarîkatı dervişleri de önemli bir yer tutar. İbn Batuta, İzmir, Bergama, Amasya ve Sonisa'da Rîfâî tekke ve dervişlerine tesâdüf ettiğini söylemektedir.

Bu devrede bunlara ilâveten “ahîlik” adı altında faâliyet gösteren meslek ve san’at erbâbından şahısların meydana getirdiği tasavvufî bir zümre vardır ki, bunlar silsilelerini Hz. Ali (r.a) vâsıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v)’e dayandırır ve “fütüvvet ehli” diye anılırlar. Diğer tarikatların hırkasına mukâbil “fütüvvet şalvarı” giyerler. İçlerinde pek çok münevverin de bulunduğu bu teşkilâtın sâdece basît manâda bir esnâf topluluğu olmayıp aynı zamanda tasavvufî karakterde bir teşkilât olduğu da görülmektedir.

Ahîlerin Anadolu’ya yayılmaları, Abbâsîlerin son devirlerine rastlamaktadır. Diğerleri gibi fütüvvet erbâbının da Anadolu’ya gelişinde Moğol istilâsının büyük tesîri olmuştu. Fakat ahîler bu muhâceret sayesinde hem sâhalarını genişletmiş, hem de nüfûzlarını kuvvetlendirmiş oldular.

İbn Batuta, Seyahatnâme’sinde “sultân bulunmazsa şehrin ahîsinin hâkim olup pâdişah gibi hüküm sürdüğünün ve gelip gidenlere ihsânlarda bulunduğunun” kaydedilmesi, ahîlerin tesîr ve nüfûzunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶

Bu devrede pek çok ahî reisinin köylere yerleşerek inşâ ettikleri zâviyeler sayesinde, memleketin îmar ve iskânı ile dînî tebliğ ve irşâd işlerinde hizmet gördükleri bir vâkıdır.⁷

Âşıkpaşazâde’nin Rumerenleri dediği ve Abdâlân-ı Rûm, Ahıyân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm ve Ğaziyan-ı Rûm diye dörde tasnif ettiği⁸ gruplardan Ğaziyan-ı Rum, fütüvvetin seyfi kolu olarak mütâlâa edilebilir.

Ahîlerin Anadolu’nun dînî ve siyâsî târihinde mühim bir mevki işğâl ettiği, XIII. Asırdan XVIII. Asra kadar bilhassa karışıklık devirlerinde önemli roller oynadığı görülür.

Ahîlerin yanı sıra “dârü’l-cihâd” olarak bilinen; Anadolu’ya Türkmen babaları ve Orta Asya, Harezmi, Horasan havâlisinden de Yesevî dervişleri gelmişlerdi.

Bâbâî halîfelerinden olduğu rivâyet edilen Hacı Bektaş Velî (XIV. Asır), Horasanlı bir Türk olup, kendi adına muzâf tarikatın pîridir. Âşıkpaşazâde, Hacı Bektaş Velî’nin Horasan’dan geldiğini. Menteş adında bir kardeşini de beraberinde getirdiğini, niyetlerinin Baba İlyas’ı görmek olduğunu ve bu maksatla Kırşehir ve Kayserî’ye gittiklerini, Menteş’in bilâhare Sivas’a gidip orada şehîd olduğunu anlatmakta ve Hacı Bektaş Velî’nin Osmanlı hânedânından herhangi bir kimse ile görüşmediğini belirtmektedir.⁹

Hayâtı daha sonra gelen mensuplarınca iyice menkabeleştirilen Hacı Bektaş Velî’nin kurduğu tarikatın mensuplarının Osmanlılar devrinde Yeniçeri Ocağı’nın teessüsündeki hizmetleri ise ayrıca kayda değer.

Osmanlı Devleti’nin teşekkülü zamanında Anadolu’da ahîler, bâbâîler ve mevlevîler en faal devirlerini yaşıyor;¹⁰ rîfâîler de Orta ve Batı Anadolu’da pek çok tekkeler kurmuş bulunuyorlardı. Osmanlı beyliği maiyyetinde ise bunlardan ilk ikisi faâliyet gösteriyordu.

Sûfîlerin halk üzerindeki nüfuzu, hükümdarlarda ve devlet ricâlinde zâten mevcut olan tasavvuf merâkını ve mutasavvıfeye karşı temâyülllerini daha da artırıyor, onların ma'nevîyatlarından istifâdeye sevk ediyordu.

Bu yüzden başlangıçta “basît birer Türkmen reisi” hüviyetindeki hükümdarlar, bir taraftan Türkmen babalarını celbetmeye çalışırken diğer taraftan da kasabalardaki ulemâ ile ahî teşkilâtına mensup ricâli bir araya kaynaştırarak devlet bünyesini sağlamlaştırmaya çabalıyordu¹¹ Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluşunda medresenin yanında bir tekkenin te'sîs edilmiş olması ve Dursun Fakîh (726/1325)'le beraber Şeyh Edebâlî (726/1325)'nin bulunması devletin kuvvetler dengesine atılmış kuvvetli bir adım demektir.

Şeyh Edebâlî nüfûzlu bir ahî şeyhi olmasının yanı sıra Osman Gâzî (680/1281-726/1326)'nin kayınpederi bulunuyordu.¹² Târihler onun “davarı nimeti çok, misafirhânesi dolup taşan zengin bir şeyh olduğunu” kaydetmektedir. Neşrî'nin Şeyh Edebâlî'nin oğlu Mehmed Paşa'dan naklettiğine göre, bu şeyhin müridlerinin Osmanlı Ülkesi'nde sahip oldukları mevkiiler pek yüksektir.¹³ Meselâ Bursa fethinde Sultân Orhan'a yoldaşlık eden Ali Hüseyin, Şeyh Edebâlî'nin kardeşi Ahî Şemseddîn'in oğlu olduğu gibi¹⁴ Ahî hasan, Ahî Mehmed, Çandarlı Kara Halil (789/1387) gibi devlet ricâli arasında pek çok ahî vardı.

Taşköprüzâde (968/1560) ile Âşıkpaşazâde (968/1502), Osman Gâzî devri (680/1281-726/1326) 'nde sûfîyeden Şeyh Muhlis Baba (700/1301), Edebâlî (726/1325), Şeyh Aşık Paşa (733/1334), Alvan Çelebi (Aşık Paşa'nın oğludur), Ahî Hasan Çelebi ve Baba İlyas Acem gibi azizleri zikretmektedir.¹⁵

Bunlardan Şeyh Muhlis Baba, Cengiz istîlâsından kaçarak Anadolu'ya gelen ve Amasya'da yerleşen Baba İlyas Horasanî'nin oğludur. Selçuklu Devleti'nin parçalanmasını müteakkip altı ay kadar Konya'da “emir” olarak kalmış bilâhare istîfâ ederek Sultân Osman ile gâzalara iştirâk etmiştir. Meşhûr Âşık Paşa'nın babasıdır.

Osmanlı Devleti kurulurken ahîlerin yanı sıra alperenler de denilen “Bâbâî Tarîkatı” gâzîlerine de i'tibâr edilerek bunlar için de zâviyeler yaptırılmıştı.

Sultân Orhan (726/1326-761/1359)'ın maiyyetinde muhtelif savaşılar iştirâk etmiş olan Geyikli Baba, Abdal Mûsâ, Abdal Murad, Duğlu (Ayrınlı) Baba gibi babalar, Bâbâî Tarîkatına mensub ve Baba İlyas müridlerindendi. Bunlar için Bursa'nın Keşiş Dağı (Uludağ) eteğinde zâviyeler yaptırılmıştı.

Meşhûr târihçi Hammer, “Orhan devri azizleri için babasına imtisâlen Abdal Murad ve Geyikli Baba gibi zevâta tekkeler inşâ ettirmiştir. Bunlardan Geyikli Baba'nın tekkesi hâlâ mevcuttur. Bu azizler Bursa harekâtında Orhan'a refakât etmişler, Orhan Gâzî de bu zevâtın civârlarında medfûn bulundukları yerlere zâviyeler yaptırarak minnettarlığını ebedîleştirmiştir.” diyor.¹⁶

Geyikli Baba, Şeyh İlyas'tan inâbe almış bir bâbâî olup Sultân Osman zamanında kerâmetleriyle şöhret bulmuştu. Uludağ'da geyikler arasında meczûbâne münzevî bir hayât yaşıyordu.¹⁷

Bursa'nın fethinden sonra Orhan Gâzî'nin ısrarla kendisiyle görüşmek istediği Geyikli Baba'nın Sultân'a karşı takındığı müstağnî tavır ve kendisini mekânında ziyâret eden pâdişahın verdiği kıymetli hediyeleri reddederek “Şol karşıda duran yerceğiz dervişlerin avlusu olsun” şeklindeki ifâdelerle müridleri için arâzî temlik istemesi mânidârdır.¹⁸

Ertuğrul ve Osman Gâzilere isnâd edilen rü'yâlar Abdal Kumral, Abdal Mûsâ ve Geyikli Baba gibi tahta kılıçlarıyla yaptıkları gâzalar halk arasında iyice menkabeleşen bu azizler ve türkmen babalarına karşı sultânların gösterdikleri iltifâtlar, onlar için yaptırdıkları tekkeler, sultânlardaki mevcut tasavvufî hislerin tezâhürüdür.

Hacı Bektaş Velî'nin Osman Gâzî ile olan münâsebeti hakkında eski Bektâşî menâkıbnâmelerindeki rivâyetlerin sonradan uydurulduğu ve yeniçerilerin kuruluş devrinde yine bu zâtın hayır duâ ettiği rivâyetinin târihî gerçeklerle izâhı pek mümkün görülmemekle beraber, Osman ve Orhan gâzî devirlerinde serhad harplerine iştirâk eden türkmenlerin büyük bir ekseriyetinin Hacı Bektaş müridlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın teşekkülü ile ilgili menkabe onun hâtırasına hürmeten sonradan bu şekle girmiş olmalıdır.¹⁹

Hammer'in ifâdesine göre, Orhan devrinde kurulan “Yeniçerilik”in mensuplarının tamamı hem asker hem de mürid idi. Hatta tarîkatın şeyhi 99. alayın miralay olduğu gibi dervişlerden sekizi yeniçeri kışlalarında bulunarak gece gündüz devletin saâdeti ve arkadaşlarının muzâfferiyeti için duâ ederlerdi.”²⁰

Yine bu asırlarda (XIV-XV) yaşayan Hacı Bektaş halîfesi Taptuk Emre'nin müridi olan Yunus Emre ise bir tarikat piri olmamakla beraber heyecanlı bir mutasavvıf ve kelimelere yüksek mânâları rahatlıkla terennüm ettirebilen kuvvetli bir şairdi.

Devrinde ahîlerin reisi bulunan Edebâlî'den sonra bu riyâsetin kime geçtiğini bilemiyoruz. Ancak I. Murad (761/1359-792/1390) devrinde bizzat sultânın ahîlerin reisi olduğunu, Gelibolu'daki ahî reislerinden Ahî Mûsâ'ya verdiği 767 Recep/1366 mart târihli icâzetnâme ve vâkıfnâmeden anlıyoruz.²¹

Yine I. Murad Hüdâvendigâr'ın Rumeli'nde Malkara köylerinden Yegân Reis'e bağışladığı köyün Yegân Reis Köyü olduğunu ve bu zâtın, köyde bulunan zâviyesinin oğlu Ahî İsa ve onun evladından olması, ahîlik teşkilâtının artık Rumeli'ye de geçmeye başladığını göstermektedir.²²

Daha sonraki yıllarda Şumnu, Varna ve Dobruca ile diğer hristiyan memleketlerindeki ahî faaliyetleri Osmanlı akınlarını kolaylaştırıyordu.

Yeni fethedilen hristiyan memleketlerine gelerek dağbaşlarına yerleşen, oraların î'mar ve emniyeti ile meşgul olan, te'sîs ettikleri ve kültür merkezi haline getirdikleri tekkelerde dinlerini yaymaya çalışan dervişler,

aynı zamanda gönüllü birer mücâhid sıfatıyla kurulmakta olan İslâm-Türk devletinin en büyük kuvvetini teşkil ediyorlardı.

XVI. Asrın sonlarına doğru bilhassa Ankara'nın fethi (761/1360)'nden sonra ahîlerin Anadolu'daki nüfuzu azalırken Ekberîyye, Mevlevîyye, Zeyniyye tarikatlarının ise hızla yayılmaya başladığını görüyoruz. Bunlardan Şeyh-i Ekber şöhreti ile ma'rûf Muhyiddîn b. elArabî'ye mensup olan Ekberîyye Tarikatı, Osmanlı ülkesine Dâvud Kayserî (751-1349)²³ vâsıtasıyla gelmiş, Şemseddîn Molla Fenârî (834-1431)²⁴ ile devâm etmiştir. Zeyniyye Tarikatı ise Abdüllâtîf Makdisî (856-1452)²⁵ vâsıtasıyla Osmanlı topraklarına getirilmişti.

Yıldırım Bâyezid devri (792/1390-805/1403) sûfilerinden Bursalılarca Emir Sultân diye ma'rûf ve İmam Hüseyin evladından Şemseddîn b. Ali el-Hüseyinî (833/1429) ise Buhârâ'lı olup orada tahsîl ve tarikat terbiyesi görmüştü. Kübrevîyye tarikatının Nur-bahşiyye kolundan olan Şemseddîn Buhârî, daha sonra hacca giderken önce Bağdad'a sonra da Anadolu'ya gelmiş ve Bursa'ya yerleşmiştir. Bursa'da şöhreti kısa zamanda artınca Yıldırım Bâyezid'in kızı Hunda Sultân'ı alarak damadı olmuş ve II. Murad'ın İstanbul muhasarasına (825/1422) yüzlerce müridiyle katılmıştı.

Timurleng'in Anadolu'yu istilâsı üzerine Emir Buhârî'nin esîr edilerek Timur'un nezdine gönderildiği rivâyet edilir.²⁶

Yıldırım Bâyezid devri sûfilere arasında Ulu Câmi'in ibâdete açılışı (802/1400)'nda ilk hutbeyi okuduğu rivâyet edilen "Somuncu Baba" namıyla meşhûr Hamidüddin Aksarâyî (815/1412)'nin müstesnâ bir yeri vardır.(bk. Celvetiyye tarikatının târihçesi Blm.)

Bu devirde ahîler yavaş yavaş tarikat hüviyetlerini kaybederek daha çok bir esnâf teşkilâtı havasına girmekle beraber nüfûzlarını hâlâ devâm ettirmekte idiler. Nitekim Ankara ahîleri, yirmi gün müddetle dükkanlarını kapamışlar ve bu sûretle devletten istediklerini elde etmişlerdi.

Ahîler, Anadolu'da esnâf teşkilâtına dönüşürken Balkanlar'da ise tarikat hüviyetini muhafaza etmekte idiler. Nitekim Yıldırım Bâyezid, Dimetoka'da bir zâviye yaptırıp ona ba'zı vâkıflar tahsîs etmişti. Bu devrede Yeni Zağra'da Kılıç Baba zâviyesi, Çirmen'de Mûsâ Baba zâviyesi gibi Paşa Livası'nda altmış yedi zâviye bulunuyordu.²⁷

Tarikat erbâbına gösterilmekte olan hürmet ve bağlılık bu asırda devâm etmiş; fakat bu arada Sîmâvna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin (820/1417) gibi şeyhliği şahlığa çevirmek sevdâsına düşenler de olmuştu.

Şeyh Bedreddin, halîfeleri vâsıtasıyla hem Anadolu'da ve hem de Rumeli'nde hazırlamış olduğu "Alevî" muhitlerinde hareket ederek bir nev'i "Alevî kıyamı" demek olan Şeyh Bedreddin Vak'asını gerçekleştirdi.

Bundan sonra hükûmet, daha ihtiyatlı davranmakla beraber memleketteki serbest fikir hayâtına dokunmadığı gibi²⁸ şeyhlere ve tarikat erbâbına hürmeti devâm ettirerek tekkeler açılıp vâkıflar tahsîs

edilmesine öncülük etmişti. Hatta bu cümleden olarak pâdişahlar sefere giderken sûfilere bazılarında teberrüken “gâza kılınca” kuşanmışlar ve ba’zı şeyh ve müridlerini de beraberlerinde götürmüşlerdir.²⁹ Nitekim II. Murad, Emir Buhârî’den kılıç kuşanmış;³⁰ II. Kosova muharebesi (852/1448)’nde ba’zı tarikat zümreleri orduya iştirâk etmişlerdi.

Bayramiyye tarikatı kurucusu Hacı Bayram Velî (833/1429) ile halifeleri Akşemseddîn (863/1459), Bıçakçı Ömer Dede (880/1475), Akbıyık Meczûb (860/1456), Yazıcıoğlu Mehmed (855/1451) ve kardeşi Ahmed Bîcân (858/1454) Efendiler XV. Asır mutasavvıflarının meşhûrlarındandır.

Yine bu devir sûfilere arasında önce Hacı Bayram Velî’ye intisâb ederek damadı olan, bilâhare Hüseyin Hamevî (832/1428)’den Kadiri tarîkına sülûk ederek Eşrefiyye kolunu kuran Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (874/1469)’yi zikredebiliriz.

XV. Asrın ikinci yarısından sonra Bayramiyye tarikatı muhtelif kollar halinde (Şemsiyye, Melâmiyye, Celvetiyye) gelişmekte iken Halvetiyye ve Zeyniyye tarikatlarının da bir hayli yaygınlaştığını görüyoruz.

Bu devrede Bayramiyye’nin Şemsiyye kolundan –ki, Akşemseddîn tarafından kurulmuştur- Kayserîlî İbrâhim b. Sarraf Hüseyin (887/1482)³¹ ve Akşemseddîn’in oğulları Fazlullah (950/1543), Emrullah (909/1503) ve Hamdullah Çelebi (897/1491)³² ile Sivrihisarlı Baba Yûsuf (918/1518)³³ ve Habîb Karamânî (902/1497)³⁴’yi sayabiliriz.

Hacı Bayram Velî’nin halîfesi olan Bıçakçı Ömer Dede (Emir Sikkin)’ye bağlı bulunan Bayramiyye’nin Melâmiyye kolundan bu devirde Ayaşlı Bünyâmin (926/1520) ile halîfesi Pîr Ali Aksarâyî (945/1538) Pîr Ali’nin oğlu Oğlan Şeyh İsmail (935/1529) ve halîfesi Ahmed Sarban (952/1545)’ı zikredebiliriz.

Zeyniyye tarikatından “Vefâ” mahlasıyla tanınan ve Abdüllâtîf Makdisî (856/1452)’nin halîfesi olan Şeyh Muslihuddîn (896/1491), bilhassa Fâtih ve II. Bâyezid devirlerinde büyük bir mevkî-i i’tibâr sağlamıştır. Adına muzâf mahalde bulunan tekkesine devrin bilhassa münevverleri devâm etmekteydi.³⁵

Halvetîyye tarikatı ise İran’da doğmuş olmasına rağmen Anadolu’nun birçok yerlerindeki halîfeleri vâsıtasıyla Türkiye’de en çok yayılan tarikat durumunda idi. Tarikatın müessis-i sânisî olarak bilinen Yahyâ Şîrvânî (879/1474)³⁶’nin halifeleri zamanı demek olan bu asırlarda halvetîyyenin Anadolu’daki belli başlı temsilcileri olarak Çelebi Halîfe denilen Cemâl Halvetî (899/1493), Sünbül Sinan (936/1529), Merkez Muslihuddîn (959/1552) Dede Ömer Rûşenî (892/1486), İbrâhim Gülşenî (940/1533) ve Ümmî Sinan (958/1551)’ı sayabiliriz. Bunlardan Cemâl Halvetî, Yahyâ Şîrvânî’nin halîfesi Erzincanlı Pîr Mehmed Bahâeddîn (879/1474)’den hılâfet almıştı. II. Bâyezid’in da’vetlisi olarak bir ara İstanbul’a gelmiş Koca Mustafa Paşa dergâhında şeyhlik etmişti.³⁷

Sünbül Sinan olarak bilinen Sinaneddin Yûsuf Efendi ise Halvetiyye'nin Sünbûliyye kolunu kurmuştur. Merzifonludur. Zâhirî ilimlerin tahsîlinden sonra Çelebi Halîfe Cemâl Halvetî'ye intisâb etmiş ve damadı olmuştur. Şeyhinin vefâtından sonra onun yerine post-nişin olmuş ve İstanbul'da Kocamustafapaşa dergâhında 936/1529'da vefât edinceye kadar şeyhlik etmiştir.³⁸

Merkez Muslihuddîn Efendi de Sünbül Sinan Efendi'nin halîfesidir. Aslen Denizlili olup İstanbul'da adına muzâf mahaldeki tekkesinde şeyhlik etmiştir.³⁹

Aydınlı Dede Ömer Rûşenî ise Bursa'da dînî ilimleri tahsîl ederek bilâhare tasavvufa meyletmiş, önce Karaman'da Alâeddîn Ali (866/1461-1462)'ye sonra Şirvan'da Yahyâ Şirvânî'ye intisâb ederek halîfesi olmuştur. Halvetiyye'nin Rûşeniyye kolunu kuran bu zât 892/1486'da vefât Tebriz'de vefât etti.⁴⁰

Halvetiyye'nin Sinâniyye kolunun kurucusu bulunan Ümmî Sinan Efendi ise Bursalı veya Prizrenlidir.⁴¹ Âlim olduğu halde "Ümmî" lakabını ihtiyâr etmişti. İlk intisâbı Habîb Karamânî'ye, sonraki ise Yiğitbaşı Ahmed Efendi (910/1504)'yedir.⁴² İstanbul'daki Şehremini tarafında bulunan tekkesinde uzun yıllar şeyhlik etmiştir.⁴³

Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'nin talebesi olan Diyârbakırlı İbrâhim Gülşenî (940/1533), Halvetîyye'nin Gülşeniyye kolu müessesidir. Kanûnî devrinde kendisine ba'zı isnâdlar yapılarak İstanbul'a getirilmiş, İbn Kemâl (940/1533) gibi ulemânın ekâbiri ile sohbetlerinden sonra zâhirî ve bâtinî ilimlere vâkıf olduğu anlaşıldığından bizzat pâdişah tarafından özür dilenerek salıverilmişti.⁴⁴

Yine bu yüzyıllarda Sofyalı Bâlî Efendi (960/1555)⁴⁵ ile halîfesi Nureddînzâde Muslihuddîn Efendi (981/1573)⁴⁶ Halvetîyye'nin ileri gelen sîmâları arasında bulunuyordu.

Nakşbendiyye ise Osmanlı ülkesine ilk defa Fâtih devrinde (855/1451-886/1481) Sîmâvî Molla Abdullah İlâhî (896/1491) tarafından getirildiği bilinmekte ise de onun zamanında her nedense pek fazla yayılma imkânı bulamamıştı.⁴⁷ Nakşibendiyye'nin Osmanlı ülkesinde hızla yayıldığı devir, daha sonraki (XVII. ve XVIII.) asırlardır.

XV. ve XVI. Asırlarda fikrî hayât daha sonraki devirlere göre oldukça serbest ve tarîkat erbâbının faâliyetlerine müsâid bulunuyordu. İhtilaflar sâdece fikrî meselelerde görülüyor ve fikrî münâkaşaların dışında herkes meşrep ve mesleğine göre hizmet ediyordu.

İlim erbâbı medreselerde ders okutup câmilerde şer'î ilimleri halka ta'lîm ederken; tarîkat ehli, meşâyih ve dervişler de tekke ve zâviyelerde zikir, fikir ve sohbet meclisleriyle irşâd hizmetlerini yürütüyorlardı. Bu devirlerdeki tarîkat erbâbının şer'î ilimlere vâkıf ve hatta bu ilimlerde de mütebahhır

bulunmayanları tekke erbâbı ile medrese mensubları arasında kayda değer münâkaşaların zuhûruna imkân imkân bırakmıyordu.

Tarîkat erbâbının âlim ve ârif olmaları ayrıca onlara sultânlar nezdinde de i'tibâr sağlıyor; hatta hemen her pâdişah, ma'nevî şahsiyetini takdir ettiği bir şeyhi nezdinden ayırmamaya azamî gayret gösteriyordu. Osman Gâzî'nin Şeyh Edebâlî ile, Orhan Gâzî'nin Geyikli Baba ve benzeri ahî şeyhleriyle, bizzat ahî reisi bulunan I. Murad'ın yine ahîlerle, Yıldırım Bâyezid'in Emir Sultân'la, II. Murad'ın da Hacı Bayram Velî ile yakınlıkları, sultânların şeyhlere olan hürmetini te'yîd eder. Fâtih'in yanındaki Akşemseddîn, II. Bâyezid'in nezdindeki Cemâl Halife, Yavuz'un maıyyetindeki Sünbül Sinan ve Kanûnî'nin hürmet gösterdiği Merkez Efendi bu anlayışın devâmıdır.⁴⁸

Pâdişahların seferlerinde ba'zı şeyhlerin müridleriyle beraber bulunduklarını daha önce de belirtmiştik. Kanûnî'nin son seferi (Zigetvar 974/1566)'ne iştirâk eden Nureddînzâde Şeyh Muslihuddîn Efendi (981/1573), Kanûnî'nin na'sını İstanbul'a getirmişti.⁴⁹

Marifetin iltîfâta tâbî' olarak nasıl geliştiğini Kanûnî Sultân Süleyman devri (926/1520-974/1566)'ne ait tahrîrlerden çıkarılan netîceler açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim o devrin tahrîr defterlerine göre Anadolu vilâyetinde 623, Karaman'da 272, Rumeli'nde 205, Diyârbekir'de 57, Zülkadriye (Dulkadiroğulları)'de 14, Paşa Livasında 67, Silistre Livasında 20, Çirmen Livasında 4 zâviye bulunmakta idi⁵⁰ ki bu durum, başta pâdişahlar olmak üzere halkın tarîkat erbâbı ve tasavvufa karşı olan muhabbet ve bağlılığını gösterir.

Hüdâyî'nin yaşadığı asır, tekke erbâbı ile medrese mensuplarının birbirlerini ithâm ederek harâretli münâkaşalara giriştikleri –ki bu münâkaşalar târihte “Kadıızâdeler ve Sivasîzâdeler Mücâdelesî” olarak bilinir – bir devir olmakla beraber bu münâkaşaların ortaya çıkması Hüdâyî'nin vefâtından hemen sonraki devirdir.⁵¹

B- AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ’NİN YAŞADIĞI DEVİRİN SİYASÎ VE İCTİMAÎ DURUMU

Azîz Mahmûd Hüdâyî, bir asra yaklaşan ömrü (948/1541-1038/1628) boyunca sekiz pâdişah (Kanûnî Sultân Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa. II. Osman (Genç Osman), IV. Murad) devrini idrâk etmiş ve asrında gerek eserleri, gerekse sohbet, irşâd, vaaz ve nasîhatlarıyla haklı bir şöhrete kavuşmuştur.

Hüdâyî, Osmanlı Devleti’nin yükselişinin zirve noktası olarak kabûl edilen Kanûnî Sultân Süleyman devrinde doğmuş, gittikçe artarak sosyal bünyeyi saran birçok ictimâî âfetlerin yayıldığı bir devrede yaşamıştır. Yani onun hayâtı, Kanûnî devrini içine aldığı gibi Yeniçeri ocak nizamının bozulmaya başladığı ve nihayet “Genç Osman Vak’ası” ile bir pâdişahın katledildiği teşevvüş ve anarşi devirlerini de içine almaktadır. el-Hâsıl, onun yaşadığı devir, saâdetlerle felâketlerin iç içe bulunduğu bir devirdir.

Kanûnî devrinde hudutları Viyana, Mısır, Mağrib (Kuzey Afrika), Hindistan ve İran’a kadar genişlemiş olan devletin ictimâî, ilmî, siyasî nizamı gibi askerî nizamı da karada ve denizde altın devrini yaşıyordu.

Hüdâyî’nin çocukluk ve tahsîlini ikmâl devresine rastlayan bu devirden sonra devletin bütün müesseseleriyle duraklamaya başladığını görmekteyiz.

Başta pâdişah II. Selim (974/1566-982/1574)’in, babası Kanûnî ve dedesi Yavuz (918/1512-958-1520) kadar devlet işlerini liyâkat ile kavrayamaması ve devlet işlerini irsen ve hukûken yürütmekten öte bir fonksiyonu bulunmaması siyasî, idarî, askerî inkırazlara zemîn hazırlıyordu. Ancak II. Selim’in en büyük avantajı babasından miras kalan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa (987/1579) gibi tecrübeli bir devlet adamına sahip bulunmasıydı.

Bu devirde Osmanlı’nın üç kıtaya hükmetmiş olmanın gururu ve güven duygusu içinde Yahudi ekalliyete bir âtıfet olarak verdiği “iktisadî ve ticarî işlerle meşgul olma müsaadesi” zamanla “devlet-i aliye”nin başına telâfisi imkânsız gâileler açmıştı. Nitekim Yasef Nassi (996/1588) adlı yahudi tâciri, bu imtiyazdan faydalanarak Osmanlı Devletini ilk yaralayanlardan biridir.¹

Pâdişahların seferlere iştirâk etmemesi gibi bir bid’atı getiren II. Selim, sekiz yıl kadar işgâl ettiği Osmanlı tahtında memleketin îmârı ve san’atın ibkası zımnında ba’zı hizmetlerle meşgul iken değerli devlet adamları Sokullu Mehmed Paşa, Sinan Paşa (1004/1596) ve Piyale Paşa (1001/1593) ile Kılıç Ali Paşa (995/1587) gibi paşalarda devlet ve fütûhât işleri ile meşguldü. Filvâkî bu devirde fütûhât kısmen duraklamakla beraber Kıbrıs adası gibi stratejik ehemmiyeti bulunan bir adanın fethi bu zamana müsadiftir. (979/1571).

Bu devrede Mîmâr Sinan (958/1551) ile mîmârîde, Bâkî (1009/1600) ve Fuzuli (963/1556) ile edebîyat ve şiirde, Karahisarî (963/1556) ile hüsn-i hatta, Sokullu Mehmed Paşa ile devlet idareciliğinde en ihtişamlı örneklerini vererek zirveye ulaşmış bulunan Osmanlı tekevvününü hazmedemeyen hasûd Garb'ın da yavaş yavaş ona karşı vaziyet almaya başladığını görüyoruz.

II. Selim'in yerine tahta oturan III. Murad (982/1574-1003/1595)'ın iyi bir tahsîl gördükten sonra devlet işlerinde pişmiş olmasına rağmen ibtilâ derecesinde kadın ve para düşkünü olması en büyük zaafıdır.² Gerçi Sokullu Mehmed Paşa hâlâ sadâret mevkiinde bulunmakta idiye de III. Murad babası gibi devlet işlerini tarafsız bir müşâhid durumunda takîp yerine, yerli yersiz müdâhalelerle ahengi bozmaktaydı. Buna pâdişahın kadınlara olan düşkünlüğünü istismar eden Nûrbânû Valide Sultân (991/1583) ile hanım sultân Safiye (1014/1605)'nin mücâdelesini inzimâm edince devlet işleri iyiden iyiye açmaza giriyordu.³

Başlangıçta sâdece saltanat müessesesinde görülen bu bocalama alâmetleri, zamanla tokluğun ve aşırı güvenin verdiği rehâvet netîcesinde bütün devlet bünyesinde yaygınlaşma isti'dâdını göstermeye başladı.

Batı'da Avusturya ile sekiz yıllık sulh muâhadesi imzalanırken Doğu'da İran'da Şah Tahmasb'ın ölümü üzerine taht kavgalarının başlamasından istifâde etmeyi düşünerek sefere çıkmış olmak, on iki yıl sürecek Osmanlı-İran savaşlarına sebep olmuştu. Bu arada Sokullu'nun ölümü (987/1579) de harbin bu kadar uzamasına müessir olmuştu. Devletin malî ve askerî gücüne çok pahalıya mal olan bu on iki yıllık savaş, İran tahtına oturan Şah Abbas devrinde sona erdi (998/1590).

Ancak bu seferler sayesinde Tiflis, Gürcistan, Şirvan, Dağıstan, Tebriz ve Şamâhî Osmanlı Ülkesine katılmış bulunuyordu.⁴

Sokullu'nun vefâtından sonra devlet ricâli arasında başlayan rekâbet de devletin başına birtakım felâketlerin gelmesine zemîn hazırlamıştı. İran meselesi halledilip Safevî sulhü gerçekleştirildikten sonra Ferhad Paşa (1004/1596)'nın bu başarısı sadrazam Sinan Paşa'yı Avusturya üzerine harb ilanına tahrik etmişti. Zâten bahâne de hazırды: Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa Avusturya'ya akın yaptığı bir sırada askeri ile pusuya düşürülerek şehîd edilmişti. Bu hâdise bahâne edilerek Avusturya'ya harb ilan edildi. Bu sûretle de devletin başına Sultân I. Ahmed devrine kadar devâm edecek bir gâile açılmış oldu.

Sinan Paşa Avusturya'ya harb ilan etmekle her ne kadar Yanıkkale'yi geri almışsa da o devirlerde garbdaki mezhep mücâdelelerinden istifâde edebilecek diplomasi anlayışını gösteremediği gibi bu yüzden haçlı zihniyetinin hortlaması netîcesinde Boğdan'da büyük bir katliâma seyirci kalmıştı. (1003/1594)⁵

Garbın ateş çemberi ile kuşatmaya çalıştığı Osmanlı tahtında bulunan III. Murad ise henüz durumun vehâmetini kavrayamamış, kendinden emin bir safdillikle şehzâdesi Mehmed'in sünneti için hazırlattığı merâsimin icrâsı ile meşguldü.

Daha hazin olanı ş u ki, düğünde hüner ve maharetleriyle halkı eğlendirerek pâdişahı son derece memnun eden hokkabaz ve cambaz takımı, an'anelerin, teâmüllerin hilâfına yeniçeri ocağına kaydedilmişti. Böylece başlangıçta çok sıkı esaslarla zabt u rabt altına alınmış bulunan bu ocak, kuruluşundan iki yüz küsur sene sonra ilk yarayı almış bulunuyordu. (990/1502)⁶

Gerçi yeniçeri ağası Ferhad Ağa, an'aneyi çiğnememek için diretmiş ve bu yolsuzluğa göz yummaktansa istîfâyı tercih etmişti. Ancak yerine gelen Yûsuf Ağa ise töreyi çiğneyerek birçoklarının ocağa kaydedilmesinde mahzur görmemişti. Yeniçeri Ocağı artık sâdece devşirmelerin bulunduğu bir ocak olmaktan çıkarak uzviyyetine aldığı bu yara ile bünyesi büsbütün marîz ve mâlul duruma düşmüştü. Ocağın mevcudu ise en ihtişamlı devirlerde bile yirmi bini geçmezken açılan bu gedikten giren ulûfe ve bahşîş merâklılılarıyla bu sayı kısa zamanda yüzbinlere bâliğ olacaktı.

Devletin an'aneleşmiş birtakım prensiplerinden taviz verilmeye başlanmasının yanı sıra ülkenin iktisadî ve malî bünyesine çöreklenmeye çalışan Yahudi ekalliyeti de pâdişahın çok sevdiği Venedik asıllı karısı Safiyye Sultân vâsıtasıyla kendi namlarına birtakım imtiyazlar devşirmekle meşguldü. Bilhassa Yasef Nassi adlı yahudînin organize ettiği bu faaliyet iktisadî hayâtımızın kilit noktalarını ele geçirmekle neticeleniyordu.⁷

Diğer taraftan devletin toprak nizamına da kurt düşmüş tîmâr ve zeâmetler erbâbına verilmemeye, rüşvetle liyâkatsizlerin eline geçmeye başlamıştı.

Böylece de siyasî, askerî sâhalardaki yaralar gibi iktisadî ve malî alanlardaki rahneler devletin tedennîsi ve bocalamasına âmil oluyordu.

Dâhilî durum inhitat arzederken, dış düşmanlar da el ele vererek gerçek bir haçlı zihniyetiyle imparatorluğu askerî, siyasî ve iktisadî bir abluka içine almaya çalışıyorlardı. Bu devirde Osmanlı Devleti, batıdan Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın baskısına; doğudan da İran'ın tazyikine tek başına mukâbele etmek durumunda idi.

Bu yüzden de artık savaş meydanlarında mağlub olmaya başlanmış ve bitmek bilmeyen dâhilî ve haricî ibtilâllar da sık sık sadrazam değiştirmek gibi sathî birtakım tedbirlerle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştı.

III. Mehmed Devri (1003/1595-1012/1603)'nde iyiden iyiye bozulan garb cephesinde yeni bir zafer kazanmak ve halkın "kuvve-i mâ'nevîyye"sini takviye etmek için vezîr-i âzam Sinan Paşa ve şeyhül-islâm Hoca Sâdeddin Efendi (1008/1599) pâdişahı terk edilen bir an'anenin ihyâsına teşvîk ettiler.

Pâdişah ordû-yi hümayûnun başında sefere iştirâke karar vermesinden sonra otağ-ı hümayûnun Dâvud Paşa'daki an'anevî yerine kurulmak istenmesi üzerine yerinin unutulduğunun anlaşılması, devletin içinde

bulunduğu hazin tabloya iyi bir misaldir. Ordusunun başında sefere iştirâk eden III. Mehmed, Eğri’yi fethedip halkın arzusuna tercüman olduğu gibi unutulmuş bir an’aneyi ihya etmiş oldu.⁸

Ordu dış düşmanlarla uğraşırken içeride de isyanlar zuhûr edip celâllilerin devletin başına belâ olmaları, koca imparatorluğun işin iyice güçleştirmekteydi. Celâlî ayaklanmaları, genç, yaşta ölen babasının yerine pâdişah olan I. Ahmed devri (1012/1603 - 1036/1617)’nde tercrübeli devlet adamı Kuyucu Murad Paşa (1020/1611) tarafından bastırılabilirdi.⁹

Dedesı III. Murad devrinden beri bir miras gibi devâm edip gelen Avusturya-Macar muharebeleri de yine I. Ahmed zamanında Zıtvatorok andlaşması (1015/1606) ile sona ererken¹⁰ İran meselesi de sulh yoluyla halledilmiş oluyordu. (1021/1612).¹¹

Devrin genç, zeki, şair ve derviş-meşrep pâdişahı I. Ahmed yaptırdığı zarif câmiî ile Osmanlı mîmârisinin şaheserini nesillere armağan etmişti.

I. Ahmed’in yirmi yedi yaşında vefâtını müteâkib yerine “Deli Mustafa denilen” I. Mustafa pâdişah olmuşsa da üç ay sonra hal edilerek yerine I. Ahmed gibi zekası erken gelişmiş küçük oğlu Osman (II. Osman veya Genç Osman) pâdişah oldu.

Devlet çarkındaki tıkanıklıkları görmekte gecikmeyen Genç Osman (1027/1618-1031/1622), tecrübesizliğine aldırmadan birtakım ıslahat hareketlerine girişmek istedi ve bu işe yeniçeriliğin ıslahı ile başlamanın uygun olacağını düşündü

Pâdişahın ıslahat fikrinin yeniçeri ocağı tarafından hissedilmesi, ocağı sultâna karşı daha da isyankâr bir tavır içerisine soktu. Ve nihayet yeniçeriler Lehistan muharebesi (1030/1621) esnâsında harbin muzafferiyetle neticelenmesini önleyecek bir lâubâlîlik ve gevşeklik gösterdiler. Bu hâdiseden sonra birbirlerini iki ayrı hasım gibi görmeye başlayan saltanat ve ordu müessesesi âdetâ birbirlerini tasfiyeye hazırlanıyordu.

Pâdişahın hacca gitmek niyetini “kendilerinden nefret ve yerlerine Mısır ve Şam ahâlisinden asker yazmaya hazırlanmak” şeklinde telâkkî eden yeniçeriler pâdişahı hacca teşvîk eden hocası Ömer Efendi (1039/1629) ile diğerlerinin başını istediler. Pâdişah buna râzı olmayıp karşı çıkınca tecrübesizliğinin cezasını kanı ve canıyla ödedi.¹²

Askerî otorite bu sûretle siyasî otoriteye karşı en vahim bir hareketi gerçekleştirerek gerek kendi bünyesinde gerekse devletin bünyesinde yaralar açarken tekke ve medrese mensupları ise kendi muhitlerinde muhtelif halk tabakalarına hizmet etmeye çalışıyorlardı.

Genç Osman’ın şehâdetinden sonra tekrâr pâdişah olan I. Mustafa bu defa yine Osmanlı tahtını üç aydan fazla işgâl edemeyecekti.

I. Mustafa'nın yerine II. Osman'ın kardeşi IV. Murad (1032/1623-1049/1640)'ın pâdişah olduğu hengamda Anadolu ahvâli Celâlî İsyanları'yla iyiden iyiye karışmış, İranlılar da Bağdat'ı işgâl etmişlerdi. Genç pâdişah beş-altı ay kadar Celâlîlerle meşgul olup onları te'dip ettikten sonra ağırlığını İran seferlerine vermiş, uzun yıllar bazan yenerek bazan da yenilerek bu işle uğraşmıştı.

Zaman zaman kazan kaldıran ocaklılar ise "kelle" istemekten vazgeçemedikleri gibi pâdişahın validesi Mahpeyker Kösem Sultân (1061/1651) da bu zorbalara iltifât etmekten geri kalmamıştı.

IV. Murad, yaşı yirmiye bulup devlet işlerini büyük bir vukufu uhdesine aldığı zaman valide sultânı da tesîrsiz hale getirmesini bilmiş, zorbalara karşı ise etrafına topladığı sâdık adamlarıyla muvaffak bir mücâdele vermişti.

Azîz Mahmûd Hüdâyî, bir pîr-i fânî olarak devrini idrâk ettiği ve bizzat saltanat kılıcını kuşattığı¹³ bu pâdişahın saltanatı devrinde Hakk'a yürümüştü (1038/1628).

Görüldüğü gibi Hazreti Hüdâyî, saâdetin felâkete dönüşmeye başladığı bir devrede yaşamış, ufku kararan Devleti Aliyye'nin her sınıftan insanına İslâm tasavvufunun efsunkâr ruhunu üfleyip vicdânları Hakk'ın ve hakikatin sesine çağırarak irşâd ve tebliğ hizmetini gerçek bir liyâkatle yürütmüştü.

C - TEZ İLE İLGİLİ KAYNAKLARIN TENKİDİ

I. Azîz Mahmûd Hüdâyî ile ilgili kaynaklar:

Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin hayâtına dâir olan kaynakları şöyle bir sıralamaya tâbi' tutarak değerlendirmek mümkündür.

1. Kendi Eserleri: Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin eserlerinden sâdece üç tanesi kendi hayâtı ile ilgili mevzûmuza ışık tutacak vasıftadır. Diğer eserlerinde kendisine ve hayâtına dâir hemen herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün değildir.

a- Vâkıât: Hüdâyî'nin, şeyhi Üftâde (988/1580) 'ye intisâbından hilâfet alıncaya kadar geçen devrede meydana gelen olayları ve bu devredeki rû'yâlarını kaydettiği bu eseri onun hayâtına ışık tutabilen en önemli kaynaklardan biridir. Yazma muhtelif nüshalarından istifâde ettiğimiz bu kaynak, onun hayâtı hakkında en mevsuk eser olmakla beraber hususi hayâtına dâir çok az bilgi vermektedir.

b- Tezâkir (veya Mektubât): Hüdâyî'nin pâdişahlara ve özellikle III. Murad ve I. Ahmed'e yazdığı mektupları, ihtivâ eden bu eser yer yer onun hususi hayâtına da temas eden müteber bir kaynaktır. Muhtelif yazma nüshalarından istifâde ettiğimiz **Mektubât**, devrin târihine ışık tutması bakımından da ayrıca ehemmiyet arzeder.

c- Tecelliyât: Hüdâyî'nin şeyhliği devrinde nâil olduğu muhtelif tecellîlerini anlattığı; tasavvufî hayâtı hakkında bilgi veren en mevsuk kaynaktır. Eser onun tasavvufî şahsiyetinin yüceliğini gösteren tecellîlerle doludur.

2. Menkabevî kaynaklar: Tasavvufî şahsiyetlerin hemen hepsi için müstakil menâkıb kitapları yazılmış olduğu halde Azîz Mahmûd Hüdâyî hakkında her nedense böyle müstakil bir eser yazılmamıştır. Ancak A.Ü.D.T.C. Fakültesi kütüphânesinde (bk. Menkabevî Hayâtı ve Kerâmetleri Blm.) **Menâkıb-ı Hüdâî** adını taşıyan bir eser mevcut ise de muhtevâsı i'tibârıyla bunu tam bir menâkıbnâme kabul etmek mümkün değildir. Müellifini ve târihîni tesbit edemediğimiz bu eser, manzum olarak yazılmıştır.

Hüdâyî'ye âit müstakil bir menâkıbnâme bulunmamakla beraber onun hayâtından bahseden hemen bütün kaynaklarda menkabelerine geniş yer verilmiştir. O'nun devrini idrâk eden müelliflerden Atâyî (1045/1634)**Zeyl-i Şakayık**'ında (II/760 vd.), Kâtip Çelebi, **Fezleke**'de (II/113 vd.) Hulvî Mahmûd Efendi (1064/1653, **Lemazât**'da (vr.187b), Evliyâ Çelebi, **Seyahatnâme**'de (I/214) onun muhtelif menkabelerini kaydetmektedirler. Hüdâyî'den gayet sitâyîşkâr ifâdelerle bahseden bu müellifler, devirlerinde vefât etmiş olan diğer meşâyih ve ulemâ hakkında da müteber bilgiler verirler.

Daha sonraki devirlere ait eserler içinde de Hüdâyî'nin menkabelerinden bahsedenlere rastlıyoruz. Meselâ, Harîrîzâde (1299/1882)'nin **Tibyan**'ı, Ahmed Hilmi (1332/1913)'nin **Ziyâret-i Evliyâ**'sı (sh.59 vd.) Hüseyin Vassaf Bey'in **Sefîne-i Evliyâ** (II. ve III. cild)'sı bunlardandır.

Hüdâyî'nin menkabe ve kerâmetlerini bir araya getiren müelliflerden biri de dergâhın son şeyhi M. Gülşen Efendi'dir. Gülşen Efendi, **Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî**'nin ikinci defaki neşri (1338-1340) için yazdığı terceme-i hâl bilgisinin yanı sıra bu mâlumâtı da büyük bir titizlikle dercetmiştir. Hüdâyî'nin halk arasında meşhûr olan hemen bütün menkabeleri bu eserde yer almıştır.

Hüdâyî'nin kerâmetlerini ve terceme-i hâlini kaydeden muahhar kaynaklardan bir başkası ise en-Nebhânî'nin **Câmiu Kerâmeti'l-Evliyâ**'sıdır (Mısır-1382/1962). Ancak bu eser daha önce bilinenlere pek fazla bir şey ilâve etmez.

3. Devrinde ve daha sonra yazılan târihler: Hüdâyî'nin devrine yetişmiş bulunan târihçilerden Peçevî İbrâhim Efendi (1061/1641), Kâtip Çelebi ve Atâyî, onunla bizzat görüşmüş ve eserlerinde ondan bahsetmişlerdir. Bu bakımdan onların verdikleri bilgiler bizim için en müteber mâlumattır. Yine Hüdâyî devrinde yaşamış bulunan Hocaîzâde Saâdeddin Efendi (1008/1589) –herhalde Hüdâyî'den önce vefât etmiş olduğundan- sevenlerinden olmasına rağmen, eserinde ondan bahsetmemiştir.

Hüdâyî'nin yaşadığı asrın târihîni yazan bütün müverrihler eserlerinde ona yer vermişlerdir. Meselâ Nâimâ (II/159), Hammer (VII/199) ve daha sonraki târihçiler aynı üslûb ile hemen birbirlerinden nakillerle Hüdâyî'den bahsetmişlerdir.

4. Hüdâyî hakkında yapılan çalışmalar: Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin hayâtı ile ilgili ilk müstakil çalışma Darü'l-fünûn İlâhîyat Fakültesi talebelerinden Saruhanlı Sadi tarafından mezuniyet tezi olarak yapılmıştır. İ.Ü. Edebîyat Fakültesi İslâm Araştırmaları kütüphânesinde bulunan (Tez Nu:5) eski harflerde el yazması bu tez, Hüdâyî hakkında muhtasar bilgi veren küçük; fakat ilk müstakil çalışmadır.

Hüdâyî hakkında ikinci çalışma M.E. Bakanlığı emekli müfettişi Ziver Tezeren tarafından Edebîyat Fakültesi öğrencisiyken başlatılmış ve daha sonra tekemmül ettirilmiştir. Gayr-i matbû olan bu çalışmayı tez çalışmalarımız sırasında müellifin müsâadeleriyle görme imkânı bulmuştuk. Bu çalışma bizim eserimizin neşrinden sonra iki cild hâlinde yayınlandı. Eserin ilk cildi **Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî I** Hayatı, Şahsiyeti, Tarîkatı ve Eserleri (İstanbul 1984); adıyla ikinci cildi **Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı II** (İstanbul 1985) şeklindedir.

Fevziye Abdullah Tansel'in A.Ü. İlâhîyat Fakültesi Mecmuası (1967/XV)'ndaki makalesi Hüdâyî hakkındaki çalışmalardan neşredilenlerin ilkidir. Hüdâyî'nin daha çok edebî yönünü konu alan bu çalışma ve diğerleri araştırmalarımıza ışık tutmuştur.

II. Celvetiyye Tarîkatı ile ilgili kaynaklar

1. Celvetiyye'nin târihçesi ile ilgili kaynaklar:

Celvetiyye tarîkatının târihçesi hakkında daha çok umûmî kaynaklardan yararlandık. Meselâ **Lemazât** ve **Tibyân** bunlar arasındadır. Hüdâyî'den önceki ve sonraki silsile için Bursevî İsmail Hakkı'nın **Silsile-i Celvetî**'si ana kaynağımız oldu. Tâlî derecede de o devirlere ait ve silsiledeki şahısların hayâtından bahseden kaynaklardan istifâde ettik. Meselâ M. Ali Aynî'nin **Hacı bayram Velî**, Bursalı Mehmed Tahir'in yine **Hacı Bayram Velî** ve **Osmanlı Müellifleri** adlı eseri gibi.

Günümüze kadar olan Celvetî silsilesini de Hüseyin Vassaf Bey'in **Sefîne-i Evliyâsı** ile Ayvansarayî'nin **Hadîkatü'l-Cevâmî**'inden istifâde ile tesbite çalıştık. Celvetî tekkelerinin ve şeyhlerinin tesbitinde son eser en önemli kaynağımız oldu.

2. Celvetî tarîkatı âdâbına dâir kaynaklar:

Celvetî tarîkatına dâir âdâbı tesbitte birinci derecede Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin **Tarîkatnâme**, **Câmiu'l-Fâzâil**, **Evcibe-i Mutasavvifâne**, **Vâkât**, **Hayâtü'l-Ervâh** ve **Necâtü'l-Esbâh** ve **Hulâsatü'l-Ahbâr** adlı eserinden; ikinci derecede Bursevî İsmail Hakkı'nın **Kitâbu'l-Hitâb**, **Temâmu'l-feyz** adlı eserlerinden ve üçüncü derecede de Celvetî meşâyihından şahısların tarîkat âdâbına dâir yazdıkları; Yakub Afvî (1149/1736)'nin **Hediyetü's-Sâlikîn**, Şihâbuddin Efendi (1234/1819)'nin **Tuhfetu's-Sâlikîn** adlı eseri gibi kaynaklardan yararlandık. Tarîkat âdâbının tesbitinde ayrıca **Tibyan** yine önemli kaynaklarımızdan biri oldu.

n

BİRİNCİ BÖLÜM

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN HAYÂTI

A. ÜFTÂDE'YE İNTİSÂBINDAN ÖNCEKİ HAYÂTI

I. YETİŞMESİ

1. Adı ve Nesebi

Tasavvuf târihîmizde Azîz Mahmûd Hüdâyî olarak bilinen Hazreti Hüdâyînin kendi eserlerinden¹ ve devrinde yazılan kaynaklardan² asıl adının “Mahmûd” olduğu anlaşılmaktadır. “Azîz” ismi kendi eserlerinde kaydedilmediğine göre hayâtını yazan biyografi müelliflerinin ta’zîmen kullandıkları bir sıfat olmalıdır.³

“Hüdâyî” ismi ise şiirlerinde kullandığı mahlasıdır ve şeyhi Üftâde (988/1580) tarafından verilmiştir.⁴ “Hüdâyî” kelimesi hidâyet ve doğru yol mânâsına gelen⁵ “hüdâ” kelimesinin sonuna “yâ-i nisbet” ilâvesiyle “doğru yola mensup” mânâsı kazanmış bir isimdir. Arapça telaffuzu Hüdâî iken bil-âhere hemzesi yâ’ya kalbedilerek “Hüdâyî” şeklinde kullanılır olmuştur. Bursalı Hakkı (1137/1727):

*Bilen bulan Hudâ’yı
eş-Şeyh Mahmûd Hüdâyî*

diyerek bu kullanışı tercih etmiştir. Hemen bütün eserlerde benimsenen bu tarzı biz de benimseyerek Hüdâî yerine Hüdâyî dedik.⁶ Hüdâyî’nin babasının Fadlullah b. Mahmûd isminde bir zât olduğu bilinmekte ise de mesleğinin ne olduğu ne zaman vefât ettiğine dâir bir bilgiye sahip değiliz. Ancak gerek Hüdâyî’nin eserlerinde, gerekse diğer kaynaklarda kendisinden bahsedilmediğine göre “ilmiyye” veya “sûfiyye” sınıfından olmadığına hükmedilebilir.⁷

Bursalı İsmail Hakkı:

*“Şeyh Hüdâyî, Cüneyd-i Bağdadî soyundan olmak üzere kendi lisanlarından meşhûr ve mütevâtirdir. Ve siyâdetleri dahi vardır. Ve lâkin yedlerinde senedleri olmadığı ecilden destar-bend-i sefid olurlar imiş. Sonra zaman-ı mükâşefelerinde Cenâb-ı nübüvvet cânibinden işâret olunmağla yeşil destar sarınmışlar. Ve hâlâ Üsküdar’da türbe-i şerîfleri sandukası serinde imâmeleri ahdardır.”*⁸ diyerek onun “seyyid” olduğuna işaret etmektedir.⁹

Bizzat Hüdâyî:

*“Ceddim u pîrim sultân
Sensin ya Rasûlallah”*¹⁰

diyerek peygamberin kendisinin cediti bulunduğunu, ayrıca **Tecelliyât** adlı eserinde kaydedilen:

“1012 Receb’in 18. gecesi ulemâyı sultânı’l-vakt meclisinde gördüm. Andan sonra kendimi meclis-i Rasûl (s.a.)’de gördüm. Sen vârisimizsin deyu buyurdular.

“1013 Cemâziye’l-âhır’ın dördüncü günü (Pazartesi) ulemâyı sultân meclisinde gördüm. Andan Hazret-i Peygamber (s.a.) meclis-i şerîflerinde oturdum. Sultân-ı Kevneyn saâdetle buyurdular ki: Sen bizim vârisimizsin.”¹¹

Şeklindeki ifâdelerle Peygamber (s.a.)’in vârisi olduğunu belirtmektedir. Bu ve benzeri ifâdelerdeki Hz. Peygamber (s.a.)’de müntehî nesebin sulbî olabileceği gibi ma’nevî olması ihtimâli de uzak değildir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.), “*Ben size babanız menzilesindeyim*”¹² buyurmakla ma’nevî nesebin varlığına ve peygamberlerin ümmetlerinin ma’nevî babaları olduğuna işaret buyurmuşlardır.¹³ Ayrıca bu ilginin Cüneyd-i Bağdâdî vâsıtasıyla olduğunun ifâde edilmiş olması bu ihtimâli daha da te’yîd etmektedir. Çünkü Cüneyd-i Bağdâdî, Hz. Ali vâsıtasıyla gelen tarikatların “*serhalkası*” kabûl edilmektedir. Ancak Hüdâyî’nin sâdik müridlerinden bulunan Halil Paşa (1039/1629)’nın vakfiyesinde Hüdâyî’den bahsedilirken “...mazhar-ı envar-ı sübhaniyye, zü’l-hasebi’z-zâhir sülâle seyyidu’l- mürselîn, mürşidü’s-sâlikîn ...” denilmesi ise bu mevzuya aydınlık getirmekte ve Hüdâyî’nin seyyid olma ihtimâlini kuvvetlendirmektedir.¹⁴

2. Doğum Yeri ve Memleketi

Hüdâyî’den bahseden kaynaklardan bir kısmı onun Sivrihisar’da¹⁵ bir kısmı Koçhisar’da¹⁶ doğduğunu kaydederek iki değişik rivâyet ileri sürmek isteseler de Vâkıât bize Koçhisar’da doğduğuna ait kaydı te’yîd edici bilgiler vermektedir.¹⁷ Yine **Vâkıât** bize Koçhisar’ın Bursa’ya yedi-sekiz günlük mesafede ve tuz madeninin çıkarıldığı bir yer olduğunu,¹⁸ **Lemazât** da Koçhisar’ın “Anadolu’da Aksaray nâhiyelerinden bulunduğunu”¹⁹ bildirdiğine nazaran burasının bugün Ankara’ya bağlı Şereflikoçhisar²⁰ olduğu anlaşılmaktadır.

Hüdâyî’nin doğum yeri Koçhisar olmakla beraber yetiştiği ve büyüdüğü memleket ise Sivrihisar²¹’dır. Hüdâyî **Vâkıât**’ında sık sık Sivrihisardan bahsetmektedir.²² Koçhisar’da dünyâya gelen Hüdâyî’nin Sivrihisar’a ne zaman ve hangi şartlarla gitmiş olduğuna dâir herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Hüdâyî’nin vefâtından yirmi dokuz yıl sonra (1077/1666) yazılmış bulunan Hasan Rızâyî (1050/1669)²³ Dîvân’ındaki şu ifâdeler bu ibhâmı biraz olsun kaldırmaktadır:

Dahî hısn-ı hasînde vâlideyni

Koçhisârî biri Seferîhisârî

Selâmet var tarîkında efendi

*Özü pak valideyni pak-dârî*²⁴

Bu beyitlerden anlaşıldığına göre Hüdâyî’nin ebeveyninden birisi Koçhisarlı, birisi Sivrihisarlıdır. İhtimâl babası Sivrihisarlı, annesi Koçhisarlı olup annesinin sıra için memleketine gittiği bir sırada anasının diyârı olan Koçhisar’da doğmuş olmalıdır.

Hüdâyî'nin doğum yeri ve memleketi husûsunda olduğu gibi, doğum târihi hakkında da kaynaklar muhtelif rivâyetler serdetmektedirler. Harîrîzâde Kemâleddin (1299/1882)²⁵, 948/1543 târihinde doğduğunu söylerken Gülşen Efendi (1341/1925), 950/1545 yılında doğduğunu kaydetmektedir.²⁶ Hüdâyî'nin vefâtında doksan ve daha yukarı yaşlarda bulunduğu rivâyeti²⁷ nazar-ı i'tibâra alınırca doğumunun 948/1543'ten sonra olmadığı ortaya çıkar.²⁸

3. Medrese Eğitimi

Hüdâyî'nin çocukluk yıllarına dâir sahip olduğumuz bilgi hemen yok denecek kadar azdır. Kendisi eserlerinde çocukluk yıllarından hiç bahsetmemiştir. Ancak ilk tahsiline memleketi Sivrihisar'da başladığını **Vâkıât**'tan öğreniyoruz.²⁹

Hüdâyî daha çok okumak, ilim ve irfânını artırmak için o devrin en büyük ilim merkezi olan İstanbul'a geldi. Ve zamanın tedris müesseselerinin temelini teşkil eden medreselerden Küçükayasofya³⁰'daki ikâmet ettiğini **Tezâkir**'de şöylece belirtmektedir:

*“Merhum ve mağfur-leh ceddiniz Sultân Süleyman Han Hazretlerinin sâye-i saltanatlarında Siget (Zigetvar) seferinden iki yıl önce “Esrâr-ı Kur’ân-ı Hâkîm ve âsâr-ı Furkân-ı azîm” Küçükayasofya’da bu duâcınıza münkeşîfe olup husûsan bu “Yâ Sin ve’l-Kur’âni’l-Hâkîm” kıssası ıyân olup dâim yazmak hâtırasında oldukça mevânî’ zuhûr ederdi.”*³¹

Bu ifâdelerden Zigetvar Seferi (974/1566)'nden önceki yıllarda Hüdâyî'nin burada ilim tahsili ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır.

Hüdâyî, İstanbul'daki medrese tahsili esnâsında bir yandan ulemâdan Nâzırzâde Ramazan Efendi³² (984/1576)'nin talebesi olurken bir yandan da Halvetî meşâyihından Nureddînzâde Muslihuddîn Efendi (981/1573)³³'nin sohbetlerine devâm ediyordu.

Hüdâyî, Nureddînzâde'nin kendisinin şeyhi ve mürşidi olduğunu **Tezâkir**'de şöyle anlatmaktadır: *“Merhum bizim Sofyalı Bâlî Efendi (960/1553), şeyhimiz şeyhidir. Şeyh-i Ekber'in Füsûs'un şerhetmişlerdir, tamam. Ceddiniz Sultân Süleyman Han evâilinde ve bizim şeyhimiz Nureddînzâde (981/1573) Efendi merhum duâcınız, Sadreddîn Konevî (673/1274) Hazretlerinin Nûsus'un şerhetmişlerdi.”*³⁴

II. RESMÎ VAZİFELERİ

Hüdâyî medrese tahsîlini ikmâl edince derslerine devâm ettiği Nazırzâde'ye muîd³⁵ oldu ve uzun yıllar hocasının yanından ayrılmadı. Nazırzâde Edirne'deki Selimiye Medresesi³⁶'ne müderris olunca Hüdâyî'yi de

muîdi sıfatıyla beraber götürdü (978/1571). Hüdâyî aynı yıl içinde mülâzâmete³⁷ de nâil olmuş ve müteâkiben hocası Nazırzâde'ye Mısır ve Şam kadılıklarında nâib³⁸ olmuştu.³⁹

Hüdâyî'nin hocası ile beraber Mısır ve Şam'da ne kadar kaldığını kesin olarak bilemiyoruz. Ancak 981 Muharrem/1573 Mayıs-Hazîrân aylarında Bursa'ya ta'yîn edildiğine göre Mısır ve Şam'da cem'an iki üç yıl kadar kalmış olmalıdır. Hüdâyî Mısır'da bulunduğu sırada Halvetîyye'den Mehmed Demirtaşî'nin halîfelerinden Kerimuddin Halvetî (986/1577)'ye intisâb etti.⁴⁰ Hüdâyî'nin Mısır'da iken intisâb ettiği bu Halvetî şeyhinin kim olduğu hakkında kaynaklarda -**Tibyan** hariç-⁴¹ herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Hüdâyî'den bahseden kaynaklardan Müstakimzâde Sa'deddin Süleyman Efendi (1202/1787)'nin **Menâkıb-i Melâmiyye**'si⁴² ile Ayvansarayî Hâfız Hüseyin Efendi'nin **Hadîkatu'l-Cevâmii**⁴³ onun Kerîmuddin Halvetî'den usûl-i esmâ gördüğünü; Hoca-zâde Ahmed Hilmi (1332/1913)'nin **Ziyâret-i Evliyâ**'sı⁴⁴ ise bu zât vâsıtasıyla Desûkiyye, Ârifiyye, Çeştiyye, Arûsiyye, Şâzeliyye, Kâdiriyye, Medyeniyye, Bedeviyye Sütûhiyye tarîkatlarından hissemend olduğunu ifâde etmekte ise de bu kayda Hüdâyî'nin muâsırı kaynaklarda rastlayamadık.

Hüdâyî 981/1573'te hocası Nazırzâde'nin yanında yine “nâib” sıfatıyla Bursa'ya ta'yîn edildi. Hocası Bursa mevlevîyetine⁴⁵ getirilirken o da Ferhadiye Medresesine⁴⁶ müderris ve mahkeme-i suğra olarak bilinen “Câmi-i Atik” mahkemesine nâib oldu.⁴⁷ Hüdâyî'ye bu hizmetlerine mukâbil yevmi otuz akçelik maaş bağlandı.⁴⁸

Medrese tahsîlini ikmâl ederek nâiblik müderrislik pâyelerini ihrâz etmiş bulunan Mahmûd Efendi, Bursa'da bir yandan halka “Hukûk-ı İslâmiyye” çerçevesinde adâlet dağıtırken bir yandan da memleketin gençlerine ilim öğretiyordu. Diğer taraftan ise gönlündeki “ilâhî aşk” ateşinin cezbesiyle tasavvufa karşı olan meyli netîcesi Bursa'nın büyük mürşidi Hz. Üftâde /988/1580)'nin Kaygan Câmii'ndeki vaazlarına devâm ediyordu.⁴⁹

B. ÜFTÂDE'YE İNTİSÂBINDAN SONRAKİ HAYÂTI

I. İNTİSÂBI VE MÜRİDLİĞİ

Nâiblik ve müderrislik vazîfelerine devâm etmekte olan Hüdâyî, İstanbul'da talebeliğinde ve Mısır'da bulunduğu yıllarda tarîkata girmiş, bilâhare de tarîkat muhîtinden evlenerek erbâb-ı tarîka sıhrî bir yakınlık peydâ etmişti.⁵⁰ Gençlik yıllarını böylece tarîkat muhiti içinde geçirmekte olan Hüdâyî, Bursa'ya yerleştiğinin üçüncü yılında hocası Nazırzâde'nin vefâtı (984 Şaban/1576 Ekim)'ndan sonra gördüğü rü'yâlar (bk. Menkabe ve kerâmetleri blm.)'daki ba'zı ma'nevî işaretlerle daha önce vaaz ve irşâd meclislerine devâm etmekte olduğu Üftâde Efendi (988/1580)⁵¹'ye intisâb ederek⁵² (984 Zü'l-Kâde/1576 Aralık)⁵³ “gam ve belâ mesleği” kabûl ettiği müderrislik ve nâiblik⁵⁴'ten ayrıldı.

Hüdâyî müderrislik ve kadılık için:

Müderrislik ğam u derd ü belâdır

*Kazâ hod canib-i Hakk'tan kazâdır*⁵⁵

Mansıb olsa kadılar hiç kimseye kılmaz nazar

*Kim denilmiştir “İzâ câe'l-kadâ amye'l-basar”*⁵⁶

demektedir. Otuz altı yaşında kendisine bey'at etmiş bulunan⁵⁷ Hüdâyî'den mürşidi Hz. Üftâde, evvelâ mal ve mülkten, ikinci olarak memûriyet (nâiblik ve müderrislik)'ten ferâgat etmesini, üçüncü olarak da nefsinin ayaklar altına almasını istedi. Hüdâyî'de bütün bunları tereddüdsüz kabûl ederek onun irşâd halkasına katıldı.

Hüdâyî, bey’at ederken mürşidine verdiği sözleri yerine getirerek önce mal ve mülkünü fukarâya dağıttı. Sonra da memûriyeti terk etti. Arkasından da nefsiyi ayaklar altına alabilmek için çok sıkı bir riyâzata başladı.⁵⁸

Riyâzâtı esnâsında bir elmayı koklayıp üç günde bir iftar ettiği rivâyet edildiği gibi⁵⁹ bizzat kendisi “riyâzât günlerinde sâdece kuru ekmekle iktîfâ ettiğini” ve bu yüzden yolda dirilerden çok ölümlerle karşılaşmış olduğunu kaydetmektedir. Yine bir gün şeyhini ziyârete giderken hâl-i hayâtında müezzin olarak tanıdığı ve vefât etmiş bulunan bir zâta rastlamış,⁶⁰ durumu şeyhine anlatınca o da:

-Riyâzâtla rûhunu kuvvetlendirdin; ben de intisâbımın ilk yıllarında çarşıda dirilerden çok ölümlerle karşılaşmış, cevâbını vermişti.⁶¹

II. HİLÂFETİ

Hüdâyî’nin, şeyhi yanında çok sıkı bir seyr u sülûke tâbi’ tutularak üç sene gibi kısa bir zamanda hilâfet alacak seviyeye yükseldiğini görmekteyiz. Seyr u ikmâlden sonra şeyhinin kendisine irşâd ve hilâfet teklîfine karşı Hüdâyî’nin müstenkif tavrı **Vâkıât**’ta şöyle anlatılmaktadır:

*“İrşâdı kabûl eylersen Allah’tan bil, Allah Teâlâ ise nâ-ehil olana irşâd vermez. Beni ortadan kaldırın. Zîrâ benden sonra gayrı şeyh ile sohbet edemezsin. İmdi irşâd sana lâzım oldu. İle’l-ân beş kerre söylüyorum kabûl etmezsin.”*⁶²

Tevazûundan irşâd vazîfesine yaklaşmak istemeyen mürîdine Hz. Üftâde bir başka zaman da “şeyhini bile geçecek” kemâle eriştiğini ifâde etmiş ve bu vazîfeyi kabûl etmesini istemişti.⁶³ Bir başka gün de :

*“Ramazan gelince hazırlan, ehlin ile Ali Çelebi ile ihtiyârınla Sivrihisar’a. Zîrâ bir zamandan beri gönlüme seni mevlidin olan Sivrihisar’a göndermek hutur ederdi.”*⁶⁴ diyerek Hüdâyî’yi akrabâ muhîti olan Sivrihisar’a halîfe olarak göndermeye iknâ eden Hz. Üftâde: “İstersen sana bir tâc giydireyim, ya Emir Sultân’ın tâcı, yahut Baba Yûsuf Efendi, veya Hacı Bayram üslûbunda.” demiş,⁶⁵ Hüdâyî de:

*“Hacı Bayram tâcı giydir”*⁶⁶ demişti.

Bu sûretle Hüdâyî , genç yaşta tahsîl için ayrıldığı memleketine olgun bir yaşta, zâhirî ve bâtinî ilimleri tahsîl etmiş olarak halîfe-i mürşid sıfatıyla dönüyordu. Zâten bir hayli özlemiş olduğu memleketini rû’yâsında görüyor,⁶⁷ sîla hasreti burnunda tütüyordu. Hüdâyî çoluk çocuğu ve kayını Ali Çelebi ile beraber Sivrihisar’a gitti. (987 Zilhicce/1580 Ocak)⁶⁸

Bursalı İsmail Hakkı, Hüdâyî’nin Sivrihisar’a “Halvetî erenlerinden olup ve daha önce kendisinden bir miktar tarîk-ı esmâ ve tecelliyât-ı ilmiyye’den bir hayli mertebe kat’ettiği Baba Yûsuf Efendi’yi ziyâret etmek istediğini fakat onun vefât etmiş olmasından dolayı kabrini ziyâret ettiğini”⁶⁹ söylemektedir. Fi’l-vâkı’ Hüdâyî

de **Vâkıât**'ında yer yer Baba Yûsuf Efendi'den bahsetmektedir.⁷⁰ Ancak Sivrihisarlı Baba Yûsuf Efendi, Akşemseddîn'in halîfelerinden olduğuna ve 918/1512 yılında vefât ederek Eyyub Sultân'a defnedildiğine göre⁷¹ Hüdâyî ile bu zâtın görüşebilmesi târîhen mümkün değildir. O takdirde ya bir başka Baba Yûsuf vardır ve Hüdâyî onunla görüşmüştür, ya da Hüdâyî, hemşehrisi bulunan bu zâtın talebelerinden feyz almış ve hürmeten ondan da bahsetmiştir.

Hüdâyî Sivrihisar'da altı ay kadar kalabildi ve 988 Cemâdelülâ 2/ 1580 Hazîrân 16'da şeyhini ziyâret için tekrâr Bursa'ya geldi.⁷²

Hüdâyî Bursa'ya bu gelişinde Nakibu'l-eşrâf Yahyâ Efendi'nin evinde misafir kaldı.⁷³ Ve birkaç gün daha şeyhine hizmet etmek fırsatı buldu. Bu arada şeyhi Üftâde Efendi, 988 Cemâdalâhır 12/1580 Temmuz 26'da vefât edince artık Hüdâyî'yi, Bursa'ya cezbeden kuvvet zail olmuş; o da bu üzüntü ile tekrâr memleketine çoluk çocuğunun yanına dönmüştü.⁷⁴

III. ŞEYHLİĞİ

1. Rumeli Tarafına Seyahati ve Orada İkâmeti

Memleketinden çoluk çocuğunu alan Hüdâyî'nin buradan Rumeli tarafına geçtiğini ve orada bir müddet seyahat edip ikâmet ettiğini pâdişaha gönderdiği mektuplardaki kendi beyanlarından öğreniyoruz:

*"...Bu âciziniz de Rumeli'nde iken ve bunda geldikten sonra fukarâ ile ziyâde mukayyed olup çok belâ çekmişizdir. Âdil Giray Han, Kızılbaş'a tutsak olduğunda ve şehit ettiklerinde ben duâcınız kemâl-i tekayyüdümüzden ol inkisâr eseriyle münkesir olup Baba⁷⁵ da mevt mertebesinde marîz olup güçlûkle def'ettik."*⁷⁶

Kırımlı Âdil Giray'ın Safevîler tarafından esîr edilip bilâhare de şehîd edilmesi 987/1579 târihine tesâdüf etmektedir.⁷⁷ Hüdâyî Bursa'dan ayrılıp sonra Rumeli'ne geçtikten sonra o günün haberleşme imkânlarına göre bu haberin ancak altı ayda Hüdâyî'ye ulaşmış olabileceği düşünülürse Hüdâyî'nin şeyhinin vefâtından sonra Rumeli tarafına geçmiş olduğu anlaşılmış olur.

Hüdâyî'den bahseden kaynaklardan sâdece Ankara D.T.C.F. Kütüphânesi (İsmail Sâib I. 5025)'de bulunan ve müellifi eser üzerinde kayıtlı bulunmayan **Menâkıb-ı Hüdâyî** adlı bir risâlede onun Rumeli'nde bulunduğundan bahsedilmektedir:

*Çünkü bildin bu tarîkın hâlini
Dinle şerh idem hakikat kâlini
Çün eizze bize hizmet eyledi*

*Rumeli'ne seyre da'vet eyledi
Zağraeskisi'ne hem bulduk vusûl
Ol vilâyetler bizi kıldı kabûl*

.....

*Anda bir câmi binâ ettik nazîm
Arsası zîbâ, hevâsı hoş selîm
Nice âşık kıldı bize irtibat
Her birisi kalb-i sâfi pür-neşât¹⁷⁸*

Bu ifâdelerden Hüdâyî'nin Eski Zağra'da ikâmet ettiği ve orada bir câmi yaptırdığı anlaşılmaktadır. Müteâkip sahifede de Hüdâyî'nin burada **Fethü'l-Bâb ve Refu'l-Hicâb** adlı eserini yazdığı ifade edilmektedir. Ancak diğer kaynaklarda rastlayamadığımız bu bilgileri ihtiyatla kaydediyoruz.⁷⁹

2. Hüdâyî'nin Şeyh Olarak İstanbul'a Gelişi

Hüdâyî'nin Rumeli'nde ne kadar kaldığını bilemiyoruz. İstanbul'a geldiği zaman da ba'zı kaynaklar önce Küçükçamlıca'ya,⁸⁰ bilâhare de Rûmî Mehmed Paşa Câmiî'nin sol tarafında bir odaya yerleştiğini kaydetmekte iseler de⁸¹ yine mektuplarındaki ifâdelerinden İstanbul'a bu gelişinde de daha önce tahsîlini ikmâl ettiği Küçükayasofya'ya yerleştiği anlaşılmaktadır:

“Şaban Efendi Zâviyesi'nde halîfesi olan Şeyh Mehmed Efendi duâcınıza tezkire-i şerîfenizi tenhada irsâl edip devâm-ı devletiniz ve izdiyâd-ı izzetleriniz için duâlar ettirdik. Ve dâim duâya iştigal taahhüd eylediler. Mürtad ve mücâhid duâcınızdır. Geleliden berü bizim Küçükayasofya'da sûfîlerle îtikâfa girmişlerdir. Yoldaşlar ile bile ziyâde hazzettiler.”⁸²

Ayrıca Hüdâyî Âsitânesi meşâyihından Abdurrahman Nesib Efendi (1258/1842)'ye âid bir mecmua “Hüdâyî'nin 992/1584 târihinde Küçükayasofya'da şeyh olup sekiz sene mürûrunda Üsküdar'ı teşrif ve Küçükayasofya'yı asâdaları Filibeli İbrâhim Efendi'ye tevcîh ve kasr-ı yed buyurdıkları”⁸³ kaydedilerek Hüdâyî'nin şeyh olarak Küçükayasofya'da hizmet gördüğü sarâhaten beyân edilmiştir.

Bu mektup ve bu kayıt bize Hüdâyî'nin Küçükayasofya'da bir müddet kaldıktan sonra Üsküdar tarafına geçtiğini göstermektedir.

3. Ferhad Paşa ile Tebriz Seferi'ne İştirâki

Yine Hüdâyî'nin mektuplarından onun Ferhad Paşa (1004/1595) ile beraber İran seferine iştirâk edip Tebriz'e kadar gittiğini öğreniyoruz:

“...Ferhad Paşa kulunuz Tebriz’e girdiği vaktin bilece bulunduk idi. Dahi gayrilerde nice haller olmuştur.”⁸⁴

İran ahvâlinin iyiden iyiye bozulması üzerine serdâr-ı ekrem olan Ferhad Paşa 80.000 kişilik ordusuyla Tebriz’e girmiş ve burasını Safevîlerden temizledikten sonra bir müddet de îmarî ile meşgul olmuştu. Ferhad Paşa’nın bu seferi III. Murad zamanı ve 994 Ramazan 15/1586 Ağustos 30 târihindedir.⁸⁵

Aslında Hüdâyî, Pâdişah’ı Safevîler kızılbaşlar ve Sîmâvna-kadısoğlu’nun te’dibine teşvîk etmişti.⁸⁶ Fikrinin isâbetini, davasında samîmiyetini göstermek için elbette bu sefere iştirâk etmesi gerekirdi. Hüdâyî’nin bu sefere iştirâki ile ilgili kendisinden menkul bir haberdan başka bir bilgiye sahip değiliz. Bu bakımdan seferde ne gibi hizmetleri olduğunu bilemiyoruz. Hüdâyî bir başka mektubunda da bu seferden bahsederek; bu seferin kendisine bir eser yazmağa bâis olduğunu kaydetmektedir.⁸⁷

4. Hüdâyî’nin Vâizlik Hizmetleri

Azîz Mahmûd Hüdâyî, İstanbul’da Küçükayasofya’daki ikâmeti esnâsında ilim ve devlet adamlarına kadar uzanan geniş bir muhît edinmiş, pâdişaha karşı da samîmî bir yakınlık temin etmişti.⁸⁸

Hüdâyî, Küçükayasofya’dan sonra Üsküdar’ı makarr-ı ikâmet seçerek Rûmî Mehmed Paşa civârında da ikâmet etti.⁸⁹ Bu ikâmeti ihtimâl, yerini 998/1589 yılında satın aldığı âsitânesini inşâ ettirmek için olmalıdır. İnşâat aynı yıl içinde başlayıp 1003/1594 yılında tamamlanmıştı.

Hüdâyî’nin hankâhının inşâsından önce pâdişah tarafından yapılan Ali Paşa Zâviyesi’ne şeyh olma teklîfini reddetmiş olması, belki böyle bir zâviyeyi bizzat yaptırmayı arzu etmiş olmasındandır. Nitekim pâdişaha yazdığı cevâbî mektubunda: “*Ali Paşa Zâviyesi’ne şeyh olmadığı ko. Âlem-i kübrâda aliyyu’l-âlâ ve makâm-ı mahmud zâviyesine şeyh oluruz bi-iznillah.*” diyordu.⁹⁰

Hüdâyî, İstanbul’da bulunduğu bu devrede ilim ve siyâset çevrelerinde haklı bir şöhrete sâhip olmuş; fakat o, gerçek vazîfesinin vaaz ve irşâd olduğunun şuuru içinde bu hizmete devâm etmek istiyordu. Zîrâ şeyhi ona: “*-Sana vâizliği min-ındillah verdik. Vâiz, Hazret-i Peygamberin esmâsındandır.*”⁹¹ demişti.

Şeyhinin kerâmeti zâhir oluyor ve Hüdâyî, Fâtih Câmiî vâizliğine ta’yîn ediliyordu. Kaynaklar her ne kadar onun bu vazîfeye ta’yîninin Rumeli Kazaskerî Sunullah Efendi (1016/1607)’nin delâletiyle olduğunu kaydediyorsa da⁹² Hüdâyî, “*...Hâlâ münâsebet-i seniyez ve Fâtih-i Kostantiniyye Sultân Mehmed Han Gâzî Şehîd-i Şerîf Câmi-i Şerîf’inde vaaz vazîfesi beyne fuhûli’l-ulemâ nasib olmuştur.*”⁹³ diyerek bu vazîfenin bizzat pâdişah tarafından verilmiş olduğunu tevsik etmektedir.

1002 Cemâda’l-âhır 11/1594 Mart 6’da Hüdâyî’ye bu câmiddeki vâizlik, müfessir ve muhaddislik hizmetlerine mukâbil vaâkıftan yevmî “yüz akçe” maaş bağlanmıştı.⁹⁴

Hüdâyî, hankâhının inşaatı tamamlandıktan sonra da Fâtih Câmii'ne hemen dört yıl kadar devâm etti. Fakat 1007/1599 yılında hankâhının mescidine bir minber ilâve etmek sûretiyle hizmetini buraya teksif etti. Fâtih Câmii vâizliğini gerek yolunun uzaklığı ve gerekse diğer vazîfeleri sebebiyle bırakmak zorunda kaldı. Bunun yerine Üsküdar Mihrimah Sultân (İskele) Câmiinde Perşembe günleri vaaz etmeyi kabûl etti.⁹⁵

Hüdâyî, bu sûretle artık İstanbul tarafındaki hizmetini tamamen Üsküdar'a kaydırarak kesif bir irşâd hizmetine başlamış bulunuyordu. Zâviyesi câmiinde ilm-i fıkıh anlatırken tekkesinde de susayan gönüllere tasavvufun hayât iksirinden damlalar serpiyordu. Yorgun gönülleri dinlendiriyor; Hakk'a yaklaşıyordu.

Bir yandan da yazdığı tasavvufi-ilmî eserlerle ilim ve tasavvuf dünyâsına hizmetten geri durmuyordu.

O'nun dergâhı en fakîrinden en zenginine ve en üst kademedeki devlet ricâline kadar her zümreden halk ile dolup taşıyor, devrin pâdişahları ona hürmet ve teveccühte kusur etmiyordu.

Hüdâyî, Sultân Ahmed Câmii'nin inşası tamamlandıktan (1026/1617) sonra orada da her ayın ilk Pazartesi vaaz etmeyi kabûllenmişti.⁹⁶

5- Hüdâyî'nin Pâdişahlarla Münâsebeti

a- III. Murad (982/1574-100/1595) ve Hüdâyî

Hiz. Hüdâyî'nin hayâtından bahseden kaynaklar onun Sultân Ahmed'le çok samîmî bir münâsebet içerisinde olduğunu hatta Sultân'ın kendisine intisâb ettiğini kaydetmektedirler.⁹⁷ Menkabelerde “rü'yâ ta'bîri” ile başlayan bu münâsebetin zamanla daha ileri dereceye ulaşmış bulunduğu kaydedilmektedir.

Hüdâyî'nin pâdişahlara gönderdiği mektuplarını ihtivâ eden **Tezâkir-i Hüdâyî**'nin muhtevâsından bunların çoğunun Sultân III. Murad'a gönderildiğinin anlaşılması⁹⁸ Hüdâyî'nin bu pâdişahla da çok yakın bir alâka te'sîs ettiğini göstermektedir.

Ayrıca Hüdâyî'nin **Nâimâ Târihi**'nde III. Murad devri meşâyıhı arasında zikredilmesi de onun devrindeki nüfûzunu göstermesi bakımından önemlidir.⁹⁹

III. Murad Osmanlı pâdişahları arasında vazîfe ve mesuliyet şuuruna layık vechile sahip olamamış, bu yüzden de bir “mirasyedi” rahatlığıyla Sokullu gibi bir devlet adamına mâlik olmanın nîmetini bile takdîr edememişti. Bu zaafının yanı sıra şiire merâklı, tasavvuf vâdisinde eser yazacak kadar bu ilme de âşinâ olan pâdişahın zaaf ve meziyetlerini mütehassıs bir hekim gibi gayet iyi teşhis etmiş bulunan Hüdâyî, her vesîle ile onu müşfikâne ve mütevâzîâne ikâz ediyor, adâlet, şeriat ve sünnet çerçevesinde bulunmaya teşvîk ederek şunları söylüyordu:

“...Re’si mie (yüzyılın başı) karîbdir. Kemâl-i adâletle tecdîd-i şerîat ve ihyâ-yı sünnet ve tervîh-i ibadullah ve ’l-ümme eden ashâbı mieteyn olan ahad-i ümme-i Muhammed akvâsından ve ekmelinden olmasının esbâbına mübâşeret ve tamâm-ı riayette kemâl-i gayret ve tena’um-i himmet ve azîmet zamanı gelmiştir.”¹⁰⁰

Bilhassa halkın ihtiyaçları mevzûunda pâdişahı daha ısrarlı bir üslûb ile hizmete terğib ve teşvîk ediyordu. Meselâ İstanbullulara odun te’minî için pâdişaha şunları yazmıştı:

“Sakarya suyunu kesip odun çıkarmayı murad edinmişsiz. Halk-ı âmm ve hâssa ziyâde mesrûrlardır. İhtiyaç da zarûret de küllîdir. Ve odunun bedeli dahî yoktur. Her nesnenin bedeli bulunur saâdetli pâdişahım, azîm hayırdır. Böyle hayır olmaz. “el-hayru la-yuahhar.” Merhûm ve mağfûr-leh ceddiniz Sultân Süleyman Han Hazretleri Kâğıthâne suyunu getirtip âmmeyi su ile ziyâfet etmişti. Sizler saâdetiniz odun ile...”¹⁰¹

Hüdâyî böyle hayırlara pâdişahı teşvîk etmenin yanı sıra azledilen devlet memurlarının –durumlarına göre- yerlerine îadelerine de tavassut ediyordu. Meselâ Kazasker Düğmecizâde’nin azli ile ilgili pâdişaha:

“...Duâcınız mevlânâ ve evlânâ Düğmecizâde Efendi Kazasker –zide adluh- müstakîm ve mütedeyyin duâcınızdır. Ortalığı küllî ıslah etmiştir. Haber-i su’ istima’ olundu, ihsân edip ibkâ idesiz. Saâdet-i dareyninize sebep-i azîmdir. Hâlis muhlis duâcınızdır.”¹⁰²diyerek yerine ibkâ edilmesine tavassut etmişti.

Pâdişahın kendisine kürk hediye edecek¹⁰³ kadar muhabbetle bağlı bulunduğu Hüdâyî, bu alâkayı asla istismar etmediği gibi şahsı adına gayet müstağnî bir tavır içinde idi. Nitekim kendisine pâdişah tarafından Ali Paşa zâviyesi şeyhliği teklîf edildiğinde bunu reddederken¹⁰⁴ Ayasofya yakınlarında “arslan yatağı”olarak kullanılan bir yerin zâviye yapılmasını istiyor¹⁰⁵ ve şöyle diyordu:

“...Şol büyük Ayasofya kurbunda olan arslanhâne, azîm binâdır. Nice nice büyük akçeler harcolunsa bu ma’kule binâ olmaz. Amma tekaddümden “mabed-i ibadullahi ’l-kadîm” olmak ihtimâlî de vardır. Alâmet ve asar anı verir. Bu ma’kule azîm binâ beytü’l-esed olmadan “beyt-i ibadullahi ’l-ahad” olmak evlâdır.”¹⁰⁶

Hüdâyî pâdişahın rû’yâlarını isâbetle ta’bir ettiği gibi kendi rû’yâlarını da pâdişaha yazarak onu hayırlı işlere sevk ediyordu:

“...Saâdetlû pâdişahım, bugün seherice beyne’n-nevm ve ’l-yakaza bir hitab varid oldu: 997’de düşman tahtı fetholunur, deyu. Uyandım, Kazvin hâtıra geldi. İnşâallah hayırdır.”¹⁰⁷

İhtimâl bu rû’yânın pâdişaha yazılmasından sonra pâdişah, Gence üzerine doğru hareket eden Serdâr-ı Ekrem Ferhad Paşa kumandasındaki orduya hatt-ı hümayun gönderip Kazvin üzerine gidilmesini istemişti. Ancak daha önce Gence ve Karabağ üzerine gidilmesi emredildiğinden ve ordu bu istikâmette hazırlık yapmış

bulunduğundan Kazvin üzerine gidilmesi, gerek ordu erkânına ve gerekse askere imkânsız gibi görünerek Kazvin'e gidilememişti. Fakat fethi plânlanan Gence ve Karabağ'ın itaati sağlanarak sefer zaferle neticelenmiş (997/1589),¹⁰⁸ böylece de Hüdâyî'nin sadık rû'yâsı doğrulanmış oluyordu.

Osmanlı tahtında yirmi yıl kadar saltanat süren ve Hüdâyî ile samîmî bir münâsebet kurduğu anlaşılan III. Murad 1003 Cumada'l-ula 5/1595 Hazîrân 16'da vefât ettiği zaman Hüdâyî, Mehmed Gülşen Efendi'nin tesbîatine göre şu ilâhîyi inşâd etmişti.

*Yalancı dünyâyâ aldanma ya Hû
Bu dernek dağılır dîvân eğlenmez
İki kapılı bir vîrânedir bu
Bunda konan göçer mihmân eğlenmez
Bakma bunun karasına ağına
Gönül verme bostanına bağına
Benzer hemân oğlan oyuncağına
Bunda akı olan insan eğlenmez*

*Doğrusuna gide- gör bu yolların
Geçe-gör sarpını yüce bellerin
Dünyâ zindânıdır mü'min kulların
Zindânda olan kul âsân eğlenmez*

*Sen ey gâfil ne sandın rüzgârı
Durur mu anladın leyl u nehârı
Yükün yineldi-gör evvelden bârı
Yoksa yolcu giden kârbân eğlenmez*

*Vârını nisâr eyle Mevlâ yoluna
Bunda ne eylersen anda buluna
Bir gün sefer düşer berzah iline
Otağı kalkıcak sultân eğlenmez*

*Ömür temâm olup defter dürülür
Sırat köprüsü ve mîzân kurulur
Hakk'ın dergâhına kullar dürülür
Buyruğu tutulur ferman eğlenmez*

*Hüdâyî n'oldu bu denlû peygamber
Ebubekr u Omer Usman u Hayder
Kanî Habîbullah Sıddık-ı Ekber
Bunda gelen gider bir can eğlenmez*¹⁰⁹

b- III. Mehmed (1003/1595-1026/1617)ve Hüdâyî

III. Murad'ın yerine tahta geçen oğlu III. Mehmed, “halîm, selîm, kerîm, edîb, vakûr gibi sıfatlarla anılan, beş vakti cemaatle kılan ve Hz. Peygamber (s.a.)’in ismi anıldığı zaman ayağa kalkacak derecede dindar bir pâdişahı.¹¹⁰

Hüdâyî’nin III. Mehmed ile münâsebetlerine dâir pek fazla bilgiye sahip değiliz. III. Mehmed otuz yıldır unutulmuş olan bir an’aneyi ihyâ ederek Eğri Seferi (1005/1595)’ne ordunun başında iştirâk etmiş ve Eğri Fâtihî ünvanını kazanmıştı. Pâdişah bu sefere katılması için Sivas’ta bulunan Halvetî ricâlinden Ahmed Şemseddîn Sivasî (1006/1597)’yi da’vet etmiş ve onu beraberinde bu sefere götürmüştü.¹¹¹

Şemseddîn Sivasî, Eğri Seferi için Üsküdar’a geldiği zaman onu bizzat Hz. Hüdâyî karşılamış, Hüdâyî yaşlı pire hürmet göstererek elini öpmüş ve üç gün tekkesinde mihmandarlık etmişti.¹¹²

Sultân III. Mehmed, Eğri Seferi’ndeki hizmetinden dolayı Şemseddîn Efendi’yi İstanbul’a bırakmak istemişse de o, bu teklîfi yaşlılığını ileri sürerek kabûl etmemişti.¹¹³ Bunun üzerine Sultân, Şemseddîn Sivasî’nin akrabası ve halîfesi olan Abdülmecid Sivasî (1049/1639) ile Abdulahad Nuri Sivasî (1061/1651)’yi İstanbul’a getirmişti.¹¹⁴

Bu iki zâtın İstanbul’a yetişmesinden sonraki zamanlarda Osmanlı târihinde “Sivasîzâdeler” olarak bilinen tarîk erbâbı ile “Kadıızâdeler” olarak bilinen medrese ehli arasında büyük bir mücâdele baş gösterecekti.

III. Mehmed devrinin başlangıcında Hüdâyî, hankâhının inşâsını tamamlayarak (1003/1595) buradaki irşâd hizmetine başlamış bulunuyordu.

c- I. Ahmed (1012/1603-1026/1617) ve Hüdâyî

Gerek Hüdâyî’nin hayâtını yazan kaynaklar, gerekse menkabelerden anlaşıldığına göre Sultân I. Ahmed, Şeyh Hüdâyî’ye büyük bir saygı ile bağlı olup onun “rikâbında piyade yürüyecek” kadar bir teslimiyet içinde bulunuyordu.¹¹⁵

Menkabelere göre Hüdâyî’nin Sultân I. Ahmed Hân ile tanışmasına vesîle olan rü’yâ şudur:

Sultân I. Ahmed, rü'yâsında, “Nemçe Kralı ile güreş tutup kendisinin arka üstü yere düştüğünü görmüştü.¹¹⁶ Zâhiren korkulu görünen bu rü'yânın ta'bîrinde zamanın yorumcuları ızhâr-ı acz edince rü'yâ, bir vesîle ile ta'bîr edilmek üzere Hüdâyî'ye yazıldı. Hüdâyî'nin de rü'yâyı “pâdişahın Nemçe (Avusturya) Kralına karşı zafer kazanacağı” şeklinde yorumlaması (bk. Hüdâyî'nin Menkabe ve Kerâmetleri Blm.) ve bilâhare gerçekten Estergon'un geri alınarak Avusturyalılara karşı zafer kazanılmış olması sultânı teshîr etti.¹¹⁷ Çeşitli vesîlelerle daha sonraki zamanlarda Hüdâyî'yi daha yakından tanıma imkânına sahip olan Sultân I. Ahmed, onun kemâlini görünce “cihan pâdişahı olduğunu unutarak gönül sultânının önünde sâdık bir bende oldu. Çünkü o, gerçek pâdişahlığın gönül tahtına Hakk'ı sultân ettikten sonra başladığını gayet iyi anlamıştı. Nitekim Cenâb-ı Hakk da: “*Kalpler ancak Allah'ın zikri ile itmi'nâna erer.*”¹¹⁸ buyurmamış mıydı? Bu itmi'nâna eriş yine Kur'ân'ın gösterdiği ölçülerle gerçekleşebilirdi. Bu ölçü de: “*Ey îmân edenler! Allah'ı çok çok zikredin.*”¹¹⁹ emr-i ilâhîsiydi. Zâten mürşidi Hz. Hüdâyî “zikrullah'ın bu hassasını yeri geldikçe , fırsat düştükçe, ifâde etmekten geri kalmamıştı:

Zâkir safâya erişur
Envâr-ı zikrullah ile
Âşık Hudâ'ya erişur
İksâr-ı zikrullah ile

Zikri mükerrer ede gör
Bir hacc-ı ekber ede gör
Kalbin muattar ede gör
Attâr-ı zikrullah ile

Âşık olan cânânına
Girmiş fenâ meydânına
Ermiş Hakk'ın ihsânına
İsâr-ı zikrullah ile

Tasdîk ile îmâna er
Tahkîk ile irfâna er
Bir bahr-ı bî-pâyâna er
Enhâr-ı zikrullah ile
Açan hüviyyetten kapu
Zevk ile olmuş hande-rû

*Zâhir olmuş ızmâr-ı Hû
Izhâr-ı zikrullah ile*

*Kesrette vahdet bul beğim
Bâkî saâdet bul beğim
Sırr-ı hakikat bul beğim
Tekrâr-ı zikrullah ile*

*Bel bağlayanlar hizmete
Tâlib olanlar vuslata
Ermiş Hüdâyî vahdete
Esrâr-ı zikrullah ile¹²⁰*

*Diller acep hayran olur
Esrâr-ı zikrullah ile
Yollar beğim âsân olur
Âsâr-ı zikrullah ile*

*Nefsin hevâsından kesil
Zikreyle Hakk'ı muttasıl
Saykallenür mir'ât-ı dil
Tekrâr-ı zikrullah ile*

*Ger ister isen kurb-i Hakk
Al ehli irfândan sabak
Geldi zuhûra her varak
Eşcâr-ı zikrullah ile*

*Ref' olsa zulmânî hicâb
Dilden giderdi ızdırâb
Yap yap gönül kasrını yap
Mîmâr-ı zikrullah ile*

*Zikri bilip habl-i metîn
Muhkem tutar ehl-i yakîn
Daim ider i'la-yi dîn
Izhâr-ı zikrullah ile*

*İsterse ger kalbin safâ
Zikreyle Hakk'ı dâimâ
Bîmâr olan bulur şîfâ
Tîmâr-ı zikrullah ile*

*Dilden kederler dûr olur
Mahzûn olan mesrûr olur
Zulmet Hüdâyî nûr olur
Envâr-ı zikrullah ile¹²¹*

Sultân Ahmed de Hüdâyî'nin izinde yürüyerek zikrullahın hassasını te'sîr ve ehemmiyetini şöyle belirtiyordu:

*Dil-hânesi pürnûr olur
Envâr-ı zikrullah ile
İklîm-i dil mamur olur
Mîmâr-ı zikrullah ile*

*Ğam-gîn gönüller şâd olur
Dembesteler âzâd olur
Kem-küşteler irşâd olur
Âsâr-ı zikrullah ile*

*Her müşkil iş âsân olur
Derd-i dile dermân olur
Canlar içinde cân olur
Esrâr-ı zikrullah ile*

*Zikreyle ey dil her nefes
Allah bes bâkî heves
Pes gayriden ümmîdi kes
Tekrâr-ı zikrullah ile
Gör ehl-i hâlin fırkasın
Çâk etti ceyb u hırkasın
Devretti zikri halkasın
Pergâr-ı zikrullah ile*

*Terk et cihân ârâyişin
Nefsin gider âlâyişin
Bul cân u dil âsâyişin
Efkâr-ı zikrullah ile*

*Bahtî sana ikrâr eder
Tevhîdini tekrâr eder
İhlâsını iş'âr eder
Eş'ar-ı zikrullah ile¹²²*

Hüdâyî'nin peyrevi bulunan Sultân Ahmed Kendisine karşı son derece samîmî bağlarla bağlıdır. Fakat Hüdâyî her nedense ona karşı biraz müstağnî bir tavır içerisinde. Şu hâdise onun bu tutumuna bir örnek teşkil etmektedir:

Sultân Ahmed, Hüdâyî'ye bir hediye göndermiş o da bunu kabûl etmeyerek iâde etmişti. Pâdişah bu sefer aynı hediye Şeyh Abdülmecid Sivasî'ye göndermiş, o kabûl edince pâdişah:

“– Bu hediyeyi Hüdâyî'ye gönderdiğim halde kabûl buyurmadılar.” demişti. Abdülmecid Sivasî de:

“– Hüdâyî bir ankadır ki, lâşeye tenezzül etmez.” cevâbını vermişti. Birkaç gün sonra Hz. Hüdâyî ile karşılaşan pâdişah:

“– Hediyeyi Abdülmecid Efendi'ye gönderdim kabûl etti.” deyince Hz Hüdâyî de:

“– Pâdişahım, Şeyh Abdülmecid bir deryâdır ki, deryâya bir katre çirkef mâsiva düşmekle mülevves olmaz.” diyerek zarîfâne bir cevap vermiş ve böylece de kemâlini göstermişti.¹²³

Sultân I. Ahmed, câmiini yaptırırken temel kazma işinde (1018/1609) Azîz Mahmûd Hüdâyî, Şeyhülislâm Mehmed Efendi (1025/1616), Vezîr-i azam Kuyucu Murad Paşa ilk kazmayı vurmuşlardı. Bilâhare de ahâlî tahliye edilerek pâdişah gelmiş ve elindeki altın kazma ile terleyinceye kadar temel kazmıştır.¹²⁶

Temel atma merâsiminde de duâyı Hz. Hüdâyî yapmış, Sultân da eteğiyle toprak taşımıştı.¹²⁷

İnşaat tamamlandıktan sonra yapılan “Küşâd merâsimi”nde ilk hutbeyi de Hz. Hüdâyî okuduğu gibi daha sonra da her ayın ilk pazartesi günü burada vaaz etmeyi kabûl etmişti.¹²⁸

Sultân Ahmed Hz. Peygamberin bir taş üzerinde bulunan bir nakş-i kademini Kayıtbay¹²⁹ türbesinden İstanbul’a getirtip Eyyub Câmiiine koydurtmuştu. Sultân Ahmed Câmii tamamlanınca da “Nakş-ı Kadem” oradan alınarak buraya nakledildi. Sultân Ahmed bu nakil işinin yapıldığı günün gecesinde şöyle bir rû’yâ görür:

“Bütün pâdişahların toplandığı yüce bir dîvân kurulmuş, Hz. Peygamber (s.a.) kadılık yapmaktadır. Kayıtbay (902/1495), türbesini ziyârete vesîle olan “Kadem-i Şerîf” resmini kendi câmiine nakleden Sultân Ahmed’den davacıdır.

Hz. Peygamber (s.a.)’in kadı sıfatıyla verdiği hüküm, Kadem-i Şerîf resminin alındığı yere götürülmesi istikâmetindedir.”

Sultân Ahmed ertesi sabah rû’yâsını ta’bîr ettirmek için içlerinde Hz. Hüdâyî’nin de bulunduğu ulemâ ve meşâyıhtan bir grubu da’vet eder. Gelen şeyh ve alimler rû’yâyı “emânetin derhal yerine gönderilmesi” şeklinde yorumlarlar.¹³⁰ Ve emânet yerine gönderilir.¹³¹

Bu hâdise üzerine Sultân I. Ahmed “Kadem-i Saâdet-i peygamberî” şeklinde bir serguç¹³² yaptırıp; Cuma, bayram ve diğer resmî günlerde teberrüken sarığına takmaya başladı. Ayrıca bir tahta üzerine resmedilen “Kadem-i Şerîf” kenarlarına da:

*N’ola tâcım gibi başımda götürsem dâim
Kadem-i resmini ol Hazret-i Şâh-ı rusulün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidir
Ahmedâ durma yüzün sür kademine o gülün*

Kıt’asını kendi hattıyla yazıp şeyhi Hüdâyî Efendi’ye gönderdi. O da bunu dergâhının duvarına astırdı.

Hüdâyî dergâhını ziyârete giden Abdülhak Molla (1270/1853) –ki Abdülhak Hamid’in dedesidir- bu levhâyı görmüş ve devrin şeyhinden isteyip alarak Sultân Mahmûd’a takdîm etmişti. Sultân Mahmûd da yazının cediti Sultân Ahmed’e ait olduğunu teşhis etmişti.

Târihçi Tayyarzâde (1297/1880), bahsi geçen sergucun Sultân I. Ahmed türbesinde sandukanın sağ ve solunda Sultân Ahmed’e âid eşyaların konulduğu dolaplardan sol taraftakinde bulunduğunu zikretmektedir.¹³³

Sultân Ahmed’in vefâtında (1026 Zilkade/1617 Teşrîn-i sâni) gasil muamelesi için Hüdâyî da’vet olunmuş; fakat o yaşlılığını öne sürerek gidememiş yerine dergâhın zâkirbaşı Şaban Dede (1060/1650)’yi göndermişti.¹³⁴ Sultân Ahmed’in yerine kardeşi I. Mustafa, kendisinden önce devâm edegelen “saltanatın babadan oğula geçmesi” ananesini yıkarak pâdişah oldu. Ancak devlet işleriyle meşgul olamayacak kadar akli muvâzeneden mahrum bu “meczübu’ş-şekl” pâdişah, sâdece üç ay kadar Osmanlı tahtında misâfir olup bilâhare hal’ edildi.¹³⁵

d- II. Osman (1027/1618-1031/1622) ve Hüdâyî

I. Mustafa tahttan feragat ettirildikten sonra yerine I. Ahmed’in en büyük oğlu Osman (II. Osman veya Genç Osman) pâdişah ilân edildi.

Sultân Genç Osman’ın, babası Sultân Ahmed gibi, Hz. Hüdâyî’ye büyük bir hürmet ve bağlılığı vardı. Hatta pâdişah, Şeyhülislâm Esad Efendi (1034/1625)’nin kızı Akîle (veya Ukayle) Hanımı nikahladığı zaman kendi yerine Azîz Mahmûd Hüdâyî’yi tevkîl etmişti.¹³⁶

Ayrıca Öküz Mehmed Paşa’nın yerine vezîr-i a’zam ve serdâr-ı ekrem olarak İran Seferine gönderilen ve muvaffak olamadığı için azledilen Halil Paşa İstanbul’a geldiğinde şeyhi Hüdâyî’nin dergâhında uzleti ihtiyâr etmişti. 1027/1618 yılında hükümdar olan Sultân II. Osman babasının yerine kendisinin pâdişah yapılmamasından dolayı Halil Paşa’ya biraz kırgındı. Halbuki Halil Paşa, I. Mustafa’nın pâdişah olduğu esnâda İran’da bulunuyordu. Durumu yakinen bilen Hz. Hüdâyî, kırgınlığın yersiz ve mânâsız olduğunu keşfedip tavassut ederek pâdişah ile sâbık vezîr-i a’zâmın arasını buldu.¹³⁷ Müteakiben de Halil Paşa yeniden kaptanı deryâlığa getirildi.¹³⁸

Genç Osman, babası I. Ahmed gibi erken inkişâf etmiş üstün zekâsı, kuvvetli bir tahsîl ve eğitim görmüş olması sâyesinde inhitata başlayan “devlet-i aliyye”nin temelinden ıslâhına dâir yeni ve orijinal fikirlere sahip bulunuyordu. Fakat genç pâdişahın bu ıslâhât plânlarını gerçekleştirebilmesi için uzun bir tecrübe devresi geçirmesi gerekiyordu.

Sultân’ın hocası Ömer Efendi ve Kızlarağası, Lehistan seferinde muvaffak olunamayınca kabahati askere hamlederek pâdişâhı hacca gitmeye teşvîk etmişlerdi. Bu telkinler netîcesinde pâdişâh, hacca gitmeye karar vererek hazırlıkları başlatmış ve bu cümleden olarak Halep, Şam ve Mısır tarafına me’murlar göndermiş, yine pâdişahın emriyle Mekke Emiri’ne de haber salınmıştı.¹³⁹

Pâdişâh'ın kayınpederi Şeyhu'l-islâm Hocaîade Es'ad Efendi (1034/1625) ile Sadrazam Dilâver Paşa ise pâdişâhın hacca gitmesini istemiyorlardı. Pâdişâh, hacca gitmesini istemeyenlerin sayısının artması üzerine bir ara bu niyyetinden vaz geçmiş, bunun üzerine de şöyle bir rû'yâ görmüştü:

“Taht-ı pâdişâhide oturup elinde Mushaf-ı Şerîf'i tilâvet ederken Fahr-ı Kainat ve Şefîu'l-usât Hz. Risâlet-penâh zâhir olur. Elinden Mushaf'ı alır ve kendisini tahtından aşağı indirir. Pâdişâh, hâk-i izzetine yüz sürmek istedikte cür'ete mecâl edemez, nasîp olmaz.”

Ertesi gün pâdişâh, Hoca Ömer Efendi'yi da'vet ederek rû'yâsının ta'bîr edilmesini ister. Hoca Efendi:

“-Pâdişâhım! Evvel Ka'be'ye gitmeye murâd-ı şerîfiniz olup ba'dehû ferağat buyurdunuz. Husûsan ki, Kelâm-ı İzzet'te buyrulan gazâ ve hacc-ı şerîftir. Kelâm-ı Şerîf'i okursunuz, niçin fermânı ile amel etmezsiniz? Mübârek elinizden Mushaf'ın alındığı budur. Eğer rû'yânızda Hazret'in mübârek kadem-i şerîf müyesser oldukça Hazret'in Ravda-i Mutahhara'sına yüz sürersüz” diye ta'bîr eyledi.

Pâdişâh, bu yorumdan sonra son derece memnun olup bu def'a hacca gitmek mevzuunda iyice musırr oldu. Yine o günlerde kendi imamını da'vet eyleyip rû'yayı ona da anlatınca o, “Fahru's-şuyûh Üsküdari Mahmûd Efendi”den istifsar olunmasını söyledi. Pâdişâh da rû'yasını tafsîl üze yazıp Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye gönderdi, o da rû'yayı şöylece ta'bîr eylemişti:

“1- Kelâm-ı İzzet, hükm-i rabbânîdir ve ona imtisâl lâzımdır.

2- İclâs buyurdukları taht ise cebe-i vücûddur.

Bu vâkıa , muhavvif ve hatarnâktir. Bi-ıllillah bu vâkıa-i hâilenin vukûu tez vakitte olur. Tevbe ve istiğfâr üze olup “Ehl-i Kubûr'dan istiâne ediniz” fehvâsınca Hakk Teâlâ hazretlerinin evliyâullahının merâkîd-i şerîfelerinden istimdâd taleb buyrun. Mercûdur ki, def-i belıyyât ola.”

Bunun üzerine pâdişâh, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrini ziyâret etmiş, fukarâya tasaddukta bulunmuştu. Kurban için de sığır ve koyun te'minini emretmiş; bostancılar da Edirnekapısı'nda ve Karagümrük'te araba sığırlarını üçbin akçelik çift bin akçe vererek cebren alıp kurban etmişlerdi.¹⁴⁰

Pâdişâh bunlara rağmen hacca gitmekten vazgeçmemiş, hazırlıklara devâm edilmiş; hatta Otâğ-ı Hümayûn'un Üsküdar'a geçmesi bile emredilmişti.

Şeyhu'l-islâm Sultân'a fetva yollayıp, “pâdişâhların hacca gitmelerine lüzûm yoktur, yerinde oturup adâlet etmesi kâfidir, bir fitne çıkması ihtimâlî vardır” diye nasîhatta bulunduğu gibi Azîz Mahmûd Hüdâyî de Sultân Osman'ı fikrinden vazgeçirmek için nasîhat etti ise de pâdişâhı iknâ edemediler. Pâdişâhın bu kararda ısrârını yeniçeri ve sipâhî elebaşları kendilerine karşı bir hareket gibi yorumlayarak peşpeşe ayaklandılar. Netîcede iş, pâdişâhın şehîd edilmesine kadar varırıldı.

Bu hâdis¹⁴¹e esnâsında Vezîr-i A'zam Dilâver Paşa (1031/1622), Hüdâyî Dergâhı'na iltica etmiş; fakat saray ısyancılar tarafından basılınca hiçbir mukavemet imkânı kalmadığını anlayan Genc Osman, Üsküdar'a birkaç bostancı göndererek Paşa'yı getirtmişti.¹⁴²

e- IV. Murad (1032/1623 – 1049/1640) ve Hüdâyî

“Genc Osman Vak'ası”nda Sultân Osman şehîd edildikten sonra I. Mustafa tekrâr pâdişah ilân edilmiş ise de kısa zaman sonra yine hal'edilerek IV. Murad pâdişah yapılmıştı.

Bedenen ve zihnen sağlam ve cevval olan bu genç pâdişaha Eyyûb Sultân'da icrâ edilen merâsimle “saltanat kılıcı”nı devrin en mûteber şeyhi sıfatıyla Hz. Hüdâyî kuşatmıştı.¹⁴³

Osmanlı pâdişahlarının, kralların “tac giyme” merâsimine muâdil olarak ilmî ve ma'nevî otorite kabûl edilen şahıslar eliyle teberrûken kılıç kuşanmalarının II. Murad devrinden i'tibâren âdet hâline geldiği söylenebilir. II. Murad, Bursalılarca “Emir Sultân” olarak bilinen Şemseddîn Mehmed Buhârî (833/1429)'den kılıç kuşanmıştır. Eyyûb Sultân Türbesi'nde kılıç kuşanmayı Akşemseddîn (863/1459)'den kılıç kuşanan Fâtih Sultân Mehmed ihdâs etmiş ve ondan sonra pâdişahların burada kılıç kuşanmaları “an'ane” hâline gelmiştir.

Yavuz ve Kanûnî'nin saltanat kılıcını nerede kuşandıkları bilememekle beraber II. Bâyezid, II. Selim ve III. Murad'ın hep bu an'aneye uyarak Eyup Sultân'da kılıç kuşandıklarını görmekteyiz.

Yine I. Ahmed'e Şeyhu'l-islâm Ebu'l-meyâmin Mustafa Efendi (1015/1606), I. Mustafa ile II. Osman'a da Şeyhu'l-islâm Hocaâde Es'ad Efendi (1034/1625) burada kılıç kuşatmıştı.¹⁴⁴

Kılıç kuşanma işinin şeyhu'l-islâm, nakîbu'l-eşrâf veya devrin şeyhleri ile çelebiler tarafından Eyyûb Sultân Türbesi'nde yapılması, gerek kılıç kuşatan zevâtın, gerekse bu büyük sahâbînin ma'neviyâtından hayır, bereket ve feyz isticlâbına ma'tûf idi.

Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin bir pîr-i fânî olarak devrini idrâk ettiği IV. Murad ile bundan sonraki münâsebetlerine dâir herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

6- Hüdâyî'nin Ayşe Sultân İle Evlenmesi Mes'elesi

Azîz Mahmûd Hüdâyî, şeyhi Üftâde'nin: “Biz anı zengin şeyhi ettik ve ona dünyâ ziyâde ikbâl eder.”¹⁴⁵ şeklindeki duâ ve teveccüh netîcesi kalbinden çıkarıp attığı dünyâ ona râm olmuş, pâdişahlar ve devlet ricâlî ile onun sâdık mürîdi olmuşlardı. O'nun sultânlar ve devlet ricâlî ile olan yakınlığının tabîî bir netîcesi olarak onun saraylı bir kadınla –ki rivâyete göre bu Kanûnî'nin kızı Mihrimah Sultân'ın Rüstem Paşa'dan olan kızı Ayşe Sultân'dır- evlendiği bile söylenmektedir.¹⁴⁶

Târihlerin kaydettiklerine göre Ayşe Sultân ilk def'a Vezîr-i Azam Ahmed Paşa (988/1580) ile evlenmişti.¹⁴⁷ Hangi târihte gerçekleştiğini bilemediğimiz bu izdivâçtan paşanın birkaç oğlu dünyâya gelmiştir. Hattâ oğullarından Abdurrahman Bey, annesi Ayşe Sultân'ı hacca götürmüştü.¹⁴⁸

Ayşe Sultân, ilk kocası Ahmed Paşa vefât edince dul kalmış ve iki yıl sonra da **Münşeât** sâhibi Nişancı Feridun Bey, tarafından nikâhlanmıştı. Selânikî Mustafa Efendi'nin ifâdesine göre nikâh, "35 000 altın mehirle Şeyhu'l-islâm Çivizâde Mehmed Efendi (995/1587) tarafından" akdedilmişti. (990/1582)¹⁴⁹

Feridun Bey'le ancak bir yıl kadar bir arada kalan Ayşe Sultân, Feridun Bey'in 991/1583'de vefâtı ile tekrâr dul kaldı.¹⁵⁰

Babası Rüstem Paşa, annesi Mihrimah Sultân ve kocası Ahmed Paşa vâsıtasıyla büyük bir servete vâris ve mâlik bulunan Ayşe Sultân'ın biri bugün yerinde Sultân Ahmed Câmii bulunan mahald¹⁵¹ diğeri Üsküdar Salacak'ta olmak üzere iki sarayı vardı.¹⁵²

Oğlu Abdurrahman Bey'le (1003/1595) yılında hacc vazîfesini îfâ eden Ayşe Sultân'ın hacc dönüşü vefât ettiği¹⁵³ ve Azîz Mahmûd Hüdâyî evkâfına mülhak vâkıfları ile¹⁵⁴ Üsküdar İmrahor'da kendi adıyla anılan bir celvetî tekkesi (bk. İstanbul Celvetî Tekkeleri blm.) bulunduğu bilinmektedir.¹⁵⁵

Naîmâ'nın Hüdâyî Hankâhı'nı yaptırdığını kaydettiği¹⁵⁶ Ayşe Sultân, vefâtında (1003/1585) **Sicill-i Osmânî**'nin kaydına göre Hüdâyî türbesine defnedilmişti.¹⁵⁷ Târihî menbâlarda bu şekilde yakınlıkları kaydedilen Ayşe Sultân ile Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin evlenmesine dâir bir işârete rastlayamadık. Daha sonra yazılan eserlerde¹⁵⁸ ve menkabelerde rastladığımız bu rivâyeti büsbütün reddedememekle beraber ihtiyatla karşılamak daha uygun olur kanâatindeyiz.

7- Hüdâyî'nin Hacc Seferleri ve Vefâtı

Kaynaklar Hüdâyî'nin üç def'a haccettiğini belirtmektedir. Bu hac seferlerinden birincisinin târihî ma'lûm olmamakla beraber ikincisi 1027/1618 târihinde ve hanımı Ayşe Sultân'la birlikte, deniliyorsa da bu Ayşe Sultân Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Sultân olmasa gerektir. Çünkü Ayşe Sultân 1003/1595 târihinde vefât etmişti.

Hüdâyî'nin üçüncü haccı da mürîdlerinden bir zât ile 1029/1620 târihinde gerçekleşmişti.¹⁵⁹

Hız. Hüdâyî, çok hareketli ve bereketli bir ömür sürdükten sonra doksana yaşları civârında 1038 Safer 3 / 1628 Ekim 1'de Salı akşamı Hakk'a yürümüştür. Kamerî hesâba göre doksana bâliğ olan yaşı şemsî takvimine göre seksen yedi civârındadır.¹⁶⁰

Cenâzesi büyük bir merâsimle kaldırılmış ve zâviyesinde bizzat kendisinin yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.¹⁶¹

Hüdâyî, orta boylu, seyrek sakallı, tatlı dilli bir zattı.¹⁶²

Hüdâyî'nin vefâtına pek çok târîh düşülmüştür. Bunlardan ba'zıları:

Müstâkimzâde ve Bursalı M. Tâhir Bey'in Atâyî'ye âid olduğunu söylediği¹⁶³ bu târîh kıt'asını
Ayvansarâyî, Halil Paşa'ya âid olarak göstermektedir.¹⁶⁴

Diğer târîh beyitleri ise şunlardır:

8- Çocukları ve Soyu

Hız. Hüdâyî'nin âile hayâtına dâir çok az bilgiye sahibiz. Kendisi “taaddüd-i zevcât”ın öneminden bahsederek müdâfaa ettiğine¹⁶⁷ göre birkaç evlilik yapmış olabileceği hatıra gelmektedir.

Hüdâyî'nin Ali Çelebi¹⁶⁸ adında bir kayını ile Evliyâ Mehmed (1004/1595), Mustafa Ebrâr (1004/1596), Ali Murtazâ (1010/1601), Abdulvâhîd (1020/1611) adında dört oğlu, Ayşe (1009/1600) ve Ümmügülsüm (1021/1612) adında iki kızı olduğunu biliyoruz.¹⁶⁹

Oğullarından Mehmed'in daha Bursa'da iken sünnet edildiğini **Vâkıât**'tan öğreniyoruz.¹⁷⁰

Yine oğullarından birisinin sünneti için yaptırdığı merâsim münâsebetiyle “dünyâya meyletti” denilmesi üzerine şu ilâhîyi inşâd etmişti.

Alan sensin veren sensin kılan sen

Ne verdinse odur dahî nemiz var

Hakikat üzre anlayıp bilen sen

Ne verdinse odur dahî nemiz var

Tutan el ve ayak senden gelüptür

Gören göz ve kulak senden gelüptür

Efendi dil dudak senden gelüptür

Ne verdinse odur dahî nemiz var

*Hudâyâ biz bu zâtı kande bulduk
Yâ ef'al ü sıfâtı kande bulduk
Fenâyı yâ sebâtı kande bulduk
Ne verdinse odur dahî nemiz var*

*Bizim ahvâlimiz ey Hayy u Kayyûm
Cenâb-ı Pâkine hep cümle ma'lûm
Buyurdun oldu illâ kaldı ma'dûm
Ne verdinse odur dahî nemiz var*

*Hüdâyî'yi sen eriştir murâda
Senindir çünkü hükm arz u semâda
Efendi dahli yok ğayrın arada
Ne verdinse odur dahî nemiz var¹⁷¹*

Hâl-i hayâtında erkek evlâdlarının hepsi vefât etmiş bulunan Hüdâyî'nin zürriyeti kızları vâsıtasıyla devâm etmiştir.

Kızı Ayşe Hanım'la dâmâdı Mehmed Efendi'den Mustafa, Abdulhayy¹⁷² ve Mehmed¹⁷³ adında üç torunu olmuştur.

Bunlardan Mustafa Efendi, ilmiyeye mensûp bir zâtı olup Şeyhu'l-islâm Abdurrahîm Efendi'nin mülâzimi olmuş; Sarı Abdullah Efendi'den boşalan İzmir kadılığında bulunmuştu. Bil-âhare Diyârbekir, Bağdad, Filibe, Üsküdar, Medîne, Bursa ve Şam'da kadılık hizmetleri yaptı. Vefâtı: (1096/1685)'tir.¹⁷⁴

Mahmûd Efendi de ilmiyyeden bir zât olup muhtelif medreselerde müderrislik yapmış ve (1073/1661)'de vefât etmiştir.

Hüdâyî'nin diğer torunu Abdulhayy Efendi ise (1042/1632)'de Mehmet Paşa Tekkesi¹⁷⁵ şeyhi olmuş ve (1103/1691) yılında vefât etmiştir.¹⁷⁶

Hüdâyî'nin kızı Şerîfe Fatma Hanım'ın oğlu olan¹⁷⁷ Abdulhayy Efendi'nin oğlu Ebu's-suûd Mehmed Efendi de müderrislik ve kadılık yapmış ve en son Ankara kadısı iken (1100/1689) yılında vefât etmişti.¹⁷⁸

Hüdâyî'nin torunlarından biri de dergâhında Mu'kad Ahmed Efendi (1049/1639)'nin yerine şeyh olan Mes'ûd Çelebidir.

C- HZ. HÜDÂYÎ’NİN MENKABE VE KERÂMETLERİ

Menkabe lügatte, “bâis-i iftihar olacak fazîlet, hüner ve meziyet” ma’nâsındır.¹⁷⁹ İstılahta ise, târihî şahsiyetler, peygamber, mezheb imamları ve sûfîlerin övülecek fazîlet ve meziyetlerini anlatan rivâyetlerdir. Başta sâhabîler olmak üzere dînî şahsiyetler hakkında bu tür eserler meydana getirilmiş olup bunlara menkabe’nin cem’i olan “Menâkıb Eserleri” denilmiştir. Büyük sûfîlerin hayâtlarına dâir olarak yazılan menâkıb eserleri daha çok onların kerâmetlerini gösteren, fazîletlerini anlatan kaynaklardır.

Menâkıb eserlerinin –ba’zan aşırı muhabbet ve bağlılığın eseri olarak fazlaca abartılmış durumları istisnâ edilirse- çoğu zaman gâyet mevsûk bilgiler verdikleri görülmektedir.¹⁸⁰ Bu i’tibârla tasavvufî şahsiyetlerin hayâtları incelenirken kerâmetlerle süslenmiş bulunan bu “Menâkıb”lardan vâreste kalmak mümkün değildir. Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin hayâtına dâir müstakıl bir “Menâkıbnâme”ye rastlamadık.¹⁸¹

I- İNTİSÂBINA ÂİD MENKABELERİ

1– Hüdâyî, Bursa’da müderris ve nâib olarak hizmet görmekte iken şöyle bir rü’ya görür: “Kıyâmet kopmuş, sırat ve mîzan kurulmuş; ashâb-ı hayr ve salâhdan olduklarını zannettiği pek çok kimse bâ-husûs hocası Nâzırzâde (984/1576) de cehennemlikler arasındadır.” Bu rü’yadan son derece müteessir olan Hüdâyî, uyandığında dünyevî meşgalelerini terk ederek Hz. Üftâde (988/1589)’ye varmış ve ona intisâb etmiştir.¹⁸²

2– Hüdâyî'nin intisâbına âid ikinci menkabe de şudur:

Hüdâyî, Bursa'da nâib iken boşanma da'vâsıyla huzuruna gelen bir kadın, “kocasının her sene hacca niyet ettiği halde gitmediğini ve o sene yine hacca niyet edip eğer gidemezse kendisini talâk-ı selâse ile boşayacağını söylediğini, fakat arefe gününe kadar gitmediği halde kurban bayramı günlerinde birkaç gün ortadan kaybolduktan sonra meydana çıkarak hacca gittiğini söylemek sûretiyle yalan irtikâb ettiğini, bu i'tibârla talâkın vukuunu” taleb eder.

Yanında bulunan kocası ise “arefe gününe kadar memleketinden ayrılmadığını” kabûl etmekle beraber “hacca gidip geldiğini hattâ orada görüştüğü arkadaşlarından dönüşlerinde şahidlik taleb edilebileceğini” söyleyerek talâkın adem-i vukûunu taleb eder.

Davâ, Kadı Mahmûd Efendi tarafından hacıların dönüşüne kadar te'hîr edilir. Hacılar döndükten sonra ise zevcin iddiâsının doğru olduğu “hacıların şehâdetiyle” anlaşılır. Bunun üzerine Hz. Hüdâyî, “talâkın vâkı' olamayacağına” dâir şer'î hükmü i'lân eder.¹⁸³

Kadı Mahmûd Efendi, kararını bu istikamette açıklamakla birlikte bu işin nasıl olduğunu ve gidiş-gelişin nasıl gerçekleştiğini dâvâlı zâtın gizlice öğrenmek ister. O da:

“ –Eskici Mehmed Dede¹⁸⁴ diye ma'rûf bir zâtın ma'nevî delâletiyle tayy-ı zamân ve mekâna nâiliyetini” söyleyince Hz. Hüdâyî de derhal Mehmed Dede' ye koşarak inâbe talebinde bulunur ise de O:

“ –Nasîbiniz bizden değil, Hz. Üftâde'dendir, varın ona mürâaat edin” deyince Hüdâyî de Hz. Üftâde'ye varıp intisâb eder.¹⁸⁵

II – MÜRİDLİK DÖNEMİNE ÂİD MENKABELERİ

Üftâde hazretlerine intisâb eden Hüdâyî, onun yanında sıkı bir riyâzat ve nefis terbiyesine başladı. Hz. Üftâde bir gün mürîdine:

-Haydi evlâdım, bir sırick ciğeri omuzuna alarak Bursa sokaklarında dolaşıp satmalısın, diye emretmiş; Hz. Hüdâyî de tereddüdsüz sıırğı samur kürk üzerine almış ve çarşı çarşı, mahalle mahalle dolaşmaya başlamıştı. Bu hâli gören ahâlî, “hâkim çıldırmış” diyerek aleyhinde bir sürü dedikodular uydurdular. Fakat Hz. Hüdâyî bunların hiç birine aldırmadı. Ve vazîfesini kemâl-i ihtimamla yerine getirerek dergâha döndü.¹⁸⁶

Hüdâyî ciğer satma işini kemâliyle başardıktan sonra şeyhi onun dergâhın helâlarını temizlemeğe me'mûr etti. Bir gün abdesthâneleri yıkarken kulağına davul-zurna ve dümbelek sesleri geldi. Meğer kendi yerine yeni

ta'yîn olunan hâkim geliyormuş ve halk onu istikbâl etmekle meşgul imiş. Hüdâyî, beldenin bu âdetini bildiği için sese muttalî olunca kendi kendine:

“ –Yeni hâkim geliyor hâ!.. Biçâre Mahmûd, sen böyle bir mesleği bıraktın... Şimdi abdesthânelere hizmetkâr oldun.” Diyerek nefsinin iğfâl ve iğvâsına kapılmıştı. Hatırından bir an bunlar geçince derhâl toparlanmış ve:

“ –Mahmûd! Sen şeyhine nefsinin ayaklar altına alacağına dâir söz vermedin miydi?” diyerek kalbinden geçen bu hâle tevbekâr olmuş ve nefsinin tahkîr için elindeki süpürgeyi atarak taşları sakalıyla süpürmeye başlayacağı bir anda şeyhi Üftâde Hızır gibi yetişmiş ve:

“ –Evlâdım, sakal mubarek şeydir, onunla böyle bir şey yapılmaz .” diyerek omuzundan yakalanmış ve :

“ –Maksad bu mertebeyi atlatmaktır.” buyurarak Hüdâyî’ yi alıp dergâha götürmüştü.¹⁸⁷

Hz. Hüdâyî, Üftâde’nin nezdinde her geçen gün ma’nevî tecellîlere nâil oluyor, rûhu olgunlaşıyor ve yüceliyordu. Nefsinin tezkiye ve kalbini tasfiyeye muvaffak olan Hüdâyî, artık nebâtâtın tesbihini duyar hâle gelmişti.

Üftâde hazretleri bir gün müridân ile tenezzühe çıkmışlardı. Dervişler, efendilerine takdîm etmek üzere her biri birer demet çiçek topladılar. Hüdâyî Efendi de eline bir adet sapı kırılmış bir çiçek alarak geri döndü. Herkes hediyelerini şeyhleri Üftâde’ ye takdîm etmiş, Üftâde de kabûl ile memnûniyetini ızhâr etmişti.

Hz. Hüdâyî hediyesini verince Hz. Üftâde:

“– Oğlum arkadaşlarınız demet demet çiçek getirdiler, siz bize bir tek çiçeği mi lâıyk gördünüz?” buyurdu. Hz. Hüdâyî de:

“– Efendimize ne takdîm etsek azdır; fakat hangi bir çiçeği koparmak için el uzattımsa tesbîhini işiterek elimi çektim. Ancak sapının kırılmasından dolayı bu çiçeği tesbîhinden kalmış gördüm. Bunu bir takdime olmak üzere huzûr-ı âlîlerinize getirdiğim ma’lûm-i mürşidâneleridir.” zarîf ve lâtîf cevâbını vererek şeyhinin bir kat daha muhabbet ve teveccühünü kazandı.¹⁸⁸

Hz. Hüdâyî, “üç günde bir elmayı koklayıp onunla iftâr edecek” derecede sıkı bir riyâzat devresinin sonunda nefsinin iyice Hakk’a râm etmiş, rûhunu kuvvetlendirmişti. Bu yüzden de yolda dirilerden çok ölümlere mülâkî olmaya başlamıştı. Hattâ bir gün şeyhinin halvethânesine giderken daha önce vefât etmiş bir müezzine tesâdüf etmiş ve ona selâm vermişti. Halvethâneye girip durumu şeyhine anlatınca Hz. Üftâde:

“– Oğul, riyâzatla rûhunu takviye etmişsin onun eseridir. Fakîr dahî riyâzatımız zamanında ba’zan çarşıya çıktıkça ölüleri dirilerden çok müşâhede ederdim.” buyurdu.¹⁸⁹

Hüdâyî’nin mânevî mertebeleri kısa zamanda kat’ ederek yükselmesi ba’zı dervişlerin kıskançlığını mûcib olmuştu. Hüdâyî’nin üç sene gibi kısa bir zamanda bu derece yükselmesini için için çekemeyenler vardı. Durumu sezen Hz. Üftâde, Hüdâyî’nin büyüklüğünü göstermek için şöyle bir plân hazırladı. Mevsim kıştı. Dışarıda kar yağıyor, fırtınalar esiyordu. Hz. Üftâde mürîdânı ile beraber yemek yiyorlardı. Sofraya pilâv konulduğu zaman Hz. Üftâde:

“– Şimdi bağdan taze kopmuş üzüm olsa bu yemekle ne güzel olurdu.” deyince dervişler birbirlerinin yüzlerine bakmağa başladılar. Çünkü söylenen sözde bir gayr-ı tabîlik vardı; zîrâ her taraf karla kaplı idi ve üzüm mevsimi çoktan geçmişti. Fakat Hüdâyî, şeyhinin teklîfindeki işâreti keşfederek:

“– Müsâade buyrulursa maksadınızı yerine getireyim.” dedi ve Hz. Üftâde:

“– Memnûn olurum.” cevâbını verdi. Mürîdan hayretler içinde birbirlerine bakışarak netîceyi beklemeye koyuldular.

Hüdâyî gitti, bağ karlarla örtülmüştü. Fakat ma’neviyâtın şiddetli ateşi önünde bunun ne önemi vardı. Kütükler derhâl yeşillendi, yeşil yapraklar arasında olgunlaşmış üzümler görünüyordu. Hüdâyî, bu üzümlerden bir iki sepet doldurdu. Sevincinden yolda vecde geldi. Rûhu taşıtı, meczûb dervişler gibi yolda sallana sallana ilâhî, evrâd, kasîde okuyarak dönüyordu. Fakat kazârâ ayağı kaydı ve yanındaki bataklığa düştü. Kurtulayım diye uğraşan bir türlü muvaffak olamıyordu. Bu hâlin kendisini son derece mahzûn ettiği esnâda ansızın bir derviş zuhûr ederek yanına geldi ve ona:

“– Evlâdım elini uzat seni kurtarayım.” dedi. Hüdâyî ona kim olduğunu sordu; fakat cevâb alamadı. Yalnız:

“– Efendi bu el senden başkasına uzatılmaz!” deyince Hüdâyî elini uzattı ve oradan kurtuldu. Meğer bu derviş, Hızır (a.s.) imiş.¹⁹⁰

Hüdâyî nihâyet üzümlü huzûr-ı şeyhe götürmeye muvaffak oldu. Bu zâten onun için bir imtihândı.

Hüdâyî, olanları şeyhine anlattı... Bütün mürîdân hayretten dona kalmıştı. O’nun hakkındaki sû-i kanaâtlarından dolayı da ayrıca pişman oldular. Şeyh Üftâde onlara:

“– Gördünüz ya Hüdâyî’nin kemâlini, o bu hilâfete çoktan hak kazandı.” buyurdu.¹⁹¹

,

Hüdâyî, şeyhinin nezdinde seyr u sülûkünü ikmâl edince Sivrihisar’a halîfe olarak gönderilmişti. Burada daha önce “tarîk-ı esmâ” tahsîl ettiği Baba Yûsuf Efendi’ yi ziyâret etmek istemiş; fakat öldüğünü öğrenince bu sefer kabrini ziyârete gitmişti. Hüdâyî onun türbesinde murâkabeye varınca Baba Yûsuf zâhir olmuş ve:

“- Hoş geldiniz, bu makâm bizim değil, sizindir.” demişti.¹⁹²

Bilâhare Hüdâyî, ma’nevî işâretle Bursa’ya dönmüş ve şeyhine bir müddet daha hizmet etmişti.

,

Hz. Hüdâyî, şeyhine abdest suyunu ısıtarak hazırlardı. Bir gün abdest suyunu ısıtmakta gecikmiş, şeyhi kalkıp su isteyince ibriği alıp odadan dışarı çıkmış ve kalbinin üstüne koyarak “zikrullah” ile ısıtmıştı. Bilâhare şeyhinin eline suyu dökünce Hz. Üftâde:

“- Oğlum bu ateş ile ısınmış değil, haydi iki aslan bir post üzerinde oturamaz. Sana Üsküdar tarafı zâhir oldu.” buyurmuştu.¹⁹³

III-ŞEYHLİK DÖNEMİNE AİD MENKABELERİ

Bursa’dan ayrılan Hüdâyî, İstanbul’a gelince –menkabelere göre- Rum Mehmet Paşa civârında İkâmet etmeğe başladı. Bu devrede zamanın pâdişâhı şöyle bir rû’yâ görmüştü:

“Nemçe kralı ile güneş tutmuş ve kendisi arka üstü yere düşmüş, kral pâdişâhın üstünde kalmıştı.” Zâhiren pek acıklı görünen bu rû’yânın yorumunda ta’bircileri acz izhâr etmişlerdi. Bunun üzerine rû’ya ta’bîr edilmek üzere yazılıp Şeyh Mahmûd Hüdâyî’ye gönderildi.

Pâdişâh’ın mektubunu getiren elçi, Hz. Hüdâyî’nin hücreğine gelince kapıyı çaldığında bizzat Hüdâyî kapıyı açtı ve elçiden mektubu alarak mütâlâa etmeden pâdişâha verilmek üzere zarf içinde bir başka mektûp verdi. Pâdişâh’a takdîm edilen bu mektûp açılınca rû’yânın şöylece ta’bîr ve tefsîr edildiği hayretle görüldü:

“Cenâb-ı Hak, insan vücûdunda sırtı, cemâdât arasında da arzı (yeryüzü) en kuvvetli olarak yaratmıştır. İnsanın sırtı ile arzın temâs ve ictimâından iki kuvvet cem’ ve hâsıl olur. Binâenaleyh Hz. Pâdişâh’ın yere arka üstü temâsıyla iki kuvvet birleşmiş oluyor. Bu yüzden a’dâ (düşmanlar) ’a galebe-i islâm ve zafer mukarrerdir.” Rû’yânın bu şekilde ta’bîri sultânı son derece memnûn etmiş, sultân, Hüdâyî’ye bir takım hediye ve ihsânlar göndermişti. Hattâ bilâhare pâdişâhın bizzat gelip intisâb ettiği de rivâyet edilir.

Bu esnâda Hüdâyî’nin hanımı hâmile olup doğumu da yaklaşmış bulunduğundan Hüdâyî’ye:

“– Bursa’da kadılık ve müderrisliği terkettin, malını mülkünü şuna buna vererek elde avuçta bir şey bırakmadın. Dünyâ’ya gelecek yavruyu sarıp sarmalayacak bir hırka parçası bile yok.” diyerek serzenişlerde bulunuyormuş. Tam bu sırada pâdişâhın hediye ve atıyyesini getiren me’mûr kapıyı çalırken Hz. Hüdâyî:

“– Hâtun, istediğin dünyâlık geldi, haydi al!” emriyle zevcesinin hâtırını da tatyîb etmişti.¹⁹⁴

Sultân Ahmed, Üsküdar’a gittiği bir günde çarşıda Hz. Hüdâyî’ye tesâdüf eder. Derhal atından inerek yerine şeyhini oturtup kendisi de atın arkasından yaya olarak yürümeye koyulur. Hüdâyî’nin gönlü koca pâdişâhın yaya olarak yürümesine râzı olmaz ve:

“– Sırf şeyhimin duâsı ve emri yerini bulsun diye bindim.” der ve böylece de şeyhi Üftâde’nin:

“– Oğlum, pâdişâhlar rikâbında yürüsün” şeklindeki duâsı yerine gelmiş olur.¹⁹⁵

Sultân Ahmed’in bu hâdise üzerine aşağıdaki beyitleri inşâd ettiği söylenir:

Vârımı ben Hakk’a verdim ğayrı vârim kalmadı

Cümlesinden el çekip pes dû cihânım kalmadı

Çünkü hubbullah erişdi çekdi beni kendüye

Açdı gönlüm gözünü ğayrı gümânım kalmadı

Evliyâ’nın himmeti yakdı beni kal’ eyledi

Sâfiyim buldum safâyı dû-cihânım kalmadı

Ahmed ider yâ ilâhî sana şükrüm çok-durur

*Hamdu li’llâh aşk-ı Hak’dan ğayrı vârim kalmadı.*¹⁹⁶

Hüdâyî’nin en yaygın menkabelerinden biri de şiddetli bir kasırğa esnâsında, kayıkçıların bile denize çıkmağa cesaret edemediği bir günde Sultân Ahmed Câmii’nde Cum’a vaazına yetişmek üzere bindiği kayığın dört yanında denizin süt-limân olmasıdır.

Bu esnâda Topkapı Sarayı’nda Yalıköşkü yakınındaki fevkânî sultân kasrından dalgaları seyreden Sultân Ahmed’in yıldırım isâbet eden kasrının bir süre yıkılmayışı ve canının kurtulması da Hüdâyî’nin kerâmeti sayılmaktadır. Bu menkabenin yaygınlığı yüzünden kayıkçıları arasında Üsküdar’dan Sarayburnu’na kadar giden bir yolun bulunduğu inanılır ve bu yola “Hüdâyî Yolu” denilirdi.¹⁹⁷

Devrin Sultânı, vezîr-i a’zamını azletmiş ve vezâret mührünü Üsküdar’da oturan bir başka vezîre göndermişti. Ancak elçi bir deniz kazasına uğrayarak boğulmuştu. Bu haber sultâna ulaşınca derhal Hüdâyî’ye gitti ve olanları anlattı. O da seccâdenin altından suları damlayarak aldığı mührü sultâna takdîm etti.¹⁹⁸

Sultân Ahmed, tenezzühe çıktığı bir gün et kızartmak için bir çukur açtırıp ateş yaktırmıştı. Et, ateşte güzelce kızartılıp yenilmek üzere hazırlandığında Hz. Hüdâyî teşrîf etti. Ve pâdişâhı “zehirlidir” diye eti yemekten men’etti, et orada bulunan bir köpeğe verildiğinde köpek bir müddet sonra öldü. Daha sonra ateş yakılan yer kazıldığında Hüdâyî’nin haber verdiği gibi zehirli bir yılanın parçalarına rastlandı.¹⁹⁹

Sultân Ahmed’in kendisine büyük bir muhabbetle bağlı bulunduğu Hüdâyî, saraya da’vetli olduğu bir günde abdest tazelemek murâd etmişti.

Hüdâyî’ye abdestini tazelerken suyunu bizzat sultân dökmüş, havlusunu da pâdişâhın annesi (vâlide sultân) tutmuştu. Vâlide Sultân havluyu verirken gönlünden “Hz. Şeyh’in bir kerâmetini görseydim” diye geçirmişti. Hz. Hüdâyî de keşfen duruma muttali’ olunca:

“– Hayret, ba’zı kimseler bizden kerâmet isterler. Cihan pâdişâhı elimize su döküyor, vâlideleri havlu tutuyor bundan daha büyük kerâmet mi olur?” buyurmuştu.²⁰⁰

Hüdâyî’nin kimyâ ilmine vukûfunu duyan bir merâklî, kendisinden kimya öğrenmek üzere müracaat eder ve ondan “bu ilmi bilip bilmediğini” sorar. Hüdâyî de bu ilmi bildiğini altında oturduğu asma ağacından üç def’a yaprak koparıp üfleyerek “altına tahvîl etmek sûretiyle” gösterir.

Arkasından Hüdâyî’nin yaptığıı yapmak isteyen merâklî, muvaffak olamayınca Hz. Hüdâyî ona:

“– Oğlum kimya ilmini öğrenmek nefsinı kimyâ etmekten ibârettir” der.²⁰¹

Şöhreti her yana yayılmış olan Hüdâyî’nin durumunu bir fakîr seyyâh da duyup dergâhına gelerek huzûrunda kalben ve rûhen feyz bulmak ister.

Huzûra geldiğinde hiç ummadığı bir tarzda şeyhi çok kıymetli bir kürkün içinde görünce şaşırır ve bunu tarîkatla ma’neviyâtla bağdaştıramaz. Vakit ikindi namazı vaktidir ve cemaat henüz sünnet kılmak üzere ayağa kalkarken farz için kâmet getirilip ayağa kalkılır. Bu sırada dervişin gönlünden “sünnet kılınmadan farza duruluyor” şeklinde bir mülâhaza geçer ve bu esnâda Hüdâyî’nin kolundan tuttuğu derviş, arkasındaki postu yere bırakır. Hüdâyî de sırtındaki kürkü çıkararak tam farza duracakları anda seyyâh ile beraber kendilerini huzûr-ı Beyt-i Mukaddes’de bulurlar. Seyyâh hayretler içinde namazı ikmâl ettikten sonra:

“– Efendim postum dergâhta kaldı” deyince Hz. Hüdâyî de:

“– Bizim kürk de orada kalmadı mı?” diye mukabele eder ve her ikisi de tekrâr bir anda hankâha dönerler. Bilâhare Hz. Hüdâyî bu bîcâreye i’zâz ve ikramda bulunur.²⁰²

Bir gün pâdişâhın vekil olarak gönderdiği nedîmlerinden biri, Hüdâyî’yi dergâhında bulamayınca Bulgurlu’daki Çilehâne’sine gider. Orada Hz. Hüdâyî’yi karşısına aldığı bir gençle sohbet eder bir halde bulur. Pâdişâhın nedîmi hemen selâm verip baş kestikten sonra geri döner ve mal bulmuş mağribî gibi koşarak bu durumu pâdişâha yetiştirir. Bunu işiten pâdişâh ertesi gün Üsküdar’a gelir ve aynı hâli o da görür. Bir müddet sonra pâdişâh müsâade talebiyle kalkmak isteyince Hüdâyî:

“– Biz de karşıya geçmek istiyoruz, kayığa kabûl olunursak biz de gelelim.” der.

Teklif kabûl edilip beraberce karşıya geçerlerken bir ara pâdişâhın eli küpeşte de iken parmağındaki yüzüğü denize düşer. Yanlarındaki genç hemen atlar ve yüzüğü pâdişâha uzatarak ortadan kaybolur. Pâdişâh:

“– Aman çocuk boğuldu” diye bağırınca Hüdâyî:

“– Senin sû-i zanla gördüğün bu mahcûb civan Hızır’ın kardeşi İlyâs’tır.” der.²⁰³

Zenginin biri Hz. Hüdâyî’nin kemâlâtını yakından görmek arzusuyla şeyhin huzûruna varır. Ziyâreti müteâkıb avdetinde şeyhin seccâdesinin yanına bir kese altın bırakınca Hz. Hüdâyî:

“– Efendi, bırakmış olduğunuz akçe ile hem dünyâ hem ukbâ ma’mûr edilir, o velîye de delîye de lâzımdır. Ber-hayât bulunanlara da memât olanlara da gereklidir. Bu sebeplerden dolayı bit-tab’ mahalline; hayra sarf olunmak üzere kabûlünde mahzûr görmüyorum, adem-i kabûlü ile reddini muvâfık bulmuyorum.” der. O zât da:

“– Efendim, abd-i âcizin kalbinde tuttuğu ve rûhunda gizlediği fikir ve niyyet aynen yâd ve îrâd buyurduğunuzdur.” diyerek Hz. Pîr’in reşâdetlerinden hisse-çîn-i istifâde olarak geri döner.²⁰⁴

Sultân Ahmed bir gün Hz. Hüdâyî’yi ziyârete gelir. Hüdâyî’nin arzusu üzerine birlikte tenezzühe çıkarlar. Karacaahmed mezarlığına vardıklarında Hz. Hüdâyî Sultân’a:

“– Bugün sana kendimi göstereyim mi?” diyerek kabristan cânibine bakarak “Kûmû” hitabında bulununca kâmil enl-i kubûr ekin gibi kabristan içinde zuhûr etmeğe başlar. Pâdişâh’ın durumu görmesinden sonra Hüdâyî, “Ûdû” diyerek ehl-i kubûru eski hâllerine döndürür.²⁰⁵

Hz. Hüdâyî devrinde pek şiddetli bir vebâ zuhûr eder ve İstanbul'un her tarafında hemen her gün binlerce kimse vebâdan ölmektedir. Hastalığın böyle artarak halkı tehdid etmesi ahâlîyi telâşlandırır. Bu yüzden de bir gün toplanarak duâ etmesi için Hz. Pîr'e müracaat ederler. Hz. Hüdâyî de:

“– Bu gibi husûsata karışmak meşrebimize muvâfık değildir.” der. Halk “istişfâ” da ısrar edince o da:

“– Karacaahmed Kabristanı'na gidinîz. Orada bir servi ağacının altında sâdece bir hasırı bulunan uryân bir kimse yatmaktadır –ki kendisine “Hasîrpûş Dede” denilir- varın ona mürâcaat edin. Eğer mürâcaatınız kabûl edilmezse tarafımızdan selâm söyleyin.” diyerek gelen halkı oraya sevkeder.

Halk bu mahall'e vardıklarında hakîkten çıplak bir kimsenin hasıra bürünerek yatmakta olduğunu görürler. Kendisini uyandırarak meramlarını arzederler. Fakat bu zât kendilerini hiddet ve şiddetle kovarak tekrâr geri yatar. İkinci def'a ihtâr ve îkâz ile uyandırdıklarında Hz. Pîr'in selâmını tebliğ ederler. Bunun üzerine o zât hemen ayağa kalkar ve Hüdâyî'nin selâmını ayakta alır. Arkasından:

“– Bugün bir kişinin cenâze namazı kılınsın da hastalık mündefî' olsun” diye duâ ederek Hz. Pîr'in başka emri olup olmadığını sorar. Halk şeyhin murad ve arzusunun bundan ibâret olduğunu söyleyerek geri dönerler. Gerçekten de o gün bu hastalıktan bir kişi daha ölünce hastalık tamamıyla ortadan kalkar.²⁰⁶

IV. MÜNTESİBLERİNE DUÂSI

Hz. Hüdâyî, bir gün Sultân Ahmed Han'la sohbette iken Sultân Ahmed kendisine:

“– Abdülkâdir Gîlânî hazretlerinin kıyâmet gününde müntesiblerinden pek çok günahkâra şefâat buyuracağına dâir bir rivâyet var. Bunun sıhhati ve adem-i sıhhati mevzûunda ne buyrulur?” diye sormuş Hz. Hüdâyî de bir an murâkebeye vardıktan sonra “rivâyetin sıhhatini” haber vermişti. Bunun üzerine Sultân Ahmed:

“– Sizin bizlere vaad ve tebşîriniz yok mudur?” deyince Hz. Hüdâyî ellerini açarak:

“– Kıyâmete kadar tarîkatımıza intisâb edenler, ömründe bir kerre türbemizin önünden geçtiğinden “Fâtiha” okuyanlar bizimdir. Bize mensûb olanlar denizde boğulmasınlar, âhır ömürlerinde fakîrlik görmesinler! İmanlarını kurtarmadıkça gitmesinler ve öleceklerini bilsinler ve haber versinler!” diye duâ buyurmuştu.²⁰⁷

İKİNCİ BÖLÜM

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

A – İLMÎ, EDEBÎ VE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

I – İLMÎ ŞAHSİYETİ:

Hüdâyî'nin yaşadığı devir, siyâsî bakımdan olduğu gibi ilmî bakımdan da Osmanlı'nın en üst seviyeye ulaştığı; yavaş yavaş duraklamağa başladığı ve fakat Şeyhu'l-islâm Ebu's-suûd (982/1574)¹, Ahterî Mustafa Efendi (986/1578)², Taşköprülüzâde Kemâleddîn Efendi (1030/1621)³ gibi âlimlerin, Şeyhu'l-islâm Hoca Sa'deddin Efendi (1008/1599)⁴, Peçevî İbrâhim Efendi (1061/1641)⁵, Selânikî Mustafa Efendi (1008/1599)⁶, Nev'izâde Atâullah Atâyî (1044/1634)⁷ gibi târihçilerin ve Osmanlılar'ın İbn Batuta'sı kabûl edilen Evliyâ Çelebi (d. 1020/1611-v. ?)⁸ gibi seyâhatnâme yazarlarının yetiştiği bir devirdir.

Böyle bir devirde medreseden yetişerek kadılık ve müderrislik pâyelerini ihrâz ettikten sonra tasavvuf, tefsîr, fıkıh gibi değişik sâhalarda otuza yakın eser yazmış bulunan Hüdâyî'nin bu eserleri onun ilmî olgunluğuna en büyük bir delîldir.

Hüdâyî, tasavvuf yoluna sülûk edince;

*“İlâhî çün halâs ettin müderrislik kazâsından
Visâlin lutfedip kurtar bizi varlık azâbından”⁹*

diyerek kadılık ve müderrislik vazîfelerini bırakmışsa da şeyhinin verdiği vâizlik vazîfesine¹⁰ ve selefi büyük sûfiler gibi tefsîr ve hadîs derslerine devâm etmişti. İlk sûfilerden kabûl edilen Hâris Muhâsibî (234/857)¹¹ den sonraki büyük mutasavvıfların tefsîr ve hadîs ilimleriyle meşgûl oldukları bilinmektedir.¹² Bunların peyrevi olan Hüdâyî'nin tefsîr ve hadîs derslerine devâm edip icâzet alanlar pek çoktur. Meselâ halîfelerinden Saçlı İbrâhim Efendi (1075/166) (bk. Hüdâyî Halîfeleri) kendisinden tefsîr ve hadîs okuyarak icâzet almıştı.¹³

Yine halîfelerinden Filibeli İsmâil Efendi (1052/1642) (bk. Hüdâyî Halîfeleri) onun derslerine devâm ederek yetişenlerden biridir.¹⁴

Bursalı İsmâil Hakkı, “Evliyâ'dan ehl-i kalem olanları enbiyâdan “rasûl” olanlara benzeterek” Hüdâyî'nin de yazdığı eserlerle bu pâyeye erişip, şeyhi Üftâde'ye âyine olduğunu kaydetmektedir.¹⁵ Nitekim eserleri tanıtılırken görüleceği gibi bu ifâde onun ilmî olgunluğunun resmidir.

II – EDEBÎ ŞAHSİYETİ:

Hüdâyî ilmî ve tasavvufî eserlerinin yanısıra “Tasavvufî Halk Edebîyâtı” çeşidinden şiir ve ilâhîler de yazmıştır.¹⁶ Muâsır Bâkî (1008/1599), Nef'î (1044/1634), Hâletî (1012/1603), Cevherî (999/1591) ve Şeyhulislâm Yahyâ Efendi (1052/1642) gibi dîvân edebîyatı şâirlerinden farklı olarak o, şiiri mahz-ı san'at telâkkî etmemiş; Ahmed Yesevî, Yûnus Emre gibi tekke şâirlerinin yolunda yürümüştü. Kâfiye için ma'nâyı terk yerine ma'nâ için ba'zan kâfiye ve vezni terkettiği olmuştaki da şiirlerinin tamamına yakın bir kısmını arûz kalıpları içinde büyük bir ustalıkla söyleyebilmiştir. Edebîyat Târihçisi Nihad Sâmi Banarlı, “Azîz Mahmûd Hüdâyî, devrinin hem arûzla hem hece ile söyleyen şâirleri arasındadır.” diyerek bunu tescîl etmektedir.¹⁷

“Tasavvufî Halk Edebîyâtı” gurûbunda mütâlaa edilen tekke şâirlerimizin bir çoğu gibi Hüdâyî'nin şiirlerinde de vezin ve şekil bakımından Yûnus te'sîri görülmekte ise de “vahdet-i vücûd” fikrini onun kadar açık işleyememiştir. Buna sebep de Hüdâyî'nin ilmî olgunluğa erişmiş bir müderris ve kadı hüviyetiyle “zâhir-i şer'a” çok sıkı bağılı olması ve vahdet-i vücûd fikrinin bâriz olarak işlenmesinin yanlış anlaşılıp “mezleka-i akdâm” a yol açabileceği endişesini taşımasıdır. Buna rağmen onun ba'zı şiirlerinde Yûnus te'sîri açıkça görülmektedir. Meselâ:

*Neyleyim dünyâyı
Bana Allâh'ım gerek
Gerekmez mâsivâyı
Bana sultânım gerek*

*Ehl-i dünyâ dünyâda
Ehl-i ukbâ ukbâda
Herbiri bir sevdâda
Bana Allâh'ım gerek*

*Derdli dermânın ister
Kullar sultânın ister
Âşık cânânın ister
Bana Subhânım gerek
Fânî devlet gerekmez
Dürlü zînet gerekmez
Hak'sız cennet gerekmez
Bana Allâh'ım gerek*

*Mecnûn ister Leylâ'yı
Vâmık özler Azrâ'yı
N'idem ğayrı sevdâyı
Bana Allâh'ım gerek*

*Bülbül güle karşı zâr
Pervâneyi yakmış nâr
Her kulun bir derdi var
Bana Allâh'ım gerek*

*Beyhûde hevâyı ko
Hakkı bulagör yâ Hû
Hüdâyî'nin sözü bu
Bana Allâh'ım gerek¹⁸*

Hüdâyî tekke şâiri sıfatıyla te'sîrinde kaldığı Yûnus Emre'den farklı olarak az da olsa arapça ve farsça şiirler, türkçe-arapça mülemma'lar da yazmıştır.¹⁹

Şiirlerinde serbest fikirleri aksettirmekten çok, şiiri dînî, ahlâkî bilgileri öğretmede ve öğüt vermede bir vâsıta olarak kullanmıştır. Ya'nî onun şiirleri daha çok “didaktik” mâhiyet arzeder. Meselâ:

*Kim umar senden vefâyı
Yalan dünyâ değil misin
Muhammedü 'l-Mustafâ'yı
Alan dünyâ değil misin*

*Yürü hey bî-vefâ yürü
Sensin hod bir köhne karı
Nice yüz bin erden geri
Kalan dünyâ değil misin
Sihriyle donadıp kendin
Meydâne salan semendin
Âleme mihnet kemendin
Salan dünyâ değil misin*

*Kasdedip halkın özüne
Toprak doldurup gözüne
Ehl-i ğaflletin yüzüne
Gülen dünyâ değil misin*

*Eğer şâh u eğer bende
Her kişiyi salan bende
Kimse mekân tutmaz sende
Vîran dünyâ değil misin*

*Kimisini nâlân edip
Kimisini giryân edip
Âhır-ı kâr uryân edip
Soyan dünyâ değil misin*

*İşin gücün dâim yalan
Çok kişiden arta kalan
Nice kerre boşalûben
Dolan dünyâ değil misin²⁰*

Hüdâyî bir tekke şâiri olarak daha çok “Tasavvufî Halk Edebîyatı” tarzında şiirler söylemiş olmakla beraber, Dîvan Edebîyatı’na da âşinâ idi. O’nun aşağıdaki şiiri buna bir örnektir:

*Ğâr-ı sadrında habîbim aşkın nihân
Bâşım üstünde hamâm-ı ğam yapupdur âşyân
Ankebût-i dâğ-ı mihnet perde çekmiştir âna
Bu değildir gördüğün ey yâr-ı sâdık her zamân
Âfitâbım bir hilâl-ebrû kulundur mâh-ı nev
Âsumân-ı şeh-nişînindir sipihrdir nişân
Dolunur her şebçerağ-ı encüm ile kevkebi
Bir tarîk ile sana yol bulmak ister kehkeşân
Şâne ile âşinâ olup sabâya uymasa
Dostum çıkmazdı başdan kâkül-i ahber-feşân
Müşkilin “es-Sabru miftâhu’l-ferec”le halledip
“Bade usrin yusr” fikriyle nazar kıl her zaman
Sûret-i bî-manîden pâk eyleyip dil-deyrini
Halvet u celvette zikrullah’ı et vird-i zebân²¹*

Hüdâyî, ilâhîlerden meydana gelen dîvanı ile “Edebîyat Târihî”nde yer aldığı halde gerek tezkireciler, gerekse tâarihçiler onun şairliğinden her nedense hemen hiç bahsetmemişlerdir.

M. Hâlid Bayrı, “Hüdâyî dîvanındaki felsefesinin plâtonik bir aşk felsefesi olmadığını” buna mukâbil onun, Ahmed Yesevî tarzında” dindaşlarına yol göstermeyi gaye edindiğini “kaydetmekte ve hattâ” Hüdâyî sanki Ahmed Yesevî ile beraber yaşamış, onunla aynı zamanda yetişmiştir” demektedir.²²

Âgâh Sırrı Levend ise “Tasavvufî Halk Edebîyatı”nın muvaffak şâirlerinden kabûl ettiği” Hüdâyî’nin şu ilâhisini örnek olarak takdîm etmektedir:

*Ezelden aşk ile biz yâne geldik
Hakikat-i şemîne pervâne geldik

Tenezzül eyleyip vahdet ilinden*

Bu kesret âlemin seyrâna geldik

*Geçüb fermân ile bunca avâlim
Gezerken âlem-i insâna geldik*

*Fenâ bulduk vücûd-ı fânî mutlak
Bıraktık katrayı ummâna geldik*

*Nemiz ola Hudâyâ sana lâyık
Heman bir lutfîle ihsâna geldik*

*Umarız irevüz bâkî cihâna
Civâr-ı Hazret-i Rahmân'a geldik*

*Geçüb âhur bu kesret âleminden
Hüdâyî halvet-i Sultân'a geldik²³*

Hüdâyî'nin aşağıdaki şiirinin de Kanûnî Sultân Süleyman'a nazîre olarak yazıldığı söylenmektedir:

*Hâzin-i esrâr-ı lâhut ol ki sultânlık budur
"Kenz-i lâ-yefnâ"ya mâlik ol beğim hanlık budur*

*Tavk-ı tâat bağlayıp ıfrît-i nef's'in boynuna
Âsaf-ı akla riâyet kıl Süleymanlık budur*

*Kalb-i Âdem mazhar-ı envâr-ı Hak olduğuna
Secde-i şükr eylemezsen ayn-ı şeytanlık budur*

*"Kâbe kavseyn" in Hüdâyî fehmidüb cemiyyetin
Vâsıl ol "sırr-ı ev ednâ"ya müselmanlık budur²⁴*

III – TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

Hüdâyî'nin asıl şöhretini sağlayan ve ismini ölümsüzleştiren "tasavvufî şahsiyeti"dir. O, vicdânî murâkebe ve muhâsebelerle dolu olan kadılığı terkettikten sonra büyük mürşidi Üftâde'nin yanında rûhî ve fikrî olgunluğa

erişmiş; zihni durulmuş, kalbi itmi'nâna ermişti. Ve bu yolda insanlara rehberlik edecek bir mürşid seviyesine ulaşmıştı.

O'nun vaaz, irşad ve zikir meclisleri, tefsîr ve hadîs dersleri hep tasavvufî bir neşve ile lezzetleniyor; eserleri de bu duygu ile işleniyordu.

Tecelliyât adlı eserinde kendisinin verdiği bilgiye göre muhtelif zamanlarda çeşitli tecellîlere mazhar olan Hüdâyî, tasavvuftaki "kutupluk" ve "kutbu'l-aktâblık" mertebelerine de ulaştığını bizzat ifade etmektedir:

1 – "1011 Şa'bân-ı Muazzam'ın yirminci gecesi temcîd vaktinde bir hâl zâhir olup cemî-i halk'ı Hakk'a da'vet eylemişim, nazar eyledim âleme sanki "kutub" olmuşum.

2 – "1012 Ramazan 29. Pazartesi günü büyük bir tecellî oldu. Ondan sonra bir bisât ihsân olundu. Genişliği âlemler kadarınca. Ba'dehû "Bu zamanın kutbu kimdir? diye suâl eyledim. Cevâb verdiler. Lâkin zikrolunmaz."

3 – "...târîh-i mezbûrda Muharrem 9. Pazartesi günü fakîre işaret edip bu zamanın kutbu'l-âfâkı bunlardır, denildi."

4 – "1012 Zilka'de 8. Cum'a gecesi benî âdeme kutb oldun diye kutbiyyet ihsân olunduğudur."

5 – "1003 Ramazan 29. Pazartesi büyük bir tecellî vâkı' oldu. Ondan evvel böylesi olmamıştı. Büyük bir döşek döşediler ki, cemî' âlemi tuttu. Ba'dehû "kutub kimdir" diye suâl eyledim, cevâp geldi ki, söylenmez."

"Kutbu'l-aktâb" olduğunu gösteren tecellîler de şunlardır:

1 – "1013 Cemâziyelâhır 18. Cum'a günü namazdan sonra fukarâ tevhidde iken Cânib-i Hak'dan mü'minlerin kalblerini tathîr etmeği Rabb'ım ihsân edip "Kutbu'l-aktâb" olduk."

2 – "1013 Muharrem 9. Pazartesi bir vechile müşâhede olundu ki, ba'zı mahlûkat Mihâlîç tarafına teveccüh ettiklerinde bu fakîr cânibine sevkolundular. Hem bu halkın ba'zısı ba'zısına bu fakîri gösterip "kutbu'l-aktâb-ı âfâk bunlardır" diyorlardı."

3 – "1018 Cemâziyelâhır 18. Cum'a günü Cum'adan sonra mihrâbda iken ve fukarâ tevhidde olduğu halde "tathîr-i kulûb-i mü'minîn" ihsân olundu. Gûyâ ki "kutb-i aktâb" idim."

4 – "1013 Zilkâ'de 18. Cum'a günü "sen kutbu'l-âmsın" diye kelâm olundu."²⁵

Kutub lügatte "değirmen deliğine sokulan uzun demir, değirmen iği, kible ve yol ta'yinine yardım eden kutub yıldızı, bir kavmin medâr-ı umûru, seyyid ve reis" ma'nâlarına gelir.²⁶

Tasavvuf ıstılahında ise "Cenâb-ı Hakk'ın mazhar-ı tecellîsinin mevzii olan"²⁷ ve "insanlar tarafından ma'lûm olmayan en azîz şahsiyet"²⁸ demek olduğuna göre Hz. Hüdâyî de bu tecellîlere mazhar olmuş ve "âlemin kalbi"²⁹ demek olan "kutbu'l-aktâblık" makâmına yükselmişti. O'nun kutbiyetini devrini idrâk etmiş

bulunan Evliyâ Çebeli, “Üsküdarî Mahmûd Efendi ki, kutbuna kadem basıp Sultân Ahmed Han rikâbında piyâde yürümüştür.”³⁰ diyerek, Târihçi Peçevî İbrâhim Efendi (1)61/1641) de, “Asrında kutb-i zaman idüğünde iştibah olunmaz idi.”³¹ şeklindeki ifâdelerle belirtmişlerdir.

Muâsırı İdris Muhtefî (1024/1615),³² İbrâhîm Kırımî (1042/1632),³³ İsmâil Ankaravî (1041/1631),³⁴ İsmâil Rûmî (1041/1631),³⁵ Ramazan Efendi (1025/1616),³⁶ Şemseddîn Sivâsî (1006/1598)³⁷ ve Abdulmecîd Sivâsî (1049/1639)³⁸ gibi seçkin sûfîler arasında temâyüz etmesi de onun tasavvufî şahsiyetinin yüceliğini gösterir.

Cenâb-ı Hakk’ın sırat-ı müstakîmine hidâyet buyrulduğu kendisi tarafından da ifâde edilen³⁹ Hüdâyî, şerîatın zâhirine mutâbık ehl-i sünnet görüşünü benimseyen bir tasavvuf anlayışına sahiptir:

*Şu kim vahdet şarâbını
Hazm ide bezm şerîatte
Tarîkatte odur kâmil
Hakîkatte odur vâsıl⁴⁰*

Beyitleri onun şerîate olan merbûtiyetini gösterdiği gibi, Sîmâvna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin (820/1417) ve adamları hakkında devrin pâdişâhına gönderdiği mektûb da ehl-i sünnete bağlılığını, ehl-i bid’at ve şîa hakkındaki kanâatini gösterir:

“Seâdetlû ve mürüvvetlû pâdişâhım hazretlerine arz-ı dâimî-i hakîr ve kesîru’t-taksîr budur ki, mezkûr feth-i Medâyin karînesiyle ve kızılbaş takrîbi ile bir muazzam emr vardır, beyân lâzım olmuştur. Ol emr de oldur ki, merhûm ve mağfûr leh Yıldırım Bâyezid Hân –tâbe serâh- zamanında Şeyh Bedreddin el-maslûb indellahi’l-mağdûb bir şeyh zuhûr edip **Vâridât** adlı bir kitab te’lîf edip içinde haşr-ı ecsâdı ve eşrât-ı sâatı inkâr edip ilhâd ve ibâhat üzerine olup âhuru’l-emr Dobruca ve Zağra kurâlarında riyâzat edip anda olan avâm-ı ke’l-hevâmın kulûbun ve akâvilin ve akâidin ifsâd edip ehl-i sünnet ve’l-cemâat mezhebine muhâlefet edip ve selefiniz islâm pâdişâhına bâgî olup ol diyârda cem’iyyet edip âhuru’l-emr duyulup Sultân Mûsâ merhum ve mağfûr leh Edirne’de olup İslâmbol dahî henüz fetholmamış idi. Üzerine varıp mülhidin cem’iyyetin tefrîk edip âhır, mülhid ba’zı mürîdleriyle Siroz’a firâr edip ahzolanup şer’ile ve kânun ile salbolunup belden-i habîsi Balkan’ın öte yüzünde bessolanup dâimâ ilhâd ve ibâha üzerinedirler. Merhûm ve mağfûr leh ceddîniz Sultân Süleyman –tâbe serâh- zamanında, Sultân Bâyezid zamanına gelince Dobruca’da “celâlî” zuhûr edip hayli cem’iyyet ve fesâd u fitne olmak ol tâifeden olmuş idi.

Dûceler demekle ma’rûf olan köylerde ve her dâim fesâd kaskından hâlî değillerdir. Hattâ orada olan sipâhîler kızılbaş seferi oldukta kimisi tîmârdan feragat etmiştir. Ve kimisi kılıcı mühürleyip gitmişlerdir, “tîmâr hatırı için ere kılıç çekmeyiz” deyû. Asla içlerinde şerîat ve sünnet eseri yoktur. Müslümanlardan bir adam öldürmek kâfir öldürmek kadar nice gazâ bilirler, râfîzîlerdir. Menba-ı fesâd ve menşe-i fitnedirler.

Çokluk tâîfedir. Ve içinde yer yer şeyhleri namında şeytanları vardır. Dâimâ ihlâl ve idlâl üzerinedir ve yer yer “ışık zâviyeleri” vardır. Anlar dahi haraptır. Ve ol tâîfeye “Simâvnavî” derler. Zîrâ ol mahalde şeyhlerine İbn Simâvî der imiş. Âşikâre ve alâniyeten Ashâb-ı Çihâryâr’a ta’n ederler. Ve ısk tâîfesi ve onların habâsiyesi vasf olunmaz. Her dâim kızılbaşın zuhûr ve intişârının temennî ederlerdi. El-hamdü lillâh aksi oldu. Ve hâlâ Hak inceler olmaz. Günâh fırsat şâhidindir derler imiş. Bu makûle revâfızdır. Ve melâhide ve zanâdikadır. Fırsat esirleridir. Çünkü gayret edip kızılbaş böyle ettiniz. Cihâd-ı Ekber ve Ğazâ-yı Azhar oldu. Devletiniz ve ömrünüz ziyâde ola. Gazâ ve cihâd tamam olsun. Bu tâîfeyi yoklamak çokluk tâîfedir.

Yoklamaktan bu uslûpta evvelâ reâyâ ve berâyâ görülmeye. Hemân sancakta ve kadılıkta olan kal’aları görüle. Şer’-i şerîf ile içlerinden ref’ oluna. Ve her köye sünnî bir imâm nasboluna. Ta’lîm-i ılm-i sıbyân u nisvân ve zükân eyleye ve ısk tekkeleri de yoklana ve teftîş oluna. Sebb-i Ashâb ve ta’n-ı Çihâryâr ve nâmakûl vasıflarını ihtiyârlarıyla terkedip sünnet ve şerîat üzerine olurlar ise febihâ, illâ ref’ oluna. Ve münâsip ne ise görüle bu tâîfenin ba’zı ahvâlin ve kabâyihın Hızır Paşa kulunuz bilir, temâm istifsâr oluna. Bu iki tâîfenin kabâhati diller ile şerholunmaz. İcmâlen i’lâmdır. Tafsîl de olur. Zîra duâcınız orada “Baba”⁴¹ da oldum. Ol tâife ile azîm kıssamız olmuştur. Dahî onda olan meşâyih ve ulemâ ve sulehâ-i ehl-i islâm bilir. Oracığı da te’dib etseniz temâm olur idi.

Müstakîm kimseler gerektir. Dünyâsın yuyup da ihmâl ederse hiç fâidesi yoktur. Hemân lillâh fillâh olmak gerektir. Çok nesne değildir. Birkaç rûs yoklanıcak reâyâ ıslah olunur. Feth-i kurâ ve medâyin âsârı ve esrârı temâm zuhûr ederdi. Ve sâir ulemâdan meşâyihdan ve ümerâdan suâl olunsu ol tâîfenin ne ettiğın bilirler. Kur’ân-ı münkirlerdir. Ve şeâir-i dîn-i islâm’ı bil-küllîye ref’ etmişlerdir. Namaz kılanı ve oruç tutanı Kur’ân’a riâyet edeni katlederler. Çihâryâr’ın intikâmın cihet-i şarktan aldınız, islâm içindedir. Hemân bir şeyhleri ahz olunca şer’ile siyâset olunsu ol temâm şâyî’ olsa kalan şeytanları karar edemeyip firâr etmeleri mukarrerdir. Hızır Paşa kulunuza suâl olunsun. Ve sâir vilâyette beğler ve kadılar olan kulunuza suâl olunsun. Vasf olunandan bin mertebe ziyâdedir. Yoluna ol Şeyh Bedrî’nin bedr-i mebsûsu kam’ ve kal’ olunup diyâr-ı şarkta sünnet ve şerîat bürûzu bessettiğınız gibi oralarda da bess ve neşrolunup hayât ve imâret olsa.”⁴²

Günümüz türkçesiyle:

“Saâdetli ve mürüvvetli pâdişâhım hazretlerine hakîr-i pür-taksîrin ma’rûzâtı şudur ki:

Medâyin’in fethi ve kızılbaş tâîfesine yaklaşılmış olması münâsebetiyle açıklanması gereken büyük ve önemli bir durum ortaya çıkmıştır. O da şudur: Merhûm ve mağfûr Yıldırım Bâyezîd zamânında Şeyh Bedreddîn nâmında bir şeyh zuhûr ederek “Vâridât” isimli bir kitâb te’lîf etmiş ve bu eserinde “Cismânî haşri ve kıyâmet alâmetlerini inkâr ile ilhâd ve dînî yasakları mübah saymak sûretiyle küfrünü açığa vurmuştur.

Dobruca ve Zağra havâlisinde bulunan bu zât buranın halkının kalblerine teşvîş düşürerek itikadlarını ehl-i sünnet ve'l-cemâattan saptırmıştı. Selefîsiz İslâm Pâdişâhı Yıldırım Bâyezîd'e isyân ile orada hayli adam toplamıştı. Ancak bir müddet sonra Edirne'de bulunan Sultân Mûsâ askerleriyle bunun üzerine vararak adamlarını dağıttı. Şeyh Bedreddîn Siroz'a kaçtı. Orada da yakalanıp idâm edildi. Mezarı oradadır. O zamandan beri mensûb ve muhibbleri Balkan'ların öte yüzünde ilhâd ve ibâhîlik meşrebi üzredirler.

Merhûm ve mağfûr ceddîniz Sultân Süleymân ve Sultân Bâyezîd devirlerinde Dobruca'da meydana gelen "Celâlî isyânları" bu tâifenin eseridir.

Bu havâlîde "Düceler" diye bilinen köylerde devâmlı fitne ve çıbanbaşı durumundadırlar. Hattâ buranın sipâhîlerinin bazısı kızılbaşlara karşı harb ilân edildiği zaman timâr'dan ferâgat etmişlerdir. Kimisi de "Timâr hatırı için ere kılıç çekmeyiz" diyerek kılıçlarını mühürleyip harbe öyle gitmişlerdir. İçlerinde aslâ sünnet ve şerîat eseri yoktur. Bu yüzden bir müslüman öldürmeyi kendileri için gâzâ kabûl eden râfîzîlerdir. Her türlü fesâd ve fitnenin kaynağı ve başıdır. Hayli kalabalık bir gürûhtur. İçlerinde yer yer "şeyh" diye bilinen şeytanları vardır. Dâimâ sapıklık üzeredirler. Orada muhtelif bölgelerde kendilerine has "Işık zâviyeleri" de vardır ki, onların hâlî daha da beterdur. Bunların dervîş ve müntesiplerine "Sîmâvnevî" şeyhlerine de "İbn Sîmâvî" derler. Açıkça Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osmân (r.a.)'a ta'n ederler. Işık tâifesinin çirkin vaziyetleri bu sözlerle ifâde edilemez. Dâimî sûrette kızılbaşın zuhûrunu ve yayılmasını arzû ederler. Fakat Allah'a şükür ki, şimdiye kadar bunun aksi vukû buldu. Bunlar hâlâ "Hakk Teâlâ cüz'iyâtı bilmez, bu yüzden günah fırsat şâhidindir." diyebilecek kadar râfîzîlik anlayışını benimsemiş mülhîd ve zındıktırlar.

Gayret edip kızılbaşları böyle mağlûb ettiniz; cihâd-ı ekber ve gazâ-yı azhar oldu. Devletiniz ve ömrünüz müzdâd olsun. Gazâ ve cihâdın tamâm olmasını istiyorsanız bu gürûhu te'dîb etmelisiniz. Yoklamaktan yâni te'dîb'den maksad bütün halkın değil sâdece Sancak Bey'i ve Kadı olan idârecilerin te'dîb edilmesidir. Bunlar Şer'-i Şerîfe göre ref' olunup her köye sünnî bir imâm ta'yîn edilmelidir. Kadın-erkek, çoluk-çocuk yeniden ta'lîm ve terbiyeye tâbî tutulmalıdır. Işık tekkesi olarak bilinen alevî ocakları da tefîş edilmeli ve durumları yeniden gözden geçirilmelidir. Ashâb-ı Kirâm'a ve Hulefâ-i Râşidîn'e söven kimseler kendi ihtiyâr ve irâdeleriyle sünnet ve şerîat üzre olurlarsa, ne a'lâ. Değilse def' olunmalıdırlar. Bu gürûhun ba'zı çirkin hallerini Hızır Paşa kulunuz bilir. Kendisinden bilgi alınabilir. Bu iki tâifenin hâlî dil ile tavsîf olunmaz.

Biz icmâlen size arz ediyoruz. Tafsîlen de anlatabiliriz. Zîrâ duâcınız orada –kendisini kasdediyor- "Baba" (Babaeski veya Babadağ)'da bulundum. Bu tâife ile pekçok münâsebetlerimiz oldu. Ve orada bulunan şeyhler, âlimler vesâir kimseler de oranın durumunu yakînen bilirler. Orayı da te'dîb etseniz işi tamâmiyle halletmiş olursunuz. Ancak bu iş için istikâmet sâhibi kimseler gereklidir. Dünyâsı ma'mûr; fakat âhireti perîşân kimselerin yapabileceği hiçbir şey yoktur. Bu işi Allah için yapmak gerekir. Bunlar çok nesne değildir. Birkaç

reisleri yoklanıp te'dîb edilince ıslâh olurlar. Bu sûretle köylerin ve şehirlerin gerçek mânâsıyla fethinin eseri ortaya çıkmış olur.

Diğer ulemâ, meşâyih ve ümerâ'dan suâl olunsa bu tâifenin neler yaptığını daha iyi bilirler. Kur'ân'ı inkâr ile bütün şeâir-i İslâm'ı ref'etmişlerdir. Namaz kılanı, oruç tutanı ve Kur'ân'a riâyet edeni katlederler. Hulefâ-i râşidîn'in intikâmını şark cihetinden aldınız. Garb ciheti için de bu vecîbenin edâsı lâzımdır. Kaldı ki, bunların işi daha kolaycadır. Zîrâ İslâm memleketi içerisinde bulunmaktadırlar. Hemen bir şeyhleri yakalansa ve Şer'-i Şerîf'e göre cezâlandırılrsa ve bu şâyî olsa geri kalanları yerlerinde duramayıp firâr etmeleri mukarrerdir. Hızır Paşa kulunuza sorulsun. Ve diğer vilâyetlerde bulunan Bey'lere ve Kadı'lara sorulsun bizim anlattığımızdan bin beterdirlere. Şeyh Bedrî'nin bedr-i mebsûs'u şark'tan söküp atıldığı gibi, oralarda da sünnet ve şerîat eserlerini yayınız ki bu sûretle ülke îmar edilip hayât bulsun."

Bu satırların sahibi Hüdâyî, Sîmâvna kadısıoğluna mensûp kimseler hakkında görüşlerini pâdişâha arzederken kendisinin de ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğunu da ifâde etmiş bulunuyordu.⁴³

Bu da onun tasavvufî nokta-i nazardan şerîat içi yâni ehl-i sünnet anlayışına sahip bir mutasavvıf olduğunu te'yid eder, bu husustaki hizmetini gösterir.

gh

B – ESERLERİ

Hüdâyî, medrese tahsîlinden sonra bir müddet Mısır ve Şam gibi arap ülkelerinde bulunmuş ve arapçasını eserlerinin çoğunu bu lisânla yazâbilecek bir seviyeye ulaştırmıştı. O'nun eserlerini te'lif ederken bu lisânı tercih etmesinde şüphesiz devrin anlayışının da büyük te'siri olmuştur. Hüdâyî'nin türkçe eserleri yedi kadarken arapça eserleri ise yirmi civârındadır.

Hüdâyî'nin eserleri hakkında bilgi veren kaynaklardan **Osmanlı Müellifleri** onun eserlerinin sayısını yirmi üç olarak gösterirken⁴⁴ M. Gülşen Efendi'nin hazırladığı **Külfîyât-ı Hazret-i Hüdâyî** bu sayıyı otuz bir olarak kaydetmektedir.⁴⁵ **Türk Mutasavvıfı Hüdâyî** namında me'zûniyet tezi hazırlayan Dâru'l-fünûn İlâhiyât Fakültesi mezûnlarından (1927) Sa'dî ise onun eserlerinin otuz üç olduğunu ve bunların üç tanesinin zâyî olduğunu bildirmektedir.⁴⁶ Fevziye A. Tansel Hanımefendi de bu sayıyı yirmi iki olarak kaydeder.⁴⁷ M. Gülşen Efendi'nin zikrettiği Belgrâdî Münîr Efendi'ye Mektup, Belgrâdî Ali Efendi'ye Mektup gibi risâleleri birkaç varaktan ibâret olduğundan müstakıl birer eser olarak kabûl ve zikretmek mümkün değildir. Ayrıca **Tezâkir** ile **Mektûbat** da aynı eserdir.

Hüdâyî'nin tesbit edebildiğimiz eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

I. ARAPÇA ESERLERİ

1 – Ahvâlu'n-Nebîyyi'l-Muhtâr aleyhi Salevâtullahi'l-Meliki'l-Cebbâr: Altı-yedi varaktan ibâret bir risâledir. Dört bâbdan müteşekkildir. Bunlardan Birinci Bâb, Neş'et-i Rûhâniyye, İkinci Bâb, Neş'et-i Unsuriyye'ye, Üçüncü Bâb Mirâc'a, Dördüncü Bâb Peygamberimiz (s.a)'in mu'cizelerine dâirdir.

Eserin Mi'râc'a dâir olan bölümünde Hüdâyî, İsrâ Sûresinin ilk âyetini kaydettikten sonra, *“Bil ki, İsrâ (Mirâc), uyanık halde iken ve cesedle vakı' olmuştur, sâdece rûh ile değil. Hazret-i Âişe (r.a)'nin rivâyetinden de anlaşıldığı gibi ma'nevî mi'râc def'alarca vakı' olduğu halde cesedle Mi'râc bu gecede vakı' olmuştur.”* demektedir.⁴⁸

Eserin en eski nüshası H. Selimağa Ktp. Hüdâyî 270'da olup halîfelerinden İsmâil Efendi (1052/1642) tarafından istinsah edinmiştir (1047/1637). Bir nüshası da Süleymaniye-Şehîd Ali Paşa 1451/3'de bulunan bu eser, Hüdâyî Âsitânesi'nin son post-nişînlerinden M. Gülşen Efendi tarafından terceme ve şerh edilmiştir. Seksen sahîfelik bu terceme ve şerh, H. Selimağa-Hüdâyî 628'dedir.

2 – Câmîu'l-fazâil ve kâmiu'r-rezâil: Hüdâyî'nin tasavvufi-ahlâka dâir olan bu risâlesi en meşhûr eseridir.

Eser üç bâbdan meydana gelmiştir:

Birinci Bâb, umûmun ahvâline ve müslümanların tamâmına âid mühim fazîletlere dâir olup bu bölümde mutlak ma'nâda ilmin, öğrenme ve öğretmenin; amellerin, namaz, oruç, zekât ve haccın fazîletleri anlatılmıştır. Müteâkıben hukûk-ı ıbâd'a yer verilmiş ve bu bölümde nikâhın fazîletlerine, karı-kocanın birbirlerine karşı hak ve vazîfelerine; ebeveynin evlâdına; evlâdın ebeveynine karşı olan hak ve vazîfelerine temas edilmiş ve akrabaların, komşuların diğer insanlar ve hayvanların hukukundan bahsedilmiştir. Âmme'nin hukukundan bahsedilirken dilin âfetleri, yalan, gıybet, nemîme ve benzerlerinin çirkinliği anlatılmıştır.

İkinci Bâb'da nefsin kötü huyları ve ıslah yolları gösterilmiştir.

Üçüncü Bâb'da ise ma'rifet-i ilâhiyye ve tevhîde sülûkün yolları gösterilmiş ve tevhîdin sülûkte kalbe te'siri anlatılmıştır.

Câmîu'l-fazâil'in en eski nüshası (1016/1607) târihli olup Köprülü Ktp. 1853/3'dedir.⁴⁹ Hüdâyî'nin müridlerinden M. Muizzuddin Celvetî tarafından terceme edilen bu ortalama otuz varaklık risâlenin terceme nüshaları da Süleymaniye-Mihrişah Sultân 253, H. Selimağa – Hüdâyî 593 numaralarda mevcûddur. Bu eser, **Miftâhü's-salât** adlı eseriyle birlikte İlim-Amel Seyr u Sülûk adıyla tarafımızdan terceme ve neşredilmiştir. (İst. 1988)

3 – el-Es'ile ve'l-ecvibe fi ahvâli'l-mevtâ: Osmanlı müellifleri'nin adını Hâlu'l-ervâh ve ahvâlu'l-mevtâ olarak kaydettiği⁵⁰ ve bugün bir tek nüshası Bursa İl Halk Ktp. Câmîi Kebîr (Ulucâmi) 1571/6'da bulunan bu risâle küçük boy yirmi varak olup 1164/1751 yılında Mir Halil tarafından istinsâh edilmiştir. Risâlede:

“Ölülerin yiyip yemediklerinden kendilerini ziyâret eden dirilerin tanıyıp tanımadıklarından, ziyâretçilerinin ve diğer insanların kendilerine seslenmelerini duyup duymadıklarından, birbirlerini ziyâret edip etmediklerinden, kendilerini ziyâretten memnûn olup olmadıklarından, kendilerini ziyâret etmeyenleri kınayıp kınamadıklarından, ölülerin rûhlarının dirilerin evlerine gelip gelmediğinden, dirilerin amellerine vâkıf olup olmadıklarından, dirilerin kendilerine yaptıkları şikâyetlere üzülip üzülmeliklerinden” bahsetmekte ve bu mes'elelere âyet ve hadîsin ışığında cevaplar verilmektedir.

Eserin kaydettiğimizden başka nüshasına tesâdüf edemedik.

4 – Fethu'l-bâb ve refu'l-hicâb: Eser üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci Bölüm halk-ı insân, İkinci Bölüm tevbe, Üçüncü Bölüm câmiyyetü'l-insan ve sırr-ı ilâhî ile ihticâca dâirdir. Birinci Bölümde Cenâb-ı Hakk'ın insandan önce yarattığı varlıklardan bahsedilmekte ve bunlardan melek, cennet ve bunlara

müteallık varlıkların da celâl tecellîsi olduğu belirtilmektedir. Bil-âhare Cenâb-ı Hakk'ın insânı nasıl yarattığı mes'elesi âyet ve hadîslerle açıklanmaktadır.

İkinci Bölümde ise tevbe şu ifâdelerle anlatılmaktadır:

“Her hâl ve makâmın aslı, her fazîlet ve kemâlin esâsı tevbedir. Tевbenin evvelî fiil, amel, kavl cihetinden mâ-lâ-yâ'nîyi terk, âhırî da mâ-sivâdan zühd-i kâmil üzre olmaktır. Tевbe insana has bir husûsiyettir; zîrâ melek ve şeytan tevbeden mahrûmdur. Birincisi günah işlemediğinden tevbeye muhtac değildir. İkincisi ise tevbeye meylden bile uzaktır. Tевbe eden insan günahlarından temizlendiği için Hakk nezdinde de mu'teberdir.”

Hüdâyî bu eserinde insanın tevbeden sonra zikir, ibâdet ve zühd sâyesinde bütün mahlûkatın tesbîhini işitir bir duruma yükseldiğini belirtmekte ve kendisinin de sülûkünün ilk yıllarında Bursa'da kitaplarının tesbihini duyduğunu kaydetmektedir.⁵¹

5 – el-Fethu'l-ilâhî: Hüdâyî'nin bu dört varaktan ibâret küçük risâlesinde “Cenâb-ı Hakk'ın insânı ahsen-i takvîm sûrette yarattığı”⁵² ile ilgili âyet-i kerîme zikredilerek bunun mâhiyeti İbn Arabî gibi büyük mutasavvıfların görüşleriyle açıklanmaktadır. Nüshaları çok az bulunan bu risâlenin tesbit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

H. Selimağa – Hüdâyî 278 (Hüdâyî halifelerinden İsmâil Efendi tarafından istinsah edilmiştir. (1046/1636), Süleymaniye – İbrâhim Ef. (877/6), Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa (1451/2).

6 – Habbetu'l-mahabbe: Mahabbetullah, mahabbet-i Rasûlullah, mahabbet-i karâbet'n-Nebî (mahabbet-i ehl-i beyt) bölümlerini ihtivâ eden sekiz-on varaklık bu küçük risâlenin Birinci Bölümü'nde Hüdâyî, mahabbetin üç derecesi bulunduğunu belirttikten sonra şunları kaydetmektedir:

“Mahabbetin birinci derecesi avâmın mahabbetidir ki, minnet ve ni'metin mutâlaasından; lütuf ve ihsânın rû'yetinden neş'et eder. Bu mahabbetin sâhibi sevâbı temennî ve ricâ, azâb-ı nîrandan havf ve ebâ eder.

Mahabbetin ikinci derecesi havâssın mahabbetidir ki, o da müşâhede-i cemâl mutâlaasından neş'et eder ki, onların mahabbeti ancak ta'zim ve iclâl cihetiyledir. “Hazret-i Allah'a ibâdet ederim sevâbını dilemem, lâkin taabbüdüm i'zâm ve iclâl kasdıyladır.” denildiği gibi. Bu mahabbetin sâhibi de ba'zan cemâle, ba'zan celâle nazar beyninde muallak olarak mâ-sivallah'ı kalbinden tard ve ihrâcda muztar kalır.

Mahabbetin üçüncü derecesi ahasu'l-havâssın mahabbetidir ki, bu da kul için derece-i ulyâ ve ğâye-i kusvâdır. Ve o bir mahabbet-i lâmiadır ki, “Ben bir gizli hazîne idim bilinmeyi arzu ettim ve mahlûkâtı yarattım.”⁵³ sırrında mahabbet-i kadîmeden zuhûr eden cezebât-ı Hakk'tan neş'et eder. Bu ise evvelki iki

mahabbetin hılâfınadır. Zîra birincisi ef'âl ikincisi sıfat bâbındadır. Bu üçüncü derecenin mensûbu olan ahassu'l-havâs ise sebk eden inâyet-i ezeliyye dolayısıyla kemâle müstaidlerdir.”

Hüdâyî'nin Dervîş Mehmet b. Mehmed el-Konevî tarafından şerhedilen bu eserinin. (1037/1627) târîhli bir nüshası İ.Ü. Ktp. A.y. 1086'dadır.⁵⁴

Habbetü'l-mahabbe, Ahmed Remzi Mevlevî (v. 1950) tarafından türkçeye terceme edilmiştir. Bu terceme nüsha H. Selimağa – Hüdâyî 660'da mevcûddur. Aynı terceme, Râsim Deniz tarafından neşredilmiştir. (Kayseri, 1982)

7 – Hâşiye Kuhistânî fi şerh-ı fıkıh-ı Keydânî: Hüdâyî bu eserini Mehmed Kuhistânî'nin **Fıkıh-ı Keydânî** üzerine yazdığı şerhe bilhassa namaz bahsinde mühim sika rivâyetlerle şâhidler getirerek genişletmek sûretiyle yazmıştır. Eser ikiyüz varak civârındadır. Nüshaları pek az bulunan bu eserin tesbit edebildiğimiz bir nüshası H. Selimağa – Hüdâyî 265 (İstinsahı: 1094/1683)'de, bir nüshası da Süleymaniye – Yûsuf Ağa 243 numaradadır.

8 – Hayâtü'l-ervâh ve necâtü'l-eşbâh: Eser iki kısımdan meydana gelmiştir:

Birinci Kısım'da mevt-i ıztırârî ve ona kâbiliyyet ve isti'dâd, ölümü temennîden nehy, ölüm ânındaki fitneler, saîdlerin ve şakîlerin ahvâli, kıyâmet, haşr, hesâp, şefâat ve rû'yetullah'ın keyfiyeti bâb ve fasıllar hâlinde anlatılmaktadır.

İkinci Kısım'da ise mevt-i ihtiyârî ile haşr-ı ma'nevî ve tezekkür, verâ', murâkabe, sıdk, zikir, ihsân, mahabbet, temekkün, ittisâl, tevhit gibi tasavvufî hâl ve makâmlar îzah edilmektedir.

Hüdâyî'nin otuz-otuzbeş varak civârında bulunan bu eserinin en eski nüshası Bursa İl Halk Ktp. – Haraççıoğlu 856/4'de bulunan (1019/1610) târîhli nüshadır.⁵⁵ Eser üzerinde Cemal Acer tarafından M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

9 - Hulâsatü'l-ahbâr fi ahvâli'n-Nebiyi'l-Muhtâr: Hüdâyî'nin bu eseri de beş bölümden müteşekkildir. Birinci Bölüm halk-ı âlem'e, İkinci Bölüm dem ve Havvâ'nın yaratılışına, Üçüncü Bölüm Peygamberimizin doğumu ve saîr ahvâline, Dördüncü Bölüm ilim ve ma'rifete, Beşinci Bölüm de tesbîh, zikir, duâ ve tevhide dâirdir.

Hüdâyî bu eserinde “Hz. Ali b. Ebî Tâlib'den rivâyet edilen bir hadîs-i şerîf naklederek şunları kaydetmektedir: Cenâb-ı Hakk âlemi yaratmayı murad ettiği zaman yed-i kudretiyle nûrundan bir nûr yarattı ve yerlerin, göklerin, cennetin, arşın, cehennemın yaratılışından 300 bin sene önce o nurdan nûr-ı Muhammed'i yarattı. O'nun baş kısmına hidâyeti, boynuna tevâzuu, gözüne hayâyı, yüzüne yakîn duygusunu, ağız ve diline sabrı ilkâ etti. Yine O'nun mahabbeti ile cenneti yarattı. Muhammed (a.s)'ın yanağına güzelliği, göğsüne nasîhatı, kalbine verâtı, karnına zühdi, dizlerine havfı, ayaklarına istikâmeti ilkâ etti ve kalbin

rahmet ve merhameti doldurdu. O'nu şefaattle terbiye etti. Kerâmetle yüceltti. Ve onu peygamber seçti,” demektedir.⁵⁶ Eserin Kerim Kara ve Mustafa Özdemir tarafından yapılan tercemesi **Âlemin Yaratılışı ve Hz. Muhammed'in Zühûru** adıyla neşredilmiştir. (İstanbul 1997)

10 – Keşfu'l-kenâ an-vechi's-semâ: Hüdâyî, sûfilerin semâını müdâfaa için yazdığı bu eserinde: “Semâ, esrâr-ı ilâhiyyeden bir sırdır ki, âşıkların sâdık olanlarında zâhir olur. Hakikat-i ma'rifetle onu bilen ehl-i zevktir. Yine ondan lezzet alan ehl-i zevktir. Semâ taklîdî ve tahkîkî olmak üzere iki nevidir. Taklîdî olan semâ, gerçek semâî işleyenlere özenip onlara benzemeye çalışanların semâdır. Bu benzemeden muradları da vecd ve hâl ehli kimselere benzemektir. Nitekim **“Kim bir kavme benzerse onlardandır.”**⁵⁷ buyrulmuştur.

Semâ-ı tahkîkî iki kısımdır. Bir kısmı tabîî, bir kısmı da rûhânî – ilâhîdir. Tabîî olan, güzel sesler ve nağmelerle hâsıl olandır. Rûhânî – ilâhî semâ ise ma'nevî olup nağme ve lâhn ile olmaz. Ki bu semâ-ı rûhânî, kibârın ve mütehakkıkînin semâdır. Ve onlar mutlak ma'nâda semâ erbâbıdır; nağme ile mukayyed değildir. Ve nağme onlara te'sîr etmez.

Nağme ile hâsıl olan tabîî semâ ile ma'neviyattan hâsıl olan ma'nevî semâ arasındaki fark, birincisinin lâhn ve nağmelerin te'sîriyle vücûda gelmesidir. Bu tabîî semâ sâhibinin erbâbının hareketi feleğin hareketi gibidir.

Yine semâ-ı ilâhî ile semâ-ı tabîî arasındaki fark, tabîî semâ sâhibinin hareketinin heyeman ve mecnûnlar gibi evzâ-ı nâ-hemvâr üzere olmasıdır.” diyerek sûfiyenin semâını müdâfaa etmektedir. Hüdâyî'nin dört-beş varaklı bu küçük risâlesinin en eski nüshası Köprülü Ktp. 1583/7'de ve (1016/1607) târihlidir.⁵⁸

Hüdâyî'nin bu eseri müridlerinden Muizzeddin Celvetî tarafından terceme edilmiştir. Bu tercemenin bir nüshası Süleymaniye – Mihrişah Sultân 253/16'dadır. Risâle'nin tarafımızdan yapılan tercemesi M.Ü. İlâhiyat Fakültesi dergisinde yayınlanmıştır. (İst. 1987, IV. 273-285)

11 – el-Mecâlisu'l-va'ziyye: Hüdâyî'nin vaaz nasîhat tarzında yazdığı ve âyet-i kerîmelerin hadîs, ashâb ve evliyâ menâkıb ve sözleriyle îzâh ettiği eseridir. Üzerindeki kayıttan Hüdâyî'nin kendi hattı olduğu anlaşılan bu eserin H. Selimağa – Hüdâyî 276 numaradaki nüshası tek cildten ibâret olup 496 varaktır. Diğer nüshası da Bâyezid – Velîyyüddin Ef. 1900'dedir. Eserin başka nüshasına rastlayamadık.

12 – Mecmûa-i Hutab: Muhtevâsından Hüdâyî'nin dergâhı câmiinde cum'a ve bayram günlerinde okuduğu anlaşılan hutbelerinin bir araya getirildiği tamamı üç-dört varaklık küçük bir eserdir. Bu hutbeler kendisinden sonra uzun yıllar âsitânesinde okuna gelmiştir. Hattâ bunların belli makâmlarda okunduğu rivâyet edilir.⁵⁹

13 – Merâtibu's-sülûk: Hüdâyî, sülûkün mertebelerini gösterdiği bu eserinde sâlikleri avâm, havâs ve ahass olmak üzere üç gruba ayırmaktadır:

Avâmın sülûkünün namaz, oruç ve zekât gibi kalıba âid amellerle gerçekleştirildiğini ve bu gruba dahil olanların sâlihûn-ı ebrâr olduğunu ifade etmektedir. Havâssın sülûkünün ise tezkiye, tecellî gibi a'mâl-i kalbiye ile olduğunu ve bunların evliyâ-yı ebrâr grubuna dâhil bulunduğunu beyân etmektedir. Ahassu'l-havass'ın sülûkünün ise ve bunlara da siddîk-ı şettâr denildiğini söyleyerek bu üç mertebenin nasıl gerçekleştiğini anlatmaktadır. Eserin tesbit edebildiğimiz iki nüshası: İ.Ü. Ktp. A.Y. 2957/3; H. Selimağa – Hüdâyî 274'dedir.

14 – Miftâhu's-salâh ve mirkâtü'n-necâh: Hüdâyî'nin namza dâir yazdığı bu risâlesi üç bölümdür: Birinci Bölüm namazın nasıl kılınacağına, namazın esrârı ve riâyet edilmesi gereken âdâbına dâirdir. İkinci Bölüm namazın fazîletlerine, Üçüncü Bölüm cum'a ve cemâatın fazîletlerine dâirdir.

Hüdâyî eserini “Yâ eyyühe'l-veledu's-sâlih” başlığı altında nasihatlarla tamamlamaktadır. Eser on varaktan ibârettir.⁶⁰

Hüdâyî'nin bu eseri müridlerinden Mehmed Muızzuddin Celvetî tarafından **Misbâhu's-salâh ve mirkâtü'd-derecât fî şerh-ı miftâhı's-salâh ve mirkâtü'n-necâh** namıyla şerh ve terceme edilmiştir. Bir nüshası H. Selimağa – Hüdâyî 483/1'de, bir nüshası da Süleymaniye – Mihrişah S. 253/2'dedir. Risâle, **Câmiu'l-fazâil** ile birlikte tarafımızdan terceme neşredilmiştir. (**İlim-Amel Seyu Sülûk**, İst. 1988)

15 – Nefâisü'l-mecâlis: Kur'ân-ı Kerîm'den intihâb edilen âyetlerin tasavvufî bir tefsîridir. Kâtip Çelebi eserin adını **Mecâlis-i tefsîr-i şerîf** olarak kaydetmekte,⁶¹ Bursalı İ. Hakkı da eserin hiçbir tefsîre mürâcaat edilmeden yazıldığını belirtmektedir.⁶²

Eserin isminden de anlaşıldığı gibi Hüdâyî bu eserini âyetleri mevzû ederek meclisler hâlinde yazmış, evliyâ menâkıb ve sözleri ile kendi kalbine doğan ba'zı ma'naları kaydetmiştir. Eser Hüdâyî'nin vefâtından sonra halîfelerinden Filibeli İsmâil Efendi (1052/1642) tarafından derlenip toplânmıştır. İsmâil Efendi'nin derlediği nüsha üç cildten ibâret olup I. Cild Tevbe Sûresine kadar (İstinsâhı: 1047/1637), II. Cild, Ankebut Sûresine kadar (İstinsâhı: 1048/1638), III. Cild de İhlâs Sûresine kadardır. (İstinsâhı: 1048/1638). Bu üç cildlik nüsha Süleymaniye Ktp. Şehîd Ali Paşa 172-174'dedir.

İntihâb tarîkıyla meydana getirilen bu tefsîrde âyetler sıra ile değil, atlanarak kaydedilmiştir. Meselâ I. Cild'de Bakara Sûresi üçüncü âyetten dokuzuncu âyete; oradan yirmiikinci âyete atlanarak tefsîr edilmiştir. Enfâl Sûresinin 45. âyetinin tefsîrinde: “Zikr-i kesîr, nefis mertebesinde dil ile, kalb makâmında huzûr iledir ki, zâten mu'teber olan da budur. Bundan sonra sır, rûh, hafî ve ahfânın zikri vardır. Mertebelerin en üstünü zâkirin mezkûrda fânî olması ve nefsten eser kalmamasıdır.” denilmektedir.

Sonra bil ki, en büyük cihâd nefis ile olan cihâddır. Nasıl ki Hz. Peygamber (s.a) buyurmuşlardır: “**Küçük savaştan büyük cihâda döndük.**”⁶³

Eserin görebildiğimiz nüshaları: H. Selimağa – 575 (İstinsahı: 1089/1678), H. Selimağa – Hüdâyî 267, 629; Süleymaniye – İbrâhim Ef. 481.

16 – Şemâilu’n-nübüvveti’l-Ahmediyyeti’l-Muhammediyye: Eser iki bölümden meydana gelmiştir: Birinci Bölüm’de Peygamberimiz (s.a)’in hılye ve şemâil-i şerîfeleri sahâbîlerden gelen muhtelif rivâyetlerle anlatılmaktadır. Meselâ Hz. Alî (r.a)’den gelen rivâyete göre Peygamberimizin şemâili: “Levni cemâlinde ak ile kızıl karışık, gözleri simsiyah, iki gözü arası genişçe, göz kapakları ve kirpikleri uzun, yüzü nurlu, alnı açık, yay kaşlı, bedeni ve sırtı uzun, omuzları genişçe, nûr yüzü dâireyi andırır tarzda yuvarlak, her uzvu i’tidâl ve tenâsüp üzere, alnı güneş gibi zıyâlî, mübârek sakalı sık, göğsü dışarıya taşkın ve karnı ile müsâvî ve mübârek göğsü genişçe idi.”⁶⁴

Eserin kenârına yer yer türkçe açıklamalar da konulmuştur. Peygamberimizin şemâili onbirinci sayfada sona erdikten sonra mehâsin-i cemâl ve delâil-i kemâl ve hasâil-i fazâiliyyeleri türkçe olarak anlatılmaktadır. Bu da otuzbeş sahife kadardır. Bu türkçe kısım, türkçe mensûr mevlidi andırmaktadır. Nitekim: “Hîn-i velâdetde Hz. Âmine (r.a.) demiştir: Ben ol hazretle hâmil olduğumda bana menâmımda bir hâtif geldi ve nidâ kıldı ki, Yâ Âmine! Sen cemi’ âlemlerin hayırlısı ile ve seyyidiyle hâmil oldun. Sana Hakk’tan beşâret olsun. Ve o dünyâyâ geldikte ona Muhammed adını ver.”⁶⁵

Türkçe kısım bu sûretle sahîfe kırkyediye kadar devâm ettikten sonra kırkyedinci sahîfede tekrâr arapça olarak Peygamberimiz (s.a.)’in ahlâkî anlatılmaya başlanmıştır ve bu kısım ellidokuzuncu sayfaya kadar devâm etmektedir.

Eserin görebildiğimiz tek nüshası H. Selimağa – Hüdâyî 275 numaradadır.

17 – et-Tarîkatü’l-Muhammediyye vesîle ilâ’s-seâdeti’s-sermediyye: Hüdâyî irâdesini Hakk’a teslim eden sâdıklar için hazırladığı bu birkaç varaklık risâlesinde Cenâb-ı Hakk’ın mahlûkatı kendisine ibâdet ve itâat için yarattığını; ibâdetlerin efdalinin ise insanı Hakk’a götüren olduğunu ve onun da tevhîd yoluna sülûkle gerçekleşebileceğini söylemekte ve sülûkün şekli, mürşide olan ihtiyâç, inâbe ve tarîkat âdâbından bahsetmektedir. Cenâb-ı Peygamber (s.a.)’in “**Beni Rabb’ım terbiye etti de benim terbiyem ne güzel oldu.**”⁶⁶ hadîs-i şerîfinin ışığî altında sülûkü anlatan bu risâle, M. Gülşen Efendi’nin neşrettiği **Küllîyât** içinde bir def’a basılmıştır (1340). Yazma nüshaların en eskisi Köprülü Ktp. 1583/5’de ve (1016/1607) târihlidir.⁶⁷

Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultân 253/18’de **Tarîkat-ı Muhammediyye** tercemesi olarak kayıtlı bulunan eser, bunun tercemesi değildir.

18 – Tecelliyât: Hüdâyî’nin hâl-i hayâtında mazhar olduğu tecellîleri anlatan ve onları târihleriyle tesbit eden bir risâledir. “Hicret-i şerîfe-i Nebeviyye’den 1010 H. senesinden beri kutb-i dâire-i vücûd, şems-i sîmâ-yı

irfân ve şühûd Üsküdârî Şeyh Mahmûd (k.s.) aziz hazretlerinin kalem-i şerîfleri tahrîr buyurdıklarıdır.”⁶⁸ kaydı da bunu göstermektedir.

Bu eser, Hüdâyî’nin kemâlini, min-tarafillâh irşâda me’zûniyetini ve kutbiyetini anlatmaktadır:

“1013 Receb ayında Cibrîl (a.s.) ile mülâkî olduklarında mâh-ı mezbûrun dokuzuncu, salı gecesi “Yâ şefîa’l-müznibîn” deyû Cânib-i Hakk’tan nidâ olunduğudur.”

.....

“Cenâb-ı pâkine kurbiyete ve zât-ı bî-misâline vuslata ihtiyâr olundunuz. Enbiyâ-yı kirâmın sırât-ı müstakîmine hidâyet olundunuz.”

“1013 Zi’l-kade, pazartesi Rasûl-i Ekrem (s.a.) hazretlerinin eliyle tâc ihsân olundu.”

“– Bir hâl zâhir olup cemî halkı Hakk’ı dâvet eylemişim, âlem kutb olmuşum.”⁶⁹

Nakşî meşâyihından Abdulğani Nablûsî (1143/1730) tarafından şerhedilen ve **Lemeâtu’l-berkî’n-necdî şerhu tecelliyyât-ı Mahmûd Efendi** adı verilen şerhde Hüdâyî’nin ma’nevî büyüklüğü övülmüş, kemâli ortaya konulmuştur. Nablûsî’nin şerhi Süleymaniye – Dügümlü Baba 298; Atıf Ef. Ktp. 1415; İ.Ü. Ktp. A.Y. 2447’de mevcuttur.

19 – Vâkıât: Hüdâyî’nin Üftâde’ye intisâbı (984/1576)’ndan hılâfeti (987/1579)’ne kadar geçen üç yıllık zaman zarfında meydana gelen vâkıalardan, rû’yâlardan bahseden ve maârif-i ilâhiyye’ye ve tarîkat esrârına dâir olan konuşmaları ihtivâ eden bir eserdir. Eserin asıl adı olan **Kelimât-ı âliye ani’ttibri’l-meskûk câriye beyne Hadreti’ş-Şeyh ve beyne hâza’l-fakîr fî esnâi’s-sülûk** de eserin muhtevâsını açıkça göstermektedir.

İçinde yer yer vahdet-i vücûd telâkkîlerini terennüm eden türkçe şiirlere de rastlanır:

Gel berû ey gönlümün şehrini bünyâd eyleyen

Onsekiz bin âlemi emrine münkâd eyleyen

Kurbetinden devridüp bu illere salan beni

Gönlümü yağmalayıp aklım alıp mecnûn eden

*Varlığım dağlarını kesmekte Ferhâd eyleyen*⁷⁰

İçinde tasavvufî makâmaların anlatıldığı, âyet ve hadîslerin şâhid tutulduğu Bâyezid Bistâmî, Abdulkâdir Geylânî, Cüneyd Bağdâdî ve Muhyiddîn b. El-Arabî gibi büyük sûfîlerin sözlerinin nakledildiği⁷¹ bu eser tasavvufî açıdan olduğu kadar zamanın şahıs ve hâdiselerinden bahsetmesi açısından târihî bakımdan da büyük önem taşımaktadır.

Şeyhi Hızır Dede'den rû'yâ ta'bîrinin sırlarını öğrenmiş bulunan Hz. Üftâde, Hüdâyî'nin rû'yâlarını da liyâkatla ta'bîr ederek rû'yâ ta'bîri ilmini Hüdâyî'ye öğretiyordu. Hüdâyî'nin bil-âhare sultânların ve müntesiplerinin rû'yâlarını liyâkatla ta'bîr etmesi her halde bu ilme bu devrede çok iyi öğrenmiş olmasından olsa gerektir. **Vâkıât**, her günkü konuşmaları, rû'yâları ve ta'bîrlerini kaydetmesi bakımından da günlük hâtıra defteri mâhiyeti arz etmektedir.

Vâkıât'ın en eski nüshası H. Selimağa – Hüdâyî 250'dedir. Üzerindeki kayıta müellif hattı olduğu belirtilen bu nüsha noktasız ta'lik kırması hat ile yazılmış, iki cilttir.⁷² Vâkıât, -tamâmen olmamakla beraber kısmen- terceme edilmiştir. İlk tercemesi Mehmed Muizzuddîn Celvetî tarafından yapılmıştır.⁷³

II – TÜRKÇE ESERLERİ

1 – Divân (-ı İlâhiyyât): Nasîhat ve tasavvufî hikmetlerle dolu türkçe bir dîvândır. Şuarâ tezkirecileri her ne kadar Hüdâyî'yi tezkirelerinde şâirler arasında kaydetmemişlerse de Hüdâyî'ni bu dîvânı Ahmed Yesevî tarzında yazılmış tasavvufî hikmetlerle doludur. Söyleyiş tarzı i'tibârıyla Yûnus dîvânını andırır. O'nun kadar güçlü ve coşkun olmamakla beraber tekke edebiyâtımızın kıymetli mahsûllerinden biridir (bk. Hüdâyî'nin Edebî Şahsiyeti). **Dîvân**da 255 kadar “ilâhî” tarzında şiir yer almaktadır. Bunlardan başka rubâî ve kıt'alar da vardır. **Dîvân** hakkında Bursalı İsmail Hakkı: “Üçyüze karîb ilâhiyyâtı vardır ki, cümle-i hakâyık'ı anda remz ve cemî esrârı derceylemişlerdir. Bir vechile ki, bu vâdîde onun fevkünde kelâm-ı manzûm cârî olmak bir ârife mukadder değildir. Egerçi ba'zı müddeyân ol ilâhîler hakkında “anlar duâ-i mahzûr, yoksa anlarda maârif-i hakîkiyye ve ahvâl-i tecelliyât yoktur” deyû zu'mederler ve lâkin Hakk'tan bî-haber olan böyle makâmda ne desin ki, kelimât-ı âliyye'ye “bakar” gibi bakar.⁷⁴ **Dîvân** eski harflerle iki def'a basılmıştır. Bu baskılardan birincisi Sâhaf Nûrî tarafından (1287/1870)'de, ikincisi M. Gülşen Efendi tarafından (1340/1921) yılında yapılmıştır. Yeni harflerle de ilk defa Kemâleddîn Şenocak tarafından 1970 târihinde neşredilmiştir. Son olarak da Ziver Tezeren'in tahkikli neşri İstanbul'da 1985'te basılmıştır.

2 – Ecvibe-i Mutasavvifâne: Hüdâyî'nin müridlerinden Banyalukalı veyâ Yanyalukalı Sâfî veyâ Musâfî Efendi'nin kendisine intisâbı ânında sorduğu suâllere Hüdâyî'nin verdiği cevapları ihtivâ eden birkaç varaktan ibâret küçük bir risâledir. Risâlede tarîkat âdâbından, tevhîd zikrinin icrâ tarzından ve müridin şeyhinden uzak olduğu zaman terbiye âdâbının nasıl olacağından; duâ âdâbından ve âheste âheste devretmenin cevâzından bahsedilmektedir. Eserin nüshaları, Süleymaniye – Yazma Bağışlar 1461/2; Selimağa – Hüdâyî 261/1'de mevcûddur.

3 – Mirâciye: Mirac hâdisesini âyet ve hadîslerin ışığında anlatan mensûr küçük bir risâledir. Üsküdar H. Selimağa – Hüdâyî 262/2'de bulunan (111/1703) târihli nüshasının başında her ne kadar **Mevlid-i Şerîf ve Mirâciye** ibâresi varsa da sâdece **Mirâciye**'den ibârettir. Gerek **Osmanlı Müellifleri**⁷⁵ gerekse **Külliyât-ı**

Hazret-i Hüdâyî bu nüshadaki kayda aldanarak Hüdâyî'nin mensûr bir mevlidinden (krş. **Şemâilu'n-nübüvve**) bahsetmekte iseler de biz Hüdâyî'nin böyle müstakıl bir eserine rastlayamadık.

4 – Nasâyîh ve Mevâız: Eserin H. Selimağa – Hüdâyî 266'daki (1093/1682) târihli tek nüshasının başındaki “Kutbu'l-aktâb Üsküdârî Mahmûd Efendi hazretlerinin kürsüde nasihat buyurduklarıdır” kaydından Hüdâyî'nin vaaz ve nasihatlarının toplândığı bir eseri olduğu anlaşılmaktadır. Eserin ilk bölümünde Hüdâyî şunları söylemektedir:

“Hakk celle ve alâ Kitâb-ı Kerîm'inde buyurur, kaçan siz Kur'ân okumak dileseniz Allah'a istiâze eylen; şeytân-ı racîmden “eûzü billâh” deyin lisânla ve cinânla. Ve Rabb'e i'timâd edip şerrinden ve mekrinden sana sığındım yâ Rabbi deyû ikbâl edin.”⁷⁶

Hüdâyî eserini şu ifâdelerle tamamlamaktadır:

“Bir kişi nefsinı ıslah etmeyince hâli müşkil olur. Islahın yolu mücâhede ve tevhîd-i şerîfe iştiğâldir. Gaflet etmeyip dâimâ mü'mine lâyıık, Hakk'ta ve ıslâh-ı nefste bezl-i makdûr eylemektir.”⁷⁷ Üzerinde yüksek lisans çalışması yapan Sâfi Arpaguş, eseri **Sohbetler** adıyla neşretmiştir. (İst. 1995).

5 – Necâtü'l-ğarîk fi'l-cem'i ve't-tefrîk: Hüdâyî'nin tasavvufî makâmlardan olan cem ve farkı anlatmak için yazdığı manzûm bir risâledir. Âyet, hadîs, evliyâ menâkıb ve sözleri sözbaşı ve mevzû olarak alınmış ve sâde bir üslûpla açıklanmıştır. Meselâ:

*Dahî hem olma zâhir ilme mağrûr
Ki ırfân mektebinden olasın dûr
Mücerred zâhire aldanma zinhâr
Bilirsın zâhirin hem bâtını var*⁷⁸

Hüdâyî cem ve fark için de şunları söylemektedir:

*Şunun kim cem'i yok ırfân yoktur
Şunun kim farkı yok ilhâdı çoktur
Gezer cem' ehli deryâlarda ğaltan
Yürür fark ehli sahrâlarda hayrân
Biri şol türke benzer şehre gelmez
Biri şehir âdemi ki karye bilmez
Hakikatte kemâl ehli ol oldu
Ki hem deryâyı hem sahrâyı bildi*

Şu kim bu vartadan buldu halâsı

*Beğim şeksiz ol oldu Tanrı hâsı*⁷⁹

Necâtü'l-ğarîk on-onbeş varaklık bir eser olup **Dîvân** ile birlikte iki def'a eski harflerle tab'edilmiştir.

6 – Tarikatnâme: Celvetiyye Tarikatı âdâbını, mürîdin vazîfe ve edeplerini açıklayan dört-beş varaklık bir risâledir. Hüdâyî “Tarîk-ı Hakk’a sâlik olmak isteyenlere malûm ola ki, işbu tarîk, eşref-i turuk ve eazz-i sübûl olmağın akl-ı kâsır kifâyet etmeyip tâlipleri Matlûb’a îsâl eder bir mürşid-i kâmil ve müeddib-i hâzik lâzım olmuştur.”⁸⁰ diyerek tarîkata sülûkün ve şeyhe intisâbın lüzûmundan sonra tarîkın âdâbını anlatmaktadır. Eser, Dîvan ile beraber iki def'a tab'edilmiştir.⁸¹

7 – Tezâkir (veya Mektûbât): Hüdâyî’nin muhib ve müntesiplerine gönderdiği mektuplarıdır:

a. Muhtevâlarından bir çoğunun III. Murad’a yazıldığı anlaşılan yüzelliiki türkçe, yirmiiki arapça mektupları. Bu mektuplardan Hüdâyî’nin pâdişâhla çok samîmî bir yakınlık içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. (bk. III. Murad ve Hüdâyî Blm.) Devrin târihine de ışık tutması ve sûfilerin pâdişâhlara olan te’sîr ve nüfûzlarını göstermesi bakımından büyük ehemmiyeti hâiz bulunmaktadır.⁸²

Yazılarına göre farklılık arz etmekle beraber Hüdâyî’nin bu mektupları vasatî 150 varak teşkil edebilecek büyüklükte bir eserdir. Hüdâyî’nin pâdişâhlara yazdıkları mektuplar üzerine yüksek lisans çalışması yapan M. Sâlim Güven’in bu tezi neşredileceği günü beklemektedir.

b. Halil Paşa’ya Mektupları: Müntesiplerinden Halil Paşa (1039/1629)’ya yazdığı daha çok bayram ve kandil tebrikleri ile dostluk ve yakınlıkları bildiren otuz kadar mektûbtur. Tesbit edebildimiz nüshaları, H. Selimağa – Hüdâyî 262/1; Süleymaniye – Es’ad Ef. 2716; Süleymaniye – İbrâhim Ef. 412/3’dekilerdir.

c. Belgradlı Münîr veya Münîrî Efendi’ye Mektubu: Müntesiplerinden Belgradlı Münîr ve Münîrî Efendi’ye tarîkat âdâbı ile ilgili ba’zı mes’eleleri açıklamak üzere yazılmıştır. Bir varaklık bu mektubun tesbit edebildiğimiz nüshaları:

H. Selimağa – Hüdâyî 269/3; Süleymaniye – Mahmûd Ef. 2487/7, 2848/9, 3347/3; Bursa Halk Ktp. Câmîi Kebir (Ulucâmi) 1750 (vr. 58’de).

d. Belgradlı Ali Efendiye Mektubu: Yine mensuplarından Belgradlı Ali Efendi’ye yazdığı bir mektup olup (1287/1870)’de tab’edilen Küllîyât içinde basılmıştır, S. 123. Yazma bir nüshası da H. Selimağa – Hüdâyî 269/4’tedir.

e. İznikli Ali Efendi’ye Mektubu: Hüdâyî’nin meşhûr Şeyh Edebâlî ahfâdından olan İznikli Ali Efendi (1018/1609) (bk. Hüdâyî’nin Muhib ve mürîdleri blm.)’nin kendisine “min ad’afî’l-halîka ilâ-ekmeli’t-tarîka”

diye başlayarak yazdığı mektûbuna Hüdâyî'nin “min-ad'afi'l-fukarâ ilâ-a'lemi'l-ulemâ” şeklinde başlayarak kaleme aldığı cevâbî mektûbudur. Bir nüshası H. Selimağa – Hüdâyî 269/5 içinde mevcuttur.

Hüdâyî'nin tesbit edebildiğimiz cem'an 26 eserinden başka F. Edhem Karatay'ın hazırladığı **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**'nda üç eserinden daha bahsedilmektedir:

1 – **Nasîhatü'l-mülûk li-husni's-sülûk**: Bu isimle kaydedilen eser, Hüdâyî'nin **Necâtü'l-ğarîk fi'l-cem-i ve't-tefrîk** adlı eseridir. Adı yanlışlıkla bu sûretle yazılmış olmalıdır.⁸³ Bu eser, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emânetler Hazînesi 1807/2'dedir.

2 – Aynı eserde Hüdâyî'ye âid **Akâid Manzûmesi** olarak kaydedilen risâle, Kütüphâne'nin Hazîne Kitaplığı 722/5'dedir (vr. 65a – 68b). Karatay, manzûmenin istinsâhının tahminen XVII. Asır olduğunu belirtmektedir.⁸⁴ Ayrıca manzûmenin mesnevî tarzında yazıldığını söylüyorsa da tamamı mesnevî tarzında değildir. Nitekim manzûmenin sonu:

*Senindir kuvvet u kudret
Arada ğayrîler âlet
Bulunmaz lütfuna ğâyet
Şükür ya Rabb şükür yâ Rabb*

*Hüdâyî'ye hüdâ geldi
Cenâbından atâ geldi
Mahabbetin safâ geldi
Şükür yâ Rabb şükür yâ Rabb*

diye bitmektedir. Üslûp i'tibâriyle Hüdâyî'nin olduğu anlaşılan bu risâleye başka yerde müstakıl olarak tesâdüf edemedik.

3 – Karatay aynı eserinde Hüdâyî'nin yazdığı ve Kadızâde'nin terceme ettiği **Tevhid Risâlesi**'nden bahsetmektedir.⁸⁵ Aynı kütüphânenin Emânet Hazînesi 1739/6'da bulunan bu risâle Fâtîha Süresi tefsîri olup sonunda dört-beş varaklık bir manzûme yer almaktadır.

Bunlardan başka Süleymaniye – Yazma Bağışlar 1461'deki **Risâle-i Lâtife** ile **Risâle-i Nefs**'in de Hüdâyî'ye âid olduğu üzerindeki kayıtlarda belirtilmektedir. Yine Süleymaniye – Pertev 607/12'de **Tasavvuf Risâlesi** nâmında sülûkün keyfiyetini ve şeyhin lüzûmunu anlatan bir risâle vardır. Bunun da üzerindeki kayıтта Hüdâyî'ye âid olduğu yazılmakta ise de bu risâlelerin Hüdâyî'ye âid olup olmadığını tevsîk edemedik.

Hüdâyî ayrıca mektûplarında pâdişâha takdîm ettiği eserlerini de kaydetmiştir. Fakat bu mektuplarında bahsedilen eserlerden “oniki tavır üzerine yazdığını” belirttiği eseri⁸⁶ ile adını **Feth-ı Medâyin ve meyâdin**⁸⁷ olarak tesbit ettiği eseri bugün elimizde mevcûd değildir.

.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. HÜDÂYÎ’NİN ŞÖHRETİ, NÜFÛZ VE TE’SİRİ

A – ŞÖHRETİ VE NÜFÛZU

Târihî şahsiyetlerin, âlimlerin, şâirlerin ve sûfîlerin bir kısmı kendi devirlerinde büyük bir şöhrete nâil olmuş; fakat daha sonraki devirlerde unutulup gitmişlerdir. Bir kısmı devirlerinde nüfûz ve şöhretleri bilinmez, fikirleri de kısmen veya tamamen mechûl iken daha sonraki devirlerde büyük bir şöhrete kavuşmuşlardır. Diğer

bir kısmı ise gerek kendi devirlerinde gerekse sonraki devirlerde nesilden nesile te'sîr ve nüfûzlarını devâm ettirmişlerdir. Hz. Hüdâyî bu gruptandır.

O, âlim, şâir ve mutasavvıf hüviyetiyle vaaz ve nasîhatlarına her sınıftan kişilerin devâmını sağlamış, en fakîrinden sultânına kadar bütün bir halkın gönlünde taht kurmayı başarmıştır.

Tekkesindeki vaaz ve irşâd meclislerinde dâimâ şeriata merbut bir tarîkat telâkkisini anlatmaya çalışmış; şiiri bu gâyeye hizmet için kullanmıştır.

Vaaz-irşâd ve sohbetlerinin yanısıra ayrıca eserleri ve kerâmetleriyle halkın sevgi ve teveccühüne mazhar olmuş ve hatta devlet ricâli bile O'nun rûhâniyeti ile ferahlanır olmuşlardır.

Evliyâ Çelebi, “Yedi pâdişâh dest-i şerîflerini pûs etmişlerdir. Sultân Ahmed Hân rikâbında gitmişlerdir. 170 000 mürîde irâdet vermiştir.”¹ Diyerek bunu te'yîd ettiği gibi, muasırı Hulvî Mahmûd Efendi (1064/1653), **Lemezât**'nın “Hâtime” bölümünde “Zamanımızda şeref-i sohbetiyle müşerref olduğumuz Eîzze-i Kiram beyânındadır” başlığı altında Hz. Hüdâyî'yi anlatırken O'ndan “kesîru'l-mürîdîn” diye bahsederek zamanındaki şöhret ve nüfûzuna işâret etmiştir.²

Hüdâyî'nin bilhassa III. Murad'dan i'tibâren devrin pâdişâhları ile olan yakın münâsebetleri ve “rü'yâ ta'bîri”ndeki isâbeti, şöhretinin bir başka âmiliydi.³ “Uykuda iken rûhânî olan rûhum ma'nâlar âlemine dalması sonucu gaybden kendisine akseden varlıkların şekil ve sûretlerini bir anda görmek” demek olan rû'yânın ta'bîri de ayrı bir ilim, san'at ve keşf işidir. Hüdâyî'nin bu ilimde de büyük bir liyâkat sâhibi olduğu isâbetli ta'bîrlerinden anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı ve devâmlı harplerin, kargaşalıkların cereyan ettiği sırada O'nun tekkesi azl ve nefyedilenlerin sığınağı olmuştu. Halil Paşa (1039/1629) (bk. Hüdâyî'nin Muhıbb ve Mürîdleri) Dilâver Paşa (1031/1622) ve Ali Paşa (1030/1621)⁴ gibi devlet ricâlinin zaman zaman Hüdâyî Âsitânesi'ne koşarak sığınmaları bu yüzden olsa gerektir. Târihçi Hammer bunu şöylece ifâde etmektedir:

*“... Meşâyıh arasında hiçbirî Üsküdarlı Azîz Mahmûd Efendi derecesinde nâil-i hürmet olamamıştır. O'nun zâviyesi ekseriyâ azl ve nefylerinden sonra –çile çıkarmaktan ziyâde iâde-i ikbâl için zamân-ı fırsata nikrân olmak üzere- hırka-i dervîşi iktisâ eden vüzerâyâ mültecâ olurdu.”*⁵

Osmanlı şeyhu'l-islâmlarından Hoca Sa'deddin Efendi (1008/1599)⁶ ile Sun'ullah Efendi (1021/1612)⁷ nin cenâze namazlarını Hüdâyî'nin kıldırması onun ilim muhîti ile olan yakınlığını gösterir.

Hüdâyî'yi bir def'asında da İstanbul'u kasıp kavuran vebâ salgını dolayısıyla Okmeydanı civârında def'-i belâ için çıkılan duâya teşvîkçi olarak görüyoruz. Bu hâdiseyi târihçi Selânikli Mustafa Efendi (1008/1599) şu şekilde anlatmaktadır:

“Kesret-i tâûndan nâşî Okmeydanı'na duâya çıkıldığıdır:

Bu şehir-i İstanbul halkı ahyânen tâûn ve vebâ ile zâr u giryân olmak mukadder ve mukarrer olmağın işbu selh-i senede (1006) yine âdet-i kadîmesine âğâz edip meclis be-meclis sâkî-i ecel gezip Üsküdar'da uzlet ihtiyâr edip şehir-i İstanbul'da va'z u nush vazîfesinden de feragat eden “Kutbu'l-ârifin Hüdâyî Mahmûd Efendi hazretleri” erkân-ı devlete haber gönderip “bu zamanımızda vâkî' olan şerr u fesâd hiçbir zamanda olmamıştı. Cümle ulemâ ve sulehâ ve sâdât bir yere gelip bârgâh-ı izzete tevbe ve istiğfar ile niçin meşgûl olmazlar. Her taraftan a'dâ-yı din, ehl-i îman üstüne hücum etmekte” dimeğın pâdişâh-ı dil-âgâh hazretleri “vüzerâ-yı ızam duâ ve senâya hazır olsun” deyu ferman eyleyip Okmeydanı Sahrası'na âdet-i ma'rûfe üzre çıkılıp âmme-i âlem ile dergâh-ı ahadiyyet'e hâcât ve tazarru ve niyâz ile münâcat eyleyüp nâle ve nâlişler olundu. Ayasofya Vâizi Muhyiddîn Efendi minbere çıkıp fazâil-i kelâmü'l-beyân eyledi.”⁸

Yine bir târihçi olan Peçevî İbrâhim Efendi (1061/1641), eserinde Hüdâyî'den “Bunların menâkıb-ı celîlesi bu hakîrin kalem-i güncâyışinden bîrûndur. Asrında “kutb-ı zaman” idüğünde iştibâh olunmaz idi. Her diyârda hulefası ve kendülerin halktan inzivası ve ahyânen vaaz ve tezkîr ile ağniyâ ve fukarâya îrâs eden safâsı vasfa gelmez. Bir nice def'a meclis-i şerîflerine dâhıl olduğumuz ve takbîl-i mübâreklerine vâsıl olduğumuz şeref bu hakîre kâfidir” şeklinde ta'zîmkâr ifâdelerle bahsetmektedir.⁹

Nev'izâde Atâyî, Hüdâyî'den çok ta'zimli ifâdelerle bahsederken (bk. Hüdâyî Muhıbb ve Mürîdleri Blm.) Kâtip Çelebi (1067/1657) de hemen aynı ifâdelerle Hüdâyî'yi “Azîz merkûm, müfred-i zamâne, vâsıl-ı gencîne-i esrâr-ı hakîkat, şem-ı mihrâb-ı mücâhede, şârih-i esrâr-ı tarîkat-ı Muhammediyye, mehbîb-ı envâr-ı hakîkat-ı Ahmedîyye, sultân-ı sâbit-kadem-i makâm-ı hılâfet ve velâyet idi.” diye tavsîf etmektedir.¹⁰

Evliyâ Çelebi ise, “Evsâfı hadden bîrûn, hayrat ve hasenâtı binden efzundur. Yüz mücelled mutasavvifâne te'lîfat, ebyât-ı ilâhiyâtları vardır. “Hüdâyî” tahallus ederler.

Hamd-i Hudâ bu hakîre şeref-i sohbetleriyle müşerref olmak nasîb olmuştur. Bu reşîdi hırkası dâmeniyle setredüb “evlâd-ı ma'nevîmiz olsun” demişlerdir. Bî-had vaaz ve nasîhatlarında bulunup yed-i mübâreklerini takbîl ile ber-murâd olduğum cihetle iftihar eylerim.” diyerek daha önceki sözlerini te'yîd ve tavsîh etmektedir.¹¹

Hüdâyî'nin şöhretinin kendi devrini aşarak daha sonraki devirlerde de devâm edip geldiğini görüyoruz. O'nun yaşadığı asrın târihîni yazan hemen bütün müverrihler ondan çok sitâyîşkâr bir lisanla bahsetmektedirler.

Meselâ Naîmâ, “Kutbu’l-vâsılîn, gavsı’s-sâlikîn Üsküdârî Mahmûd Efendi hazretleri vasf ve senâları elsine-i âlemde meşhûrdur.”¹² demektedir.

Sultân III. Mustafa (1171/1757 – 1187/1774)’nın türbesinde Hüdâyî’ye âid şu kıt’anın mevcûdiyetini O’nun kendinden sonraki devirlerde de şöhratinin devâm ettiğine bir delil telâkkî etmek mümkündür:

Elâ ey gevher-i kân-ı risâlet
Sana bin bin salât ile tehiyyet
Hakikat bağının serv-i bülendi
*Gül-i sad berg-i gülzâr-ı saâdet*¹³

Hüdâyî’nin kendisinden sonra asırlar boyu devâm eden şöhrati ve ma’nevî nüfûzu her devirde ziyâretçilerinin tezâyüdünü sağlamış, her sınıftan insan onun türbesini ziyâret ederek feyizlenir olmuştur.

B – TE’SÎRİ

I – HALİFELERİ

Hüdâyî’nin yüzbinlerce bâliğ olan müridanı¹⁴ içinde sayıları altmışı geçen halîfesi¹⁵ bulunduğunu görüyoruz. Hüdâyî Âsitânesinin son post-nişinlerinden olan Mehmed Gülşen (1341/1925)’in tesbit edip Hüseyin Vassaf Bey’e gönderdiği ve bir listesini de Hüdâyî türbesine astığı halîfeleri şunlardır:

Târihçe-i Hayâtları Bilinen Halîfeleri

1 – Ser-halife Muk’ad Ahmed Efendi (1049/1639)

Balıkesirlidir. İlim tahsîlini ikmâlden sonra tasavvuf neşvesiyle İstanbul’a gelerek Azîz Mahmûd Hüdâyî’ye intisâb etmişti. Sülûkünü ikmâlden sonra Hz. Hüdâyî kendisini Bulgurlu’daki tekkeye (bk. İstanbul Celvetî Tekkeleri) halîfe olarak göndermişti. Dört sene kadar burada irşâd ile meşgûl oldu. Bu sırada (1030/1621) Bursa’da Hüdâyî halîfesi bulunan Eyyûb Efendi vefât edince onun yerine halîfe olarak nasbedildi.¹⁶

Hüdâyî’nin vefâtında pîrlik makâmı hulefâsından Filibeli İsmâil Efendi (1052/1642)’ye “mev’ûd” bulunuyordu. Lâkin İsmâil Efendi, “o makâma bizlerden lâıyk kimse yoktur. Kim geçerse elbette “muk’ad” (=kötürüm) olur.” diyerek ibâ (=adem-i rıza) edince ba’de’-meşvere Ahmed Efendi postnişîn ve li-hikmetin kötürüm oldu. Ahmed Efendi’nin Bursa’daki yerine Abdurrahman Efendi (1054/1644) ta’yin edildi.

Ahmed Efendi, (1049/1639)’da vefât edinceye kadar âsitanedeki şeyhlik hizmetine devâm etti.¹⁸

2 – Mehmed Fenâî veyâ Ehl-i Cennet Efendi (1075/1664)

Mehmed Efendi Tophânelidir. Babası İshak Efendi, kalem erbâbından bir zâttır. Kardeşi Ahmed Çelebi, Hüdâyî hazretlerine müntesib olup babası gibi kâtiplikle imrâr-i hayât ediyordu. Mehmed Efendi bu kardeşi vâsıtasıyla Hz. Hüdâyî'yi tanımış ve O'na intisâb etmişti. Onyediyıl kadar şeyhine hizmet eden Mehmed Efendi, şeyhi tarafından Sîmâv'a halîfe olarak gönderilmek istenince affını talep etmiş; fakat Hz. Hüdâyî ona:

duâsını telkin ederek irşâd vazîfesine başlamadan bunu okumasını söylemişti. Bunun üzerine hılâfet vazîfesini kabûlden başka çâresi kalmayan Mehmed Efendi, şeyhinin vefâtına kadar halîfe olarak gönderildiği Sîmâv'da kaldı (1038/1628). Bilâhare İstanbul'a gelerek Tophâne'de münzevî bir hayât yaşadı. Ve Hüdâyî'nin torunu Mes'ûd Efendi (1067/1657)'nin yerine Hüdâyî Âsitânesi'ne postnişîn oldu.¹⁹

3 – Dizdârzâde Ahmed Efendi (1032/1623)

Çoğu zaman Muk'ad Ahmed Efendi ile karıştırılan bu zât,²⁰ Karaman – Lârendeli olup “Dizdarzâde” diye meşhûrdur. Tahsîlini müteâkıp Çivizâde Mehmed Efendi (995-1587)'ye mülâzim, bilâhare de müderris oldu. 1004/1596'da müderrislikten azledilince Diyârbekir Mal-müfettişi oldu; bil-âhare me'mûriyeti terkederek Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye intisâb etti. Seyr u sülûkünü ikmâl edince de 1015/1606 târihinde de Edirne'ye halîfe olarak gönderildi. Orada hankâh binâ ederek irşâd hizmetiyle meşgûl oldu. Edirne Eski Câmii'nde de tefsîr ve hadîs okuttu. 1032 Cemâziye'l-âhır/1623 Nisan'da vefât ile zâviyesi civârına defnedildi.²¹

4 – Filibeli İsmâil Efendi (1052/1642)

Filibeli yakınındaki Kızanlık kasabasındandır. Halvetî meşâyihından olan babası Alâeddin b. Muhsin Efendi, inşâ ettirdiği zâviyede seccâdenişîn iken vefât edince İsmâil Efendi, İstanbul'a geldi. Fâtih Câmii'nde vaaz edip tefsîr ve hadîs okutmakta olan Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye intisâb ile derslerine devâm etti. Tekmîl-i sülûkünden sonra şeyhi Hüdâyî kendisini Filibe'de babasının zâviyesine halîfe olarak gönderdi. Yirmi sene kadar burada irşâd vazîfesine devâm eden İsmâil Efendi, hacca giderken uğradığı İstanbul'da Ayasofya Câmii'nde vaaz etti. Vaazı dinleyen Sultân IV. Murad pek beğenmiş ve hacc dönüşü İsmâil Efendî'nin İstanbul'da kalmalarını fermân buyurmuştu.

İsmâil Efendi hac dönüşü Fâtih'te Halil Paşa (1049/1639)'nın yaptırdığı câmie vâiz olmuştu.²² 1040/1630 yılında Emir Efendi yerine Küçükayasofya Câmii'ne vâiz olmuşsa da 1041/1631'de Bâyezid Câmii'ne, (1045/1636)'da da Büyükayasofya kürsî şeyhliğine getirildi.

İsmâil Efendi, IV. Murad'ın Bağdad Seferi'ne de iştirâk etmiş olup (1040/1630), vefâtını müteakıp Çukurhamamı civârında inşâ ettirdiği zâviyeye defnedildi. (1052/1642)²³

5 – Veliyyüddin b. Yûsuf Efendi (1061/1651)

Veliyyüddin Efendi, Şebinkarahisarlıdır. İlim tahsîli için İstanbul'a gelmiş ve bu arada Hüdâyî'ye intisâb etmişti. İstanbul – Aksaray'da Seyyid Yûsuf Efendi Mektebi'nde kalfalık; Ahmedağa Mescidi'nde imâmlık; Çobançavuş Câmii'nde de vâizlik; yine Sultân Selim Câmii'nde (1032/1623) ve Şehzâde Câmii'nde (1040/1630) vâizlik etti. 1061/1651'de vefât ederek Karacaahmed Tekkesi civârına defnedildi.²⁴

6 – Üftâde-zâde Kutub İbrâhim Efendi (1089/1678)

Hüdâyî'nin mürşidi Hz. Üftâde'nin mahdûmu Mustafa Efendi (1017/1608)'nin oğludur.

İbrâhim Efendi, Üftâde Tekkesi'ne postnişîn olan babasının vefâtından sonra İstanbul'a gelip Hüdâyî'den tarîkat terbiyesi gördü.²⁵ Hüdâyî'nin vefâtını müteakıb Bursa'da babasının makâmına seccâdenişîn oldu. Elli yıl kadar irşâd hizmetiyle meşgûl olduktan sonra 1089 Ramazan/1678 Ekiminde vefât etti.²⁷

7 – Saçlı İbrâhim Efendi (1075/1664)

Babası Mustafa Çelebi b. Abdurrahman hünkâr solaklarından olup İzmitlidir. Âhır ömründe Nakşbendiyye'ye sülûk etmiştir.

İbrâhim Efendi, 1000/1591'de Sırthamamı mevkiinde dünyâya geldi. 1003/1594 – 1595'deki yangında evleri yandığından Tophâne'ye taşınmışlardı. Hattâ bu yüzden kendisine “Tophâneli İbrâhim Efendi” de denilir. Babası (1005/1597)'de vefât ettiğinden Sultân Ahmed'in hocası Mustafa Efendi terbiyesinde yetişti.

Sultân Ahmed pâdişâh olunca –aynı hocanın talebeleri olmaları münâsebetiyle- hocası Mustafa Efendi ile beraber pâdişâhın haremine girdi. Azîz Mahmûd Hüdâyî'yi tanıması da bu münâsebetle olmuştu; Sultân Ahmed, şeyhi Azîz Mahmûd Hüdâyî'yi saraya da'vet ettiği bir günde şeyhi görmüş ve kalbinde hâsıl olan meyl ve mahabbet te'siriyle ona intisâb etmişti.

İbrâhim Efendi uzun yıllar şeyhinin hizmetinde bulunduktan sonra 1035/1625'de Silistre'ye halîfe olarak gönderildi.²⁸ Silistre'de Satırcı Mehmed Ağa adlı bir zâtın yaptırdığı zâviyede (1048/1637) yılına kadar irşâd hizmetiyle meşgûl oldu. Aynı yıl Hüdâyî Tekkesi şeyhi Muk'ad Ahmed Efendi tarafından Edirne Dizdârzâde tekkesine nakledildi. 1075/1664'de vefât edinceye kadar buradaki hizmetine devâm etti.²⁹

8 – Aksaraylı Abdurrahîm Efendi (1054/1645)

Konya-Aksaray’ndan olan bu zât, ilim tahsîli için İstanbul’a gelmiş ve Hz. Hüdâyî’ye intisâb etmişti.

Hz. Hüdâyî vefât edince Bursa’da Eyyûb Efendi Zâviyesi’nde şeyh olan Ahmed Efendi, Hüdâyî Âsitânesi’ne şeyh olmuş, kendi yerine de Abdurrahîm Efendi’yi ta’yîn etmişti. Fakat bir müddet sonra ba’zı şikâyetler üzerine Abdurrahîm Efendi azledilmiş; yerine Kemâleddîn Efendi gönderilmişti. Abdurrahîm Efendi, Umurbey mahallesinden bir yer satın alıp uzun yıllar burada zikir ve tevhîd ile meşgûl olarak 1054 Zilhicce/1645 Ocak’ında vefât etmişti.³⁰

9 – Kemâleddîn Efendi (1067/1657)

Karaman-Lârendelidir. Bir müddet ilim tahsîli ile meşgûl olduktan sonra İstanbul’a gelerek Azîz Mahmûd Hüdâyî’ye intisâb etti. Hüdâyî’nin vefâtı üzerine Bursa’da halîfesi bulunan Muk’ad Ahmed Efendi, postnişîn-i tarîkat olunca kendi yerine Abdurrahîm Efendi’yi ta’yîn etmişti. Bir müddet sonra Abdurrahîm Efendi azledilerek yerine Kemâleddîn Efendi nasbedildi. Bil-âhare Kemâleddîn Efendi de azl ile Arap Yahyâ Efendi (1077/1666) ta’yîn edildi.

Kemâleddîn Efendi azlini müteâkıp Bursa’da Timurtaş mahallesinde ikâmetle Çelebi Sultân Mehmed Han Câmiî’ne imam oldu. Bil-âhare de Karataş Efendi yerine aynı câmiin vaaz ve irşâd hizmeti uhdesine verilmişti. Vefâtı 1067/1657’dir.³¹

10 – Arap Yahyâ Efendi (1077/1666)

Mısır-Kahireli olup “umdetü’l-müfessirîn” diye meşhûrdur. Asrın ulemâsından Altıparmak Mehmed Efendi’den okudu. Ve onun mülâzimi oldu. Bil-âhare tasavvuf yolunu ilim yoluna tercih ederek Azîz Mahmûd Hüdâyî’ye mürid oldu. Uzun yıllar şeyhinin hizmetinde bulundu ve imamlığını yaptı. Hüdâyî’nin vefâtını müteakıp Bursa’daki Eyyûb Efendi Zâviyesi’ne Abdurrahîm ve Kemâleddîn Efendilerden sonra şeyh oldu. Bursa’da bulunduğu zamanlar haftada iki def’a Ulucâmi’de vaaz ederdi. 1077/1666’de vefât edince şeyhi bulunduğu Eyyûb Efendi Zâviyesi’ne defnedildi.³²

11 – Eyyûb Efendi (1030/1621)

Karamanlıdır. Hz. Hüdâyî’ye intisâb ederek halîfesi oldu. Bursa’da Setbaşı’ndaki “Eşrefî Tekkesi” onun nâmına yaptırılmıştı. 1030/1621’de irtihal edince o tekkeye defnedildi.³³ Bilâhare de bu tekke “Eyyûb Efendi Tekkesi” diye meşhûr olmuştur. Eyyûb Efendi’nin yerine buraya Muk’ad Ahmed Efendi şeyh olmuştur.

12 – Serzâkir Şa’ban Efendi (1061/1650)

Hüdâyî'nin dergâhında zâkirbaşılık etmiş bulunan Şa'ban Efendi'nin bir ara Amasya'da Çivici Tekkesi'nde şeyhlik ettiği de bilinmektedir.³⁴

Hüdâyî'nin şiirlerini besteleyen ve besteli ba'zı eserleri günümüze kadar gelen Şa'ban Dede'nin³⁵ Hüdâyî'nin mülknâmelerine ba'zan şâhid, ba'zan da vekîl sıfatıyla imza atabilecek (bk. Belgeler ve Resimler) derecede şeyhine yakınlık peydâ etmiş olması dikkati çekmektedir. Şa'ban Dede'nin oğlu Abdullah Efendi (1068/1658) de celvetî meşâyihinin ulularındandır. (bk. Celvetiyye Şu'beleri'nden Selâmiyye)

13 – Tophâneli Velî Efendi (1108/1697)

Filibeli Şeyh Mehmed Efendi'nin mahdûmu olup Hüdâyî halîfelerindendi. Ehl-i Cennet Mehmed Fenâyî Efendi (1075/1664) yerine Tophâne'de İlyas Çelebi Câmîi'ne, bil-âhare de Orta Câmîe kürsî şeyhi oldu. 1108/1697'de vefât etti. “Tophânelizâdeler” bu zâtın neslindendir.³⁶

Târihçe-i Hayâtları Bilinmeyen Halîfeleri

- 14 – Hasan Efendi (v. ?) Adana
- 15 – Ali Efendi (v. ?) Amasya
- 16 – Muharrem Efendi (v. ?) Tokat
- 17 – Ahmed Efendi (v. ?) Tokat
- 18 – Sefer Efendi (v. ?) Sandıklı
- 19 – Ahmed (Tavîl) Efendi (v. ?)
- 20 – Süleyman Efendi (v. ?) Eğriboz
- 21 – Osman Efendi (v. ?) Yanbolu
- 22 – Mustafa Efendi (v. ?) İzmir
- 23 – Ali Efendi (v. ?) Babalı
- 24 – Halil Efendi (v. ?) Edirne
- 25 – Mehmed Efendi (v. ?) Lefke
- 26 – İbrâhim Efendi (v. ?) Medîne
- 27 – Yûsuf Efendi (v. ?) Pravadi
- 28 – Abdurrahman Efendi (v. ?) Bosna
- 29 – Ahmed Efendi (v. ?) Südlüce
- 30 – Mehmed (Pürnârî) Efendi (v. ?) Bigadiç
- 31 – Ak-Mustafa Efendi (v. ?) Koçhisar

- 32 – Mustafa Efendi (v. ?) Ünye
- 33 – Yûsuf Efendi (v. ?) Edirne
- 34 – Ömer Efendi (v. ?) İnebol
- 35 – Mehmed Efendi (v. ?)
- 36 – Ali Can Efendi (v. ?)
- 37 – Hacı Hüseyin Efendi (v. ?) Osmancık
- 38 – Ebubekir Efendi (v. ?) Denizli
- 39 – Bayram Efendi (v. ?) Koçhisar
- 40 – Abdurrahman Efendi (v. ?) Lefke
- 41 – Mehmed Efendi (v. ?)
- 42 – Hüseyin Efendi (v. ?)
- 43 – Abdal Efendi (v. ?) Selânik
- 44 – Mehmed Efendi (v. ?) Babalı
- 45 – Yûsuf Efendi (v. ?) Balıkesir
- 46 – Tatar İbrâhim Efendi (v. ?) Silistre
- 47 – Osman (Cârullah) Efendi (v. ?)
- 48 – Osman Efendi (v. ?) Sofya
- 49 – Abdullah Efendi (v. ?) Zağra
- 50 – İbrâhim Efendi (v. ?) Silistre
- 51 – Ali Efendi (v. ?) Belgrad
- 52 – Hasan Efendi (v. ?) Sandıklı
- 53 – Receb Efendi (v. ?) Seferîhisar
- 54 – Müstedam Efendi (v. ?) Koçhisar
- 55 – Mustafa Efendi (v. ?) Sarıyer
- 56 – Mehmed Receb Efendi (v. ?) Siroz
- 57 – Zarâfet Çelebi (v. ?) Karabîga
- 58 – Hasan Efendi (v. ?) Manâstır
- 59 – Pîr Mehmed Efendi (v. ?)
- 60 – Gözcü Velî Dede (v. ?) Cezâyir
- 61 – Abdülkerîm Dede (v. ?)

62 – Bîbî Dede (v. ?)

63 – Münîrî İbrâhim Efendi (v. ?)

64 – Evliyâ Mehmed Muhtar nâmıyla ma'rûf Pîr Mehmed Efendi
(v. ?).³⁷

,

II – MUHİBB VE MÜRİDLERİ

Hüdâyî'nin vaaz ve irşad meclisleri pâdişâhtan gedâyâ her zümreden kimselerle dolup taşardı. Bu yüzden devrin pâdişâhlarından başlamak üzere geniş halk tabakaları ondan feyz almışlardır.

Târihen Hüdâyî'nin sohbetlerine devâm edip³⁸ ondan feyz aldığı bilinen “târihî şahısları” şöylece sıralayabiliriz:

1 – Halil Paşa (1039/1629)

Maraş'ın Zeytin kasabası devşirmelerinden olup III. Murad'ın musâhibi, Beylerbeyi Vak'ası'nda katledilen Beylerbeyi Mehmed Paşa (997/1589)'nın kardeşidir. Enderun'dan yetişerek önce “Çakırcıbaşı”, bil-âhare de 1016/1607'de Maryol Hüseyin Ağa yerine “yeniçeri ağası” oldu. 1018/1609'da Hafız Ahmed Paşa (1041/1632)'nin yerine Kuyucu Murad Paşa (1020/1611)'nin inhâsıyla Cezâyir Beylerbeyiliği rütbesiyle “kapdan-ı deryâ” ta'yîn³⁹ edildi.

İlk kapdan-ı deryâlığı zamânında donanma ile Akdeniz'e açıldı. Floransalı ve Maltalı korsanlarla “karacehennem” denilen “Malta şövalyelerini ve te'dîb ederek Kıbrıs Adası etrâfında dolaştı ve Mısır yolunu açtı. Bunun üzerine de kendisine “ikrâmen” vezîrlük verildi.⁴⁰

Halil Paşa 1019/1610'da azledilinceye kadar deniz seferlerine çıkmış ve üç sene kadar süren kapdân-ı deryâlığında büyük küçük elliden fazla gemi zabtetmiştir.

1022/1613’de ikinci def’a kapdân-ı deryâlığa getirilince tekrâr Malta Adası’na asker çıkararak etrâfı vurdurmuş ve oradan Mağrib (Trablusgarb) tarafına geçmişti. Orada da eşkıyânın reisi durumunda bulunan Sefer Dayı’yı katlettikten ve ortalığı yatıştırdıktan sonra İstanbul’a dönmüştü.

Halil Paşa, 1026/1616’da Öküz Mehmed Paşa (1027/1618) yerine vezîr-i a’zam ve serdâr-ı ekrem oldu ve İran seferine me’mûr edildi. Fakat bu seferde matlûba muvâfık hizmet göremediğinden azledildi. Halil Paşa’nın bu ilk sadâreti iki yıl, iki ay, bir gün sürdü. Böylece Halil Paşa I. Ahmed’in son, I. Mustafa’nın ilk saltanatının tek ve II. Osman’ın da ilk sadrazamı olmuş oluyordu.⁴¹

Sultân I. Ahmed’e dâmad olduğu bilinen⁴² Halil Paşa’nın Hüdâyî ile olan münâsebetinin ne zaman başladığını bilemiyoruz. Ancak İran seferinden sonra sadâretten azledilince şeyhi Hüdâyî Efendi’nin dergâhına çekilip bir müddet uzleti ihtiyâr ettiğini görüyoruz. Gerçi Halil Paşa, İran Seferi’nde iken pâdişâh olan II. Osman, babası I. Ahmed’in yerine kendisinin tahta çıkarılmayıp I. Mustafa’nın sultân i’lân edilmesinden dolayı sadrazama biraz gücenik bulunuyordu. Ancak bu kırgınlık Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin tavassutuyla izâle edilmişti.⁴³

Sultân’la aralarındaki kırgınlığın izâlesinden sonra tekrâr Halil Paşa 1029/1620’de üçüncü def’a kapdân-ı deryâ oldu. Halil Paşa daha önceki deniz zaferlerine benzer bir başarıyı bu üçüncü def’aki kapdân-ı deryâlığında kazandı. İstanbul’dan donanmâ-yı Hümâyûn ile İtalya Seferi’ne çıktı ve İspanya’nın Manfredonia lîmânını aldı. Halil Paşa bu zaferini bir mektupla şeyhi Azîz Mahmûd Hüdâyî’ye bildirdi.⁴⁴

Halil Paşa Genç Osman’ın hacc hazırlıkları esnâsında “Donanmâ-yı Hümâyûn”u Lübnan’a götürmekle vazîfelendirilmişti.⁴⁵

Genç Osman Fâciası’ndan sonra I. Mustafa’nın ikinci def’a tahta oturması sırasında Vâlide Sultân vâsıtasıyla birkaç def’a vezîr-i a’zamlık teklîf edildiyse de Halil Paşa kabûl etmedi. 1030/1620’de kapdân-ı deryâlıktan azledildi; fakat altı ay sonra da dördüncü def’a kaptan oldu. 1032/1623 yılında tekrâr azledilerek Malkara’ya gönderildi.⁴⁶

Halil Paşa, 1036/1626 yılında tekrâr vezîr-i a’zam ve İran üzerine serdâr olunca şeyhine vedâlaşmak üzere ziyârete geldiğinde Hz. Hüdâyî ona:

“– A, beğim, bir def’a dahî serdâr olmuş idin.” demiş ve başka bir şey söylememişti. Halil Paşa, şeyhinin bu sözünden müteessir olduğu gibi mecliste bulunanlar da bunu Halil Paşa’nın bu işte muvaffak olamayacağına istidlâl etmişlerdi.⁴⁷

Gerçekten de Halil Paşa, İran üzerine olan bu seferinde önce Erzurum’da isyân etmiş bulunan Abaza Mehmed Paşa’yı muhasara etmişse de muvaffak olamadı. Bil-âhare azledilen (1037/1628) Halil Paşa mütekâiden şeyhinin dergâhında münzevî bir hayât yaşayarak 1039/1629’da öldü.⁴⁸

Halil Paşa orta derecede başarılı bir hükûmet başkanı olmakla beraber dört def’a yaptığı kaptân-ı deryâlığında yararlı hizmetler görmüş ve yüz ağartmıştır. Anarşi devirlerinde ise şeyhinin âsitânesine sığınarak onun himâyesiyle tehlikeleri atlattır. ⁴⁹ Halil Paşa’nın çok zengin vakfı için hazırladığı **Vakfiyesi**’nde Hüdâyî’den “Azîzim ve mürşîdim ve âhıretim Merhûm Seyyid Mahmûd Efendi Hazretleri” şeklindeki ifâdelerle bahsetmesi de bunu te’yid etmektedir. Yine **Vakfiye**’deki “Aziz-i Mezbûr Hazretleri’nin türbe-i şerîfeleri civârında kendileri için binâ buyurdıkları türbe-i şerîfe’de...” “Azîz-i Mezbûr’un câmi-i şerîfleri civârında binâ-yı türbe-i şerîfe” şeklindeki ifâdeler⁵⁰ Halil Paşa’nın Hüdâyî’nin câmii ve türbesi yakınında Sultân Ahmed Câmiinin mi’mârı Mehmed Ağa’ya yaptırdığı zarîf türbeye defnedildiğini göstermektedir.

Halil Paşa’nın türbesi yanında bir de “Kapıcı Tekkesi⁵¹ nâmiyla meşhûr bir tekkesi ve yanında türbe ve sebili vardı. (bk. İstanbul Celvetî Tekkeleri, Kapıcı Tekkesi) Bunlardan başka Halil Paşa’nın Fâtih’te bir câmii ve pek çok hayır eseri vardı.⁵² Fâtih’teki câmii bugün mevcûd değildir.

2 – Sarı Abdullah Efendi (1071/1661)

Babası Mağrib şehzâdelerinden Mahmûd Bey’dir. İstanbul’a gelerek Halil Paşa’nın büyük kardeşi Beylerbeyi Mehmed Paşa’ya dâmad olmuştu. Bu izdivâcdan dünyâya gelen Abdullah Efendi, Halil Paşa’nın himayesinde büyüdü ve bu yüzden devrin ileri gelen âlim ve şeyhlerinden istifâde imkânına sâhip oldu. Yine Halil Paşa’nın delâletiyle Azîz Mahmûd Hüdâyî’den feyz aldı.⁵³

Halil Paşa’nın ikinci sadâret ve serdârlığında “tezkirecilik” vazîfesiyle İran Seferi’ne iştirâk etmiş; Reîsu’l-küttâb Mehmed Efendi (1036/1627)’nin Tokat civârında vefâtı üzerine de reîsu’l-küttâblığa terfî’ etmişti.⁵⁴

Seferi müteâkıp Halil Paşa azledilince o da dayısı ile beraber Hüdâyî Dergâhı’nda inzivâyı ihtiyâr eyledi. Halil Paşa’nın vefâtından on sene sonrasına kadar burada kaldı. 1047/1637’de rikâb-ı hümayûn reisliği sıfatıyla Sultân IV. Murad ile Bağdad’ın fethine iştirâk etti.⁵⁵

1071/1661’de vefâtına kadar sırasıyla “reîsu’l-küttâblık” (1051/1641), Anadolu cizye muhâsebeciliği (1051/1642), piyâde mukâbeciliği (1060/1650), mefsûh mukâtaacılığı (1065/1655) vazîfelerinde bulundu.⁵⁶ Topkapı’da medfûn olan bu zâtın on kadar eseri vardır.⁵⁷

Sarı Abdullah Efendi’nin nisbeti Hz. Hüdâyî’ye olmakla beraber⁵⁸ melâmî ricâlinden İdrîs-i Muhtefî (1024/1615)’nin tarîkına mensûb olduğu da bilinmektedir.⁵⁹

“Abdî” mahlâsıyla şiirler yazan Sarı Abdullah Efendi, Hüdâyî’nin bir şiirini de tahmîs etmiştir:

*Sana senden yakındır Hak sakın olma dilâ gâfil
Hemân senlikdürür ancak bu ortada olan hâil
Gözün aç anla manâyı bu zevkile olur hâsıl
Muhît-ı bahr-ı tevhîdi bilüb ummân-ı bî-sâhil
Vücûdun katresin mahv it eğer oldunsa ehl-i dil

Huşûnet etmesin nefsin riyâzat çektirip nerm it
Gider koma keder dilde mûsâffâ kıl safâ bezm it
Şarâb-ı aşkı nûş idüb anınla cânını germ it
Mecâza bakma ey sâlik hakîkî matlaba azm it
Ki zîrâ zıll-i zâilde ikâmet eylemez âkıl

Abes ümniyyeler idüb mülevves levne boyanma
Uyup ğûl-i beyâbâna nedâmet âdına yanma
Enâniyyet ile kimse Hakk’a vâsıl olur sanma
Şeb-i firkatteki kesret hayâl-i zıldır aldanma
Serâbı ko sarâya bak sarây-ı sırra ol vâsıl
Su üzre nakşolan cismin hayâline sen aldanma
Binâsı bâd ile olan vücûd kasrına aldanma
Temevvüd eyleyen deryâyâ bak emvâca aldanma
Hemân sen Sâniin gör kim anın zînetne aldanma
Güneş tâbında çün şebnem bilirsün kim olur zâil

Nice bir Abdiyâ ğussa-i ğam dildâr ile furkat
Seyâhat kıl sülûk ile vücûdundan idüb uzlet
Gidince ikilik senden hemân yüz gösterir vahdet
Hüdâyî vahdete bak kim sana mâni değil kesret
Olur mu âftâba hiç vücûdu zerrenin hâil⁶⁰*

3 – Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi (1066/1655)

Hüdâyî’den feyz alanlardan biri di Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi’⁶¹dir. Eğridere’li olan bu zât Hakîkîzâde Osman Efendi (1038/1628)’nin halîfesi olmakla beraber İstanbul’a gelince Hz. Hüdâyî, Abdulmecid Sivasî ve Hüseyin Lâmekânî’den inâbe alarak istifâde etmiştir.⁶² 1066/1655’de vefât eden İbrâhim Efendi genç yaşında

şeyh olduğundan “Oğlan Şeyh” veya “Oğlanlar Şeyhi” diye meşhûr olmuştur.⁶³ Aksaray’da dergâhında medfûndur.

4 – Şeyh’ul-islâm Hocaîde M. Es’ad Efendi (1034/1625)

Tâcu’t-tevarîh sahibi Hoca Sa’deddin Efendi (1008/1599)’nin ikinci oğludur. Babasından ve devri ulemâsından ikmâl-i tahsîl ederek 1001/1593’de Süleymaniye Dâru’l-hadîs müderrisliğine ta’yin edildi. Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunduktan sonra 1024/1615’te birâderi Mehmed Efendi’nin yerin şeyhu’l-islâm oldu.

Es’ad Efendi, kızı Akîle (Ukayle)’yi II. Osman’a nikâhlayarak pâdişâha kayınpeder olmuştur. Bu nikâh merâsiminde Azîz Mahmûd Hüdâyî, sultânın vekîliydi.

Genç Osman Vak’asında Hz. Hüdâyî ile beraber pâdişâhı çok îkaz etmişse de dinletememiş ve hacca gitme niyyetinden onu vaz geçiremeyince şeyhu’l-islâmlıktan istifâ etmişti. Bil-âhare tekrâr getirildiği (1032/1623) bu makâmındaki hizmetini 1034 Şa’bân/1625 Mayıs’ında vefât edenekadar devâm ettirdi. Kabri Eyüb’de babasının yanındadır.⁶⁴

Es’ad Efendi, zâhirî ilimlerin yanısıra ma’nevî ilimlere de merâk sararak Azîz Mahmûd Hüdâyî’ye intisâb etmiş ve hattâ rivâyete göre ondan hılâfet bile almıştır.⁶⁵

Hocaîde’nin Hz. Hüdâyî’yle yakınlıkları babaları zamanında başlamış⁶⁶, babasının⁶⁷ ve ağabeyi Mehmed Efendi’nin cenâze namazlarını da Hz. Hüdâyî kıldırmıştır.⁶⁸

5 – Okcuîde Mehmed Şâhi Efendi (1039/1629)

Okçu Mehmed Paşa’nın oğludur. 970/1563 yılları civârında dünyâya gelmiş; ilim yoluna sülûk ederek Nakîzâde’ye muîd olmuştu. 1004/1596’da İbrâhim Paşa sadârete geçince Mehmed Şâhi Efendi tezkireciliğe ve sadâret başkâtipliğine getirildi; bil-âhare de Mûsâ Çelebi yerine “reîsu’l-küttâb” oldu (1005/1597).

1006/1597’de “defterhâne-i hümayû” emirliğine ta’yin edildi ise de aynı sene azlolundu. Bir ara (1008/1599) “dîvân-ı pâdişâhî tuğrakeşliği”ne de getirilen Mehmed Şâhi Efendi, 1033/1623 yılında ihtiyâr-ı uzlet edinceye kadar Mısır defterdarlığı; defter eminliği ve nişancılık vazîfelerinde bulundu. 1039/1629 yılında vefât etti.⁶⁹

Mehmed Şâhi Efendi, âlim, şâir, münşî, edîb bir zât olup⁷⁰ **Ahsenu’l-hadîs** ve **Nazmu’l-mübîn min âyâtî’l-erbaîn** adında iki eseri vardır.⁷¹

Hüdâyî'den feyz alan ve onun meclislerinin müdâvimi bulunan bu zâtın Hüdâyî'ye ne zaman intisâb ettiğini bilememekle beraber eserinde ondan çok sitayişkâr bahsettiğini görmekteyiz:

“...Kümmel-i evliyâ'nın serbülendi. Hz. Üftâde (k.s.)'nin hizmet-i pür-mevhibetlerinde tekâmîl-i tarîkat buyurdular. Otuz yıldan ziyâdedir ki, seccâde-i irşâda vaz-ı kadem ve ziyâfethâne-i

'de bast-ı bisât-ı nâim edip meşâhir-i kasabat ve bilâd'a irsâl-i hulefâ-i sâhib-i irşâd ile yevmen fe-yevmâ zıyâ-ı da'vetleri âfâkgîr ve zümre-i ashâb ve ahıbbâ aktâr-ı sâire-i gabrâ'da tezâyüd-pezîr olmaktadır. Binâ-i sebât ve temkinleri bir mertebe râsih ve rekîndir ki,

“Ashâb-ı kerâmât gizlidir.” mazmûnu üzre şahbaz-dil pür-safâları beste-i dâm-ı evliyâ olmayıp mihrâyan-ı bostân-ı gaybistân ile tegazzüle tenezzül muhaldır. Ve kâde-i istiğna ve vakârları bir vechile üstüvârdır ki, meclis-i hatîrlerinde fakîr ve vezîr beraber belki bî-serv-i sâ mânâ nevâziş ve meylânları ekser olup gerdenkeşân-ı rûzgâr huzûr-ı celâlet-medârlarında dembeste ve lâldir.⁷²

6 – Nev'izâde Atâullah Atâyî Efendi (1045/1635)

Nev'î Yahyâ Efendi'nin oğludur. Asıl adı “Atâullah” olup 990/1582'de doğmuştur. İlim tahsiline önce babasından başlamış ve Kafzâde Feyzullah Efendi ile Ahîzâde Abdulhalim Efendilerden okuyarak kadılık ve müderrislik pâyelerini ihraz etmişti. Lofça, Varna, Tekirdağ, Tırnova kadılıklarında bulundu.⁷³ Son me'mûriyeti olan Üsküp kadılığından azledildikten sonra İstanbul'a gelerek 1045/1635 yılında vefât etti. Şeyh Vefâ türbesi haziresinde babasının yanında medfûndur.⁷⁴

Şöhretini Üsküp kadılığı esnâsında yazdığı **Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-şakâik** adlı Şakâik Zeyli'ne borçludur. Bundan başka eserleri⁷⁵ de bulunan Atâyî, Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye müntesib idi.⁷⁶ Atâyî'nin eserinde, Hüdâyî'nin terceme-i hâlini yazarken kullandığı ifâdeler şeyhe olan hayrânlığını göstermektedir: “Hz. Azîz, mensûcu'l-beyân, nesîc-i vahd ve müfred-i zaman, vâsıl-ı gencîne-i esrâr-ı hakîkat, şem-i mihrâb-ı mücâhede, zücâc-ı kalb-i âgâhî, mıs bâh-ı mişkât-ı feyz u irşâd, cevher-i zihn-i vikâdî, şeb-çerâğ-ı rehnümâ-yı ibâd, kân-ı ibdâ' vu îcad, feyz-nigîn-i kürsî-i vaaz...”⁷⁷

7 – İznikli Hüsrevzâde Ali Çelebi (1018/1609)

Meşhûr Şeyh Edebâlî ahfâdından ve erbâb-ı zeâmettedir. Belgrad ve Bağdad seferlerine iştirâk ettikten sonra III. Mehmed zamanında İstanbul'a gelerek Südlüce'ye yerleşti. Tefsîr, tasavvuf, kimya ve kelâm ilimlerinde vukûf sahibi idi. 1018/1609 târihinde vefât ederek Eyûb türbesi harîmine defnedildi.⁷⁸

Azîz Mahmûd Hüdâyî'den inâbe almış bulunun Ali Çelebi, şeyhine yazdığı mektubunda söze

ifâdeleriyle başlayarak şeyhine olan bağlılığını izhâr etmiş; Hüdâyî de cevâbî mektûbunda

diyerek tevazû'da da ummânlığını göstermiştir.⁷⁹ Ali Çelebi'nin otuz kadar eseri vardır.⁸⁰

8 – Mehmed Muizzuddin Celvetî (1033/1623 ?)

Hiz. Hüdâyî'den feyz alanlardan biri de Mehmed Muizzüddin Efendi'dir. Hüdâyî'nin **Câmiu'l-fadâil ve Kâmiu'r-rezâil, Miftâhu's-salâh ve Mirkâtü'n-necâh, Keşfu'l-knâ an vechi's-semâ** gibi risâlelerini ve **Vâkâat**'ın ba'zı kısımlarını terceme etmiştir.⁸¹ Süleymaniye Kütüphânesi Mihrişah Sultân kitapları (Nu: 253) arasında yer alan bu eserlerin üzerinde bulunan 1033/1623 târihine nazaran Muizzüddin Efendi'nin bu târihten sonra vefât ettiği anlaşılmaktadır.

9 – Alaşehirli Veysî (Üveys b. Mehmed) (1037/1628)

Alaşehirli Mehmed adında bir kadı efendinin oğludur. Eski tarz inşâ yazarların reisi ve pîri sayılmaktadır. Memleketinde başladığı tahsîlini İstanbul'da ikmâl ederek Mısır, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif bölgelerinde nâib olarak hizmet gördü. Üsküp'de sekizinci nâibliği esnâsında 1037/1628 târihinde vefât etti.⁸²

Evliyâ Çelebi Hiz. Hüdâyî'ye “mu'tekîd bulunan” bu zâtın Hüdâyî'nin vefâtına:

Veysî ki olmuştı teğazzülde bî-bedel

Ta'yîn-i sâl fevtine târihtir “ğazel” (1037)

diyerek târih düştüğünü⁸³ kaydediyorsa da bu târih beyti, 1037'yi gösterdiği gibi bunun Veysî için Atâyî tarafından söylendiğini Atâyî kendisi belirtmektedir.⁸⁴

Veysî'nin en mühim eseri, **Dürretü't-tâc fî sîreti sâhibi'l-mirâc** adlı siyeridir.⁸⁵

İKİNCİ KISIM

CELVETİYE TARİKATI

(Târihçe ve Âdâb)

GİRİŞ

A – TARİKAT VE TARİKATLARIN DOĞUŞU

I – TARİKAT

Tarîk ve tarîkat lügatte yol, hâl ve durum¹ gibi ma'nâlar ifâde eder. İstılahta ise “Allah yoluna girmiş derviş ve sâliklerin ta'kib ettiği yol”² ma'nâsınadır.

Tasavvuf İstılahı'nda tarîkat önceleri âhireti kazanmak için bu dünyâdan yüz çevirerek, rûhî kuvvetleri terbiye, nefis ve tabiata âid güçleri kontrol altına alabilmek için zâhidâne bir yaşayış ma'nâsına iken daha sonra kurulmaya başlayan ve kalbi tasfiye, nefsi tezkiye metodları üzerine binâ edilen husûsî müesseselerin adı olmuştur.³

II – TARİKATLARIN DOĞUŞU

İslâmın ilk devirlerinde bütün diğer dînî ilimler (tefsîr, hadîs, fıkıh vs.) gibi tasavvuf ilmî de müstakıl bir ilim olmayıp Kur’ân ve Hadîs’in içinde bulunuyordu. İslâm’ın kısa zamanda geniş bir sâhaya yayılması bu dine giren ba’zı kimselerin eski inançlarını hemen söküp atamamaları; çeşitli felsefî fikirlerin münâkaşa zemîni bulması ve zamanla siyâsî merkeziyetin zaafa uğraması halkın bir bölümünü bu baş döndürücü, zihinleri bulandırıcı ve rûhu daraltıcı havadan kaçıp zâhidâne bir hayât yaşamaya sevketti. İşte bu devrede sâfiyetini muhâfaza edebilen ba’zı islâm büyükleri etrafında halk, kümelenmeye başladı. Netîcede bu topluluklar zamanla tarîkat adıyla yâdedilir oldu. Bugünkü ma’nâdaki teşkilâtıyla ilk tarîkatlar Abdulkadir Gîlânî (561/1165 – 1166) ve Ahmed Rifâî’ (575/1179)’nin kurduklarıdır.

Tarîkat nasların zâhirî ma’nâsını ifâde eden şerîatten, öz ve derûnî ma’nâ demek olan “hakikat”e giden yoldur. Ancak bu yolun bir rehberi olmalıdır. Şeyh ve mürşid denilen bu rehber Hz. Peygamber (s.a.)’e uzanan kesiksiz bir silsileye sahip bulunmalıdır.⁴

Tarîkatın mezhebden farkı, tarîkatın tasavvufî, mezhebin fikhî ve i’tikâdî oluşundadır. Tarîkat mensûpları ayrıca bir mezhebe de mensûpturlar. Nitekim sünnî tarîkatlar, sünnî mezheplere bağlıdırlar.

Tarîkatların ortaya çıkış ve yayılışında iki esaslı faktörün rol oynadığı görülmektedir. Bunlardan birincisi ma’nevî faktördür ki, o da sahâbe devrinden ilk sûfilerin yaşadığı zamanâ kadar olan devrede ma’nevî husûsiyetlerin ma’nevî şahıslarda temerküz ve tezâhür etmesidir. İkinci ictimâî faktördür ki, o da tasavvufun zamanla halk tabakalarına yayılarak her sınıftan insanın tasavvufa meyletmesidir. Bu iki faktör sâyesinde tasavvuf halka mâl olarak tarîkatlar teessüs etmiştir.⁵

B –TARİKATLARA DÂİR BA’Zİ ISTİLAHLAR

I – ŞEYH

Şeyh lügatta sîmâsında yaşlılık alâmeti beliren ya’ni en az elli yaşları civârında olan kimse demektir. Cem’i şüyûh ve meşâyih’dır.⁶ İstilahda ise “tarîkat pîri, mürşid ve üstad” ma’nâsındır.

Tekke ve tarîkat şeyhi medresedeki müderrise benzer, fakat fonksiyon i’tibariyle farklılık arzeder. Çünkü müderris ders takrir eder, şeyh ise kendisine intisâb eden sâlikleri ma’nevî olgunluğa erdirmek için rehberlik eder; faydalı ve zararlı olanı tefrik ettirir ve onların kalplerine şerîat bilgisini, Allah sevgisini yerleştirmeye çalışır. Birinin yaptığı iş nazarî ve kavli öbürününki ise amelî ve tatbikîdir.

Şeyh, kitab ve sünneti bilen iyi bir âlim olmalıdır, lâkin her âlim şeyh olamaz. Şeyh olacak kimsenin kemâl sıfatlarıyla muttasıf, dünyâ ve mansıp hevesinden geçmiş, kille-i taâm, kille-i menâm, kille-i kelâm ve uzlet gibi riyâzî davranışlar, namaz, oruç sadaka gibi salih amellerle nefsinı arıtmış, Rasûlullah’ın ahlâkıyla mütehallık bir kimse olması gerekir.⁷ Ayrıca Resûl-i Ekrem’de muntelhî bir silsileye de sahip bulunmalıdır.

II – MÜRİD VE SÂLİK

Mürîd lügatte “irâde eden, dileyen”⁸ ma’nâsına olup ıstilahta ise “irâdesini Hakk’ın ve şeyhinin irâdesine teslim etmiş”⁹ tarîk ehli demektir.

Hüdâyî mürîdi “gerçekte irâdesi olmayandır, gerçi her mürîdin murâdı vardır; hakîkî mürîdin murâdı da Allah’tır”¹⁰ diye ta’rif etmektedir. Şu halde mürîd, Allah yolunda nefsinı ve irâdesini şeyhe ve Hakk’a teslim eden kimse demektir. Sâlik ise lügatte “giren”¹¹ ma’nâsına olup ıstilahta tarîkata girip ilimle değil “hâl” ile tasavvufî makâmlarda yürüyendir.¹²

III – SEYR U SÜLÛK

Seyr lügatte “gezmek”¹³ ma’nâsına olup tasavvufta ise “cehâletten ilme, ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye, kendi vücûdundan Hakk’ın vücûduna seyr ve harekettir.”¹⁴

Sülûk lügatte “girmek ve gitmek”¹⁵ demek olup tarîkat erbâbı nezdinde “sâliki vuslata hazırlayan ahlâk terbiyesi”¹⁶ demektir. İfâde ettikleri ma’nalar bakımından birbirine çok yakın olan bu iki ıstilah tarîkata giren kişinin “tekmîl-i merâtib” edinceye kadar geçirdiği safahata verilen isimdir. Seyrin evvelî sülûk, nihâyeti de vusûldür.¹⁷ Şu hâle göre sülûk, tahsîl, mücâhede, nefy ve isbât; sâlik de muhassıl, mücâhid, nâfi ve müsbittir. Ya’nî kendîni ve mâsivâyı nefy, vücûd-ı Hakk’ı isbât eden kimsedir.¹⁸

Bursalı İsmail Hakkı, sülûkün lüzûmunu şu şekilde belirtmektedir: “Şeriat, evvelî ahkâm-ı şer’iyye ile amel, âhırî dâru’s-selâm’a vuslat olan bir yoldur. Tarîkat, âdâb, mücâhede, sülûk, seyr ve tayrdır. Şeriatı olmayan kimse nasıl dinsiz kabûl ediliyorsa tarîkatı olmayan da edebî bulunmayan kimse demektir. Sülûkte mücâhede abdestte istincâ mertebesindedir. Nasıl istinca etmeyenin abdesti yok demekse kezâ mücâhedesini olmayanın da sülûkü yok demektir. Seyr için sülûk’ün lüzûmu namaz için abdestin lüzûmu gibidir. Nasıl abdesti olmayanın namazı yok demekse sülûkü olmayanın da “seyr”i yok demektir.

Seyrin nihayeti tayr, ya’nî Hakk’a uçmaktır.”¹⁹

C – SEYR U SÜLÛK USÛLLERİNE GÖRE TARİKATLAR

İnsan, Cenâb-ı Hakk’ın cemâl ve celâl sıfatlarının müştereken tecellî ettiği “zübde-i âlem”²⁰ bir varlıktır. Cemâl tecellîsinin eseri ruh, celâl tecellîsinin eseri ise nefstir. Nefs ve ruh insanın vücûd mülkünde hükümrânlık sevdâsında bulunan iki ayrı sultân gibidir.

Tarîkatların gayesi ise insanın vücûd mülküne ruhu hâkim kılmak, nefsi ona esîr etmektir. Ya’ni nefsi ahlâk-ı zemîmeden kurtarıp, ruhu “elest bezmi”nde verdiği ahde muvâfık şekilde sultân etmektir. Tarîkatlarda, bu gayenin tahakkuku için bir takım usûl ve esaslar vardır. Bu usûl ve esaslarının farklılık durumlarına göre tarîkatler ikiye ayrılırlar:

I – Ruhânî Tarîkatlar

II – Nefsânî Tarîkatlar

I – Rûhânî Tarîkatlar:

Rûhânî tarîkatlarda sâlik: **“O’nun yaratılışını tamamlayıp da tarafımdan ona ruh verdiğim zaman, hemen ona secde edin”**²¹ âyetindeki “menfûh ruh”un üzerinde bulunan kesâfetin kalkması için kalb tasfiyesi ile meşgul olur. Bunun yolu da nâfile ibâdetler, zikir, teslîmiyet, râbîta gibi ma’nevî gıdâlarla ruhu beslemektir.

Rûhânî Tarîkatlarda “çile” yoktur. O’nun yerine ruhun saflaştırılıp “elest bezmi”ndeki mîsâka bağlı kalması için gerekli çalışmalar yapılır ve bu sûretle nefis, ruhun emrine girmiş olur.

Rûhânî tarîkatlarda sâlik, şu mertebelerden geçer:

- 1 – Kalb, 2 – Ruh, 3 – Sır, 4 – Hafî, 5 – Ahfâ,
6 – Lâtîfe-i nefis, 7 – Lâtîfe-i küll,

İnsan vücûdunda her birinin ayrı bir mahalli bulunan bu letâif (lâtîfeler) zikir hâline yükselip Allah'ı tevhid ve tesbih eder duruma gelerek rûh yaratılışı gereği olan “ma’rifet”e kavuşabilirse sâlik, “Hakk’al-yakîn” mertebesine yükselmiş olur.

II – NEFSÂNÎ TARİKATLAR

Nefsin aldatıcı ve geçici arzuları ile mücâhede ve mücâdeleyi esas alan tarikatlardır. Nefsânî tarikatlarda nefis için yedi perde esas alındığından bunların her biri “esmâ-i husnâ”dan “esmâ-i seb’a”nın biriyle terbiye edilerek o isimlerin ma’nâsına uygun harekete alıştırılır.

Bu yedi mertebe ve “esmâ” şöylece gösterilebilir:²²

BİRİNCİ BÖLÜM

CELVETİYE TARİKATININ TÂRİHÇESİ

A – CELVET VE CELVETİYYE

Tarikatla ilgili ba’zı ıstıhlara dâir ma’lûmat arzettikten sonra Hüdâyî’nin tarîkı mes’elesine gelmiş bulunuyoruz.

Talebeliği esnâsında Nureddînzâde Muslihuddîn (981/1573), Mısır’da nâibliği zamanında Kerîmuddin Halvetî vâsıtalarıyla “Halvetî” tarîkına, Bursa’da nâib ve müderrisliği zamanında Hz. Üftâde vâsıtasıyla Bayramiyye’nin Celvetî koluna intisâb etmiş bulunan Hüdâyî’nin tarîkı bunlardan hangisiydi?¹

Hüdâyî, tarîkının “celvetî” olduğunu bizzat îfâde ederek bu konudaki müşkili kaldırmıştır.²

Celvet kelimesi arapça “ ” den gelmektedir. Ma’nâsı “Bir kimsenin vatanından ve hanımından avâre olması”; “kılıç, ayna gibi şeylerin pasını alıp parlatmak”³ ortaya çıkmak, açık ve vâzih olmak⁴tır.

Tasavvuf ıstılahında celvet, halvetin zıddı olup “kulun ilâhî sıfatlarla muttasıf olarak halvetten çıkmasıdır.”⁵ Halvet ise lügatte “bir kimse ile yalnız kalmak”,⁶ ıstılahta “insanın tenhâda Hakk ile yalnız kalması ma’nâsınadır.”⁷ Sûfiye nezdinde halvet ve celvet kelimelerinin ıstılah olarak kullanılması ilk def’a İbrâhim Zâhid Gîlânî zamanında olmakla beraber bu sıfatların ilk zuhûru Rasûl-i Ekrem (s.a.)’in şahsındadır. Çünkü Rasûlullah (s.a.) peygamberlikten önce Hîrâ Dağı’nda “halvet”i tercih ederek insanlardan uzaklaşmış; bil-âhare peygamberlikle vazîfelendirildikten sonra da “celvet”i ihtiyâr ile halkın arasına karışmıştır.⁸

“Halvet” ve “Celvet” kelimeleri tasavvufî birer ıstılah olmakla beraber aynı zamanda iki ayrı tarîkatın adıdır. Fi’l-vâkı’ Bursalı İsmail Hakkı, bu iki tarîkatın zuhûrlarının İbrâhim Zâhid Gîlânî (700/1300)’den olduğunu ve onun iki halîfesi sâyesinde “taşa’ub” edip yayıldığını kaydetmektedir.⁹

Bu “küll”ün birer parçası olan cüz’ler, târîhî seyr içerisinde iki ayrı tarîk şeklinde teessüs etmiştir. Bunlardan Halvetiyye’nin sülûkü “zîkr-i esmâ” ve “halvet” iken Celvetiyye’nin sülûkü “zîkr-i tevhîd” ve “mücâhede”dir.¹⁰ Nitekim Hz. Hüdâyî bunu şöyle belirtmektedir:

“Halvetiyye “halvet” ederler, “erbaıyn” çıkarırlar. Amma bizim tarîkımızda tâlib-i Hakk, “tevhîd”e meşgul olur, ahvâl-i tabîat keşfolup ıslah edince. Kezalik Celvetiyye, meslek-i enbiya’ya salik olurlar, “mücâhede” ehlidirler.”¹¹

.....
“Halvetiyye’de sülûk “esmâ” ile bizde “tevhîd” iledir.”¹²

.....
Halvet ricâli tenhâyı ve uzleti ihtiyâr ederken celvet ehli, “ihtilât hayırdır”¹³ diyerek kesret içinde vahdet ve halveti aramaktadır. Zîrâ Celvetî tarîkının feyzi erbaıyn ve halvete bağlı değildir.¹⁴ Halveti tarîkında ise Hakk’a ünsiyet ve yakınlık peydâ edebilmek kırk gün (=çile=erbaıyn) kadar tenhâda riyâzatla, zikir ve fikirle meşgûl olmak ve kalbi mâsivâdan tahliye etmek sûretiyle mümkün olmaktadır.¹⁵

Bursalı İsmail Hakkı, Halvetiyye ile Celvetiyye arasındaki zâhirî farkın “cîm”in noktasının yer değiştirmesinden ibâret olduğunu ifâde etmekte Celvetiyye’nin celvete nisbet edilmesini “kulun i’tibârî ve beşerî sıfatlardan sıyrılarak Hakk’ın sıfatlarıyla muttasıf bir şekilde halvetten celvete çıkışı”na bağlamakta ve ¹⁶ halvetin fenâ, celvetin bakâ demek olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Halvet ve celvet kelimelerinin zuhûru mes’elesinde olduğu gibi İsmâil Hakkı, celvetî tarîkının zuhûru mes’elesinde de İbrâhim Zâhid Gîlânî’yi başlangıç kabûl etmektedir.¹⁸ Ancak İsmail Hakkı’nın talebesi ve celvetî meşâyihından Ya’kub Afvî (1149/1736) (bk. Hüdâyî Âsitânesi Şeyhleri), celvetiyyenin zuhûrunu “Hacı Bayram Velî”ye bağlamaktadır.¹⁹ “Celvetî Tarîkı” adını şeyhi Üftâde’den nakille ilk kullanan Aziz Mahmûd Hüdâyî’dir.²⁰ Netîce i’tibariyle “Celvetiyye İbrâhim Zâhid Gîlânî devrinde hilâl, Üftâde zamanında kamer, Hüdâyî devrinde de bedr” durumundadır.²¹ Bu bakımdan da Hüdâyî’yi Celvetiyye’de pîr, reis²² ve “ictihâd sahibi”²³ kabûl edenler haklı görünmektedir.

B – HÜDÂYÎ’YE KADAR TÂRİHÇE-İ TARİKAT

Tarikatların en önemli özelliklerinden biri de hiç şüphesiz “Hz. Peygamber (s.a.)’de müntehî kesiksiz bir silsileye sahip olma” husûsiyetidir. Hüdâyî bunu: **“Tevhidden istifâde için mutlaka kesiksiz bir silsileye sahip bir mürşid-i kâmil tarafından telkin edilmesi”** lâzım geldiği şeklinde ifâde etmektedir.²⁴ Bu husûsiyete sâhip olmayan bir tarikat zâten tarikat olma özelliğini kaybetmiş demektir.

Celvetiyye Tarîkatı’nın silsilesini verirken ilk celvetî kabûl edilen İbrâhim Zâhid Gîlânî’den önceki silsileyi sâdece ismen vermekle iktifâ ederek İbrâhim Zâhid Gîlânî’den sonraki silsilede bulunan meşâyih hakkında da kaynaklarda bulabildiğimiz kadar ma’lûmat vermeğe çalıştık. Celvetiyye’nin Hüdâyî’den sonraki durumu ise ayrıca ele alınacaktır.

Bu arada şunu da ifâde etmek gerekir ki, Gîlânî'den Hüdâyî'ye kadar olan silsile hakkında kaynakların verdiği ma'lûmât biraz giriftçedir. Nitekim ilgili bahiste açıklanacağı gibi Gîlânî'den sonra Safevî Şeyhleri (Erdebil Sûfileri) vâsıtasıyla devâm eden silsilenin, Hacı Bayram Velî (833/1429)'nin şeyhi Hamîdüddin Aksarâyî (Somuncu Baba (815/1412)'ye kimin zamanında intikâl ettiği husûsunda kaynakların verdiği bilgi birbirinden farklıdır. Târihî ba'zı mülâhazalarla tarafımızdan Alâeddin Ali (833/1429) vâsıtasıyla olması gerektiği şeklinde izâh edilen bu durum (bk. Hamîdüddin Aksarâyî), Hamîdüddin'in Şâm'daki "Bâyezidiyye Hankâhı"na intisâbı mevzûunda da kapalılığını muhâfaza etmektedir.

Hacı Bayram Velî'den sonraki silsilenin Üftâde (988/1580)'ye kadar olan kısmı ile ilgili rivâyetler de değişiktir. Kaynaklardan ba'zıları Üftâde'nin şeyhi Hızır Dede (918/1512)'nin Hacı Bayram'ın halîfesi olduğunu kaydetmekte,²⁵ bazıları Akbıyık Meczûb (860/1455) vâsıtasıyla Hacı Bayram'a ulaştığını söylemekte,²⁶ bir kısmı da Akşemseddin (863/1459)'in oğlu Hamdullah Çelebi (914/1508) vâsıtasıyla²⁷ silsilenin devâm ettiğini belirtmektedir.²⁸ Biz burada târihî bakımdan en uygun mütâlaa kabûl ettiğimiz şekilde Akbıyık ve Hızır Dede'yi Üftâde ile Hacı Bayram arasındaki silsilede göstermeyi – **Tibyan** sahibi Kemâleddin Efendi'nin görüşüne ittibâen- uygun bulduk.²⁹

I – CELVETÎ SİLSİLESİ

- 1 – Hz. Muhammed Mustafa (s.a.) 11/632
- 2 – Hz. Ali Murtazâ (r.a.) 48/668
- 3 – Hasan Basrî (k.s.) 110/728
- 4 – Habîb A'cemî (k.s.) 150/767
- 5 – Dâvud Tâî (k.s.) 184/800 – 801
- 6 – Ma'rûf Kerhî (k.s.) 200/815
- 7 – Seriyî-i Sakatî (k.s.) 253/867
- 8 – Cüneyd Bağdâdî (k.s.) 297/909
- 9 – Mîmşad Dîneverî (k.s.) 299/912
- 10 – Muhammed Dîneverî (k.s.) 367/977
- 11 – Muhammed el-Bekrî (k.s.) 400/1009
- 12 – Kâdî Vahyu'd-dîn veya Vecîhu'd-dîn (k.s.) 452/1060
- 13 – Ömer el-Bekrî (k.s.) 487/1094
- 14 – Ebu'n-Necîb Zıyâeddin es-Sühreverdî (k.s.) 563/1167
- 15 – Kutbeddin Ebherî (k.s.) 623/1226
- 16 – Şihâbüddin et-Tebrîzî (k.s.) 638/1240
- 17 – Seyyid Cemâleddin et-Tebrîzî el-Ezherî (k.s.) 672/1273
- 18 – İbrâhim Zâhid Gîlânî (k.s.) 700/1300
- 19 – Safiyyüddin Erdebîlî (k.s.) 735/1334
- 20 – Sadreddin Erdebîlî (k.s.) 794/1392
- 21 – Alâeddin Alî Erdebîlî (k.s.) 833/1429
- 22 – Hamîdüddin Aksarâyî (k.s.) 815/1412
- 23 – Hacı Bayram Velî (k.s.) 833/1429
- 24 – Akbıyık Meczûb (k.s.) 860/1455
- 25 – Hızır Dede (k.s.) 918/1512
- 26 – Mehmed Muhyiddin Üftâde (k.s.) 988/1580
- 27 – Aziz Mahmûd Hüdâyî (k.s.) 1038/1628³⁰

II – CELVETÎ MEŞÂYIHİNİN TERÂCİM-İ AHVÂLÎ

Daha önce de belirttiğimiz gibi celvetî silsilesinde yer alan meşâyıhtan İbrâhim Zâhid Gîlânî'den Hüdâyî'ye kadar olanları hakkında kısaca ma'lûmat vermek istiyoruz:

1 – İbrâhim Zâhid Gîlânî (700/1300)

Zâhid Gîlânî olarak bilinen bu zâtın tam adı: Tâceddin İbrâhim b. Rûşen Emîr b. Bâbil b. Şeyh Baydar (veya Bunder) el-Kürdî es-Sincânî'dir. “Zâhid”, lâkabı olup şeyhi Cemâleddin (672/1273) tarafından verilmiştir.³¹

Zâhid Gîlânî'nin hayâtına dâir kaynaklarda verilen ma'lûmat pek mahdûddur. **Lemezât**, “Yedi atadan şeyh oğlu şeyh olduğunu” ifade ettikten sonra “Gîlân³² nâhiyelerinden Siyavrûd da doğmuş ve ilk tahsîlini orada görmüştür.” diyor.³³

Rivâyete göre şeyhi Seyyid Cemâleddin, Gîlân'a gelip yerleştiği zaman İbrâhim'i hocaya giderken görmüş ve elini onun başına koyarak: “Bizi Şeyh Şihâbeddin (638/1240) Gîlân'a bu ma'sûmu irşâda gönderdi.” demişti.³⁴

İbrahim bulûğ çağına girince ilim tahsîli için Şiraz'a gitmiş, orada ilm-i zâhiri ikmâl edince de tasavvufa meylederek Şihâbüddin Sühreverdî (Ö.632/1234)'nin halîfelerinden Şâir sa'dî Şîrâzî³⁵ (ö.691/1292'ye (bey'at etmişti. Fakat bil-âhare şeyhi Sadî, onu memeketine göndermiş ve orada mukîm bulunan Cemâlettin Ezherî'ye intisâb etmesini söylemişti.³⁶

Bunun üzerine İbrâhim, Şiraz'dan Gîlân'a gelmiş Cemâlettin Ezherî'ye intisâb ederek uzun yıllar ona hizmet etmişti. Şeyhinin vefâtı (672/1273) ndan sonra da riyâzata devâmla gündüzleri oruç, geceleri namazla meşgûl oluyordu. Hatta senede iki kerre erbayn'e girdiği, onbeş günde bir, arpa unundan beş dirhem bulamaçla iftâr ettiği mervîdir.³⁷

“Esmâ-i Seb'a” denilen:

ism-i şerîfleriyle ilk def'a zikir telkin eden zâtın İbrâhim Zâhid Gîlânî olduğu söylenmektedir.³⁸

Vefât târihî ile ilgili rivayetler de muhtelifdir. **Lemezât**, 705/1305 târihinde vefât ettiğini söylerken³⁹ **Müneccimbaşı Târihî**, vefât târihîni (700/1300) olarak kaydetmektedir.⁴⁰ Halîfesi ve damadı Safiyyüddin kendisine intisâb ettiğinde yirmibeş yıl kaldığına ve otuzbeş yıl kadar şeyhlik ettikten sonra (735/1134) yılında vefât ettiğine nazaran İbrâhim Zâhid Gîlânî'nin vefâtının (700/1300) olması gerekir.⁴¹

“Zâhidiyye” olarak bilinen tarîkatı, ölümünden sonra halîfeleri⁴² vâsıtasıyla Halvetîyye ve Safevîyye devâm etmiş, Safevîyye'den Bayramiyye, Bayramiyye'den Celvetiyye gibi tarîkatlar taş'a'ub etmiştir. Bu tarîkatları şöyle bir şem'a ile göstermek mümkündür:

2 – Safiyyüddin Erdebîlî (735/1334)

Adı, İshak b. Cibrîl; künyesi Ebu'l-feth, lakâbı Safiyyüddin, nisbeti el-Kürdî es-Sincânî'dir.⁴³

Erdebîl⁴⁴ Sûfileri olarak bilinen “Safevîler”in ilki olan Safiyyüddin, (650/1252) yılında Erdebil'in Kelhoran Köyü'nde doğdu.⁴⁵ İmam Mûsâ Kâzım neslinden⁴⁶ ve dolayısıyla Hz. Ali soyundan olduğu rivâyet edilir.⁴⁷

Türk târihçisi Müneccimbaşî Derviş Ahmed Dede (1113/1702) bu âilenin Azerbaycan'a muhâcereti husûsunda şu bilgiyi vermektedir: “Bunlardan (Mûsâ Kâzım neslinden) ibtidâ Erdebil'e gelen Zerrîn-külâh Fîrûz-şâh olup âbid ve zâhid köşe-nîşîn bir âdem idi. Rengin nam mahâlde fevt olmuştur. Daha sonra oğlu İvadu'l-havâs, Rengin'den ayrıldı. Ve Erdebil köylerinden Esferencan'da yerleşti. O, burada ölünce yerine oğlu Muhammed geçti. Bu Muhammed Hâfız da ölünce Kelhoran ahâlîsi oğlu Salâhaddin'e, ondan sonra Emîaüddin'e tâbi' oldular. Hepsinin kabirleri Kelhoran köyündedir.”⁴⁸

Müneccimbaşî'nın ifâdelerinden de anlaşıldığı gibi Mûsâ Kâzım neslinden 570/1174 yılında sırma takkesiyle Güney Arabistan'dan Azerbaycan'a göç edenlerin ilki Fîrû-şâh olmuştur.⁴⁹

Safiyyüddin bu sülâleden Emînüddin'in yedi oğlundan beşincisi olup ciddî ve yalnızlığı seven bir zât olarak tasvir edilir.⁵⁰

Safiyyüddin, Erdebil ulemâsı arasında kendi temâyülüne uygun bir mürşid bulamayınca Şiraz'a gitti. Ancak orada da derslerini takîp etmek istediği Şeyh Necîüddin Buzgûş (678/1279) vefât ettiği için Şiraz'da Şeyh Rûkneddin Beyzâvî ve Emir Abdullah gibi mutasavvıfların sohbetlerine katıldı. Emir Abdullah kendisine İbrâhim Zâhid Gîlânî'yi tavsiye etti.⁵¹

Safiyyüddin ancak aradan dört yıl geçtikten sonra İbrâhim Zâhid'e Gilan'da mülâkî olmuş, şeyh kendisini gayet iyi karşılamıştı. Safiyyüddin şeyhine mülâkî olup intisâb ettiği zaman yirmibeş yaşında, şeyhi de altmış yaşlarında idi. Safiyyüddin şeyhinin vefâtına kadar onun yanında yirmibeş yıl kalmış; şeyhi vefât edince de kızı Bibi Fatma ile evlenerek maddî ma'nevî vârisi olmuştur.⁵²

Safiyyüddin kısa zamanda Erdebil'de büyük bir şöhrat kazanarak etrafına geniş bir mürid kitlesi toplamağa ve İlhanlı Devleti⁵³ ricâlinin saygısını kazanmağa muvaffak olmuştur.⁵⁴ Hatta zamanında Tebriz ve Meraga yoluyla Anadolu ve Irak'tan Erdebil'e üç ayda gelenlerin sayısı üçbine ulaşmıştı. Daha sonraları Belh, Buhârâ ve daha uzak yerlerden gelenlerle bu sayı daha da artmıştı.⁵⁵

Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi, eserinde: “Zâhid Gîlânî'nin hilâfet tâcı olarak müridi Safiyyüddin'e oniki dilimli yeşil bir tâc giydirdiğini ve Şeyh Safiyyüddin'in onu kırmızıya çevirdiğini” kaydetmekte⁵⁶ ise de Helvacîzâde Mahmûd Efendi, “Yeşil imame ve kisve giyerlerken “siyadet”lerinden şüphelenip beyaz kisve, aselî meyzer (peştêmâl) sarındılar. Sorulduğunda bizde siyâdet var gibi amma vâlidim aslı üzre bilmezem, anınçün terkeyledim” dediğini nakletmektedir.⁵⁷ Müstakimzâde de **Tâc Risâlesi**'nde bunu te'yid edici bilgiler vererek “Şeyh Safiyyüddin vakt-i hilâfetinde “âl-i rasûl”den olmak ihtimâliyle Zâhid Efendi tarafından yeşil tâc giydirildi, bil-âhare Şeyh Safî, âl'den olduğuna şüphe edip beyaz giydi.”⁵⁸ Demektedir.

Şeyh Safiyyüddin hem İran farsçasıyla hem de Gılân lehçesiyle şiirler yazmıştır. Gılân lehçesiyle yazdıklarında şeyhi İbrâhim Zâhid'le olan ba'zı konuşmalarını naklettiği söylenmektedir.⁵⁹

Safiyyüddin şeyh olarak otuzbeş yıl kadar hizmet gördükten sonra seksenbeş yaşında olduğu halde (735/1334) yılında vefât etti. Yerine oğlu Sadreddîn şeyh oldu.⁶⁰

3 – Sadreddîn Erdebîlî (794/1392)

Sadreddîn, Safiyyüddin'in karısı Bibi Fatma -ki İbrâhim Zâhid'in kızıdır-'dan 704/1305 yılında doğan oğludur.

Babasının vefâtında otuz yaşlarında bulunan Sadreddîn, onun yerine şeyh olmuş ve zamanında tarîkatın şöhreti, nüfuzu ve müridlerinin çokluğu komşu devlet ricâlinin bile dikkatini çekecek dereceye ulaşmıştı. İran'da Cengiz hâkimiyetinin dağılmak üzere bulunduğu bir zamanda Moğol Çoban sülâlesinden Melik Eşref, Azerbaycan'da idâreyi ele geçirince nüfûzundan endişelendiği Şeyh Sadreddîn'i kurnazlıkla başşehir Tebriz'e getirterek hapsedti. Bunu müteâkıp Melik Eşref, gördüğü bir rü'yâ üzerine korkup Sadreddîn'i serbest bıraktı. Arkasından bu hareketinden de pişmanlık duyarak, onu tekrâr yakalatmak için arkasından asker sevkettiye de Sadreddîn, Gılân'a kaçarak kurtuldu.

Kıpçak Altınordu hükümdârı Canıbey Han, 759/1357 yılında muvaffakiyetli bir seferle Melik Eşref hâkimiyetine son verdi ve Erdebil ile dostça münâsebetlere girerek Şeyh Sadreddîn'i Ucan'da kabûl edip kendisine büyük saygı gösterdi.⁶¹

Sadreddîn âhır-ömründe hacc vazîfesini îfâ için Hicaz'a gitmiş, dönüşünde Medîne'den peygamberimizin kızı Hz. Fâtıma (r.a.) tarafından yapıldığı söylenen sancağı da beraberinde getirmişti. (783/1380)⁶²

Sadreddîn altmış yıla yakın şeyhlik ettikten sonra 794/1392 yılında vefât etti.

4 – Alâeddin Ali (Hâce Ali) (833/1429)

Sadreddîn'in vefâtından sonra yerine Hâce Ali şeyh oldu.⁶³

Şeyh Sadreddîn'in oğlu olan Hâce Ali dedesinin ve babasının nüfûz ve şöhretinden de istifâde ederek devrinde büyük bir i'tibâre mazhar oldu. Timur (277/1370 – 807/1405) tarafından köyleriyle birlikte Erdebil'in bu zâta verilip bu arazîde her türlü kayıttan âzâde olarak âdetâ müstakıl hareket etme hakkının tanınmış olması da bunu te'yîd etmektedir.⁶⁴

Timur'un Anadolu Seferi (804/1401 – 1402)'nden beraberinde getirdiği türkmenler -ki sayıları 30 000 civârındadır- Hâce Ali'nin şefâatı ile serbest bırakılınca onun müridi oldular. Bunların bir kısmı Erdebil'e yerleşirken, diğer bir kısmı da Anadolu'ya dönerek Hâce Ali ve Erdebil Safevîleri lehinde propaganda yapmaya başladılar.⁶⁵

Erdebil'de kalıp bir mahalle teşkil eden Anadolu türkmenleri ise XVII. Asır'da bile "Sûfiyân-ı Rumlu" adını taşıyorlardı. Esâsen Safevî Tarîkatı mensûplarının çoğu da türktü.⁶⁶

Timur'un oğlu ve halefi Şahruh (823/1420 – 848/1444) da Karakoyunlu hükümdarı Kara Yûsuf'a karşı 814/1412 Mart'ı başlarındaki seferinde Erdebil'e gelip Şeyh Hâce Ali ile görüşmeyi ihmâl etmemişti.⁶⁷

Şeyh Ali'nin hayâtlarını bağışladığı Anadolu türkmenlerinden olan sâdık müridlerinin faâliyet ve propagandaları netîcesinde "Safevîler'in şöhreti iyice artarak Bursa'da bulunan Osmanlı pâdişâhlarına kadar ulaştı. Bu yüzden Osmanlı sultânlarının her yıl "çerağ akçesi" adı altında bunlara kıymetli hediyeler gönderdiklerini görüyoruz.⁶⁸

Şeyh Hâce Ali, 833/1429 yılında Kudüs'te vefât etmiş ve oraya defnolunmuştu. Mezarı bugün "Seyyid Ali A'cemî" olarak bilinmektedir.⁶⁹

Hâce Alî'nin siyah imâme sarındığı ve onun zamanında siyâdet iddiasında bulunulmadığı rivâyet edilir.⁷⁰

Hâce Alî'den sonra tarîkat silsilesine göre Hamîdüddin Aksarâyî'ye geçmek gerekirken biz burada Safevîlerin bundan sonraki durumu hakkında kısa bir bilgi vermeyi mevzûumuza ışık tutması bakımından gerekli bulduk. Hâce Alî'nin yerine Şeyh Şâh diye ma'ruf oğlu İbrâhim postnişin oldu. (v. 851/1447)

İbrâhim de babası gibi büyük bir hürmet ve i'tibar kazanarak gerek İran'da gerekse Türkiye'de yayılmış olan tarîkatın daha da yaygınlaşmasını sağladı.⁷¹

Şeyh İbrâhim'in (851/1447)'de vefâtı üzerine müridler onun yerine kardeşi Cafer'i şeyh ilân ettiler. Ancak bir müddet sonra İbrâhim'in oğlu Cüneyd (864/1460), şîilik ve râfizîlik fikirleriyle ortaya çıktı.⁷²

Safevî ailesinden Safiyyüddin, Sadreddîn, Hâce Alî ve İbrâhim sünnî idiler.⁷³ Bu ailede ilk def'a şîiliği benimseyerek saltanat da'vâsına kalkışan da Şeyh Cüneyd'dir.⁷⁴ Bu âilede saltanat da'vasına kalkışanların ilki Cüneyd olmakla beraber, bunların devlet adamlarıyla olan münâsebetleri ise oldukça eskidir. Ancak bu münâsebetler daha çok dînî mâhiyette idi. İlhanlı vezîri ve büyük târihçi Reşidüddin (718/131)in, Şeyh Sâfi (735/1334) hakkında gösterdiği teveccüh ve Timur'un Hâce Alî'ye karşı lütufkâr ve hürmetkâr tavrı buna örnektir.⁷⁵

Şeyh Cüneyd'in şîî ve rafizî fikirlerle ortaya çıkmasının sebebinin Sûriye, Anadolu ve Azerbaycan'daki şîîlerle Sîmâvnakadısıoğlu'na mensûp sûfileri yanında toplamak olabileceğini söylemek mümkündür.⁷⁶

Cüneyd, şîilik ve râfizîlik fikirleriyle ortaya çıkınca amcasıyla arası açıldı ve Erdebil'de tutunamayacağını anlayınca da babasının müridlerinden kendisini destekleyenleri yanına alarak Arrân, Azerbaycân ve Doğu Anadolu bölgelerindeki türkmen oymak ve boyları arasında dolaşmaya başladı. Diğer taraftan da Anadolu ve İran'daki Safevî tarîkatı hankâh ve zâviyelerine müridler göndererek râfizîlik ve şîilik fikirlerini yaymaya çalışıyordu.⁷⁷

Cüneyd'in, türkmen boylarını râfizîleştirme çabalarını devletin selâmeti ve bütünlüğü bakımından zararlı gören Cihanşah (Karakoyunlu hükümdarı saltanatı: 1428 – 1467), Cüneyd'in amcası ve ba'zı emirlerin teşvikiyle onu tazyîk ederek Karakoyunlu ülkesini terke mecbûr etti.

Karakoyunlu ülkesini terkeden Cüneyd, bir kısım müridleriyle Anadolu'ya geldi. O devirde Osmanlı tahtında pâdişâh olan II. Murad (824/1421 – 855/1451)'a hediyelerle elçiler gönderip yerleşmek için yer istedi. Onun “şîilik ve râfizîlik” fikirlerini yaymakta olduğunu bilen pâdişâh, “Bir tahtta iki pâdişâh olmaz.” diyerek teklifini reddetmiş, bu arada da kendisine 200 Filori, elçi olarak gelen dervişlere de 1000 akçe harçlık vermişti.⁷⁸

Osmanlı pâdişâhından yüz göremeyen Cüneyd, bu sefer Karamanoğlu İbrâhim Bey (v. 868/1464)'e ilticâ etmeğe ve yerleşme yeri istemeğe karar vererek Konya'daki Sadreddîn Konevî Zâviyesi'ne geldi. Zâviye'de şeyh olan Abdullâtîf Makdisî (856/1452) –ki Zeyniyye Tarîkatının kurucusu Zeyneddin Hâfinin halîfesidir- ile sohbetlerde bulundu.

Konya'da ne kadar kaldığını bilmiyoruz; ancak buradan ayrılmasına sebep olarak Abdullâtîf Makdisî ile yaptıkları münâkaşada küfrü iltizam etmiş olması gösterilmektedir.⁷⁹

Bu münâkaşadan sonra Karaman ülkesinde de tutunamayacağını anlayan Cüneyd, ertesi gün Varsak ülkesi olarak bilinen Taşeli (İçel)'ne müteveccihen yola çıktı.

Bu arada şeyh Abdullâtîf de Lârende'de bulunan İbrâhim Bey'e mektup yazarak: “Bu şeyh Cüneyd'in murâdı sûfilik değildir. Şeriat bozup kendi emâret taleb eder” diye haber gönderdi. Bunun üzerine Karamanoğlu İbrâhim Bey, Varsak beylerine “Şeyh Cüneyd'i tutun!” diye emir verdi. Cüneyd, Varsak'tan da kaçtı ve Halep ilinde Ersüz Dağı'na vardı. Bu bölgeye hâkim olan Bilâoğlu'ndan Ersüz dağındaki bir ıssız kal'ayı almağa muvaffak oldu. Burayı ta'mir ederek kendine mesken yaptı. O bölgede oturan türkmenler arasına adamlar göndererek kendine taraftar kazanmaya çalıştı. Ve Zül-kadr beyliğinden bir kısım boy ve oymakları elde etmeğe muvaffak oldu. Bu esnâda Rumeli ve Anadolu'da bulunan Sîmâvnakadısıoğlu müridleriyle çokça mâceracı

orada toplanmış bulunuyordu. Cüneyd'in hareketleri ve taraftarlarının çoğalması Mısır devletinin de dikkatinden kaçmıyordu. Zâten Halep'te bulunan ve Zeyniyye Tarikatı meşâyihından olan Abdülkerim Halîfe ve Ahmed Bekrî, Mısır Sultânı Çakmak (v. 857/1453)'a haber gönderip: "Var onu Halep askerîyle tut" dediler. Nihâyet yapılan baskında Cüneyd kaçtı, yetmiş kadar adamı öldürüldü. Bunlardan yirmibeşi Sîmâvnakadısıoğlu Şeyh Bedreddin'in adamlarındandı.

Cüneyd, bu sefer Canik'e gitti. Canik'ten Trabzon'a geçti, orayı harâb etti. Rumeli beylerbeyi Hızır Bey, topladığı askerlerle üzerine yürüdü. Cüneyd bu sefer de kaçmayı başarak Akkoyunlu devleti hükümdârı Uzun Hasan (v. 883/1478)'a sığındı. Ve Uzun Hasan'a:

– Beni öldürme, benim şu kadar taraftârım var, sana yardım edeyim, deyince Uzun Hasan bu teklîfi kabûl ettiği gibi kızkardeşini de ona verdi.⁸⁰

Dört sene kadar Diyârbekir bölgesinde oturan ve dervişlerini muhtelif bölgelere göndererek propaganda yaptıran ve böylece "silâhlı dervişler ordusu" meydana getiren Cüneyd, 863/1459'da Uzun Hasan'dan ayrılıp Erdebil'e geri döndü. Fakat kendisini rakîb kabûl eden aşırı fikirlerinden dolayı ondan nefret eden amcası Şeyh Ca'fer, kendisinin yakın dostu ve oğlunun kayınpederi Cihânşâh'ı tahrîk ederek Cüneyd'i Erdebil'i terke mecbûr etti.

Şeyh Cüneyd, memleketinden bu ikinci ayrılışında önce Şirvan ülkesine gitmiş; fakat orada da bir takım karışıklıklara sebebiyet verdiğiinden Şirvan hükümdarı Halil Bey, onun üzerine yürümüş ve bir ok isâbetiyle Cüneyd öldürülmüştü. (864/1460)⁸¹

Cüneyd giriştiği bu hareket ve faâliyetleri yüzünden Safevîler arasında devlet kurmak isteyenlerin ilki telâkkî edilebilir. Onun yarıda kalan bu teşebbüsünü Uzun Hasan'ın kızkardeşinden doğan oğlu Haydar (893/1488) devâm ettirmiştir.⁸²

Haydar, babasının ölümünden sonra Uzun Hasan'ın kızıyla da evlenerek yerini bir kat daha sağlamlaştırmıştı. Müridlerine oniki dilimli kızıl tacla beraber sarık da sardırması ve bundan dolayı mensuplarına "kızılbaş" adı verilmiştir.

Haydar'ın oğlu İsmâil, anne tarafından büyük babası Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu Devleti'ndeki kargaşalıklardan istifâde ederek "Şah" unvânı ile devletin başına geçti ve "Safevî Devleti"ni kurdu.⁸³

5 – Hamîdüddin Aksarâyî (Somuncu Baba) (1815/1412)

Kayserî'de doğmuştur.⁸⁴ Kayserîli Şeyh Şemseddîn Mûsâ adında bir zâtın oğludur. Halk arasında "Somuncu Baba" diye meşhûrdur. Künyesi "Ebû Hâmid"dir. Aksaray'a nisbeti orada vefât etmiş olmasındandır.

Tarîkat neşvesini önce babasından almış, babası vâsıtasıyla "Ebheriyye" tarîkına sülûk etmiştir.⁸⁵

Gençliğinde bir müddet dînî ilimlerin tahsîli⁸⁶ neşriyle⁸⁷ meşgûl olmuş; babasının vefâtından sonra da muhtelif memleketleri dolaşmıştı. Bu seyâhati esnâsında pek çok meşâyih ile görüştü. Yine bu devrede Şam'daki "Hankâh-ı Bâyezidiyye"de bulunan tarîkat pîrleriyle pek çok sohbetlerde bulundu.⁸⁸ Lâmiî Çelebi (939/1532)'nin ifâdesine göre, Hamîdüddin'in tacının tepe kısmında bulunan "pul" bu dergâha bağlılığının alâmeti sayılmaktadır.⁸⁹

Hayâtına dâir sâhip olduğumuz bilgiler menkabelerden ibâret olan Hamîdüddin Aksarâyî'nin tarîkat feyzini kimden aldığı hususunda da açık ve kesin bir bilgiye sahip değiliz. **Menâkıb-ı Akşemseddîn ve eş-Şakâiku'n-Nûmâniyye**, "onun zâhiren Erdebil'de Hâce Alâeddin Alî'den ahz-ı tarîk ettiğini, esâsen sultânü'l-ârifin Bâyezid-i Bistâmî rûhâniyetinden terbiyet bulduğunu ve Hızır'la sohbetleri olduğunu" kaydetmektedir.⁹⁰ Ayrıca Hamîdüddin'in üyesi⁹¹ meşreb olduğu da kaydedilir.⁹²

Hamîdüddin Aksarâyî'nin Tebriz istikâmetine Erdebil'e ne zaman gittiği bilinmediği gibi orada kime intisâb ettiği hususundaki rivâyetler de muhtelifdir. Şöyle ki:

Lâmiî,⁹³ Taşköprüzâde,⁹⁴ Sarı Abdullah Efendi,⁹⁵ Hulvî Mahmûd Efendi,⁹⁶ ve Harîrîzâde'nin⁹⁷ ifâdelerine göre Hamîdüddin, Erdebil şeyhlerinden Hâce Alâeddin Alî (833/1429)'ye, Bursalı İsmail Hakkı,⁹⁸ M. Sâmî Sünbülî⁹⁹ ve Tabibzâde M. Şükri,¹⁰⁰ nin kaydına göre Hâce Alâeddin Alî'nin “Şeyh-Şah” diye ma'rûf olan oğlu İbrâhim Erdebîlî (851/1447)'ye, Atâyî¹⁰¹ 'ye göre ise Hâce Alî'nin babası Sadreddîn Erdebîlî (794/1392)'ye intisâb etti.

Ancak Bursa'da Yıldırım Bâyezid tarafından yaptırılan (802/1400) Ulu Câmiî açılış merâsiminde pâdişâh tarafından ilk hutbeyi okuması dâmâdı Emir Sultân (833/1430)'a teklîf edildiğinde onun:

“– Beldemizde zamânın kutbu bulunduğu hâlde benim imâm olmam münâsib olmaz”¹⁰² diyerek Hamîdüddin Aksarâyî'yi imâ etmesi onun o esnâda sülûkünü tamamlamış ve irşâd makâmına yükselmiş olduğunu gösterir. Bu duruma göre Hamîdüddin'in Şeyh Sadreddîn'e intisâb etmiş olması târihen daha uygun görünmektedir.

Hamîdüddin Aksarâyî, Ankara Savaşı (805/1402)'den sonra Timur tarafından Erdebil'e götürülen türkmenler arasında bulunuyor idiyse –ki buna dâir kesin bir bilgiye sâhip değiliz.- Hamîdüddin Efendi, Hâce Alî'ye o zaman intisâb etmiş olmalıdır. Şeyh İbrâhim'e intisâbı ise târihen imkânsızdır.¹⁰³

Aksarâyî'nin Ulu Câmi'nin inşâsından çok önce Bursa'ya gelip yerleştiğini¹⁰⁴ ve burada fırınında pişirdiği ekmekleri halka satarak mütevâzîâne “imrâr-ı hayât” ettiğini görüyoruz. Halkın kendisinden ekmek için âdetâ yarış ettiği bu “ümmî tavırlı” zâta halk, “Somuncu Baba” ve “Ekmekçi Koca” diyordu.¹⁰⁵

Halkın avâm-ı nâstan zannettiği bu velînin kadrini takdîr edenlerin ve ondan feyz alanların başında devrin meşhûr şeyhi Emir Sultân¹⁰⁶ geliyordu. Onun irfânına muttali olan Mehmed Şemseddîn Buhârî, kendisini bu yüzden Ulu Câmi'in açılışında ilk hutbeyi okumaya teşvîk etmişti.

Hamîdüddin ile Emir Sultân'ın münâsebetlerinin ne zaman ve ne şekilde başladığını bilememekle beraber çok samîmî bir şekilde devâm ettiğini; hatta bu yüzden Hamîdüddin'in vefâtından sonra bu yakınlığın mürîdi Hacı Bayram ile sürdüğünü; Emir Sultân'ın, cenâze namazı için Hacı Bayram'a vasiyet ettiğini görüyoruz.¹⁰⁷

Hamîdüddin, Ulu Câmi'in açılışında yaptığı vaazdan sonra birden meşhûr oluvermişti. O, bu konuşmasında “Fâtîha Sûresi'ni yedi ma'nâ üzere tefsîr etmiş”, namazdan sonra da rivâyete göre câmiin üç kapısından çıkanlarla aynı anda görüşmüştü.¹⁰⁸

O'na intisâb edenler arasında ilk Osmanlı Şeyhulislâmı kabûl edilen Molla Şemseddîn Fenârî (834/1430)¹⁰⁹ de vardır. Emir Sultân'ın kendisinden ders okuduğu¹¹⁰ bu âlim zât, muhtemelen Emir Sultân'ın delâletiyle Aksarâyî'ye intisâb ederek ondan feyz aldı.¹¹¹ O'nun vefâtından sonra da halîfesi Hacı Bayram Velî ile pek çok sohbetlerde bulundu.¹¹²

Şöhretinin kısa zamanda etrâfa yayılması netîcesinde ziyâretçilerinin tevâlî etmesinden râhatsız olan Hamîdüddin'in, mürîdi¹¹³ Hacı Bayrâm ile birlikte ortadan kaybolduğu rivâyet edilir.¹¹⁴

Hamîdüddin ile Hacı Bayram Velî, Bursa'dan ayrıldıktan sonra Hicâz'a gitmişler; orada hacc farîzasını ifâdan sonra da Aksaray'a gelip yerleşmişlerdi.¹¹⁵

Hamîdüddin vefâtına kadar mürîdi Hacı Bayram ile Aksaray'da kaldı.¹¹⁶ 815/1412 yılında vefât edince oraya defnedildi.¹¹⁷

Babası vâsıtasıyla Ebheriyye, Şam'da intisâb ettiği Bistâmiyye, Erdebil'de aldığı Safevîyye tarikatlarının mecmûu olarak bilinen Hamîdüddin'in tarikat silsilesini şu şekilde tesbît etmek mümkündür.

6 – Hacı Bayram Velî (833/1429)

Adı Numan'dır. Şeyh Hamîdüddin'e intisâbı bir kurban bayramına tesâdüf ettiğinden şeyhi kendisine **Bayram** lâkabını vermiştir.¹²⁰ Babası "Koyunluca Ahmed" adında bir zât olup Numân'dan başka Safiyyüddin ve Abdâl Murâd adında iki oğlu daha vardı.¹²¹

Hacı Bayram, Ankara yakınlarında Çubuksuyu üzerinde Zülfadi (Solfasol) köyünde doğmuştur (758/1357).¹²² Önceleri ilim meşgûl olup Ankara ve Bursa'da aklî ve naklî ilimlerin tahsîlini ikmâl ederek Melike Hâtun isminde bir hayır sâhibesinin yaptırdığı Kara Medrese'ye müderris oldu.¹²³ O devirde Anadolu'da Konya, Kayserî, Sivas, Amasya, Aksaray, Aydın gibi mühim merkezlerde bulunan medreseler bugünkü ma'nâda birer üniversite mahiyeti arz ediyordu.¹²⁴

Hacı Bayram Velî, Mevlânâ'nın Şems'i görünce medreseyi bırakması gibi Hamîdüddin Aksarâyî'yi görünce müderrisliği terkederek ona mürid oldu.¹²⁵ Ancak Hacı Bayram'ın şeyhine nerede ve kaç târihinde mülâkî olup intisâb ettiğine dâir kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklardan bir kısmı onun intisâbının Ankara'da müderrislik yapmakta olduğu bir zamanda Kayserî'de bulunan şeyhi Hamîdüddin tarafından da'vet edilmek suretiyle gerçekleştiğini¹²⁶ şeyhine kemâlâtını görüp teslim olduğunu ifâde etmektedir.¹²⁷ Hamîdüddin Aksarâyî, Kayserîli olmakla beraber bir müddet seyâhetten sonra Bursa'ya yerleştiğine ve bir daha Kayserî'ye döndüğü bilinmediğine göre bunlardan ikinci rivâyetin daha ma'kûl olabileceği kanâatı hâsıl olmaktadır.

Nitekim Hacı Bayram'ın Bursa'da bulunan Emir Sultân ile çok sıkı dostluk münâsebetinin bulunması hattâ Emir Sultân'ın, cenâze namazı için kendisine vasiyyet etmiş olması da bunu te'yid eder.¹²⁸ Aslında bu dostluk, Emir Sultân'ın, Hacı Bayram'ın şeyhi Hamîdüddin'e olan bağlılığının bir devâmı idi.

Hacı Bayram, şeyhine intisâb ettikten sonra beraberce Şam'a gitmişler, hacc vazîfelerini ifâdan sonra da Aksarây'a gelip yerleşmişlerdi. Hacı Bayram şeyhinin vefâtı (815/1412)'na kadar orada kaldı. Bil-âhare de memleketi olan Ankara'ya gelip tarîkatını yaymağa başladı.¹²⁹

Hacı Bayram Velî, Ankara'da ömrünün nihâyetine kadar bir yandan her zümreden müridlerini terbiye ile meşgûl olurken, bir taraftan da müridlerine örnek olmak için mikdâr-ı kâfî dünyâ işleriyle iştigâl ediyordu. Zâviyesindeki dervişleri ve kendi âile fertleri için burçak ekiyor, hasad zamânı gelince dervîşânı ile ortak ve harmanı müştereken sür'atle topluyordu.

O'nun gerek mübârek aylarda elinde asâsı çarşı-pazar esnâfından zekât toplayıp fakîrlere dağıtacak tarzda mütevazıyâne davranışları;¹³⁰ gerekse müderris sıfatıyla ilmî nüfûzu, kısa zamanda etrafına yüzbinlerce bâliğ olan bir mürid kitlesinin toplânmasını sağlamıştı.

Hacı Bayram'ın etrafında toplânan bu kalabalık kitle ba'zı hasûd kimseleri rahatsız etmiş ve Hacı Bayram'ı devrin sultânı II. Murad'a şikâyet kadar sevk etmişti. Bunun üzerine II. Murad, onu Edirne'ye da'vet etti. O da yanına Akşemseddîn gibi seçkin müridlerini alarak Edirne'ye gitti.¹³¹ Edirne'de vüzerâ ve ulemâdan ba'zı kimselerin de iştirâki ile pâdişâhın riyâsetinde yapılan toplântılara katıldı. Bu toplântılarda kendisine muâhaze mâhiyetinde suâl sorulmağa bile hâcet kalmadan yapılan isnâdlardan berî olduğu anlaşıldı.¹³²

Hacı Bayram Velî, Edirne'de pâdişâhın taltîf ve ikrâmına nâil olmuş; bu cümleden olarak mensûplarının vergiden muaf tutulması berâetini almıştı.¹³³

Hacı Bayram Velî, Edirne'de bulunduğu sırada da boş durmamış irşâd faâliyetini devâm ettirmişti. Edirne Eski Câmii'nde kürsüye çıkıp vaaz ve nasîhatlarda bulunmuştu.¹³⁴

Hacı Bayram Edirne'den dönerken Gelibolu'ya uğramış ve orada Yazıcızâde Mehmed (853/1451) ve kardeşi Ahmed Bican (859/1454) ile görüşmüştü. Onların Hacı Bayram'a intisâbları da bu devrede olmalıdır.¹³⁵

Şeyh Hacı Bayram, Ankara'ya döndükten sonra da yine bir taraftan irşâd ve tebliğ vazîfesini devâm ettirirken bir taraftan da müridanına zîrâat ve diğer ba'zı san'atlarla meşgûl olmalarını emrediyordu.¹³⁶ O'nun meclislerinde hiçbir vakit ma'nâsız ve boş söz konuşulmaz, behemehal bir ders, bir nasihat ve mev'ıza ile gelenler tenvîr edilirdi. Bu kıymetli sohbetlerden birinde Hacı Bayram, mensûplarından Bedreddin Efendi'ye Fahreddîn el-İrâkî'nin **Lemeât** adlı eserini türkçeye terceme etmesini emretmişti.¹³⁷ Bu davranışı onun türk diline hizmet anlayışını göstermesi bakımından bilhassa önemlidir.

Hacı Bayram, tasavvuf yolunu medresede tedris'e tercîh etmiş bir sûfî olarak "gönül hakkı" (nefis terbiyesi)ni ilimden daha üstün tutmuş ve halîfelerine de bunu tavsiye etmiştir. M. Alî Aynî Bey'in, risâlesinde tesbît ettiği şu hâdise bunu te'yîd etmektedir:

Rivâyete göre Yazıcızâde Mehmed Efendi, **Muhammediye**'yi yazıp pîrine takdîm ettiği zaman Hacı Bayram Velî:

“– Mehmed, bunu yazacağına bir sîne hakketseydin daha iyi değil miydi?” demişti.¹³⁸

Aslında sîne hakketmek ya'nî nefis terbiyesiyle meşgûl olmak pek büyük ve önemli bir iştir. Hacı Bayram kendisine intisâb edenleri kabiliyetlerine göre ba'zılarını ilme, ba'zılarını bir san'atâ, ba'zılarını da zirâate sevk etmekle beraber gönül hakkına da ağırlık veriyor, zamânının tamamına yakın kısmını irşâd hizmetlerine hasrediyordu. Böylece mürşidâne ve bereketli bir ömür süren Hacı Bayram Velî:

terkibinin delâleti olan (833/1429) târihinde vefât etti. Kabri Ankara'da ziyâretgâh-ı enâmdır.¹³⁹

Sa'deddin Nüzhet Ergun'un tesbitine göre Anadolu türkleri arasında ilk dînî eser bestekârı olarak bilinen Hacı Bayram Velî'dir. Kendisi yazdığı ba'zı şiirlerini bestelemiştir. Bilhassa Yûnus Emre'nin şiirlerine besteler yaptığı ve bunları müridlerine öğrettiği rivâyet edilir.¹⁴⁰

Hacı Bayram'ın âileden gelen bir mûsikî zevkine ve anlayışına sahip olduğu da söylenebilir. Zîrâ anasının çamaşır yıkarken bir savt¹⁴¹ okuduğu muhtelif mecmûalardaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu âile ve bu tarikat mensupları arasında birçok mûsikîşinâs yetiştiğini görmekteyiz ki, Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (874/1469) bunlardan biridir.¹⁴²

Hacı Bayram Velî'nin, müderrislik makâmına yükselecek kadar aklî ve naklî ilimlere vâkıf olmasına rağmen eser vermediğini aksine –daha önce de belirttiğimiz gibi- gönül hakkına i'tibar ettiğini görüyoruz. Aslında Hacı Bayram'ın tarikatının kısa zamanda intişâr etmesinde onun oldukça ma'rûf bir âlim olarak medreseden tekkeye geçmiş bulunmasının ve Ankara'nın ahîlerin merkezi durumunda bir şehir olmasının yanısıra halkı teshîr eden Yûnus tarzında bir şâir oluşunun da büyük rolü olduğu muhakkaktır.¹⁴³

Hacı Bayram'ın, şeyhi Hamîdüddin tarafından tertîb edilen “Vird-i Şerîf”e ba'zı ilâveler yaptığı ve bu virdin günümüze kadar geldiği bilinmektedir. Hacı Bayram Velî'nin günümüze kadar gelen eseri bilinmemekte ise de ba'zı şiirleri tesbît edilmiştir.¹⁴⁴ Hacı Bayram'ın asıl şöhreti adına izâfe edilen bayramiyye tarîkatı ve yetiştirdiği güzîde halîfeleri¹⁴⁵ sâyesindedir.

Bayramiye tarîkatının Şemsiyye,¹⁴⁶ Melâmiyye,¹⁴⁷ Celvetiyye,¹⁴⁸ İseviyye,¹⁴⁹ Hamzaviyye¹⁵⁰ Tennûriyye¹⁵¹ ve Himmetiyye¹⁵² gibi şu'beleriyle tasavvuf târihimizde mühim yeri vardır.

7 – Akbıyık Meczûb (860/1455 – 1456)

Silsilenin en karışık hayâtı hakkında çok az bilgiye sâhip olduğumuz bir halkasına gelmiş bulunuyoruz.

Şems-i Hudâ mahlâsıyla eski mecmûalarda şiirlerine tesâdüf edilen¹⁵³ Akbıyık Meczûb'un adı ile ilgili rivâyetler de tahminlerden öte gidememektedir. Şemseddîn,¹⁵⁴ Muhyiddîn,¹⁵⁵ Abdullah¹⁵⁶ adını taşıdığı bildirilen Akbıyık, meczûb tabîatlı, keşf, kerâmet ve havârik-ı âdât sahibi bir zât olarak tasvîr edilmektedir.¹⁵⁷

Akşemseddîn ile beraber Hacı Bayram Velî'den feyz alan Akbıyık'a âid, kaynaklarda şöyle bir menkabe nakledilir: "Akbıyık, Hacı Bayram'ın nezdinde seyr u sülûk ile meşgûl iken gönlünde helâl kazançla zengin olma arzûsu peydâ olur. Şeyhi kendisine "dünyânın ve metânın fânî olduğunu" belirterek bu düşüncesinden onu vaz geçirmek isterse de o, "**Dünyâ ahiretin tarlasıdır**"¹⁵⁸ hadîsini hatırlatınca şeyhin gâdâbını mûcib olur. Akbıyık bu hâdisi üzerine şeyhinin huzûrundan ayrılıp zâviye kapısından çıkarken tâcî düşerek başı açılır. Bunu şeyhinin tasarrufuna hamleden Akbıyık, bir daha başına bir şey giymez ve saçını traş etmeyerek uzatır."¹⁵⁹

Fâtih Sultân Mehmed, İstanbul'un fethine azîmet ettiği zaman Akşemseddîn'le beraber Akbıyık'ı da ma'nevîyatından istifâza için da'vet etmiş, onlar da bu da'vete icâbet etmişlerdi. Hattâ fethi müteâkip İstanbul'da bu iki azîzin adına muzâf birer câmi inşâ edilerek teberrüken bu câmilerin bulunduğu mahallere de isimleri verilmiştir.¹⁶⁰

Varna Seferi (848/1444)'ne de iştirâk etmiş bulunan¹⁶¹ Akbıyık, malının hesâbını bilemiyecek bir servete nâil olmuş ve bu servetini "fî sebîlillâh" sarfetmiştir. Bu cümleden olarak Bursa'da geniş bir binâ inşâ ederek gelip geçen misâfir ve fakîrleri burada yedirir, muhtâc olanlara yardımda bulunurdu.¹⁶²

Akbıyık, meczûb tavrına rağmen Çandarlı Halil Paşa (857/1453) gibi devlet ricâlinden kimselerle, Molla Yegân (856/1452 ?) gibi ilim erbâbından şahıslarla sohbetlerde bulunmuş ve onları ikâz ve irşâddan geri durmamıştır.¹⁶³

Yâdigâr-ı Şemsi adlı eserin müellifi, Bursa Mısırî Dergâhı meşâyihından M. Şemseddîn Efendi, Akbıyık'a 841 Cemâdiye'l-ülâ/1437 Kasım târihli temlîknâme mûcibince Sultân II. Murad tarafında Yenişehir köylerinden Austos Köyü'nün verildiğini ve Fâtih Sultân Mehmed'in bu temlîknâmeyi 856 Cemâdiye'l-ülâ/1452 Mayıs târihinde tasdîk ettiğini kaydetmektedir.¹⁶⁴ 860/1455 – 1456 yılında vefât eden Akbıyık Bursa'da yaptırdığı tekkenin yanındaki türbede medfûndur.¹⁶⁵

Yine **Yâdigâr-ı Şemsi**'den öğrendiğimize göre Akbıyık'ın Bursa'da yaptırdığı zâviye yıkılmış, imâret mahvedilmiş, sâdece türbesinin kapı tarafında akşam ve yatsı namazları kılınmaktadır.¹⁶⁶

Akbıyık'ın kendisi gibi başı açık dolaşan ve saçlarını uzatan bir oğlu bulunduğu ve bu zâtın devrin ulemâsından Alâeddin Alî Arabî (901/1495 – 1496)'den ders okuduğu rivâyet edilir.¹⁶⁷

Akbıyık'ın Celvetî Silsilesi'ndeki yeri ve Hızır Dede'nin kendisinden "ahz-ı tarîk" etmesi tamâmen aydınlanmış değildir. Ancak Sarı Abdullah Efendi (bk. Hüdâyî'nin Muhib ve Mürîdleri bahsi) **Semerâtu'l-fuâd**, adlı eserinde silsilenin Akbıyık vâsıtasıyla devâm ettiğini söyleyerek bu müşkile biraz ışık tutmuştur.¹⁶⁸

Nev'izâde Atâyî (bk. Hüdâyî'nin Muhib ve Mürîdleri bahsi), eserinde "Akbıyık Meczûb, Hacı Bayram halîfesidir."¹⁶⁹ ve "Üftâde'nin mürşidi Hızır Dede, Hacı Bayram hulefâsından Bursa'da âsûde olan Akbıyık nâm meczûb-ı sâlikin oğlundan müstefiz olmuştur."¹⁷⁰ diyerek buna işâret etmekte ve Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Akbıyık gibi mürîdânına saçlarını uzattırdığını ve bu âdeti ihyâ ettiğini¹⁷¹ söyleyerek bu görüşü te'yid edici bilgiler vermektedir. Aslında zâten Hızır Dede'nin doğrudan Hacı Bayram Velî'den feyz almış olması târihen mümkün değildir. Çünkü Hacı Bayram'ın vefâtı 833/1429, Hızır Dede'nin vefâtı ise 918/1512'dir.

8 – Muk'ad Hızır Dede (918/1512)

Hızır Dede, Bursalı İsmail Hakkı'nın ifâdesine göre Mihaliç kasabasında koyun çobanlığı yaparken soğuktan ayakları donarak muk'ad (=kötürüm) olmuş ve bil-âhare de bu mesleği bırakarak Bursa'ya gelmiş, Ulu Câmiin yanında Eski Minâre dibinde "ihtiyâr-ı ikâmet" etmişti.¹⁷²

Hızır Dede'nin kendisi ve âilesi hakkında fazla bir bilgiye sâhip değiliz. Ancak kuvvetli bir medrese tahsili görmemekle beraber, rü'yâ ta'bîri ve ba'zı hastalıkların tedâvîsi gibi o devirde pek bilinmeyen ba'zı bilgilere sâhip olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷³

Münzevî bir hayât yaşayarak halk içine pek karışmamış olmasından devrinde pek tanınmadığı ifâde edilebilir. Zirâ devrinde şöhrete kavuşmuş olaydı o günün târihîni yazanların dikkatini çekecek ve kendisinden bahsedeceklerdi. Gerek târih kitaplarında gerekse terceme-i hâl bilgisi veren eserlerde hayâtına dâir bir ma'lûmât alamadığımız Hızır Dede'yi ancak mürîdinin mürîdi olan Hüdâyî vâsıtasıyla kısmen tanıyabiliyoruz.

Hızır Dede'nin vefâtı hakkında da kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ba'zı kaynaklar onun (900/1494) târihinde vefât ettiğini kaydetmektedir.¹⁷⁴ Fakat onun bu târihlerde vefât etmiş olmasını kabûl etmek mümkün değildir. Çünkü bu durumda şeyhine sekiz yıl hizmet eden Üftâde'nin o sırada ancak beş yaşında bir çocuk olması gerekiyor. Bu târih, ba'zı kaynaklarda da (910/1504) olarak gösteriliyorsa¹⁷⁵ da Üftâde'nin şeyhine ancak onbeş yaşlarında mürîd olabileceği düşünülürse ve sekiz yıl şeyhine hizmet ettiği hesaba katılırsa Hızır Dede'nin (918/1512) yıllarında vefât etmiş olduğu anlaşılmış olur.

Hüseyin Vassâf Bey, Hızır Dede'nin mezârının Pınarbaşı kabristânının üstünde Üçkuzular mevkiinde olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁶

Akbıyık bahsinde kısmen işâret ettiğimiz gibi Hızır Dede'nin kime intisâb edip hilâfet aldığına dâir kesin bir bilgiye sâhip değiliz. O'nun "ahz-ı feyz" ettiği rivâyet edilen şahısları şöyle bir şem'a ile göstermek mümkündür.

Bursalı İsmail Hakkı, Hızır Dede'nin Hacı Bayram halifelerinden olduğunu yazıyorsa¹⁷⁷ da (şem'ada 2' ile gösterilen yer) **eş-Şakâiku'n-numaniyye**'de Hacı Bayram halifeleri arasında Hızır Dede'nin adı zikredilmemiştir. Sarı Abdullah Efendi, Hızır Dede'nin Akbıyık'tan ahz-ı tarîk ettiğini (şem'ada 3),¹⁷⁸ Atâyî, Akbıyık'ın oğlundan (şem'ada 4),¹⁷⁹ ve Hacı Bayram'ın halîfesinin halîfesinden,¹⁸⁰ M. Sâmi Bey, Rüstem Halîfe'den (şem'ada 5)¹⁸¹ –ki bu zât Hacı Bayram halîfesi değildir- Hulvî Mahmûd Efendi ise Akşemseddîn'in oğlu Hamdullah Çelebi'nin halîfesi Muhyî Efendi'den (şem'ada 1),¹⁸² inâbe aldığını kaydetmektedir. Bu bilgileri değerlendirerek Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi, Hızır Dede'nin Akbıyık'tan inâbe almış olmasının târihen daha uygun görüldüğünü ifâde ediyor.¹⁸³ Cemâleddin Server Revnakoğlu'nun da iştirâk ettiği bu görüş doğruya en yakın olanı olsa gerektir.¹⁸⁴

9 – Mehmed Muhyiddîn Üftâde (988/1580)

Adı Mehmed, lâkabı, Muhyiddîn, mahlâsı Üftâde'dir.¹⁸⁵ Babası çocuk yaşlarında iken Bursa'ya gelip Araplar Mahallesi'ne yerleşmişti.¹⁸⁶ Üftâde buradaki evlerinde 895/1490 yılında dünyâya geldi.¹⁸⁷ Rivâyete göre, Üftâde dünyâya geldiği zaman annesi rü'yasında oğlunu süt deryâsına dalıp çıkarken görmüş" ve rü'yâyı telâşla babasına anlatınca: "– İnşâallah oğlumuzun erbâb-ı ilim ve kemâlden olacağına işarettir" cevâbını almıştı.

Üftâde'nin "seyyid" olduğuna dâir bir rivâyet varsa¹⁸⁸ da bu siyâdet, Hüdâyî'de olduğu gibi¹⁸⁹ herhâlde sulbî değil, ma'nevî olsa gerektir.

Üftâde çocukluğunda bir müddet babasının teşviki ile kazzâzlık (=ipekçilik) mesleği ile meşgûl olmuş fakat bu meslek onu tatmîn etmemişti. Bu arada babası ve ustası vefât edince¹⁹⁰ bu mesleği bırakarak şeyhine teslim oldu.¹⁹¹

Çocukluk devresinde Bursa'nın Selçuk Mahallesi'nde mazınne¹⁹²den Muslihuddîn adında birinin hayır duâsını alan ba'zı meczûpların nazarına mazhar olan¹⁹³ Üftâde'nin güzel sesiyle zaman zaman müezzinlik yaptığı rivâyet edilir.¹⁹⁴ Üftâde'nin bundan başka muhtelif câmilerde kürsî vâizliği, Emir Sultân Câmii'nde hatiplik yapmış olması onun iyi bir medrese tahsili görmüş olduğunu gösterir.¹⁹⁵ Gerçi Hızır Dede'ye intisâbından sonra şeyhi onu ilm-i zâhir tahsiline teşvik ederek bu ilimlerde ilerlemesini arzû etmişti.¹⁹⁶

Üftâde'nin Hızır Dede'ye intisâbı çok genç yaşlarına hattâ annesi ve kızkardeşinin hayâtta olduğu sıralara rastlamaktadır. Nitekim **Vâkıât**'ın beyânına göre: "Babası ile kardeşi vefât edince kızkardeşi evlenmiş, annesi de onunla beraber gitmiş olduğundan Üftâde yalnız kalarak sık sık şeyhi ile görüşmek imkânına sahip olmuştu.¹⁹⁷

Hızır Dede, şeyhi Hızır Dede sâyesinde tasavvuf yolunun sırlarına, seyr u sülûkün temel esâslarına vâkıf olmanın yanısıra rü'yâ ta'biri ilmine de âşinâ olmuştu.¹⁹⁸

Üftâde genç yaşına rağmen büyük bir teslîmiyetle bağlandığı şeyhi Hızır Dede'nin nezdinde kemâle ermiş, şeyhinin vefâtından sonra da Muhyiddîn b. el-Arabî'nin rûhâniyetinden üveysî tarîk ile istifâza etmişti. Nitekim Hüseyin Vassâf Bey, "... Üftâde hazretleri, merhûm Şeyh-i Ekber-i Athar (k.s.) hazretlerinin meşrebinde idiler. Fahru'l-müteahhîrî'n'dirler, emselül-müteeddibîn'dirler. Mürşidleri Hızır Dede'din vefâtından sonra Şeyh-i Ekber hazretlerinin rûhâniyetlerinden istifâza buyurmuşlardır", diyor.¹⁹⁹

Vaaz ve hutbelerinde **Mesnevî**'den nakiller yapacak kadar²⁰⁰ farsçaya da âşinâ olan Hz. Üftâde'nin halk arasında meşhûr pek çok menkabe ve kerâmetleri vardır.²⁰¹

Ba'zı kaynaklarda Üftâde'nin halvetîyye ricâline²⁰² ve bâ-husus Sünbül Sinan Efendi'ye intisâb ettiği²⁰³ de kaydedilmekte ise de bunun nerede, ne zaman olduğuna dâir bir bilgiye sahip değiliz.

Üftâde ile ilgili bir araştırma yapmış bulunan Alman kadın müsteşrik Beldiceanu, Üftâde'nin kuvvetli bir şiî cereyanının te'siri altındaki bir muhîtte yaşadığını ve şiîliğin Üftâde'nin ma'nevî cephesinde "kesin bir te'sîr" bıraktığını söyleyerek ya mes'eleyi çarpıtmak istemiş veya tarîkat alevîliği ile mezhep alevîliğini birbirine karıştırmış olmalıdır. Oysa ki Üftâde Vezîr Mustafa Paşa'ya gönderdiği mektubunda şiî ve rafizîlerin te'dibini tavsiye etmişti.²⁰⁴

Bursa'da muhtelif makâmları bulunan Hz. Üftâde, bunlardan Atik Ali Paşa Câmii'nde halvet, Kaygan Câmii'nde i'tikâf etmiş, Umurbey Mahallesi Câmii'nde de cum'a kılmıştır. Doğanbey Mahallesi'nde bir evde de ayda bir ikâmet etmiştir.²⁰⁵

Hızır Dede doksanüç yaşında iken 12 Cemâziye'l-evvel 988/26 Temmuz 1580'de Bursa'da vefât ederek câmiinin yanındaki türbeye defnedilmiştir.²⁰⁶ Vefâtına:

*Düştü iskât-ı yâ ile tarîh
Geçdi Üftâde Bursa'nın kutbu*

Düştü dile kalemden târîh-i irtihâl-i Üftâde

(Müstakimzâde)²⁰⁷

beyitleriyle târîh düşülmüştür.

Celvetiyye Tarîkatı, kendi zamanında “kamer durumunda bulunduğu”²⁰⁸ rivâyet edilen Üftâde, devrin devlet ricâlinin de dikkatini çekmiş, hatta Sultân III. Murâd kendisini ziyâret ederek sohbetinde bulunmuştur.²⁰⁹

Bursa'nın kadısı Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin ma'nevî sıkıntılarını teskîn ve kendisini yaratılış gayesine vüsûl için Hz. Üftâde'ye koşması ve ona tam bir teslîmiyetle bağlanması Üftâde'nin büyüklüğüne en büyük delildir.

Üftâde'nin **Hutbe Mecmûası** ve **Dîvân** olmak üzere iki eseri olduğu kaydedilir.²¹⁰ Hüseyin Vassâf, onun oniki terklı tâc giydiğini belirtirken²¹¹ **Lemezât**²¹² ve **Tâc Risâlesi**²¹³ onsekiz terklı tâc giydiğini; Bursalı İsmail Hakkı ise önceleri yeşil, bilâhare beyaz tâc giydiğini kaydetmektedir.²¹⁴

j

İKİNCİ BÖLÜM

CELVETİYYE TARİKATI ÂDÂBI

A – CELVETİYYE'NİN TEMEL PRENSİPLERİ

Tarîkatlar iki yönlü faâliyet gösteren müesseselerdir. Bu yüzden önce içe dönük mücâdele (nefs ile cihâd=cihâd-ı ekber)’yi gerçekleştirerek sâlikî kemâl mertebesine ulaştırdıktan sonra, halk arasına ve cem’iyete karışarak tebliğ ve irşâd vazîfesini gerçekleştirmeyi hedef tutarlar. Bu gâyenin gerçekleşmesinde her tarîkatın kendine göre bir takım prensipleri vardır. Daha önce “Rûhânî” ve “Nefsânî” tarîkatlar olarak temâs ettiğimiz yolların mecmûu tarzında bir irşâd faâliyeti gösteren “Celvetiyye”nin temel prensipleri, tezkiye, tasfiye ve tecliyedir.¹

I – TEZKİYE

Tezkiye lugatte nemâlandırmak, artırmak, temizlemek ma’nâlarına olup² ıstılahta ise terk-i dünyâ ile nefsi mâsivâ tehlikesinden pâk etmek demektir.³ Nitekim Hüdâyî:

*Yok eyleyip hep vârim
Buldun mu sen de yârim
Keşfeyleyip esrârını
Bûlbûl haber vergil bize⁴*

II – TASFİYE

Tasfiye lügatte saf ve duru yapmak, süzmek, temizlemek ma’nâsıdır.⁵ ıstılahta ise kalbin her türlü mülevvesâtan temiz ve duru hâle gelmesidir. Tasfiyeye tâbi tutulmuş bir kalbe her zaman “irâdetullah” mün’akis olur.⁶ Aslında zikirden, salât u selâmdan, Kur’ân tilâvetinden ğaye hep “tasfiye-i kalb”dir. Tasfiye-ı kalbden murâd da cemâl tecellîlerine nâil olmaktır. Cemâl tecellîlerinin hedefi ise sâbit hakîkatın zuhûrudur. Böylece bütün mâsivâ müzmahîl olup gerçek tevhîd zuhûr eder.⁷

III – TECLİYE

Tecliyeye lügatte bir şeyi keşf ve ıyân etmek ma’nâsıdır.⁸ ıstılahta ise Cenâb-ı Hakk’ın kendi zâtı için kendinde zuhûrudur.⁹ Nitekim Hüdâyî:

*Zuhûru perde olmuştur zuhûra
Gözü olan delîl ister mi nûra
Güneş zâhir değil midir karındaş
Ne var görmezse ânı çeşm-i huffâş
Hudâ zâhirdir mahlûk mestûr
Hılâf anlayıp olma Hak’tan dûr
Acep sun’u acep sırr-ı ilâhî
Ki olmuştur avâlim cilvegâhı¹⁰*

diyerek bunu ifâde etmiştir.

B – CELVETİYYE’DE SÛLÛKÛN ESASLARI

Tezkiye, tasfiye ve tecliyeye temel prensiplerine sâhip bulunan Celvetiyye Tarîkatı’nın sülûkûnün esasları da:

I- Zikirle İştigâl

II- Sûrî ve Ma’nevî Mücâhede’dir.¹¹

I – ZİKİRLE İŞTİĞAL

Lügat i'tibariyle bir şeyin hâtırda tutulup unutulmaması¹² demek olan zikir, tasavvufta bütün tarikatların “üssü'l-esas”ıdır. Zîrâ sâlikler nezdinde zikir, kesret-i mahabbet ve havf galebesiyle gaflet meydanından müşâhede fezâsına çıkmak demektir.¹³ Zikir amellerin en fazîletlisidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, “**Kalpler ancak Allah'ın zikri ile mutmeîn olur**”¹⁴ buyurmaktadır. Cenab-ı Peygamber (s.a.)'e “amellerin en fazîletlisi” sorulduğunda: “**Allah Teâlâ'yı zikretmektir**”¹⁵ diye karşılık vermesi bunu göstermektedir. Yine Peygamberimiz (s.a.), “**Allah Allah diyen biri bulundukça kıyâmet kopmaz**” buyurmaktadır.¹⁶

Bu yüzden Hüdâyî de gerek ilâhîlerinde gerekse diğer eserlerinde zikrin önem ve fâidesine sık sık temâs etmiş, zikrin kalbin şifâsı, rûhun gıdâsı olduğunu ifâde etmiştir:

*Dilden kederler dûr olur
Mahzûn olan mesrûr olur
Zulmet Hüdâyî nûr olur
Envâr-ı zikrullah ile*

.....
*İsterse ger kalbin safâ
Zikreyle Hakk'ı dâima
Bîmâr olan bulur şifâ
Tîmâr-ı zikrullah ile*

.....
*Kesrette vahdet bul beğim
Bâkî saâdet bul beğim
Sırr-ı hakîkat bul beğim
Tekrâr-ı zikrullah ile*

.....
*Bel bağlayanlar hizmete
Tâlib olanlar vuslata
Ermiş Hüdâyî vahdete
Esrâr-ı zikrullah ile¹⁷*

Hüdâyî, **Hulâsatü'l-ahbâr** adlı eserinde “zikir nefse te'sîr bakımından ve Cenâb-ı Hakk'a kurbiyet ve ünsiyet peydâ etme cihetinden en te'sîrli bir vâsıtaadır.”¹⁸ “Bir mürşid-i kâmil –ki silsilesi Hz. Peygamber'e uzanır–'in telkin edeceği tevhid zikri, Hakk'a giden yolların en yakînidir”¹⁹ dedikten sonra şu hadîsi nakletmektedir:

Hz. Ali bir gün:

“– Yâ Rasûlallah! Bana Hakk'a giden yolların en yakîni ve kullarına en kolay ve Hakk nezdinde en efdal olanını haber verir misin?” diye sordu.

Hz. Peygamber (s.a.):

“– Benim ve benden önceki peygamberlerin tebliğ ettiği en efdal kelime “Lâ ilâhe illallah”dır. Eğer terâzinin bir kefesine yedi semâ ve yedi arz, diğer kefesine de “Lâ ilâhe illallah” konsa bu sonuncusu ağır basardı”, buyurdu.

Hz. Ali yine sordu:

– Yâ Rasûlallah! Allah'ı nasıl zikredeyim?

Hz. Peygamber:

”– Gözlerini yum ve beni dinle, sonra ben seni dinlerken, sen aynen tekrâr et.” buyurdu.

Hz. Peygamber gözleri kapalı ve sesini yükselterek üç def'a “Lâ ilâhe illallah” dedi. Hz. Ali o esnâda dinledi. Sonra da Hz. Ali gözleri kapalı ve sesini yükselterek aynı şekilde tekrâr etti ve bu sefer Hz. Peygamber dinledi.²⁰

Sûfiyye'ye göre zikir “mürîdin kılıcıdır ve onunla nefis ve şeytan gibi en büyük düşmanlara karşı mücâdele edilerek onların âfetlerini def' edilir. Zikirten murâd sâdece lisân ile zikir değil, bütün vücûdun zikre iştirâki ve kalbin her an uyanık bulunmasıdır.²¹

Zikrin hakîkati zâkirin mezkûr (Allah)'da fânî ve müstağrak olmasıdır.²² Bu yüzden gerçek zâkir de Hak Teâlâ'nın kendisini müşahede ettiğini bilen ve kalb gözüyle bunu görüp Hakk'tan hayâ ederek bu hal nefisine te'sir eden kimsedir.²³ Nasıl insan adını çokça duyduğu ve andığı varlığa karşı gönlünde bir mahabbet duymaya başlarsa zikir sayesinde teessüs eden mahabbet-i ilâhîye ile de ma'rifetullah husûle gelir. Kâinatın ve insanın yaratılış gayesi de ma'rifetullah olduğuna göre bu sûretle maksûd hâsıl olmuş olur.²⁴

Sâlik zikir sâyesinde istihsâl ettiği mahabbetle ibâdetinden haz duyarak bütün ilâhî emirleri tekellüfsüz yerine getirip

“Yedi gök ve yer, bir de bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Hiçbir varlık yoktur ki, O'nu hamd ile tesbih etmesin. Fakat siz onların tesbîhini anlamazsınız.”²⁵ âyet-i kerimesi ma'nâsınca bütün mahlûkatın tesbîhini iştir hâle gelir.²⁶

Zikir, Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyet-i kerimede emredilmiş olmasının yanısıra Hz. Peygamber de devâmlı zikir halinde bulunuyorlardı. O'nun oturması, kalkması, konuşması, uyuması hep zikirdi.²⁷

Tarîkatlar da bu noktadan hareketle zikri “üssü'l-esas” kabûl etmişlerdir. Ancak zikrin muhtelif şekilleri vardır. Tevhid, ism-i celâl ve esmâ gibi zikir çeşitleri her tarîkatın kendi âdâbına göre ayrı önem taşımakta ve değişik şekillerde icrâ olunmaktadır:

1 – Tevhid Zikri

Tevhit lügatta bir şeyi birlemek ve bir kılmak²⁸ ma'nâsındır. İstilahta ise (zât-ı İlâhî'yi zihinlerde tahayyül, idrâklerde tasavvur edilen her türlü şekilden tecrid etmek)²⁹ demektir. Hüdâyî' nin:

“Nefs yılanına karşı en büyük panzehir ve makâm-ı ünse giden yolların en sâlimi”³⁰ kabûl ettiği tevhîd, tarîkatının da en önemli zikir şekli olmuştur. Hattâ o kadar ki, Celvetiyye'de zikir denilince “tevhîd zikri” hâtıra gelir. Çünkü Hz. Hüdâyî “Bizim sülûkümüz tevhîd ileldir.” diye bunu sarâhaten beyân etmiştir.³¹

Hüdâyî yine “yolların gayette ahseni tarîk-ı tevhîddir ki, cemî enbiyâ kadîmden ona sülûk etmiştir. Gerçi tarîk-ı esmâ da meşâyihın ictihâdıyladır. Nihâyet-i tarîk tevhîdden sonradır.”³² diyerek Celvetiyye tarîkında tevhîd zikrinin önemini anlatmaktadır. Çünkü tevhîd zikri kalbin itmi'nânı için gereklidir. Esmâ zikri ise ancak kalbin itmi'nânından sonradır.³³

Hüdâyî, tevhîd zikrinin kalbe olan te'sirini de şöyle açıklamaktadır: “Tevhid zikrinin meydana getirdiği ateş, kalbin üzerindeki yağ eritir ve yağ eriyince ondan bir koku peyda olur. Zikrin nârı ya'ni ateşi de o mahalde nûr olur. Tevhîdin nârı ve nûru kalpteki galiz kana te'sir edince o kan buhâr-ı lâtifî tasarrufu altına alır. Buhâr-ı lâtif ise a'zâlara giden kana binmiş ya'ni o buharı hükmü altına almıştır. O buhar rûh-ı hayvânîdir ve de rûh-ı insânînin merkebi olan nefs-i insâniyedir. Tevhidin nârı ve nûru nefs-i insânî olan buhâra tasarruf eyleyip te'sir eder ve böylece zulûmât-ı nefs nûra döner. Nefsin ahlâk-ı mezmûmesi de ahlâk-ı mahmûdeye inkılâb eder, kalp de zulûmâtтан halâs olur.”³⁴

Celvetiyye'de intisâbından i'tibâren sâlike tevhîd zikri telkîn edilir.³⁵ Çünkü esmâ zikrinin te'siri zâil olsa da tevhîd zikrinin te'siri zâil olmaz. Nitekim “Kerîm” esmâ-i hüsnâdandır; fakat mahlûkata da ıtlak olunur. “Vahdet” ise asla gayriye izafe edilemeyeceğine göre, tevhîdin esmâ'dan üstün olduğu anlaşılmaktadır.³⁶ Hüdâyî bunu bir şiirinde:

*Ser-âğâz eyle uşşâka nevâdan
Geçegör bu hevâ ile sivâdan*

*Sakın elden komâ mikrâs-ı “Lâ” yı
Gönülden kesmeye hubb-ı sivâyı*

*Tılsım-ı kenz-i “illâ” “Lâ”dır ey yâr
Nitekim Hâlik'a ekvân-ı âsâr³⁷*

diyerek açıklamaktadır.

a – Tevhîd Zikrinde Sâlikin Mertebeleri

Celvetiyye' de sâlik tevhid zikrinde –kendi durumuna göre- üç mertebede ve her birine ayrı niyyet ve tefekkür ile mülâzemet eder.

aa – Mübtedî olan sâlik tevhidi “Lâ ma'bûde illallah” ma'nâsı ile düşünerek zikretmelidir. Bu mertebedeki ma'nâsı da şer'î ma'nâsıdır.

bb – Mütevassıt olan sâlik ise, tevhîdi “Lâ matlûbe illallah” veya “Lâ makûde illallah” ma'nâsı ile düşünerek icrâ etmelidir. Bu zikrin icrâsı ânında kalpte bir mahlûka mahabbet esiri hissedilir ve o mahlûk da Hakk ile kendi arasında enbiyâ ve evliyâ nev'inden bir vâsıta değilse o zaman “Lâ mahbûbe illallah” düşüncesiyle zikredilmelidir.

cc – Müntehî olan sâlik de tevhîdin “Lâ mevcûde illallah” ma'nâsını düşünerek zikreder, bu zikrine kâinâtın i'tibârî varlığı nazarından zâil olup tevhidin nûru zâhir olana kadar devâm eder.³⁸

*Budur asl-ı usûl olduğu tevhîd
Ki eder ağıyardan matlûbu tefrîd*

*Sarây-ı sırâ pes nefyoldu çârûb
İren isbâta tahsîl etti matlûb*

*Hüviyyetten dem urup Hakk'a erdi
Hayât iklîminîn zevkîni süirdü.³⁹*

İşte gerçek tevhid, sâlikin vücûdunun tecellî ile muzmahil olmasıdır.⁴⁰

b – Tevhid Zikrinin İcrâ Tarzı

Hüdâyî “kelime-i tevhîd” zikrinin önemini âyet ve hadîslerle te’yid ettikten sonra⁴¹ bunun nasıl icrâ edileceğini dâir de bilgiler vermekte ve tevhîd zikri için belli bir zaman tahsîsi yapmakla beraber, asıl matlûbun her zaman bununla iştiğâl olduğuna işâret etmektedir.⁴²

Bu zikrin edâsında nefy (Lâ ilâhe) sağ tarafta; isbât (illallah) sol tarafta olmalıdır. Zîrâ kalp, sol taraftadır.

Tevhid zikrinin cehrî mi yoksa hafî mi yapılması lâzım geldiği mes’elesine gelince, mübtedî için cehrî olması, kalbe düşen havâtırın def’i bakımından faydalıdır. Mertebe yükseldikçe tevhîd de “hafî” olarak icrâ edilmeli ve bu esnâda hevâ ve masivâ küllîyen tardedilerek Hakk’a kurbiyet ve ünsiyetin mahabbeti kalbe doldurulmalıdır.⁴³

İşte bu sûretle tevhid, kalbe dolunca kalb, uyku hâlinde bile zikre devâm eder, tevhidin nûru bütün a’zalara sirâyet edince de bütün mahlûkatın tesbîhini işitir. Bu hâl sâlikin bâtınında “tevhîd”in galebe etmesinden dolayıdır. Nitekim bir kimseye kan galebe etse eşyâyı kırmızı görür, safîrâ gâlip olsa o zaman da sarı görür.⁴⁴

Tevhid zikrinde kalbe asıl te’sîr ve nüfûz icrâ eden de “ism-i celâl”dir.⁴⁵

Ayrıca tevhîd zikrinin icrâsı esnâsında “kelime-i tevhîd”in harflerinin mahreclerine de riâyetkâr olup telâffûzuna ihtimam göstermelidir. Meselâ “Lâ ilâhe” diyecek yerde “Lâylâhe” dememelidir.⁴⁶

c – Tevhidin Mertebeleri

Tevhid, ehlinin durumlarına, kalplerinin tecellîlere sağladığı ünsiyet ve kurbiyete göre iki mertebedir:

aa – Tevhîd-i lisânî

bb – Tevhîd-i ıyânî (şuhûdî)

aa – Tevhîd-i Lisânî

İ’tikad-ı sahîha mukârin olan tevhîd olup iki mertebedir:

aaa – Taklîd sınırını aşp tahkîka ulaşamayan avâmın tevhîdidir.

bbb – Aklî ve naklî huccet ve delillere sarılarak taklid mertebesini aşan fakat keşf ve ıyânın nûruna vâsıl olamayanların tevhîdidir.

bb – Tevhîd-i İyânî (veya Şuhûdî)

Sâlikin şuhûd makâmından bir (Allah)’den başka bir şey görmemesi demek olup üç mertebedir:

aaa – **Tevhîd-i Ef’âl:** Fâil-i hakîkînin Cenâb-ı Hakk olduğunu anlayıp kendi fiilini yok görmektir. Kime ef’âl-i tevhîd tecellîsi zâhir olursa o tevekkül ve i’tisam sâhibi olur.

bbb – **Tevhîd-i Sıfat:** Sıfat tecellîsine nâil olup tevhîdin hazzını sıfatta tadan kimsenin tevhîdidir. Bu mertebe rızâ ve selâmet menzildir.

ccc – **Tevhîd-i Zât:** Sâlikin tevhîdi bizzât sâhibinden işitmesi ve fânî varlığının aradan çekilerek “Lâ ilâhe illâ Ene” der duruma gelmesidir.⁴⁷ Tevhîd-i zât, adem ve mahv ile cismânî varlığın fenâ bulmasıdır ki, bu göz değil, gönül işidir. Bu ma’nâda bir tevhîdi lisân kelimelerle ifâdeye muktedir olamaz. Bu tevhîd, hadîs ya’ni sonradan olanın iskâtı, kadîm olanın isbât ve ibkâsıdır⁴⁸ Hüdâyî bu mertebeleri nazmen şöyle ifâde etmektedir:

Nedir bu ellerle ayak

*Nedir bu dillerle dudak
Aç gözün ibretle bak
Âlem temâşa-gâh imiş

Cümle merâtibden geçüp
Tevhîd-i zâta vâsıl ol
Ko Zeyd u Amr'a bakmağı
Efâl-i küll Allah imiş⁴⁹*

Tevhîd mertebelerini tamamlayan kimse herşeyin Hakk'tan olduğu ve Hakk'ın tecellîsi bulunduğu şuûruna vardığı için artık şikâyet ortadan kalkar, belâ ve ezâyâ sabır ve rızâ onun yerini alır. Hattâ bu mertebeye ulaşan sâlik, belâ ve musîbetlerden mütelezziz olma durumuna gelir.⁵⁰ Nitekim Hüdâyî:

*Ne sandın sen alan Hakk'tır veren Hakk
İşiden, söyleyen Hakk'tır gören Hakk⁵¹*

diyerek bu merâtibi veciz bir şekilde ifâde etmiştir.

2 – Esmâ(-i Seb'a) Zikri

Celvetiyye Tarîkatı'nda “tevhîd zikri” esâs olmakla beraber “esmâ-i seb'a” zikrinin de büyük bir önemi vardır.⁵² Hüdâyî, “Celvetiyye katında cümle tevhîd ile olur, gerçi esmâ bizde de vardır.”⁵³ diyerek ifâde etmektedir. Esmâ-i seb'a, nefsânî tarikatlarda nefsin yedi mertebesine mukâbil olup şu ism-i şerîflerdir: “Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr.”

Nefsânî tarikatların kabûl ettiği ve ba'zı celvetîlerin de usûl ittihâz ettikleri şekilde nefsin yedi makâmını ve onlara tekâbul eden isimleri şöylece sıralayabiliriz:

a – Nefs-i Emmâre: Mûnker ve günâh olan şeyleri işlemeyi teşvîk ve emreden nefstir. Kur'ân'daki “**Çünkü nefis kötülüğü şiddetle emreder.**”⁵⁴ âyet-i kerîmesi nefsin bu makâmına işâret eder.

Nefs-i emmâre mertebesinde bulunan sâlik, iyilik işlemez, kötülüklerden de kaçmaz, ancak kötülüğün zuhûrundan pişmânlık duyar. Fakat bu nedâmet davranışlarını etkilemez. Bu sıfatla muttasıf olan nefis hevâsına fazlaca düşkündür.

Bu mertebedeki sâlikin zikri “Lâ ilâhe illallah”, seyri seyr ilallah, usûlü şeriate riâyettir. Tevhîd kalbe te'sîr edince nefis gidip isbât kalır ve tadrîcen diğer esmâ zikrine başlanmak üzere ikinci makâma geçilir.⁵⁵

b – Nefs-i Levvâme: Yaptığı kötülüklerin akabinde zaman zaman nedâmet duyan ve sâhibini mûnkere mülâzemetinden dolayı ayıplayan ve tevbeyle temâyül gösteren nefstir.⁵⁶ Adını Kur'ân'daki:

“Levvâme (pişmankâr) olan nefse kasem ederim.”⁵⁷ âyetinden almaktadır.

Bu makâmda sâlikin zikri lâfza-i celâl (Allah), seyri seyr lillâh, makâmı kalb, âlemi berzahtır. Bu makâmda mahabbetullah hâsıl olup nefis-i levvâme rûha tâbî' olur.⁵⁸

c – Nefs-i Mülheme: İlhâm ve keşfe mazhar olmaya başlayan neyin hayır, neyin şerr olduğunu idrâk edebilme melekeseine sâhip olan, şehvetin isteklerine karşı direnme gücü bulunan nefstir. Adını o da diğerleri gibi Kur'ân'dan ve:

“And olsun nefse isyânını ve itâatını ilhâm edene”⁵⁹ âyetinden almıştır.

Mülheme mertebesinde seyr, seyr alâllah, zikir ism-i Hû, âlem âlem-i melekût, makâm makâm-ı rûhtur.⁶⁰

d – Nefs-i Mutmeinne: Kötü ve çirkin sıfatlardan kurtulup güzel ahlâk ile hem-hal olmuştur. Bu nefis, Cenâb-ı Hakk’ın tevfiğ ve inâyetiyle sekînet ve yakîne mazhar olarak ıstıraplardan kurtulmuştur.⁶¹ Bu makâmda beşeriyet fenâ bulup “Nûr-ı Muhammedî” zuhûr ettiğinden nefis, hitâb-ı ilâhî’ye mazhar olmuştur:

“Ey itmi’nâna ermiş itâatkâr nefis!”⁶²

Bu makâmda seyr, seyr maallah, zikir ism-i Hakk’tır. Makâm ise ayne’-yakîn makâmıdır.⁶³

e – Nefs-i Râdiye: Kendisi ve başkaları hakkında tecellî eden kazâ hükümlerine –gerek hayır, gerekse şerr olsun- tereddüdsüz teslim olup rızâ gösteren nefsin makâmıdır. Bu makâm sâlikin esrâr-ı ilâhî’ye muttali’ olup şuhûd-ı kemâl ve vahdete erdiği makâmıdır. Bu makâmda seyr, seyr fillâh, zikir ism-i Hayy’dır. Makâm ise müşâhede makâmıdır. Kur’ân’daki:

“Dön Rabbi’na sen ondan razı olarak”⁶⁴ âyeti bu makâma işaret sayılmaktadır.

f – Nefs-i Merdiyye: Allah ile kul arasında rızânın müşterek bir vasf olduğu, kulun Allah’tan Allah’ın kuldân râzı olduğu makâmıdır. “Rabbi’n da senden razı olarak”⁶⁵ âyeti bunu göstermektedir. Bu makâmda seyr, seyr anillâh, zikir ism-i Kayyûm’dur. Makâmın adı da hakka’l-yakîn’dır.

g – Nefs-i Kâmile (veya Sâfiye): Bu makâmda sâlik, bütün ma’rifet sıfatlarını kazanarak irşâd mevkîine yükselir. Bu makâm vehbîdir. Seyri seyr billâh, zikri “yâ Kakhâr”dır.⁶⁶

Nefs mertebelerine göre bu şekilde telkin edilen zikr-i esmânın Celvetiyye Tarîkatı’nda bilhassa Hüdâyî’den sonraki dönemde önem kazanarak zaman zaman Halvetiyye’de olduğu gibi zikr-i esmâ telkin edildiğini görmekteyiz.⁶⁷

Hüdâyî, nefsin zikir sâyesinde nûrlanıp tasfiye olacağını, kalbin devâmlı zikre âşinâlık kesbedeceğini söyledikten sonra, “zâkir zikir esnâsında neyi nefyedip neyi isbât edeceğinin şuûruna vararak zikre devâm eder, âdâba riâyette kusûr göstermezse Allah da ona zikrin halâvetini tattırır ve bu sâyede zâkir ebedî hayâtını kazanmış olur,” diyor.⁶⁸

Yine Hüdâyî, tevhîdin kalbe dühûlüne kadar, zikrin dil ile olduğunu, ondan sonra ise meşakkatsiz olarak kalbin zikreder duruma gelebileceğini⁶⁹ ifâde ederek zikrin bu mertebelerdeki icrâ şeklini de şöylece tasrîh etmektedir:

Nefs mertebesinde lisân ile,

Kalb mertebesinde huzûr ile,

Sırr makâmında münâcât ile,

Ruh makâmında müşâhede ile,

Hafî makâmında aşk ve vuslat ile,

Zât makâmında fenâ ve istiğrâk ile.⁷⁰

Rûhun zikri –ki zikr-i zâttır- sıhhat bulunca sırr, kalb ve lisan sükût eder, sırrın zikri –ki zikr-i sıfâttır- gerçekleşince kalb ve lisanın zikri sükûta geçer. Eğer kalb zikirden gâfil olursa o zaman zâkir, diliyle zikre başlar ki, bu zikr-i âdettir ve diğerleri kadar müessir değildir.⁷¹

II – SURÎ ve MA’NEVÎ MÜCÂHEDE

Mücâhede lügatte cihâd, din düşmanı ile harb ve kıtâl yapmak, cehd ve gayret sarfederek çalışmak ma’nâsındadır.⁷² Tasavvuf ıstılahında ise şeriatın taleb ettiği tarzda nefis-i emmâre ile icâbında ona ağır gelen

vazîfeleri yüklemek sûretiyle cihâd etmek,⁷³ her hâl u kârda nefsin arzûlarının hılâfına ona ağır bedenî meşakkatler yüklemek demektir.⁷⁴

Sûrî mücâhede, tabiat ve nefsi riyâzat ve benzeri amellerle süslemektir.⁷⁵ Ma'nevî mücâhede ise rûh ve sırra müteallık olup zikir, fikir gibi ma'nevî vazîfelerin îfâsıyla gerçekleşir. Bu amellerin îfâsıyla ma'nevî mücâhede gerçekleşiren kul müşâhede makâmına yükselir.

Celvetiyye Tarîkatı'nda nefis ile mücâhede, hemen bütün nefsanî tarîkatlarda olduğu gibi amellerin en fazîletlisidir.⁷⁶ Zîrâ nefis bütün şerhlerin başıdır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.) Ashâbıyla bir gazâdan döndüklerinde: *"Küçük cihâddan büyük cihâda döndük."* buyurmuşlar, Ashâb-ı Kirâm da: *"Nedir o büyük cihâd yâ Rasûlallah!"* deyince Efendimiz (s.a.): *"Nefs ile mücâhededir."*⁷⁷ buyurmuşlardır.

Celvetiyye'nin mücâhede ile sülûk edilen bir tarîkat olmasından dolayıdır ki, bu tarîkatın sâliklerinin zevki mihnet ve elemi gerektiren riyâzî amellerle meşgûl olmaktır.⁷⁸ Hakk'ın yolu mücâhede ve muzâyaka yoludur. Çünkü insan bu âleme lem-i Lâhût'tan sefer eylemiştir. Seferin bir takım meşakkatlerinin bulunması nasıl tabîî ise Hakk yoluna sefer eyleyen sâlikin de ba'zı muzâyakalarının bulunması o derece tabîîdir.⁷⁹

Nefsle yapılan mücâhededede en müessir silâh riyâzattır. Nefsin isteklerine muhalefet ancak az yemek, az uyumak, az konuşmak ve halk ile fazlaca ihtilâttan uzak kalmak sûretiyle mümkün olabilir.⁸⁰

Ma'rifetin sırrı riyâzattır. Riyâzatın faydası da ahlâkın güzelleşmesi ve kalbin tasfiye edilerek ma'rifete hazır hâle gelmesini sağlamaktır.⁸¹ Riyâzat sayesinde cânib-i Hakk'tan sâlikin vücûduna bir te'sîr gelir ve o te'sîr sayesinde nefis, cisim, ruh ve sırr hepsi salâh bularak sâlik visâle lâayık bir vücûd-ı ma'nevî kazanmış olur.⁸²

Celvetiyye'de, nefis ile mücâhede de riyâzatın büyük önemi kabûl edilmekte ve lâkin bunda i'tidâl tavsiye edilmektedir. Nitekim Hz. Hüdâyî: *"Şeyh mürîdin riyâzatında ifrât eylese yolda tozudur, ihmâl eylese ilhâda düşer; savâb i'tidâldedir."*⁸³ diyerek bunu açıklamıştır.

n

C – CELVETİYYE'DE TESLİK TARZI

I – ŞEYH – MÜRİD MÜNÂSEBETLERİ

Bütün tarîkatlar gibi Celvetiyye'de de "Hakk'a vusûl için" bir mürşid-i kâmile intisâb zarûreti vardır. Nitekim Hz. Hüdâyî, "Hakk'a vusûl Hz. Peygamber (s.a.) eliyledir. Şeyhin kemâli odur ki, mürîdi Cenâb-ı Şerîflerine îsâl eder. Hz. Peygamber de mürîdi bir anda Hakk'a îsâl eder."⁸⁴ diyerek şeyhi Hz. Peygamber ile sâlik arasında bir vâsıta kabûl etmekte ve şeyhin lüzûmunu da şöylece belirtmektedir: "Bu tarîkat, eşref-i turuk ve eazz-i sübûl olduğundan bu yola girmek isteyen akl-i kâsır kifâyet etmeyip tâlipleri matlûba îsâl eden bir

mürşid-i kâmil ve müeddib-i hâzık lâzım olmuştur. Çünkü Rasûl-i Ekrem (s.a.) **“Beni Rabb’ım terbiye etti de benim te’dibim ne güzel oldu.”**⁸⁵ buyurmuşlardır. Hâl böyle olunca mürîd-i müsterşid’e lâzım olan meşâyıhtan gönlünün dolunduğu bir şeyhe bey’at ede ve bu yolda sebat ede.”⁸⁶

Cenâb-ı Hakk: **“Biz ona (insana) şah damarından daha yakınız.”**⁸⁷ buyurduğu hâlde Hakk’a olan bu uzaklığın sebebi perdelerin kalınlaşmış olmasındandır. Bu perdelerin en büyüğü de nefis mertebesidir. Tâlib-i âşık ve sâdık olan kimseye ba’zı şeyleri yapmak mutlaka lâzımdır ki, bunlardan birincisi, kalbinin itmi’nân bulduğu bir şeyhe bağlanmaktır. Nitekim Cenâb-ı Mevlâ: **“Ve hepsini emrimizle doğru yolu gösteren imâmlar yaptık”**⁸⁸ buyurmaktadır.

Cenâb-ı Hakk mahlûkât içinde insan ve cinni kendine ibâdet için yaratmıştır. Nitekim Kur’ân’da:

“Ben insanları ve cinleri bana ibâdet etsinler (beni tanısunlar) diye yarattım.”⁸⁹ buyrulmuştur. Öyleyse ibâdetlerin en efdali Hakk’a götürendir. O da tarîk-ı tevhîde sülûk ile olur. Bu iş için ise mutlak bir mürşid-i kâmil ve üstâd-ı fâzıl’a ihtiyaç vardır. Nitekim “Şeyhi (üstâdı) olmayanın şeyhi (mürşidi) şeytandır” buyrulmuştur.⁹⁰

Mürîd-i mukaddim-i sâdık’a sülûkünde mutlaka bir delil ve üstâd-ı hâzık lâzımdır. Zâten mürîdin Hakk’a teveccühü tam olunca Cenâb-ı Hakk onu bir şeyh-i nâsîh’a ulaştırır.⁹¹

“Müşâkları “Mahbûb”a, tâlipleri “Matlûb”a irşâd için vücûb ve imkân tarîklarını cem’eden, gaybın mertebelerini, zâhirin ahkâmını bilen bir mürşid-i kâmil ve ârif-i vâsıl mutlak lâzımdır ki, böyle bir mürşid kendine uyulması ve yolundan gidilmesi sahîh olan bir kimsedir.”⁹²

*İster isen doğru yol
Bir efendiye kul ol
Bu kesrette vahdet bul
Tevhîde gel tevhîde*⁹³

.....
*Hizmet eyle pîrine sıdk ile sen
Hakk yolunda bezledegör cân u ten
Her ne kim emrede et ânı kabûl
Kapûsunda ola-gör cân ile kul*⁹⁴

.....
*Sâlik-i râh-ı tarîkat ol begim evlâ budur
Mazhar-ı nûr-ı hakikat ol begim a’lâ budur*⁹⁵

diyen Hüdâyî, mürşidsiz tarîkatta seyrin mümkün olamayacağına dikkat çekmekte ve şeyhin sıfat ve alâmetlerini şöylece belirtmektedir:

1 – Şeyhin Sıfat ve Alâmetleri:

a – Mürîdin dünyâ ve âhirete müteallık mes’elelerini ve müşkillerini çözebilecek derecede âlim olmak.

Bilgili olma şartı şeriatın zâhirini korumak ve sünnete ittibâ’ edebilececek derecede ahkâmı bilmek içindir. Nitekim Hüdâyî, Cüneyd Bağdâdî’nin şeyhlik için “Kur’ân ve Hadîs’in ahkâmına muvâfık hareketi” şart gösterdiğini kaydetmektedir.⁹⁶ Şeriat esâsu’l-küll ve e’azz-i hayr-ı sübûl olduğuna⁹⁷ ve her mertebede ona riâyet lâzım geldiğine göre⁹⁸ şeyh olanın bunları bilmesi iktizâ eder.

b - Dünyâ mahabbetini gönlünden çıkarmış, nefsin hevâ ve hevesinden geçmiş olmalıdır. Şeyhe ittibâ’ ve tarîkata sülûkten gaye, Hakk’a vuslat olduğuna ve bu da gönülden mâsivâ mahabbetini çıkarmakla mümkün

bulunduğuna göre henüz bunu gerçekleştirememiş bir kimsenin bu husûsta yol gösterici olamayacağı bedihîdir. Bu bakımdan şeyh olan zâtın seyr u sülûk ve mücâhede ile nefsinı terbiye etmiş; kemâl mertebesine ulaşmış olması gereklidir. Nitekim Hüdâyî:

*Mürşid-i râh-ı hakikat ârif-i kâmil gerek
Sâkin-i sahn-ı hîdâyet Hazret'e vâsıl gerek*⁹⁹

diyerek bunu ifâde etmektedir.

c – Şeyh olan zât mürîdler ve sâir insanlar nezdinde tamâ' ile ittiham edilmiş olmamalıdır. Ya'nî herkesin hürmetini kazanmış ve kimsenin malında, mülkünde, sâhip olduğu ni'metlerde gözü olmayan bir kimse olmalıdır. Çünkü tamâ', cüzzâm gibi nefreti mûcip rûhi bir hastalıktır. Böyle rûhî bir hastalığı bulunan kimsenin ise rûh doktorluğu demek olan şeyhliğe liyâkatı mevzû-bahs değildir. Aksine şeyhin sahî ve cömerd olması gerekir.¹⁰⁰

d – Şeyh, bütün söz, fiil ve davranışlarında muktezâ-yı şer'a muvâfık hareket etmelidir. Çünkü şeyh, Rasûl-i Ekrem (s.a.)'in izine basarak yürüyen kimse demektir.¹⁰¹ Nitekim ilm-i tasavvufta "Hadîs ve Kur'ân'ın ahkâmına riâyet etmeyene ittibâ' olunmaz"¹⁰² denilmesi de bunu te'yîd eder.

Hz. Hüdâyî, bu cümleden olarak şeyhin şer'î şerîf'e muhâlif münkerlerden **"Töhmets mevzi'lerinden sakınınız"**¹⁰³ hadîs-i şerîf'i gereğince sakınması lâzım geldiğine ve insanları sû-i zanna düşürmemeye dikkat etmesi icâb ettiğine işâret etmektedir. Zîrâ ahkâm-ı şeriat'a hıyânet eden esrâr-ı ilâhîyeye nasıl emin olabilir?¹⁰⁴

e – Hz. Peygamber (s.a.)'e varan bir silsileye sahip bulunmalıdır.

Şeyh şu husûslara da riâyet göstermelidir:

aa) Şeyh mürîdînî cezb ve def' ile ya'ni ilâhî emirlere sâliki cezbederek, nehyleri de ondan def' ederek terbiye etmelidir.

bb) Şeyh vâkıa,¹⁰⁵ havâtır,¹⁰⁶ vâridât¹⁰⁷ ve keşfe gereği gibi muttali' olarak hayâl ile hakîkatı, ilim ile aynı birbirinden ayırd edebilmelidir.¹⁰⁸

Celvetiyye Tarîkatı erbâbınca ancak bu evsâfı taşıyan kimse şeyh addedilebilir. Binâen-aleyh şeyhlik hasep ve nesep işi değil, tamâmen iktisab işidir. Tevârûs yoluyla bir kimsenin şeyh olması –bu şartları taşımadıkça– mümkün değildir.¹⁰⁹

2 – Celvetiyye'de Şeyh'e İntisâb (=Bey'at = Tarîkat Alma)

Celvetiyye Tarîkatı'nda bey'at¹¹⁰ yâni şeyh'e intisâb şöyle gerçekleşir:

Tarîkat âdâbına göre şeyhe intisâb etmek, ahd, telkin ve bey'at almak isteyen mürîd, istihâre, istişâre ve abdest gibi ön hazırlıkları yaptıktan sonra şeyhin huzuruna varıp "teşehhüd"de oturur gibi elini dizine koyarak vak'arla oturur ve şeyhi ile beraber üç def'a:

dedikten sonra:

der ki bu, mutlak ma'nâda bir istiğfardır. Böylece sâlik işlemiş olduğu büyük ve küçük bütün günâhlardan vazgeçmeyi taahhüd etmiş, bu husûsta Allah'a ve şeyhine söz vermiş olur.¹¹¹ Bundan sonra şeyh, mürid-i tâlib'e sırasıyla şunları telkin ve tavsiye eder:

a – Her gün 100 def'a:

demek. Nitekim hadîs-i şerîfte peygamberimiz “günde yetmiş ve daha ziyâde tevbe ve istiğfar” ettiklerini bizzât haber vermektedirler.¹¹²

b – Her gün Hz. Peygamber (s.a.)'e 100 def'a salât u selâm getirmek:

Zîrâ Hz. Peygamber (s.a), Allah ile mahlûkat arasında bir vâsıtaadır; bu bakımdan ona salât u selâm getirilmeden matlûb hâsıl olmaz.

c - Günde 700 def'a “Lâ ilâhe illallah” ve her yirmi veya otuzda bir “Muhammedun Rasûlullah”. Şeyh, bu esnâda, müridin kalbinden sivânın çıkması için ağzına nefheder. (üfürür). Mürid şeyhinin kendisine ta'yîn ettiği bu evrâdın dışına çıkmaya me'zûn değildir.

d – Sabah namazından sonra güneş iki mızrak boyu yükselinceye kadar zikir ve fikirle meşgûl olmak. Ondan sonra da dört veya altı rek'atlı “İşrak Namazı” kılmak ve bu namazın birinci rek'atında “eş-Şems”, ikinci rek'atında “el-Leyl”, üçüncü de “ed-Duhâ”, dördüncü de “el-İnşirah” sûrelerini okumak. Eğer bunları bilmiyorsa başka sûre de okuyabilir.

e – İşrak vaktinden zevâle kadar olan kuşluk müddetinde iki, dört veya altı rek'atlı “Dûhâ” (=kuşluk) namazı kılmak.

f – Akşam namazının sünnetinden sonra altı rek'atlı “Evvâbîn” namazı kılmak.

g – Gecenin son üçte bir vaktinde kalkıp “Teheccüd” namazı kılmak. Teheccüd, iki ilâ oniki rek'attır.

h – Pazartesi, perşembe günleri ile Zi'l-hicce ve Muharrem'in on gününü, Recep ve Şa'ban'ın tamamını Şevval'in altı gününü oruçlu geçirmek.¹¹³

i – Dâimâ abdestli bulunmak.

j – Abdest aldığı zaman iki rek'at “şükr-i vudû” kılmak¹¹⁴

Bunlardan başka müride Hz. Hüdâyî'nin tertib ettiği ve Hızb-i Hüdâyî diye meşhûr olan virdin namazını müteâkıp okunması telkin edilir:

Hüdâyî Âsitânesi'nin son şeyhlerinden M. Gülşen Efendi'ye âid bir Mecmûa'dan ve **Tibyân**'dan tesbit ettiğimiz “Hızb” hakkında Gülşen Efendi şunları kaydetmektedir:

“İşbu vird-i şerîf'in tilâveti için eş-Şeyh Hakkı Efendi'ye me'zûniyet verilmiştir. Şu vechile ki vakt-i seherde onbir ihlâs edildikten sonra tilâvet-i vird oluna. Hitâmında yüz def'a istiğfâr, yüz def'a selevât-ı şerîfe, üçyüz defa kelime-i tevhîd, bunun da hitâmında: “Muhammedun Rasûlullah, Allahumme sallı ve sellim alâ-seyyidînâ ve alâ-sâiri'l enbiyâi ve'l-mürselîn ve alâ âli Muhammedin ve sahibihî ecmeîn” deyip bir fâtiha-i şerîfe kırâat oluna. Vakt-i seherden vakt-i zuhûra kadar eşref ve efdal evkâttır, Ondan sonra dahî olur ise de, efdal ve eşref değildir. Bu sûretle bilâ-terk müdâvemet oluna. Zîrâ “târik-i vird mel'ûndur,” buyrulmuştur. Hemen Cenâb-ı Hakk şefâat-i uzmâ-yı Cenâb-ı seyyidü'l-mürselîn'e ve imdâd-ı rûhâniyyet-i celîle-i Hazret-i Pîr'e mazhariyyet ile nâil-i saâdet-i dâreyn buyursun, âmîn bi-hurmeti seyyidi'l-kevyeyn”⁽¹¹⁵⁾

II – SÂLİKİN SEYR U SÛLÛK MÜKELLEFİYETLERİ

Şeyhine bey’at ederek onun dâire-i irşâdına girmiş, bulunan “sâlik-i celvetî”, şeyhine karşı tam bir i’tikad ve istimdâd ile rabt-ı kalb eyledikten sonra şu mükellefiyetleri de yerine getirmek ve riâyet göstermek zorundadır:

1 – Tevbe ve inâbeye ihtimâm göstermek

Sâlik, “**O halde hemen Allah’a koşun**”¹¹⁶ emrine imtisâlen tevbe ve inâbe ettikten sonra “miftâh-ı hayrât” ve “esâs-ı ahvâl-i makâmat” olan tevbeye sâdık kalmalıdır. Tevbenin şartı üçtür:

- a – İşlediği günâha kalben pişmanlık duymak;
- b – Lisân ile Hakk’tan afv dileyip istiğfâr etmek;
- c – Organlardan küfür ve ısyânı çıkarıp atmak;¹¹⁷

Tevbe insana mahsûs hasletlerden biridir. Melek ve şeytan tevbenin halâvetini tatmaktan mahrûmdur. Çünkü melek günah işlemez, şeytan ise işlediği günaha tevbe temâyülü göstermez.¹¹⁸

Sûfiye nezdinde tevbenin evvelî kavî, fiilî, irâdî mâ’lâya’nîyi terk -zîra mâ-lâ-ya’nî sâlik için günâh ve yoluna perdedir-, âhırî ise zühd-i kâmil, mâsivâyâ meyl ve mahabbeti terktir.¹¹⁹

Tevbe ve inâbeye riâyetten kasd, ma’nen gerilemeğe sebep olanı terk edip, terakkîyi mûcip olanı işlemektir.¹²⁰

2 – Sünnete riâyetkâr olmak

Sâlik, Hz. Peygamber (s.a.)’in âdâbına kendine meleke hâline getirebilmek için bu ahlâka ermiş meşâyih ve sülehânın sohbetlerine ve meclislerine devâm etmelidir. Çünkü sünnete uygun bir yaşayış ancak bu sûretle gerçekleşebilir.¹²¹ Kaldı ki, şeyhe ittibâ’, tarikatların ve tasavvufun temel prensiblerinden biridir. Hattâ bir kimse kırk günde bir bâdem yiyecek derecede riâyât yapsa Hz. Peygamber (s.a.)’in sünnetine riâyet etmedikçe matlûb –ki o da Hakk’a vuslattır- hâsıl olmaz.¹²² Çünkü Cenab-ı Hakk: “**Eğer siz Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizleri sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.**”¹²³ buyurmaktadır.

3 – Dünyâ malına tamâ’ etmemek

Sâlik, Cenâb-ı Hakk’ın “Rezzâk-ı Âlem” olduğuna inanarak ehl-i dünyânın ellerinden olan mala tamâ’ edip onlara malları için iltifât etmemelidirler.¹²⁴ Çünkü dünyâ malına tamâ’, hırs ve düşkünlüğü artırarak mâ-sivâ sevgisini kalbe yerleştirmeye sebep olur.

4 – Kille-i Taâm (Az yemek)

Sâlik, rızkın helâlinden ve az yemeli, haram ve şüphelilerden sûret-i kat’iyede hazer etmelidir.

Az yemek ve karnın aç olması, tarîk-ı Hakk’tan sâlikin ibâdetlerinden haz duyması, ağırlık hissetmemesi bakımından büyük önem taşır.¹²⁵ Nitekim Peygamberimiz: “**Şeytan Benî Âdem’in kan damarları içindedir. O’nun yollarını açlıkla (oruçla) daraltınız.**”¹²⁶ buyuruyor.

5 – Kille-i Kelâm (Az konuşmak)

İnsan az konuşmak ve sükût sâyesinde bir çok günâha düşmekten kurtulur. Nitekim gıybet, yalan, nemîme (koğuculuk), va'dinden hulf, tefâhur, hep dile mahsûs günah ve âfetlerdir. Az konuşarak bu âfetlerden korunmak mümkündür Peygamberimiz (s.a.) **“Kim bana iki dudağının ve iki bacağının arasını tekeffül ederse ben de ona cennet-i tefekkül ederim.”**¹²⁷ buyurmakta ve âfetlerin büyüğünü dil âfeti olduğuna dikkati çekmektedir. Ba'zı meşâyihın “Bir kimse lisânını fuzûlî kelâmdan hıfzeylerse Allah Teâlâ da onun kalbini konuşturur. “ dediği rivâyet edilir.¹²⁸

6 – Zikr-i dâimî (Devâmlı sûrette zikirle iştigâl)

Farz ve sünnet namazların dışında İşrak, Duhâ, Evvâbîn, Teheccüd gibi nâfile namazları da edâ ettikten sonra geri kalan zamanını “Zikrullah”ın ifâsına hasretmelidir. Nitekim Kur'ân'da Cenâb-ı Hak, mü'minlerin vasıflarını sayarken: **“Onlar o kimselerdir ki, ayakta iken, otururken ve yatarken (dâima) Allah'ı zikrederler.”**¹²⁹ buyurmaktadır ki bu âyet, zikr-i dâimîye işârettir.

Celvetîler hadîs-i şerifte **“Zikrin efdali ‘Lâ ilâhe illallah’dır.”**¹³⁰ şeklinde buyurulan tevhîd zikrini nefse te'sîr bakımından en müessir zikir kabûl etmektedirler.¹³¹

7 – Halvet-i dâimî (Halvete devâm etmek)

Zikrin te'sîrini artırmak için insanlardan uzak, Hakk ile yalnız kalmağa¹³² da ihtimâm gösterilmelidir. Halvet ve uzleti ihtiyâr eden sâlik, keşf ve kerâmet sâhibi olmak için değil, nûr-ı kadîmin zuhûru için halvete girmiş olmalıdır.

8 – Vâkıasını şeyhinden başkasına söylememek

Vâkıa, sâbit ve dâim olan hatır, ilham, müşâhede ve kerâmet ma'nâsıdır.¹³³ Sâlik kendisine bir lutf-i ilâhî olarak verilen bu nev'i vâkıaları şeyhinden başkasına söylememelidir. Zirâ vâkıalarını şeyhinden gayriye söylemesi sülûkünde terakkîye mâni' olabilir. Ayrıca sâlik gördüğü vâkıalarla da mağrûr olmamalıdır. Zîrâ bu kalbin yolda kalmasına sebep olur.¹³⁴

9 – Şeyh'e rabt-ı kalb etmek

Sâlik, pâk bir i'tikâd ve sağlam bir teslîmiyetle kalbini şeyhine rabtetmelidir. Hattâ o derecede ki, dünyâ şeyh ile dolu olsa kendisine feyzin ancak şeyhinden olacağına inanmalıdır. Yoksa sâlikin kalbi Hz. Vahîd'e açılmaz. Bu yüzden meşâyih, bu şartın riâyetine mübâlağa göstermişlerdir. Nitekim Hüdâyî, Necmeddîn Kübrâ'nın: “Ayna yapılacak âlât ve esbâb hazır olsa usta bulunmasa nasıl ayna yapılmazsa bütün şartlar bulunup mürşid bulunmasa aynen onun gibi vasl-ı tam hâsıl olmaz.” dediğini kaydetmektedir.¹³⁵

Ayrıca sâlik, tarîkını en hayırlı tarîk görerek âdâbına riâyette ihtimam göstermelidir.¹³⁶

10 – Allah'ın emir ve takdirlerine; şeyhinin nasîhat ve teklîflerine i'tirâzı terketmek

Sâlikin Allah'a ve şeyhine itirâzı terkederek kabz ve bastın Hakk'tan olduğunu bilip teslîmiyet üzre olması gereklidir. Çünkü Hakk Teâlâ: **“Olur ki, bir şey hoşunuza gitmezken sizin için o hayırlı olur. Bir şey de siz ondan hoşlandığınız halde o, hakkınızda şerr olabilir. Allah bilir, siz bilemezsiniz.”**¹³⁷ buyurarak hakkımızda neyin hayr, neyin şerr olduğunu bilemeyeceğimize dikkat çekmektedir. Öyleyse sâlike gereken şeyhinin telkin ettiği şekilde Allah'ın emrine râm olmak, rızâ ve teslîmiyet göstermektir.¹³⁸ Mürîde lâzım olan şeyhinin azîmetlerine ittibâ' etmektir. Şeyh sekr hâlinde ise tâbî' olmak gerekmez.¹³⁹

11 – Nefy-i Havâtır’a devâm etmek

Havâtır (hâtır’ın cem’idir), kalbe gelen his, fikir ve mâ’nevî hıtâb demektir. Havâtır ba’zan Hakk’tan ve melekten, ba’zan da nefis ve şeytândan olur. Hakk’tan gelene “havâtır-ı Hakk”, melekten gelene “ilhâm” nefsten gelene de “ahâdis-i nefis”, şeytândan gelene ise “vesvese” denir.¹⁴⁰

Sâlik, kalbine gelen havâtır –hayr olsun, şerr olsun- def’etmeli ve kalbini havatırın teşevvüşünden korumalıdır.¹⁴¹

III – SÂLİK’İN RİÂYET EDECEĞİ EDEPLER

1 – Şeyhine Karşı Edepleri

a – Huzurunda riâyet edeceği edepler:

1. Sâlik şeyhinden sırrını asla gizlememeli, gördüğü vâkıaları ketmetmeden ve ilâve de etmeden şeyhine anlatmalıdır. Ancak şeyhi vâkiasını ta’bîr ederse dinlemeli, etmezse ta’bîr etmesi için ısrâr etmelidir.
2. Zâhirî ve bâtînî temizliğe dikkat edip şeyhinin huzûrunda abdestsiz bulunmamalıdır.
3. Sâlik, şeyhinin huzûrundan hürmetsizlik ifâde eder bir şekilde meselâ, kaftan ve cübbesinin yenini çıkarmış bir halde oturmamalıdır.
4. Şeyhi konuşurken sözünü dikkatle dinlemeli, sağına soluna bakınmamalıdır.
5. Şeyhinin huzûruna girdiğinde –celvetî âdâb üzre- kemâl-i edep ve ta’zimle şeyhinin dizini öpüp yer gösterilirse gösterilen yere, gösterilmezse münâsip bir yere oturmalıdır.
6. Şeyhinin huzûrundan ayrılırken de yine dizini öpmeli ve birkaç adım geri geri gitmedikçe arkasını dönmemelidir.
7. Şeyh ayakta iken derviş oturmamalı ve şeyh girip çıktıkça ta’zîmen ayağa kalkmalıdır.
8. Şeyh selâm verdiği zaman sâlik, iki elini bağlayıp tevâzu ile selâmı almalı, kendisi şeyhine selâm verdiği zaman yine aynı şekilde kollarını bağlamalıdır.
9. Zikir halkası ve sefer gibi zarûrî durumların dışında şeyhine arkasını dönmemelidir.
10. Sefer hâlinde şeyh yaya ise derviş geceleri önden, gündüzleri arkadan gitmelidir.¹⁴²
11. Şeyh yaya iken derviş binite binmemelidir.
12. Şeyh işâret etmedikçe şeyhi ile aynı hizada yürümemelidir. Ve namazda saf tertîbi dışında şeyhi ile müsâvî hizâda durmamalıdır.
13. Şeyh, mecliste bir şey ikrâm ettiğinde derviş uzakta bulunup eremese oturduğu yerden ayak üzerine kalkıp ta’zim göstermelidir.
14. Şeyhin asâ ve ayakkabı gibi eşyâsını taşıyan derviş, bunları aldığı verdiği zaman şeyhin elini öpmeli ve temiz bir yerde muhâfaza etmelidir.
15. Şeyhin ikrâm ettiği seccâde ve ayakkabı gibi şeylerin dışındaki eşyâya ta’zîm edip ayak sürmemelidir.

16. Sâlik, şeyhin huzûrunda tükürmek ve sümkürmek gibi yakışıksız hareketlerden sakınmalı, eğer balgam gelecek olursa güzelce mendiline almalı veya yutmalıdır.

17. Şeyhinin huzûruna girdiğinde şeyh teveccühte ise konuşmamalı, teveccühü müteâkıp hâline arzmelidir.

18. Sâlik, zâhirî bakımdan kendîni haklı bile görse şeyhin sözüne reddetmemelidir (ki, mürîdin şeyhe i'tirâzı mâni-i tâm ve ehl-i tarîkat katında haramdır.)

19. Sâlik şeyhinin bulunduğu bir zikir meclisinde kendisine ba'zı irâdâtın ârız olmasıyla kendisinden geçmedikçe hareket ve sayha etmemelidir. Bunun ölçüsü de, ne kendîni, ne meclisi, ne de söylenen sözü işitemeyecek bir cezbe durumuna gelmiş olmaktır. Bu halde sâdır olan şeyler acâib sayılmaz.¹⁴³

b – Gıyâbında riâyet edeceği edepler:

1. Her hâlû kârda şeyhin emirlerine riâyet etmeli, onun telkin ettiği zikirden başkası ile meşgul olmamalıdır. Çünkü şeyh, mürîde durumuna ve ihtiyâcına göre zikir telkîn eder.¹⁴⁴

2. Uzak ve yakın bir sefere gitmek icâb ettiğinde şeyhinden müsâade almalıdır. Müsâade almak için gittiğinde şeyhini yerinde bulamasa, işi de te'hîri uygun olmayan bir iş olsa hâlini derûnunda arzmelidir.

3. Şeyhi bulunmadığı zamanlarda seccâdesine ayak basmamalı, ibriğini abdest için kullanmamalıdır.

4. Her hâl ve durumda edebe riâyet edip şeyhinden izinsiz bir iş yapmaktan sakınmalıdır.

5. Şeyhine sû-i zann etmekten sakınarak şeyhini tarîk-ı Hakk'a ârif ve Allah'ın kullarına nâsîh i'tikad etmeli, kavrayamadığı durumları inkâra kalkışmamalıdır.

6. Sâlik, hâlini başkasına ifşâdan sakındığı gibi şeyhinin esrârını hıfzetmeğe ihtimam göstermelidir.

7. Şeyhinin şart ve vazîfelerini güç ve kolay demeden kabûl ve ifâ etmelidir.

8. Sâlik şeyhinin bulunmadığı mahalde cemâatle zikirden sakınmalıdır.

9. Zikir halkasında ve sâir zamanlarda başını açmayıp edebe riâyet göstermelidir.

10. Şuûru başından gitmedikçe na'râ atmamalıdır.

11. Şeyhi bir hizmet teklîf ettiğinde geciktirmemeli ve bu hizmete bir başka maslahat karıştırmamalıdır. Hattâ emrin sebebini bile araştırmamalı¹⁴⁵ ve te'vil cihetine de gitmemelidir.¹⁴⁶

12. Derviş gurbette bulunup bur müşkili olsa şeyhi cânibine yönelerek, “Yâ Rabbi! İyilerin iyisi Hz. Habîb-i Ekrem'in hürmetine ve cümle evliyân hürmetine ve şeyhim fülân hürmetine müşkilimi ıyân ve âsân eyle” diyerek duâ eder, şeyhinin bulunduğu tarafa doğru üç adım atıp kıbleye müteveccih “Hâcet Namazı” kılar ve şeyhinden istimdâd eder. Şeyh de Hz. Peygamber (s.a.)'in rûhâniyetinden, Hz. Peygamber (s.a.) de Allah Teâlâ'dan istimdâd ederek bi-iznillâh müşkil hall, kalb-i sâlik de münşerih olur.¹⁴⁷

2 – Sâlikin Nefsine Karşı Edepleri

1. Sâlik, şeyhi söylemeden sivâ kaydından¹⁴⁸ kendîni kurtarmalı ve bil-küllîye Hakk'a yönelmelidir.¹⁴⁹

2. Riyâzatta ahlâkını güzelleştirmeli, ya'ni ahlâk-ı zemîmeyi def', ahlâk-ı hamîdeyi celbetmelidir.¹⁵⁰

3. Nefsin arzûlarını frenleyerek nefisle mücâdele etmelidir

4. Her an nefis muhâsbesi yapmalı, amellerini seyyiât ve hasenât cihetinden tartmalıdır.

5. Harâm ve şüpheli şeylerden sakınmalıdır.
6. İki cihân muhabbetini kalbinden çıkarmalıdır.
7. Yolda giderken kendine âit elbise ve para nev’inde bir şey düşürürse onu dönüp aramalıdır.
8. Yolda yürürken sağa, sola ve arkasına bakmamalı, bakmak gerekirse bütün vücûdu ile dönüp bakmalı ve yolda hızlıca yürümelidir.
9. Fakr, zillet ve meskenet hâli ile hudû ve huşû içerisinde olmalı; fakat izhâr-ı fakr ederken kibre düşmekten sakınmalıdır.¹⁵¹
10. A’zâ ve organlarına karşı da adâletle muâmele edip her birinin hakkını vermelidir.
11. Kemâl mertebesine ulaşmış olan sâlik, ehl-i inkâr ile sohbetten, onların elbise vesâir eşyâlarından istifâdeden sakınmalıdır. Zîrâ tağyîr-i hâle sebep olabilir. Gerçi kitâp ve sünnete muvâfık yerlerde sohbet câiz ise de diğerlerini ve bilhassa ehl-i inkâr meclislerine devâmı terketmek tarîkatın iktizâsıdır.¹⁵²
12. Zamânın kıymetini bilip bir vaktin işini diğerlerine bırakmamalı, her şeyi vaktinde yapmalıdır.
13. Cenâb-ı Hakk’ın “Rezzâk-ı âlem” oluşunu bilip rızık husûsunda endîşeye düşmemeli, Hakk’a tevekkül ve i’tisâmdan geri durmamalıdır. Zâten kula gereken Cenâb-ı Hakk’a hüsn-i tâat, hizmette tam istikâmet ve fermânına inkiyâddır. Kendine i’timâd edenleri Hâlik Teâlâ başkasına muhtâc etmez.¹⁵³
14. Derviş yola yürürken ayağı üzerine bakarak yürümeli, harâm ve faydasız şeylere bakmaktan sakınmalıdır.
15. Elbise nev’inden bir şey giydiğinde sağ el ve ayağı, mescide veya eve girerken sağ ayağı ile, elbisesini çıkarırken, evden ve câmiden çıkarken sol ayağı ile yapmalıdır. Helâ bunun tersinedir.
16. Derviş kible cânibine tükürmemeli, yine kible, ay ve güneş istikâmetine tebevîl etmemeli; abdest alırken kibleye müteveccih bulunmalıdır.
17. Derviş halkın kendisine olan teveccühüne ve kendisinden duâ taleplerine mağrûr olmalıdır. Yoksa nefsin pençesine düşer.
18. Sâlik, mücâhede ve azîmet yolunu tutup, müsâade ve ruhsat tarîkını bırakmalıdır.¹⁵⁴
19. Sâlik uykusunda da sünnete mutâbık bir surette “sağ elinin içini sağ yanağına koyarak ve sağ yanı üzre” yatmalıdır.¹⁵⁵
20. Halvet ve inkitâ hâlinde iken kimseye kapı açmamalı, sohbet ve ziyâretlerden geri durmalıdır. Zîrâ halvetin sağladığı terakkî zâil olur. Zâten halvet ve uzletten gâye mâ-sivâyı kalbden sürüp atmaktır. Yoksa sırf halktan kaçmak değildir.¹⁵⁶
21. Tarîkata evli iken giren sâlik karısını boşamaz; fakat bekâr iken intisâb eden derviş, ikmâl-i merâtib etmedikçe evlenemez.¹⁵⁷
22. Mürîd, genç ve körpe oğlanlarla sohbet ve ülfetten sakınmalıdır; zîrâ bu sâlikin ayağını en çok kaydıran, fıska düşüren bir durumdur. Nitekim Hüdâyî, büyük sûfî Abdullah Herevî’den naklen: “Genç oğlanlar meclisinden sakının.”¹⁵⁸ buyurmuştur.¹⁵⁹
23. Celvetiyye nezdinde kahve, afyon ve tütün mâni-i ibâdet ve sülûk görüldüğünde sâlik bu mükeyyifâtı kullanmaktan da sakınmalıdır.¹⁶⁰

3 – İhvânına ve Diğer İnsanlara Karşı Edepleri

1. Ehl-i tarîk, birbirlerinin Allah adına kardeşleri olduğu için birbirlerini Allah için sevmeli ve buğzettiklerine de Allah için buğzetmelidirler.¹⁶¹
2. Sâlik her işittiğini hemen söyleyivermemelidir.
3. Kardeşlerini kendi nefsi gibi düşünmelidir. Nitekim bir hadîs-i şerîfde; **“Sizden biriniz kendisi için istediğini (din) kardeşi için de istemediği müddetçe gerçek îmânâ ermiş olamaz.”** buyurulmuştur.¹⁶²
4. Hiç kimse hakkında sû-i zan edip hakâretli bakmamalıdır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de: **“Çünkü zannın bazı günâhtır.”**¹⁶³ buyurulmuştur.
5. Sâlik cömerd, bezl ü atâ sâhibi olmalı, kardeşlerine ikrâmdan geri durmamalıdır.
6. Yolda bir şey düşürünce onu almayıp gelen bir muhtâca vermelidir.¹⁶⁴
7. Bir muhtâc kendisinden borç istese onu almamak kaydı ile vermeli, borçlu “illâ alacaksın” diye diretecek olursa alıp bir başka fakîre vermelidir.
8. Tevâzû ve alçak-gönüllülüğü kendisine şîâr edinmelidir; zirâ dervîşe yakışan tavır budur.
9. Halka adâlet ve müsâvâtla muâmele edip¹⁶⁵ herkese gerekli hürmet ve ta’zîmi göstermelidir.
10. Dervîş lisânını gıybet ve koğuculuktan korumalı,¹⁶⁶ hattâ yanında oturan komşusundan sorulsa bilmezlikten gelip hakkında ileri geri söz söylemekten kaçınmalıdır.¹⁶⁷
11. Mürîd kendi yapabileceği bir işi başkalarına teklîf etmemeli, mahlûkâta külfet olmaktan sakınmalıdır.
12. Sâlik ihvânın ve diğer insanların kendisinden teberrük etmelerine ve kendisine ta’zîm göstermelerine müsâade ve müsâmaha etmemelidir; zirâ bu durum insanın ayağını kaydırabilecek en tehlikeli hâllerden biridir.
13. Mürîd kendi nefsinin ıslâh etmedikçe başkalarına müdâhaleye cür’et etmemelidir. Zirâ kendi nefsinin ıslâh etmeden başkalarına karışmak, baş olmak ve kendisinden “iyidir” diye bahsettirmek arzûsuyla başkalarına yön vermeye kalkışmak nâfile uğruna farzı terketmek gibidir.
14. Sâlik her şeyini Hakk’a fedâ ettiği için yanında herhangi bir nesne bulunduğu hâlde sabahlamamaya dikkat etmeli, sâhip olduğu şeyi infâk yollarını aramalıdır.¹⁶⁸
15. Sâlik, sâhip olamayacağı emâneti almaktan da sakınmalıdır; çünkü emânete riâyetsizlik en kötü hasletlerden biridir. Kaldı ki, bu emânet ma’nevî olursa mes’ûliyeti daha fazla olur.¹⁶⁹

IV – CELVETİYYE’DE SÜLÛKUN MERTEBELERİ

Azîz Mahmûd Hüdâyî, Celvetiyye’de sülûkun mertebelerini “merâtib-i evliyâ, Halvetiyye ve Celvetiyye katında yedidir. Lâkin Celvetiyye, dördünü makâm addederler, onlar da: Tabîat, nefs, rûh, sırr. Ehl-i celvet, ehl-i taayyündür. Bu yüzden onlar geri kalan üç makâmı berzah addederler. Ve böylece onların katında da merâtib yedi olur.”¹⁷⁰ diyerek belirtmekte ve celvetîler katında asıl mertebelerin dört olduğunu ifâde etmektedir.

Bu dört mertebeye mukâbil dört makâm¹⁷¹ vardır. Bunlar da tabîat-şerîat, nefs-tarîkat, rûh-ma’rifet ve sırr-hakîkat şeklinde ifâde edilebilir.¹⁷²

1 – Tabîat Mertebesi

Bu mertebenin muktezâsı yeme, içme ve cimâdan ibâret olup terbiyesi şerîatla mümkün olan, mübtedîlerin mertebesidir.¹⁷³ Tabiatın fesâdı batın ve ferc şehvetidir. Batın ve ferc şehveti dil, el, göz, ayak, kulak, kalb ve kuvve-i hayâl gibi zâhirî ve bâtinî organlara te'sîr eder ve bunları kulluktan alıkor.¹⁷⁴

Tâlibin en müşkîl mertebesi olan tabîat şeriat ve mu'tedil bir riyâzatla terbiye edilir. Bu mertebede riyâzatda ifrâtta sakınmalıdır; zîrâ ifrât, sâhibini yoldan alıkor. Ancak tabiatın her istediği de yerine getirilince islâh imkânı ortadan kalkar. Bu yüzden Hüdâyî: “Tabiatın bir taâm istese ol taâmı bir fakîre yedir. Ondan sonra bir daha yine fakîre verirsin endişesi ile istemese gerektir.”¹⁷⁵ buyuruyor. Ya'nî bir takım riyâzat ameliyeleriyle tabiatın şehvetlerini terketmeyi âdet hâline getirip ahlâk-ı zemîmeyi bırakmadıkça tabiatlarına olan muhâlefetlerinden mağrûr olup nefislerinin fesâdına düşebilirler.

Tabiatın islâhı şeriat ile olur. Sâlik yeme, içme ve ferce dâir olan işlerini şeriat ölçülerine vurup mutâbık olmayı terkeder, mutâbık olanından ise i'tidâl ölçüsünde istifâde eder. Meselâ yiyecek ve içecek nev'inden hazırda bulunana kanaat edip gıdâ olacak ve zaaf vermiyecek miktarla iktifâ eder. Tenbellik verecek kadar yemekten; harâm cimadan sakınır. Böylece tabiatın arzû ve şehvetlerini men' ederek ona hâkim olmaya çalışır.

Tabiatın fesâdı izâle edilince bütün zâhirî ve bâtinî organlar zulmetten halâs olmuş, ahlâk-ı zemîmeden kurtulma yolu açılmış, sâlik nefis mertebesine yükselmiş¹⁷⁶ ve rûbûbiyyete müteallik olana yönelmiş demektir.¹⁷⁷

2 – Nefs Mertebesi

Beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli olan nefsin muktezâsı ahlâk-ı mezmûmedir.¹⁷⁸

Ahlâk-ı mezmûme zâhirî ve bâtinî organlara ve kuvvetlere sirâyet ederek onları ifsâd eden ma'nevî bir hastalıktır. Islâhı tarikatla mümkün olup, keşf ü kerâmet sâhibi olarak ba'zı havârik izhâr etmekten daha lüzûmludur. Çünkü keşf ve kerâmet gibi olağanüstü ba'zı hâllerin zuhûru sâliki meşgûl edip “matlûb-i hakîki” olan Teâlâ'dan alıkoyabilir. Onun için Cenâb-ı Hakk, Rasûlünü:

(Peygamberin) göz(ü, gördüğünden) ağmadı, (onu) aşmadı da.¹⁷⁹ diye tasvîf buyurarak medh ü senâ etmiştir.

Sâlik tabiatın fesâdından kurtulduktan sonra: **“Allah uğrunda (nasıl savaşmak lâzımsa öylece) hakkiyle cihâd edin. Sizi o seçti. Din (işlerinde) üzerinize hiçbir güçlük de yüklememi.”**¹⁸⁰ Âyet-i kerîmesinin mâ-sadakınca nefsiyle mücâhede eder ki, bu da cihâd-ı ekberdir.¹⁸¹ Kuldan istenen de budur. Bundan sonraki iki mertebe vehbîdir ve nefis terbiyesine gayret sarfedenler müyesser olur. Nitekim: **“Bizim uğrumuzda mücâhede edenler (e gelince) biz onlara elbette yollarımızı gösteririz.”**¹⁸² buyurulmuştur. Bu âyet, nefisle mücâhededen sonra rûh ve sır'ın islâhına (ulûhiyyet)'e yol açılacağını göstermektedir.¹⁸³

Hız. Hüdâyî, “nefs tarikatla ıslah olunca onun ahlâk-ı mezmûme (kibir, riyâ, ucûb, gâdâb, hased ve makâm sevgisi gibi)'nin ahlâk-ı mahmûdeye dönüşeceğini” haber vermektedir.¹⁸⁴

Zâten sûfiyyenin nefis kelimesiyle kasdettiği ma'nâ, kulun illele vasıfları mezmûm huy ve fiilleridir. Bu illeleli vasıflar da iki çeşittir. Birincisi irâdesiyle irtikâb ettiği günahlar, ikincisi de kötü huylardır. Doğuştan gelen kötü huy, insan tarafından devâmlı bir mücâdele ile düzeltilip islâh edilebilir.¹⁸⁵

3 – Rûh Mertebesi

Rûh, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'inden hakkında “insanlara çok az bilgi verildiği”¹⁸⁶ ni haber verdiği lâtif sırdır ki, o beden de bulunduğu müddetçe Allah bedene hayât verir. İlâhî kânûnun icâbı budur. İnsan rûh ile değil, hayât ile diri ve canlıdır. Çünkü uyku hâlinde rûh bedenden ayrıldığı hâlde hayât devâm etmektedir. Rûh ve cesedden meydana gelen insan vücûdundan Allah Teâlâ, rûh ve cesedden herbirini diğerinin emrine vererek yekdiğerine muhtâc kılmıştır.¹⁸⁷

Nefs mertebesinin fesâdı olan ahlâk-ı mezmûmeden kurtulan ve ahlâk-ı mahmûdeye erişen sâlik, rûhu ile irtibât kurmuş ve “Ma’rifetullah’a yönelmiş demektir. Çünkü rûhun fesâdı cehâlet (Hakk’ı bilmeme) olup terbiyesi de ma’rifetullah iledir.¹⁸⁸

Ma’rifet, Allah’ı önce sıfat ve esmâsıyla tanıyan, ona olan muâmelesinde sıdk ve ihlâs üzre bulunan, kötü huylardan ve bu huylara âid âfetlerden temizlenen, dâimî sûrette kalbi ile i’tikâf hâlinde bulunan ve bunların netîcesinde Hakk’ın teveccühüne nâil olan kimsenin sıfatıdır. Cenâb-ı Hakk, ma’rifetullah’a eren kuluna bütün hâllerinde sıdk üzre bulunmayı lutfeder, onu nefsin havâtırından kurtarır ve o kimse Allah’tan başkasına çağırın hiçbir sese kulak vermez, nefsin âfetlerinden uzak ve berî olur.¹⁸⁹

Ma’rifetullah ile rûhunu ıslah eden sâlikte aşk-ı ilâhî hâsıl olur ve bu mertebede keşf vâkı’ olur. Önceki mertebeler (tabiât ve nefis)’te keşf yoktur.¹⁹⁰

4 – Sırr Mertebesi

Sırr da rûh gibi insanın bedene tevdî’ edilmiş bulunan, ulûhiyeti seyr ve temâşâ mahalli kabûl edilen bir lâtifedir.¹⁹¹

Sâlik rûh mertebesinde ma’rifetullah ve aşk-ı ilâhî’yi tahsîl ettikten sonra sırr mertebesine yükselmiş olur. Sırrın muktezâsı mâ-sivâdan alâkayı kat’eylemek ve Hakk’tan gayriye mahabbeti kesmektir.¹⁹² Bu makâm mahv, fenâ, tecellî ve vuslat makâmıdır.¹⁹³ Sâlik bu mertebede kemâle ermiş olarak mücâhedâtın lezzet duymağa başlar.¹⁹⁴

Hüdâyî, bu dört makâmın her birisini ayrı ayrı temsîlî renklerle ta’bir etmiştir. Meselâ: Tabiatta renk siyâhtır ve bu siyâh renk türab (toprak) alâmetidir. Nefs’te ise renk dem rengi ya’nî kırmızıdır, bu da havânın temsîlidir. Ruhta renk, sarıdır ve nâr (ateş)’i temsîl eder. Sırr balgam rengidir ve suyu temsîl eder. Böylece “anâsır-ı erbaa” tamamlanmış olur.¹⁹⁵

Sâlik, tabiat, nefis, rûh ve sırr mertebelerini kat’eyleyince kendi vücûdu zâil olur, vücûd-ı zâtında Vâcib’in vücûdu kalır. Bütün mümkinât hattâ nefsi bile yok olur. Vahdet-i vücûdun ma’nâsı da budur. Ancak vahdet, ittihad demek değildir. Çünkü Vâcib’in mümkün, mümkünin de vâcib olması imkânsızdır. Sâlikin vücûdu ile Hakk’ın vücûdu müttehıd olsa onun cemâlini görmeye nasıl kâdir olabilir?¹⁹⁶

V. HİLÂFET (İRŞÂD’A İZİN)

Sâlik, celvetî âdâb üzre seyr u sülûkünü ikmâl ettikten sonra artık yaratılışının sırrına ermiş ve insanlara “nümûne-i imtisâl” olarak halkın arasına karışıp irşâda liyâkat kesbetmiş demektir. Bu duruma yükselmiş olan sâlik, şeyhi tarafından halîfe nasbedilir ve bu hilâfet izni emr-i Hakk’tan telâkkî edilerek alınır ve verilir.¹⁹⁷

Peygamberimiz nasıl Muâz b. Cebel’in Yemen’e irşâd için rasûl olarak göndermişse¹⁹⁸ şeyh de sülûkünü ikmâl eden mensûbunu ihtiyâc olan beldeye halîfe olarak gönderir.¹⁹⁹

Ancak istikâmet ve sıdk üzre bulunmayan, nefis ve tabiât darlığından henüz kurtulamamış, dünyâ tahsiline heveskâr, sevgi ve mahabbeti o istikâmette olanlara asla hilâfet verilmez. Halîfe namzedinin kasdı ancak ma’rifetullah ve insanları buna teşvîk olmalıdır.²⁰⁰

Hilâfet vazîfesi verilen kimse hemen halka vaaz ve nasihatla mürîd toplama sevdâsına düşmemeli, halkın kendisine mürâcaatlarını beklemelidir. Böyle mürâcaatlar tevâlî ettikçe vazîfesini îfâ ederek bunlara “bey’at” vermelidir. Kendisi perhiz ve riyâzata tam isti’dad kesbetmedikçe de mürîdânı riyâzat ile emretmemelidir.²⁰¹

Halîfe, ta’yin edildiği mahalden şeyhinden habersiz asla ayrılmamalıdır. Çünkü böyle bir hareket felâhına mâni’ olabilir. Emre imtisâl en büyük edebîdir.²⁰²

Halife hilâfet vazîfesinden dünyevî bir karşılık beklememeli, huzûruna getirilen dünyâyâ müteallık şeyleri de eline almadan bir yere koydurmalı ve ihtiyaç ânında oradan alıp sarfetmelidir. Hattâ halife bu bâbda göstererek mahlûkattan hiçbir şeyi kalbine getirmemeğe gayret göstermeli, kemâl-i edeple vazîfesini îfâ etmelidir.²⁰³

{

D – CELVETÎ ÂYÎNİ (NISF-I KIYAM)

Âyin lûgatte âdet, usûl, kanûn ve dînî merâsim ma'nâlarıdır. İslâm fıkında “âyin” kelimesi pek kullanılmaz. Bunun yerine “icrâ-yı zikrullah” ta'biri kullanılır. Tasavvuf ıstılâhında tekkelerde yapılan merâsimplere **âyin** denilir. Her tarîkatın âyinin ismi ve şekli ayrı ayrıdır. Meselâ Mevlevîlerin âyinin adı **semâ** olduğu halde Kâdirîlerin **devrân**, Rifâîlerin **kıyâm**, Nakşbendîlerin **hatm-i hâcegân**, Halvetîlerin **darb-ı esmâ**'dır.

Celvetî âyîni denilince hâtıra “Nısf-ı kıyâm” ve “Hızır Kıyâmı” da denilen, diz üstü kalkılarak yapılan zikir şekli gelmektedir. Celvetîlerdeki bu zikir tarzı ilgili iki menkabe vardır:

1. Kuûd tevhîd: esnâsında Hz. Hüdâyî, postunda otururken bir anda meclise Hz. Peygamber'in dâhıl olduğunu rûhâniyyet-i seniyye ile müşâhede etmiş, ta'zîm ve ihtirâm için ayağa kalkmak isteyince Hz. Peygamber (s.a.) işâret buyurarak durumunu muhâfaza etmelerini ve ayağa kalkmamalarını emretmiş; o da, o hâl üzere kalmış ve zikre devâm etmiştir. Bu yüzden Celvetiyye'de bu şekilde zikir, teâmül hâline gelmiştir.

2. _Bir başka rivâyete göre yine kuûd tevhîdi esnâsında Hızır (a.s.) zuhûr etmiş. Hz. Hüdâyî, ta'zîmen ayağa kalkacağı sırada Hızır (a.s.) tarafından işâret ve emir buyrulması üzerine o da, o halde kalarak dizi üzerinde zikre devâm etmiştir. Bu yüzden “Hızır Kıyâmı” adını da alan bu zikir usûlü sâdece Celvetîlere münhasırdır.²⁰⁴ Ya'ni diğer tarikatların kıyâm, devrân, semâ gibi âyin şekillerine mukâbil celvetîlerde “Nısf-ı kıyâm” vardır.²⁰⁵

E – CELVETİYYE’DE TÂC VE KİSVE

Her tarîkatın kendine mahsûs bir tâcı vardır. Tarikatlarda tâc giyilmesi dervîşin hem hangi dergâhın mensûbu olduğunu tanıtmayı ve hem de hareketlerinde ölçülü olmak ve dergâhını lekedâr etmemek duygusunu telkin bakımından önemliydi.

Hüdâyî’nin şeyhi Üftâde’nin onsekiz terkli²⁰⁶ ve ba’zan yeşil renkli tâc giydiği kaydedilir.²⁰⁷ Bursalı İsmâil Hakkı, Hz. Üftâde’nin önceleri yeşil tâc giydiğini bil-âhare siyâdet alâmeti olmasından dolayı teeddüben terk ile beyazda karar kıldığını ve bir def’a da siyâh sarık sardığını; fakat siyah rengi sevmediğinden onu çıkardığını ve siyâh giymesinin sebebinin “Mekke Fethi” günü Hazret-i Peygamber (s.a.v.)’in siyâh giymesine imtisâl olduğunu belirtmektedir.²⁰⁸

Hiz. Üftâde, Hz. Hüdâyî’yi Sivrihisar’a halîfe olarak gönderirken ona: “– Seyyid Buhârî, Baba Yûsuf Sivrihisârî veya Hacı Bayram Velî taclarından hangisini arzû ederse giydireceğini” söylemiş o da: “Tâcın gönülde olması gerektiğini” söyleyerek ızhâr-ı tevâzu etmişti.²⁰⁹ **Tecelliyât**’ta da Hüdâyî, esnâ-yı mükâşefelerinde kendisine arzedilen tâclardan Hz. Peygamber’e âid olanını tercih ettiğini belirterek tâcın ma’nevî önemine işâret etmektedir.²¹⁰

Celvetî tâcı onüç terkli. Kubbe (veya tepe)si siyâha yakın koyu yeşil renklidir ve ortasında kendi renginden bir düğme vardır.

Makâm-ı pîr denilen celvetî âsitânesine mensûp olan dervîşlerin giydiği tâcın destârı²¹¹ düz sarılır, taylasan²¹² ın ucu tuğ gibi ön taraftan gösterilir ve bu cemâl alâmeti sayılırdı.²¹³

Celvetî tâcındaki onüç terkten onikisi tevhîdin harflerine ve “esmâ-i isnâ-âşere”ye biri de esmâ’dan mazhar olunan isme delâlet etmektedir.²¹⁴ Bir başka rivâyette ise bu onüç terkin onikisi, oniki imâma, biri de Hz. Pîr’in kutbiyyetine işâret olup tâcın tepe kısmındaki düğme de “Nübüvvet-i Muhammediyye”nin ifâdesidir.

Tâcın ön kısmı mihrâbî ve minberî, arka tarafı da kafesî biçimde sarılır. Bu şekil diğer tarîkatların hiç birinde mevcûd değildir.²¹⁵

Celvetî âsitânesine devâm eden muhibblere de intisâbdan önce beyâz destârlı tâc giydirilirdi. Tâcın tepesi siyâh olmakla beraber destârının sarılma şekli “ilmiyye sarığı”na benzerdi. Bu yüzden bu tâcı giyen muhibblere “**Celvetî Sofusu**”²¹⁶ da denilirdi.

Tarîkata girip dervîş olanlar “yeşil destâr” sararlardı. Fakat bunların tâcının ön kısmına “Cüneydi” arka kısmına da “kafesi” biçimde destâr sarılırdı. Ancak Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi (1209/1794), bu âdeti her nedense kaldırmış ve onun zamanından sonra destârın düz sarılması âdet olmuştu.

Celvetî âsitânesinde post-nişîn olan şeyhin âile efrâdı (oğulları vs.) tepesi kavuniçi renginde tâc giyerlerdi.²¹⁷

Bursalı İsmail Hakkı, mübtedî celvetî müridlerinin pabuçlarının siyâh, zâkirlerin açık mâvî, halîfelerin ise sarı olması gerektiğini kaydederek elbise nev’inden şeylerin beyaz, siyâh ve yeşil renklerden olmasının tercih edildiğini, alaca giymenin mahzûrlu olduğunu belirtmektedir.²¹⁸

Hüdâyî’nin müridlerinin fârik vasıflarından birisi de saçlarını uzatmaları idi. Hüdâyî müridanından olan Nev’izâde Atâyî (bk. Hüdâyî’nin muhibb ve müridleri bahsi)’nin haber verdiğine nazaran Aziz Mahmûd Hüdâyî, Akbiyyık Meczûb (860/1455 – 1456) un âdetini ihyâ ederek dervîşlerine saçlarını uzattırdığını ve

“Kurban mahalli olan (Mina)’ya kadar başlarınızı tıraş etmeyizin.”²¹⁹ âyetinin mâ-sadakınca “fenâ fi’llâh ve bakâ billâh” mertebesine ulaşmadıkça kestirmedişini belirtmektedir.²²⁰

o

F – CELVETİYYE’NİN DİĞER TARİKATLARLA MÜNÂSEBETİ

Hüdâyî Dergâhı’nın müdâvimlerinden ve Hüdâyî’nin müntesiplerinden bulunan Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi (1039/1629) (bk. Hüdâyî’nin muhibb ve müridleri), Celvetiyye Tarikatı’nın Bayrâmiyye, Bistâmiyye (Nakş-bendiyye), Halvetiyye tarikatları ile münâsebetdâr bulunduğunu nazmen şöyle ifâde etmektedir:

*Pişvâ-yı tarîk-ı Bayrâmî
Cilve-perdâz-ı bast-ı Bistâmî²²¹*

*Tarîk-ı râstî kim celvetîdir
Meyân-ı Nakş-bend u Halvetîdir²²²*

I – HALVETİYYE ile MÜNÂSEBETİ

Celvetiyye ile Halvetiyye zuhûrları i’tibâriyle İbrâhim Zâhid Gîlânî (700/1300)’de birleştikleri gibi daha sonraki silsilelerinde de bir yakınlık göze çarpmaktadır. Gerek Hz. Üftâde’nin Sünbül Sinân Efendi’ye nisbeti²²³ gerekse Hüdâyî’nin Nûreddinzâde Muslihuddîn Efendi ve Kerîmuddin Halvetî gibi halvetî ricâline olan mensûbiyeti²²⁴ bunu göstermektedir.

Bizzât Hüdâyî, “Bizim tarîkımız hem halvetî hem celvetîdir”²²⁵ diyerek Celvetiyye ile Halvetiyye’yi içiçe kabûl ettiğine işâret etmektedir.

Halvetiyye Tarikatı, İbrâhim Zâhid Gîlânî’nin halîfesinin halîfesi Ebû Abdullah Sirâceddin Ömer b. Ekmelu’d-dîn²²⁶ tarafından kurulmuştur.

İbrâhim Zâhid Gîlânî, seyr u sülûkte halvetten celvete intikâli ictihâd eylemiş bulunduğu²²⁷ bu iki tarîkatın bu yönden de bir yakınlığı bulunmaktadır.

Halvet lügatte bir kimse ile yalnız kalmak ma’nâsına²²⁸ olup tasavvuf ıstılâhında “insan ve melek hiçbir varlığın bulunmadığı tenhâ bir yerde kişinin Hakk ile gizlice konuşması”²²⁹ kişinin Allah’tan kendisini alakoyan nefis ve ağyârdan uzak kalması, aralarında dolaşsa bile insanlarla ihtilâti terketmesidir.²³⁰

Sarı Abdullah Efendi, Halvetiyye’nin “Ha”sinin mâ-sivâdan huluvv-i kalbe, “Lâm”ının lezzet-i zikre, “Vâv”ının vikâye-i zâhir ve bâtın’a ve ahde vefâya, “Te”sinin temkîn ba’de’t-telvîn’e, “Yâ”nın yusr ba’de’l-usr’a “He”sinin heyemân fi’l-müşâhede (müşâhede hayret ve şaşkınlık)’a delâlet ettiğini kaydetmektedir.²³¹

Halvetiyye Tarîkatı, İran’da doğmuş bir tarîkat olmakla beraber Anadolu Türkleri arasında pek revâç bulmuş, otuzdan fazla şu’besiyle en yaygın tarîkat durumuna yükselmiştir.²³²

Halvetiyye nefsânî tarîkatlardan olduğundan mebnâsını “esmâ-i seb’a” zikri ile “tasfiye-i kalb” ve “te’vîl-i rû’yâ” teşkil etmektedir.²³³

Halvetîyye’de zikrin icrâsı şöyledir:

Zikirden önce mürîd abdestli olduğu halde kibleye dönmüş ve diz çökmüş olarak,

1. Yüz def’a istiğfar:

2. Yüz def’a salevât:

getirir.

İstiğfar ve salevâtı müteâkıp mürîd başı sağ omuza çevirerek “Lâ ilâhe” sol memenin altındaki kalb üzerine doğru darb edâsıyla “illallah” diyerek bunu 33 veyâ 165 def’a tekrâr eder. Bundan sonra da “esmâ-i seb’a”dan ism-i celâl’e geçer, müteâkıben de diğer isimleri birer birer sıra ile zikreder.²³⁴ Bunun sayısını şeyh ta’yin eder.

Ayrıca bu tarîkata intisâb etmek isteyen bir tâlip, mürşidin memleketinde kalamamak durumunda ise ve kendisinde gerekli ehliyet görülüyorsa “esmâ-i seb’a”nın tamâmı birden telkin edilir. Ancak her birinin yüz bin kerre tekrârlanması emredilir.²³⁵

Halvetî tekkelerinde topluca yapılan zikirlerde de münferid zikirlerde icrâsı gereken aynen yapılır. Farklı olarak toplu zikirde sâlik, kendisinin devâm ettiği esmâ hangisi olursa olsun bütün esmâ zikirlerine iştirâk eder. Ve zikir halkasının sağ tarafında yer alır. Halkanın sol tarafında ise henüz tarîkata girmemiş olanlar bulunur.

Mürşidin idâresinde yapılan toplu zikirlerde oturarak ve ayakta zikir tamamlandıktan sonra devrân başlar.²³⁶ Devrân esmâhan²³⁷ da bulunduğu halde zikreden dervişlerin topluca sağa ve sola yürümeleridir.²³⁸

Dervişler birbirlerinin ellerini tutarak sağ ayaktan başlamak üzere her adımda vücûd hareketlerini biraz daha artırır. Devrânın müddeti arzûya tâbî’dir. İsteyen terkedebilir. Bununla beraber dervişler uzun zaman dönmeyi kendilerine vazîfe bilirler. En heyecanlı ve kuvvetlileri, diğerlerine üstün gelmek için âdetâ kendilerini zorlarlar. Başlarını kendi hâline bırakıp sarıklarını çıkarırlar. Ve birinci halkanın içinde ikinci bir halka meydana getirirler. Kollarını birbirlerinin omuzlarına atıp hareketlerini bir kat daha artırarak seslerini yükseltir ve fâsılasız “Yâ Allah! Yâ Hû!” diye zikrederler. Ve tâkatları bitinceye kadar bu hareketlerine devâm ederler.²³⁹ Böylece toplu zikir ve devran sona erer.

Halvetîyye Tarîkatı’nın Celvetiyye’ye silsile i’tibariyle olan yakınlığının yanısıra prensipleri bakımından da benzediğini görmekteyiz. Bunun en canlı örneği her iki tarîkatın müştereken benimsedikleri “tevhîd ve esmâ” zikirleridir.

II – BAYRAMİYYE ile MÜNÂSEBETİ

Celvetiyye Tarîkatı, Bayrâmiyye’nin bir şu’besidir. Bu i’tibarla Bayramiyye, Celvetiyye’nin silsile bakımından bir yakınlığı vardır. Hattâ celvetî meşâyihından Yakub Afvî (1149/1736) Celvetiyye’nin zuhûrunun Hacı Bayram Velî’den olduğunu belirtmektedir.²⁴⁰

Bayramiyye’nin kurucusu Hacı Bayram Velî (833/1429) olup onun mürşidi Hamîduddin Aksarâyî (815/1412), hem Erdebil sûfileri vâsıtasıyla “Safevî” (Halvetî-Zâhidî), hem de Şam’daki Hankâh-ı Bâyezidîye nisbetinden dolayı Bistâmî (Nakşî) terbiye görmüştü.

Bu yüzden Sarı Abdullah Efendi, “Hacı Bayram Velî’nin terbiyeleri min-haysî’l-bürûz ve’l-cemîyye Bâyezid ve Cüneyd rûhâniyetleriyle himmet buyrulmağa isti’dad-ı zâtîlerinde envâ-ı kemâlât bâhire olup

câmi-i Nakş-bendiyye ve Halvetiyye olmuşlardır. O'nun tarîka-i hidâyet-peyvestelerine irâdet-beste olan zümre-i mahabbet-restelerin nümâyişleri Halvetiyye revîş ve perverişleri Nakş-bendiyye ve bu revîşten sûret-pezîr olan mâhiyete “Celvetiyye” ta’bîr edip:

*Geldi Hâmid çü verdi Rûm’a ziyâ
Eyledi mürde-dilleri ihyâ*

*Hacı Bayram’a ondan oldu nazar
Her kim erişti ona gördü vefâ*

*Sâid-i nûr-ı cezbesiyle sunup
Câm-ı aşkı içirdi verdi safâ”²⁴¹*

demektedir.

Celvetiyye Tarîkatı, Bayramiyye’nin şu’besi olarak Bayramiyye ile olduğu gibi Bayramiyye’nin diğer şu’beleri ile de alâkalıdır. Ancak bu alâka silsile yakınlığından ibârettir. Revnakoğlu, Celvetiyye’deki “zîkr-i usûl-i esmâ”nın Hacı Bayram Velî’den dolayısıyla Bayramiyye’den geldiğini belirtmektedir.²⁴²

Hacı Bayram Evrâdı

Buradan sonrasının okunması efdal olup okunmasa da bir beis yoktur:

Akşemseddîn Evrâdı

1. Teheccüd Namazı: Oniki rek’at
2. Vird: Elif Lâm Mim, Secde, Yâsîn, Duhân, Hâ Mîm, İnnâ fetehnâ, İzâ vak’aat, Tebâreke, Amme sûreleri.
3. Zikir: “Lâ ilâhe illallah”
4. Tefekkür fiacâbi’l-kudreh
5. Münâcât:

Halvette:

İlk gece	: 1000 Salevât 1000 “Lâ ilâhe illallah” İki rek’at namaz-ı hâcet-i şefâat-ı Nebî
İkinci gece	: 1000 İhlâs 1000 “Lâ ilâhe illallah” İki rek’at namaz-ı hâcet-i Dîdâr
Üçüncü gece	: 1000 Felâk : 1000 “Lâ ilâhe illallah” İki rek’at namaz-ı hâcet-i ref’i’l-hicâb
Dördüncü gece	: 1000 Nâs 1000 “Lâ ilâhe illallah” İki rek’at namaz-ı refi’l-hicâb ²⁴⁴

Bayramiyye’de sâlikin günlük evrâdı ise:

1. Beş vakit namazın arkasından yedi def’a

2. Üç def’a da kelime-i tevhîd,

Sabah ve ikindi namazlarından sonra da ayrıca, yedi Fâtiha Sûresi, yedi def’a Âyete’l-kürsî, yedi Kâfirun Sûresi, yedi Felak Sûresi, yedi Nâs Sûresi ve yedi def’a:

müteâkıben yedi def’a da:

Sarı Abdullah Efendi, Bayramiyye’de zikr-i hafînin mevcûdiyetinden bahsederek şöyle icrâ edildiğini belirtmektedir: Gözler yumulup nefes tutularak, eller ve dil hareketsiz bir halde zikrin ma’nâsı düşünülerek kalbe teveccüh edilmeli ve zikredilen ismin bir dâire olup dâirenin başlangıç ve sonunun kalp olduğu mülâhaza edilmelidir. Kelime-i tevhîd bu sûretle kalpten çıkar ve Allah’tan başka herşeyi nefyeder, bir tek Allah sâbit kalır.²⁴⁶

Celvetiyye’nin Bayramiyye ile münâsebeti daha çok silsile i’tibâriyle olmakla beraber, Celvetiyye’nin zikr-i usûl-i esmâsının kaynağının Bayramiyye olması dolayısıyla de bir yakınlık olduğu söylenebilir.

Hacı Bayram Velî’nin çuhadan beyaz renkli tâc giydiği rivâyet edilir.²⁴⁷

III - BİSTÂMİYYE (NAKŞİBENDİYYE) ile MÜNÂSEBETİ

Celvetiyye silsilesi, Hacı Bayram Velî’de Bayramiyye ile birleşirken Bistâmiyye’ye de tedâhul etmektedir.²⁴⁸ Silsile i’tibâriyle olan bu yakınlığın yanısıra Celvetiyye bir çok prensipleri bakımından da Bistâmiyye (Nakş-bendiyye)’y benzemektedir.

Nakşbendiyye Tarikatı, Bâyezid-i Bistâmi’ye (261/875) izâfe edilen Bistâmiyye’nin devâmıdır. “Zikr-i hafî” ve rûhânî terbiye sistemini benimseyen bir tarîkattır.

İmam Muhammed Bahâuddin Nakşbend (791/1389)’e izâfetle Nakşbendiyye adını alan bu tarîkatın Abdulhâlîk Gucdüvânî (617/1220 – 1221)’den intikâl eden ba’zı prensipleri vardır. Onlar da:

1. Hûş der-dem: Allah’tan gafîl olmamak için her nefeste ve iki nefes arasında dâimâ dikkatli, uyanık ve huzurlu olarak Allah ile beraber bulunmalıdır.

2. Nazar ber-kadem: Düşünce ve fikrîn dağılmaması için dâimâ ayak ucuna bakıp sağa sola etrâfına bakılmaktan sakınmaktır.

3. Halvet der-encümen: Celvet hâlinde halvetî ihtiyâr ederek zâhiren ve bedenlen halk ile, bâtınen ve rûhen ise Hakk ile olmaktır. (El kârda gönül yârda)

4. Sefer der-vatan: Kemâl ve vasl-ı tâm için ma’nevî seferdir. Ya’ni kötü huylardan iyi huylara hicret etmektir.

5. Yâd kerd: Hem dil hem de kalb ile kelime-i tevhîdi zikretmek demektir.

6. Bâz geşt: Zikir esnâsında ve sâir zamanlarda kalbin gafletten kurtulması için “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî” demektir.

7. Nigâh dâşt: Kalbi nefsânî duygulardan korumak ve zikredilen “tevhîd”in ma’nâsının hareketlere aksetmesi sağlayarak kalbi i’mar etmektir.

8. Yâd-daşt: Kâinâtta nâ-mütenâhî kesret içinde ilâhî vahdeti müşâhede etmek, mâ-sivâyı gönülden atmaktır.

9. Vukûf-i Zamânî: Sâlikin hâl ve fiilini bilerek vird ve zikrini vaktinde edâ etmesi ve vaktinin kıymetini bilmesidir.

10. Vukûf-i Adedi: Vird ve zikrin adedînî riâyet etmek, sayıya bağlı kalarak kalp ve bedeni disipline etmektir.

11. Vukûf-i Kalbi: Kalbin zikirle meşgûliyetini sağlamak için mürîdin kalben dâimâ Hakk'ın huzûrunda bulunduğunu düşünerek zikir esnâsında başını sağ tarafa eğmiş olduğu halde sol memesi cihetine bakmak ve gönle yönelmektir.²⁴⁹

Nakş-bendiyye prensiplerine çok benzeyen ba'zı âdâb Celvetiyye'de de göze çarpmaktadır. Meselâ Nakş-bendiyye'deki "Nazar ber-kadem" prensibi celvetiyyedede vardır.²⁵⁰ Halvet der-encümen, zâten Celvetiyye'nin temel prensibidir. Celvetiyye, halk içinde Hakk ile beraber bulunmayı usûl ittihâz ettiğinden halvetten çok celvete i'tibar eder.

Nakş-bendiyye'de olduğu gibi Celvetiyye'de de hafî zikir vardır. Bilhassa münferid zikirler hafî yapılır. (bk. Celvetiyye'nin temel prensipleri)

Netîce i'tibariyle muhtelif prensipleri bakımından Celvetiyye ile Nakş-bendiyye bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca Nakşî meşâyihından Neccârzâde M. Sıddîk Efendi (1199/1784 – 1785) Hüdâyî âsitânesinde şeyhlik etmiş bulunduğundan bilhassa onun devrinden sonra bu iki tarîkat arasında daha fazla bir yakınlaşma göze çarpmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CELVETİYYE ŞU'BELERİ VE İSTANBUL CELVETÎ TEKKELERİ

A – CELVETİYYE'NİN YAYILIŞI

Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin, devrinde âsitânesi her sınıftan halkla dolup taşıyor, devlet ricâlinden geniş halk tabakalarına kadar pek çok kimse huzûr bulmak, dünyevî sıkıntılarını unutmak ve feyz almak için onun dergâhına koşuyordu. İstanbul'da onbinlere bâliğ olan¹ mürîdlerinin yanısıra muhtelif memleketlere gönderdiği halîfeleri sâyesinde tarîkat Anadolu ve Balkanlarda yayılma isti'dâdını gösteriyordu. Bilhassa İstanbul, İzmir, Balıkesir, Orta Anadolu ve Balkanlarda tarîkat bir hayli yaygınlaşmıştı.

Celvetiyye, Hüdâyî'den sonra İstanbul'da aynı kuvvetle temsîl edilememekle beraber nüfûzunu devâm ettirmiş, tarîkatın en yaygın bulunduğu yer olma hüviyetini korumuştur.

Gerek Hüdâyî devrinde ve gerekse daha sonraki devirlerde Balkanlarda seçkin şeyhler (Filibeli İsmâil Efendi, Saçlı İbrâhim Efendi, Atpazârî Osman Efendi gibi) tarafından temsîl edilen Celvetiyye, Balkanların en yaygın tarîkatlarından biri idi.

Celvetiyye'nin ikinci merkezi durumunda bulunan Bursa'da ise gerek Üftâde'nin ahfâdı, gerekse İsmâil Hakkı gibi şeyhler vâsıtasıyla tarîkat yüzyıllar boyu i'tibârını devâm ettirdi.

B – CELVETİYYE ŞU'BELERİ²

I – Selâmiyye

II – Fenâiyye

III – Hakkıyye

IV – Hâşimiyye

I – SELÂMÎYYE

Selâmiyye, Hüdâyî Âsitânesi'nde iki def'a şeyh olan Selâmî Alî Efendi (1104/1692)'ye mensûp celvetî şu'besidir. Silsilesi Hüdâyî'den Selâmî Efendi'ye şu şahıslarla ulaşır:

1. Muk'ad Ahmed Efendi (1049/1639)³
2. Zâkirzâde Abudullah Efendi (10608/1657)
3. Selâmî Ali Efendi (1104/1692)

a – Zâkirzâde Abdullah Efendi

Babası Hüdâyî Âsitânesi zâkirbaşı olan Şa'bân Efendi (1061/1650) (bk. Hüdâyî Halîfeleri)'dir. Bu yüzden “Zâkirzâde” diye meşhûrdur.⁴

Abdullah Efendi, Hüdâyî devrine yetişmiş olmakla beraber seyr u sülûkünü Muk'ad Ahmed Efendi'den tamamlamıştır.⁵ Manisa'da bir müddet halife sıfatıyla irşâd hizmetinde bulunduktan sonra İstanbul'a geldi ve Zeyrek Zâviyesi şeyhliğine ta'yin edildi.⁶ Bilâhare Atik Ali Paşa Câmîi hariminde bulunan Kasım Çelebi Zâviyesi'ne nakledildi. Daha sonra ise Tophâne Kılıç Ali Paşa Câmîi vâizliğine, 1066 Zilhicce/1656 Ekim'inde de Fâtih Câmîi vâizliğine getirildi. 1068 Muharrem/1657 Ekim'inde vefât ile Üsküdar'da Miskinler Tekkesi'ne defnedildi.⁷

Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin “Bîçâre” mahlâsıyla yazdığı şiirleri de vardır.⁸

Zâkirzâde'nin halîfeleri:

Selâmi Ali Efendi

Atpazârî Osman Efendi (1102/1690)

Câfer Efendi (Zâkirzâde'nin oğlu)

Abdulvavvâb Efendi (1120/1708)'dir.

b – Selâmî Alî Efendi

Selâmî Ali b. İlyâs, Menteşe'nin Kuzkaya köyündendir. 1000/1592 yılında doğdu.¹⁰ İlim tahsîlini ikmâl ettikten sonra Kırkakçe Medresesi'ne müderris,¹¹ bilâhare İstanköy¹² kasabasına müftü oldu.¹³

Tasavvufa olan meyli netîcesinde kadılığı bırakarak Zâkirzâde Abdullah Efendi'ye intisâb etti. Seyr u sülûkünü ikmâlden sonra da Bursa'ya halife olarak gönderildi. Bursa'da bir zâviye inşâ etti ve (1090/1679) yılında Divitçizâde Mehmed Efendi'nin vefâtıyla boşalan Hüdâyî Âsitânesi şeyhliğine getirilinceye kadar orada kaldı.¹⁴

Hüdâyî Âsitânesi'nde post-nişîn iken muâsırı Niyâzî Mısrî (1105/1693) ile mektûpla bir takım münâkaşaları olmuş¹⁵ ve çeşitli dedikoduların tevâlî etmesi üzerine şeyhlikten feragat etmişti. (1093/1682).

Kısa bir zaman sonra “Hatt-ı Hümâyûn” ile yeniden getirildiği âsitâne şeyhliği hizmetine vefâtına kadar devâm etti.

Terceme-i hâl müelliflerinin “hâlât-ı garîbe ile meşhûr, şedîd ve mehîb, akvâl ve ahvâlî acîb” diye tavsif ettiği Selâmî Ali Efendi, Üsküdar Bağlarbaşı’nda bir tekke ve bir câmi, Bülbulderesi ve Acıbadem’de birer câmi, Bulgurlu yakınında Kısıklı’da bir zâviye inşâ ederek Bağlarbaşı’nda kendi adına muzâf bir mahalleyi bunların vazîfelilerine vakfeyleyecek bir sâhib-i hayr idi.¹⁶

Kabri, Üsküdar Kısıklı’da yaptırdığı zâviye ve mescidin yanındadır.

Selâmî Ali Efendi tarafından kurulan Selâmiyye’nin en farklı özelliği tâclarının terk sayısının onyedi olmasıdır.¹⁷ Selâmî Ali Efendi Celvetiyye’nin onüç terkli ictihâd ederek onyediye çıkarmıştır.¹⁸

Selâmiyye’de zikir şu usûlde icrâ edilirdi:

Cemâatle namaz kılındıktan sonra halka teşkîl edilerek önce hep beraber sayısını şeyhin ta’yîn edeceği kadar istiğfâr getirilir. Şeyh Efendi, mihrâbın solunda kırmızı veya yeşil renkli postu üzerindedir. İstiğfârı müteâkip kendisinin duyabileceği bir sesle “eûzü besmele” çektikten sonra “fa’lem ennehû lâ elâhe illallah” der ve bu sesi cemâat tarafından duyulur. Müteâkiben yalnız kendisi üç def’a kısa kısa “Lâ ilâhe illallah” çeker. Dördüncüde herkes katılır. Bu şekilde bir müddet devâm ettikten sonra şeyh efendi, zikrin perdesini biraz daha hızlandırıp ilerlettikten sonra zâkirler istedikleri perde ile bir ilâhî okurlar.

Şeyh Efendi bu sefer “Yâ Allah!” ism-i celâl zikrini başlatır. İsm-i celâl zikri harf-i nidâ ile bir müddet devâm eder. Sonra yalnız “Allah” şeklinde kısaltılarak bir süre de bu çekilir. Ara verilmeden zâkirler bir ilâhî daha okuduktan sonra bu sefer ism-i “Hû” ya geçilir. Bu zikre önce devran açar gibi “Yâ Allah, Yâ Hû!” diye girilir. Ve bir müddet geçince bu “Allah Hû” şeklini alır. Perde perde yükselerek ve gittikçe hızlanarak devâm eder. En sonunda “Hû Hû Hû” demeye başlanır. Daha sıkıca ve daha hızlıca söylenen bu üç “Hû” ile zikir sona erer. Bir aşr-ı şerîf okunur, müteâkiben şeyh efendi, kısa bir duâ yaparak “Fâtiha” çeker. Şeyh efendi ayağa kalkmayacaksa “tekabbel minnâ yâ Allah Hû!” der. Şeyh efendi “tekabbel minnâ” yı söyleyince hazır bulunanlar hep beraber “Yâ Allah Hû” derler. Bunu söylerken eller çaprazvârî göğsün üstünde ve avuçlar omuz başlarında bulunur. Böylece bu da büyük bir gulgule ile edâ edildikten sonra yer öpülüp kalkılır. Zîrâ artık zikir ve usûl bitmiştir. Namaz vakti girdiyse namaza durulur. Girmemiş ise dervişler kıdem sırasıyla tevhidhânen dışarıya çıkarlar.

Eğer şeyh efendi ayağa kalkacaksa o zaman oturularak okunulan kelime-i tevhîd, ism-i celâl’den sonra şeyhin yüksek sesle “Yâ Allah Hû” demesiyle yer öpülüp ayağa kalkılır.

Kesik kesik, kısa kısa ve sert tavırla devâmlı okunan “İsm-i Hû” ayakta devâm eder. Fakat devrânda olduğu gibi devrederek yürünmez herkes olduğu yerde durur. “İsm-i Hû” nun söyleniş temposuna göre sağdan sola, soldan sağa hafifçe sallanılır. Bu şekilde, zikir perde perde hızlanarak devâm eder. Ve şeyh ayakta iken biter. Lâkin kıyâmîlerde olduğu gibi öne arkaya gidip gelme yoktur. Şeyh efendinin isteğine göre duâ ve gülbank da ba’zan ayakta yapılarak âyin sona erer.¹⁹

II – HAKKIYYE

Hakkıyye, Celvetî şeyhi Bursalı İsmâil Hakkı (1137/1724)’ya nisbet edilen koldur. Hz. Hüdâyî’den şu silsile ile İsmâil Hakkı’ya ulaşır:

1. Muk’ad Ahmed Efendi (bk. Hüdâyî Halifeleri)
2. Zâkirzâde Abdullah Efendi (bk. Selâmiyye Şu’besi)
3. Atpazârî Osman Efendi (Fadl-ı İlâhî)
4. Bursalı İsmâil Hakkı

a – Atpazârî Osman Efendi

Osman Efendi, “Fadl-ı İlâhî” diye meşhûr olup Şumnuludur. İstanbul Fâtih civârında Atpazarı semtinde ikâmet ettiğinden “Atpazârî” diye meşhûr olmuştur.²⁰ İlk tahsîlini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul’a geldi. İstanbul’da Zâkirzâde Abdullah Efendi’ye intisâb ederek halîfesi oldu. Şeyhi Zâkirzâde tarafından Aydos²¹ kasabasına irşâda me’mûr edildi. Ve şeyhinin vefâtına kadar orada kaldı.²²

Şeyhinin vefâtından sonra önce Filibe’ye, sonra İstanbul’a geldi. İstanbul’da muhtelif câmilerde vaaz ve irşâd hizmetlerini devâm ettirerek kısa zamanda şöhrete kavuştu. Bu arada Atpazarı’nda Kul Câmii imam ve hatipliği hizmetini yürütmekte iken evlendi ve satın aldığı evinin yanına dervişleri için zâviye odaları yaptırdı.

Osman Efendi, Atpazarı’ndaki hizmetinin yanısıra Ayasofya vakfından maaş alarak Vefâ, Süleymâniye, Sultân Selim câmilerinde de vâizlik etti.²³

Tekke-medrese veyâ ta’bîr-i âharla Kâdızâde-Sivâsîzâde mücâdelesinin alevlendiği bir devrede yaşamış bulunan Osman Efendi, kendisine yapılan çeşitli isnâdlar sebebiyle önce memleketi Şumnu’da sonra da Kıbrıs-Magosa’da ikâmete mecbûr edildi.²⁴

Osman Fadlı Efendi, ilim ve irfânı sâyesinde saray muhîtime kadar nüfûz edebilmiş; devrin pâdişâhları IV. Mehmed (Avcı) ve II. Süleymân’ın hürmetlerini kazanmış, açık-kalpliliği, doğru-sözlülüğü ile pâdişâh IV. Mehmed’in huzurunda Edirne’de muhtelif zamanlarda verdiği vaazlarıyla devlet ricâlini açıkça tenkid etmekten geri kalmamıştı.²⁵ O’nun sürgüne gönderilmesi doğru bildiğini her yerde söylemekten çekinmemesindendi.

Halkı cihâda teşvîk ederek bizzât kendisi de iştirâk etmek arzûsunda bulunduğu halde devrin vezîri tarafından harbe iştirâkine müsâade edilmeyen²⁶ Osman Fadlı Efendi, II. Süleyman devrindeki bir ayaklanmada da büyük hizmetler görmüş ve onun gayretleriyle bu isyân hareketi bastırılabilmişti.²⁷

Osman Fadlı, Magosa’da sürgünde bulunduğu esnâda (1102/1690) yılında vefât ederek oraya defnedildi.²⁸

Onbeş kadar eseri bulunan Osman Efendi’nin en mühim hizmeti İsmâil Bursevî gibi bir âlim sûfiyi yetiştirmiş bulunmasıdır.²⁹

b – Bursalı İsmâîl Hakkı

İsmâîl Hakkı, **Silsile-i Celvetî** adlı eserinde kendi terceme-i hâlini mufassal olarak anlatmaktadır. Kendi ifâdesine göre, “Aslen İstanbullu olan âilesi “büyük yangın”dan sonra Aydos kasabasına hicret etmiş” İsmâîl Hakkı da “orada dünyâya gelmişti. Osman Fadlı Efendi burada Zâkirzâde’nin halîfesi sıfatıyla bulunduğu, babasının delâletiyle üç yaşında iken onun elini öpmüş”, bilâhare de İstanbul’da kendisinden inâbe alarak halîfesi olmuştu. Hilâfet hizmetiyle Üsküp, Bursa, Şam ve Üsküdar gibi muhtelif şehirlerde bulundu. Ancak hayâtının büyük bir kısmını Bursa’da geçirdiği ve orada “neşr-i feyz-ı tarîk” eylediği için “Bursevî” diye meşhûr olmuştur.³⁰

Bursalı İsmâîl Hakkı merhûm da şeyhi Atpazarlı Osman Efendi gibi halk üzerinde büyük te’sîr icrâ etmiş; hattâ bu yüzden II. mustafa zamanında Nemçe Savaşı’na pâdişâhla beraber iştirâk etmesi için Bursa’dan da’vet olunmuştu (1107/1695). İki yıl kadar devâm eden bu muharebede İsmâîl Hakkı’nın birkaç yerinden yara alacak kadar cansiperâne hizmetlerde bulunduğunu görmekteyiz.³¹

Âlim ve sûfi hüviyetiyle yüzden fazla eser³² yazmış bulunan Bursalı İsmâîl Hakkı, ulemâ arasında “velûd” unvânına lâyık bir müelliftir. O’nun en meşhûr eseri **Rûhu’l-beyân** adlı tefsîridir.

İsmâîl Hakkı uzun yıllar hizmet ettiği Bursa’da 1137/1724’de vefât ederek Tuzpazarı civârında dergâhı harîmine defnedilmiştir.³³

Celvetiyye'nin Hakkıyye şu'besi gerek Bursa'da gerekse İstanbul'da bilhassa Âsitâne-i Hüdâyî şeyhi Mudanyalı Büyük Rüşen Efendi (1209/1794)'den sonra uzun yıllar te'sirli olmuştur. Nitekim Hüdâyî Âsitânesi meşâyihından Yakub Afvî, İsmâil Hakkı'nın talebesi idi.

III – FENÂİYYE

Fenâiyye, celvetiyye'nin Selâmiyye kolunu kurmuş bulunan Selâmî Alî Efendi'nin halîfesi olan Kütahyalı Fenâî Alî Efendi (1158/1745)'ye mensûptur.

Ali Efendi, Selâmi Efendi'nin halîfesi olduğundan bu iki kolun silsileleri müşterektir. (bk. Selâmiyye)

Fenâî Alî Efendi, şeyhi Selâmî Efendi'den tekmîl-i sülûk eyleyip hilâfet aldıktan sonra Manisa'da uzun yıllar irşâd hizmetiyle meşgûl olmuştu. Burada binâ ettirdiği câmi ve hankâhta “neşr-i feyz-ı tarîk” ile meşgûl iken şeyhinin vefâtı üzerine İstanbul'a geldi. İstanbul'da Selâmsız'daki Selâmî tekkesi şeyhliğine ta'yin edildi.³⁴ Ancak 1128/1716 yılında bu tekkenin şeyhliğini bir halîfesine bırakarak Pazarbaşı'nda inşâ ettirdiği (bk. İstanbul Celvetî Tekkeleri Blm.) tekkeye geçti. Bu tekkede otuz yıl kadar irşâd ile meşgûl olduktan sonra 1158/1745 yılında vefât etti.³⁵

Fenâî Alî Efendi, Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa (1124/1712) ile Osmanlı-Rus muhârebesi (1124/1711)'ne iştirâk etmiş³⁶ ve bu savaşta büyük yararlıklar göstererek bir sancak almıştı.

Fenâî mahlâsıyla şiirler de yazmış bulunan Ali Efendi, Celvetiyye'de ictihâd etmiş ve kurduğu bu şu'beye de kendi mahlâsına izâfeten Fenâiyye denilmiştir.

Fenâî tâcı besmelenin harflerinin sayısına işâreten 19 terklidir. Fenâî hankâhı şeyhinin evlâdlarının tâcının tepe kısmı turuncu renkli olup diğerlerinin rengi yeşildir.³⁷

IV – HÂŞİMİYYE

Hâşimiyye, Bandırmalızâde Mustafa Hâşim Baba (1197/1782)'ya mensûp olan celvetî koludur.³⁸ Tarîkatın silsilesi Hüdâyî'den iki ayrı kolla gelir:

1 – Mehmed Fenâyî (Ehl-i Cennet) Efendi (bk. Hüdâyî Halîfeleri)

Tophâneli Şeyh Velîyyüddin Mücâhid Efendi (1108/1696)³⁹

Seyyid Hâmid el-Moravî (1139/1726)⁴⁰

Yûsuf Nizâmeddin b. Hâmid el-Bandırmavî (1161/1748)

Mustafa Hâşim Baba (1197/1782)

2 – Muk'ad Ahmed Efendi (bk. Hüdâyî Halîfeleri)

Devâtî Mustafa Efendi (1060/1650)⁴¹

Mustafa Erzincânî (1123/1711) (bk. Hüdâyî Âsitânesi Şeyhleri)

Yûsuf Nizâmeddin b. Hâmid el-Bandırmavî

Mustafa Hâşim Baba⁴²

a – Yûsuf Nizâmeddin Efendi

Yûsuf Nizâmeddin Efendi, Bandırmalıdır. Üsküdar İnâdiyedeki evini tekke yaparak burada irşâd hizmetiyle meşgûl oldu. (bk. İstanbul Celvetî Tekkeleri) Bandırmalı Dergâhı diye meşhûr olan⁴³ bu hankâhta (1166/1752) yılında vefât edinceye kadar hizmeti gördü. Vefâtında buraya defnedildi.⁴⁴

b – Mustafa Hâşim Efendi

Hâşim Efendi, Hâşimiyye'nin kurucusu⁴⁵ ve Yûsuf Nizâmeddin Efendi'nin oğludur. (1130/1718) yılında dünyâyâ gelmiştir.⁴⁶

Hâşim Efendi önceleri melâmî, sonra bir ara bektâşî olmuş ve bektâşîliğin İstanbul temsilciliğini yapmıştı. Bektâşîliği Mısır'da bulunduğu sırada Kasru'l-ayn tekkesi şeyhi Hasan Baba 1170/1756'dan aldı.⁴⁷

Hâşim Baba böylece birkaç tarîkata intisâb ettikten sonra babasının yolunda karar kılarak Bandırmalı Dergâhı'nda otuz yıldan fazla şeyhlik etti.⁴⁸

1197-1782 yılında vefât ettiği zaman cenâze namazı kılınmak için Hüdâyî Âsitânesi'ne getirildiğinde pîr makâmı şeyhi Büyük Rûşen Efendi (1209/1794) cenâzeyi içeri –her nedense- aldırılmamış, hattâ kapıyı bile açtırmamıştı. Bunun üzerine cenâzesi, asitânenin alt tarafındaki yolda bulunan mûsâllâ üzerinde kılınmıştı.⁴⁹

Hâşim Efendi'nin bektâşî ve melâmî tarîklerine intisâbından dolayı bu tarikatlarla irtibatı bulunan Celvetiyye'nin Hâşimiye şu'besi dervişleri Hüdâyî Âsitânesi dervişleri gibi onüç terkli tâc giyerlerdi. Tâclarının destârı, Cüneydi şeklinde kafeslidir.⁵⁰

Hâşimîlerde zikre hep beraber okunan “Salât-ı efdaliyye” ile başlanır. Rivâyette nazaran bu salât, Hâşim Efendi'nin babası Yûsuf Efendi'ye Peygamberimiz (s.a.) tarafından ta'lim edilmiştir.

Salât-ı efdaliyye bir def'a okunduktan sonra kelime-i tevhîde başlanır ve harf-i nidâlî “yâ Allah” çekilir, arkasından “yâ Mevlâm” denilerek ayağa kalkılır. Bu esnâda zâkirler cumhûr ilâhî⁵¹ okurlar. Bu ilâhî ba'zan Hz. Hüdâyî'nin ba'zan da Hâşim Efendi'nin na'tlerinden olur. Eskeriyâ:

Hüdâyî'ye şefâat eğer zâhir eğer bâtın⁵²

nutku husûsî perdesinden daha ağır ve yürüyerek topluca okunur. Ba'zan da:

*Seng-i izzet budur Hâşim
Ki ceddindir Ebu'l-Kâsım*

ilâhîsi okunur. Bu ilâhîlerin okunması sırasında dervişler, “Hû” ismiyle dem tutarlar. İlâhîlerin sonunda Şeyh Efendi, yeni bir perdeden tekrâr ism-i “Hû”ya geçer. Zâkirler de cumhûr ilâhîler okurlar. İsm-i Hû, namazda sağa sola selâm verir gibi başını önce sağa, sola döndürerek aralıklı ve tâne tâne “Hû” denilerek okunur ki buna “Tek Hû” denilir. Sonuna doğru “Hû”nun söylenişi ağırlaşır ve müteâkıben “Çifte Hû” ya geçilir. Kısa bir müddet sonra da “Çifte Hû” sona erer. Bunun üzerine tekrâr yere oturulur ve zâkirler yine bir cumhûr ilâhî okuyarak Şeyh Efendi de duâ ve gülbank⁵³ çeker. Şâyed namaz vakti gelmişse hemen namaza durulur. Ve cemâatle kılınan namazı müteâkıp dışarı çıkılır. Eğer namaz vakti gelmemiş ise zâten vaktin gelmesini beklemeden çıkılır.⁵⁴

n

C- İSTANBUL CELVETÎ TEKKELERİ

Gerek Hüdâyî'nin hayâtında gerekse daha sonraki devirlerde Celvetiyye'nin en çok yayıldığı yerlerin başında gelen İstanbul'da celvetî meşihâtı vaz'olunan otuz kadar tekke tesbit edebildik. Bunlardan onaltısı Üsküdar'da, onbiri İstanbul'da sûr içinde, diğerleri sûr dışındaki kısımlardadır.

Yine bu otuz tekkeden dokuz tânesi (Hüdâyî Âsitânesi, Selâmsız, Acıbadem, Kısıklı Selâmi Ali tekkeleri ile Fenâyi, İskender Baba, Bandırmalı Dergâhı, Şeyh Câmîi Tekkesi, Sarmaşık Tekkesi) tarikat değiştirmeden celvetî olarak kalmış, bir kısmı birkaç def'a (Küçük Ayasofya, Mehmed Paşa tekkeleri gibi), bir kısmı ise (Bezirgan Tekkesi gibi) bir def'a celvetî tekkesi olabilmışlardır.

Tesbit ettiğimiz bu otuz tekkeden hemen yarıya yakın kısmı bugün mevcûd değildir, arsa veya hârabe halindedir. Bir kısmı ise mescid veya câmi olarak hizmete açık bulunmaktadır.

Bu tekkeler hakkında Hüdâyî'nin yaptırdıklarından başlamak üzere toplayabildiğimiz bilgileri sırasıyla dercetmeye çalışacağız:

I – HÜDÂYÎ KÜLLİYESİ VEYÂ CELVETÎ ÂSİTÂNESİ

1 – Külliye'nin Târihçesi

Celvetî Tarikatının merkezi demek olan Hüdâyî Âsitânesi hâl-i hayâtında bizzât Hüdâyî tarafından yaptırılmıştır. Câmîin yerini (998/1589) yılında Mustafa ve Ahmed isimlerinde iki kardeşe âid ev yeri iken bunların vekil-i şer'îleri Ali Bey nâmında bir zâtın 1017 kuruşa satın almış¹ ve aynı yıl inşasını başlatmıştır.

Naîma, Hüdâyî câmi ve hankâhının Rüstem Paşa kerîmesi Âdile Sultân tarafından yaptırıldığını yazıyorsa da² diğer kaynaklardan inşaatın bizzât Hüdâyî'nin kendisi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.³ Zâten kendisinin “pâdişah'ın Ali Paşa zâviyesine şeyhlik teklîfini” kabûl etmeyişi bizzât böyle bir hankâh yaptırmak arzûsundan olsa gerektir.⁴ Kendisine âid mülknâmelerin çokluğu onun büyük bir servete nâil ve mâlik olduğunu göstermektedir. Fi'l-vâkı' inşaatın devâmı esnâsında müridlerinin yardımı –pek tabî ki- olmuştur.⁵

Zâviye, mescid, imârethâne, türbe, çeşme ve meşrûtalardan meydana gelen külliyein ilk yapıldığı zamanki şekli hakkında fazla bir bilgiye sâhip değiliz. Ancak önce mescid olarak yaptırdığı kısma daha sonra minber ilâvesiyle (1007/1598) câmie çevirdiğini ve hitâbet vazîfesinin bizzat kendileri tarafından îfa edildiğini biliyoruz.⁶

Hüdâyî Âsitânesi meşâyihından Abdurrahman Nesîb Efendi (1258/1842), Hüdâyî devrinde yapılan ve bilâhare 1266/1850 yılındaki yangında yanan meşrûta binâları hakkında şu bilgileri vermektedir :

*“Hazret-i Pîr Efendimiz şeyhlere meşrûata olan hâneiy nefs-i nefisleri için binâ buyurmuşlardır. Ve küçük şeyhin mutasarrıf bulunduğu hâneiy kerîme-i muhteremeleri Zeynep Hanım için binâ buyurmuşlardır. Ve ol silsileye meşrûtadır. Mütevellîye hanım ubdesinde olan hâneiy kerîmeleri Rûkıyye Hanım için binâ buyurmuşlardır. Ve Abdi Efendi (ki, Abdurrahman Efendi'nin amcasıdır.) hânesini kerîmeleri Fâtıma Hanım'a binâ buyurmuşlardır.”*⁷ Bu ifâdelerden (1266/1850) yangınında yanmış bulunan bu meşrûtaların tamamının Hüdâyî tarafından ve kendi evlâdları için yaptırdığı anlaşılmaktadır.

Ayvansarâyî, bu bilgilerimize şunları da ilâve etmektedir: “Minaresinde çifte müezzin ezân okur, her gece temcid⁸ verilir mukâbelesi Cum'a namazından sonradır. Câmîin avlusunda şadırvanı etrafında fevkânî ve tahtânî mahfiller, zâviye kapısında müteaddid çeşmeler vardır. Zâviye hücreleri etrafındadır. Şeyh dâiresi başka olup müstakıl meşrûata menzilleri vardır. Dergâhta şeyhin evlâddan olma şartı yoktur. Şeyh olanlar kendi fukarâsından olup vakfına nezâreti vardır. Nukûd-ı mevkûfesi çoktur, müstakıl kâtipleri ve câbîleri vardır. Dervişleri dahi umûr-ı vâkıfta müstahdemdirler.”⁹

Meşhûr Türk seyyâhı Evliyâ Çelebi, bildiklerimize yeni bir şey ilâve etmeden burada gece gündüz üçyüz dervişin devâmlı zikir ile meşgul olduğunu; her birinin birer köşede savmeaları bulunduğunu, Cum'a namazından sonra tevhid-i sultânî yapıldığını” kaydetmektedir.¹⁰

Hüdâyî'nin böylesine maddî ve manevî zenginlik havâsı içinde bulunan irfân yuvası külliyesi 1266/1850 yılında Üsküdar çarşısında çıkan bir yangın netîcesinde tamâmen yanarak devrin sultânı Abdülmecid Hân tarafından yeniden yaptırılmıştır. ¹¹

Hüdâyî'nin yaptırdığı mescid zemîninde olduğu hâlde Sultân Abdülmecid tarafından yeniden yaptırılan mescid ise eski haline göre genişletilmiş ve zemînden yukarı kaldırılmıştır. Câmîin zemîninin ön kısmında mihrâp tarafının altında yer alan mezârlar da o zaman bu genişleme esnâsında câmîin içine alınmıştır.

Şeyh Efendi'nin zikr esnâsında oturduğu makâmdan yukarısı – ki bugün minberin sağ yan tarafında kafesli kısım – da sonradan ilâve edilmiştir. Bugün câmî olan “tevhîd-hâne” ile yukarı kabristan arasındaki dar sokağın içinde şeyh efendilerin mukâbele günleri makâmlarına girdiği bir kapı vardır. Şeyh Efendi cemâate açık bulundurulan orta kapıdan girip çıkmaz çoğu zaman bu kapıdan işlerdi.¹²

2 – Külliye'nin Bugünkü Durumu

Abdülmecid Han tarafından yenilenen külliyein bugünkü mevcûd hâli aşağı girişte çeşmeler, sağlı sollu meşrûta binâları, açık türbeler, Hüdâyî türbesi, câmî, imârethâne, şeyh meşrûtası ve kütüphânedan ibarettir.

Külliyein aşağı girişinde bulunan kapının üstündeki kitâbede şu beyitler okunmaktadır :

*Hazret-i Abdu'l-Mecîd Hân'ı ilâ yevmi'l-hısâb
Ömr ü şevketle Hudâ tahtında kılsın kâm-yâb*

*Pîr Mahmûd Hüdâyî 'nin uluvv-i himmeti
Âsitânın eyledi mamûre vü zerrîn- kîbâb*

*Sa'y ile kesb-i safâ kıl kim bu dergâh-ı bülend
Kâbe-i uşşaktır olmuş metâf-ı şeyh u şebâb*

*Baş keser bu bâba mührünü ferş eyleyup
Kad-ı hamide olmuş ânınçün sipîhr-i bî-tınâb*

*Bendesin envâr-ı Hû ile kılıp rûşen-çerağ
Ol azîz-i celvetî eyler derûnun lem'a-tâb*

*Cûy-bâr-i feyz ü himmet kim der-i ihsânının
Çeşme-sâr-ı cânibinden revandır âb-ı nâb*

*Levh-ı bâb'a yazdı bir matla'Senîh-i kemterin
Kıldı her mîsrâda bir târih-ı terkîm-u hîsâb*

*Oldu dergâh-ı Hüdâyî bendeye hayru'l-meâb
Sıdk ile gel âsitân-ı kutb-ı âlemdir bu bâb* 1272

Girişin sağında bir, solunda iki çeşme bulunmaktadır. Bunlardan sağdaki çeşmeyi Nevşehirli Dâmad İbrâhim Paşa (1143/1731)'nin dâmadı Mehmed Paşa, 1141/1728 yılında yaptırmıştır.

Soldaki iki çeşmeden birincisinin üzerinde bulunan kitâbesinden 1018/1609 yılında ta'mir gördüğü anlaşılmaktadır. İkinci çeşmede bulunan iki kitâbeden biri çeşmenin 1033/1623 yılında yapıldığını; diğeri ise Abdülmecid devrinde 1272/1758 yılında ta'mir ve tecdîd edildiğini göstermektedir.

Giriş kapısının sağında ve solunda iki meşrûta menzili bulunmaktadır ki bugün bunlardan biri de müezzin evi olarak kullanılmaktadır.

Soldaki meşrûta ile Hüdâyî türbesi arasında kalan bugün üstü açık beton mezarlarla dolu olan kısım, evvelce üstü örtülü türbe iken bil-âhare yıkılmış ve bugünkü hale sokulmuştur.¹³ Beton sandukalar üzerinde yer

alan ve yeni harflerle yazılmış bulunan mermerlerde bu mezarların kimlere âid oldukları gösterilmiştir. Birçoklarının yanlış olduğu anlaşılan bu levhalardan birinde Hüdâyî müridânından Halil Paşa (1039/1629) nın burada medfûn olduğu kaydedilmiştir. Halbuki Halil Paşa, Hüdâyî Âsitânesi'nin kible istikâmetinde, az ileride kendisi için bizzat yaptırdığı türbede medfûndur. ¹⁴ Bir kısım mezârların üzerinde ise sâdece Efendi Hazretleri veya Hanımefendi Hazretleri ifâdesi kaydedilmiştir. Müslüman mezarlık ve türbelerinde alışılmamış ve görülmemiş tarzda yapılan bu mezarların hangi anlayışla bu hâle sokulduğunu anlamak mümkün değildir.

a – Hüdâyî Türbesi

Hüdâyî'nin türbesinin külliye içindeki yeri câmiin sol tarafı ve bitişiği üstü açık türbelerin yanındır. Türbe, Abdulmecid devrindeki yangından sonra câmi ve diğer kısımlarla birlikte yenilenmiştir. Türbe kapısında ta'lik yazı ile :

*Bu meşhed mecmâ-i ervah-ı ecsâd-ı Hüdâyîdir
Edeple gir azîzim türbe-i pâk-i Hüdâyîdir*

*Dilâ tahsîl idem dersem eğer zevk-i ilâhîden
Nasîbin alır elbet giren bâb-ı Hüdâyîden*

beyitleri iki satır hâlinde yer almaktadır.

Yine türbe kapısı üzerinde tezhibli bir levhada Necmeddîn Okyay'ın hattıyla dört satır hâlinde şu beyitler yer almaktadır:

*Hulûs-ı kalb ile kâmil yüzün sür hâk-i pâyine
Teeddüble niyaz eyle makâm-ı ârifânidir
Cenâb-ı kutb-ı a'zamdır ve bir zât-ı mükerremdir.
Tarîk-i Celvetî pîrî Aziz Mahmûd Hüdâyîdir*

Türbe kapısından ilk önce türbedârların kaldığı yere gidilir. Burada sağ tarafta bir kuyu vardır. İç kapının üstünde Hüdâyî'nin müridânından Atâyî (bk. Muhîb ve Müridleri)'nin arapça târih kıt'ası yer almaktadır. (bk. Hüdâyî'nin Vefâtı) Bunun üzerine Hattât İzzet'e âid “Destûr yâ Hazret-i Pîr” levhası vardır.

Türbenin ahşap kubbesini dört mermer sütun taşımaktadır. Kubbenin iç kısmı ise onüç dilimli “celvetî tâcî”ni andıracak şekilde işlenmiştir. Türbenin, kible istikâmetinde üç, kuzey tarafında bir penceresi vardır.

Dört duvarın üst tarafında Hattat Mahmûd Celâleddin'e âid olduğu anlaşılan nefis bir sülûsle Mülk Sûresi yer almaktadır.

Hüdâyî 'nin sandukası orta yerde yaldızlı demir parmaklık içinde ahşaptan yapılmıştır. Ucuna neftî renkli “celvetî tâcî” ¹⁵ konulmuştur. Sandukanın üstünde Kâ'be örtüleri ve surra bayrağının yanısıra Hüdâyî'nin bir de asâsı asılmıştır.

Türbe'de Hüdâyî'nin sandukasından başka kible tarafındaki pencereden i'tibâren:

1009/1600'de ölen kızı Ayşe

1004/1595'de ölen oğlu Mustafa Ebrâr

1004/1595'de ölen oğlu Evliyâ M. Muhtâr

(Vefât târihî belli olmayan) kızı Zeynep

Hüdâyî'nin ayak ucunda ise :

1052/1642'de ölen ve Hüdâyî'nin kızı Rukıyye Hanım'ın kızı Fatıma Zehrâ.

1034/1624'de ölen oğlu Ahmed Sıddîk

1020/1611’de ölen oğlu Abdolvâhid

1010/1601’de ölen oğlu Ali Murtaza

1034/1624’de ölen kızı Fatıma Zehrâ

1086/1675’de ölen kızı Fatıma Zehrâ

Hüdâyî’nin türbesinde böylece kendisinden başka dört kızı, bir kız torunu ve beş oğlu ebedîistirâhate tevdi edilmiş bulunmaktadır.

Türbede bulunan üç sandık içerisinde Hüdâyî’nin elbisesi, tâcları, hırkası ve sair şahsî eşyası ve kıymetli evrak saklanmaktadır.¹⁶

Türbe’de Tâc Ziyâreti

Türbeler ve tekkeler kapanmazdan önce Hüdâyî’nin hususî mahfazasında saklanan târihî tâc-ı ramazan ve kurban bayramlarının arefe günlerinde ikindi namazından sonra ziyârete açılırdı. Şöyleki:

Önde âsitânenin post-nişini arkada âsitânenin bütün mensupları kıdem sırasına göre dizi hâlinde türbeye inerlerdi. En önde ise yakılmış bir buhurdan götürülürdü. Türbe kapısından içeriye atılan ilk adım ile beraber Şeyh Efendi tarafından “Fâtiha” çekilir, arkasından kelime-i tevhîde başlanır ve tevhîd zikri ziyâret bitinceye kadar devâm ederdi.

Hüdâyî’nin asırlarca önce kendi eliyle sarıp giydiği ¹⁷ tâc-ı şerîf kendine mahsûs çekmecesindeki bohçasından çıkarılarak sehpa üzerine getirilir, tevhîdî zikri devâm ederken şeyhin elindeki tâc-ı şerîf ziyâret edilirdi. Ziyâret tamamlanınca tâc, bohçaya konulmaz; türbede Hüdâyî’nin sandukasındaki tâc alınıp yerine eski tâc konurdu. Tevhîd bir müddet daha devâm ettikten sonra “Mülk Süresi” okunur ve sonunda Şeyh Efendi tarafından duâ yapılarak türbeden çıkılırdı. Bayramların son günlerinde yine ikindiden sonra aynı şekilde türbede toplânır, bu sefer tâc sandukadan alınarak kendi mahfazına konulurdu. Ve ertesi bayrama kadar da bir daha çıkarılmazdı.¹⁸

b – Hüdâyî Câmii

Hüdâyî Külliye içinde türbenin hemen üst bitişik kısmında câmi yer almaktadır. Câmiin kapısının üstünde Abdülmecid Han’ın tuğrası ve şu kitâbe bulunmaktadır:

*Şeh-i ğâzi velâyet- menkabet Abdu’l-Mecid Hân’a
Zâhir olmuş fütûh-ı mülket içre nusret-i aktâb*

*Resânetle Aziz Mahmûd Efendi dergehin inşâ
Edince kıldı celb-i feyz-ı rûhâniyyet-i aktâb*

*Duâ-yı şevketiyle Ziver iki cevherin târih
Sezâdır olsa bâb-ı hankâhın zînet-i aktâb*

*Şeh-i dîn kim Hüdâyî hankâhın eyledi bünyâd
Muîn olsun umûrunda Hudâyâ himmet-i aktâb*

Câmi kapısının sağındaki kapı tevhîdhâne kapısı olup üzerinde iki satır halinde celî sülûs yazı ile şu kitâbe okunmaktadır:

*Eğer vâsıl olam dersem dilâ ol sırr-ı maksûda
Gel âdâb ile yüzün sûr âsitân-ı Şeyh Mahmûd’a*

Câmiin bundan başka sağ tarafta üç kapısı daha vardır. Bu kapılardan birinden câmiin altındaki kabristana inilir. İkinci şeyh kapısı, üçüncü de kadınlar mahfiline âid kapıdır.

Câmi ahşap bir kubbe ile örtülüdür. Kadınlar mahfili ile Hünkâr mahfili bugün hâlâ mevcûddur ve oldukları gibi muhâfazasına çalışılmıştır. Hünkâr mahfiline imâret mutfağının üstünden geçilir.

Hüdâyî Âsitânesi 1318/1900 yılında Şeyh Şihâbuddin Efendi (1330/1912) nin şeyhliği zamanında hazîne-i hassiye'den ta'mir görmüş ve bugün hâlâ mevcûd bulunan üç katlı onsekiz odalı şeyh dâiresi o devrede yaptırılmıştır.

Hüdâyî'nin türbe kapısı önündeki mermerlerin kardan, yağmurdan muhâfazası için yaptırılan büyük câmekân, câmi'deki zînet ve nakışlar yine bu devirde yapılmıştı.¹⁹

Câmiin alışılagelmiş an'anenin aksine sol tarafta bulunan minaresine 1328/1910 yılında yıldırım isâbet ederek minâre türbede kuyunun bulunduğu orta sofaya düşmüş, türbedârlar birkaç yıl türbenin iç kısmındaki mermer sütunlar dibinde nöbet tutmuşlardı. Bil-âhare Topal Râuf Paşa'nın Beylerbeyi'nde oturan kızı Prenses Fatma Hanım bugünkü orta sofayı ve câmekânı yaptırıp türbeye yekpâre bir de halı hediye etmişti.²⁰

Küllîye'nin imâreti câminin kuzeyinde ve hünkâr mahfilinin bitişiğinde iki kat halinde olup kapısı hünkâr mahfilinin arkasındadır. İmâret de diğer kısımlar gibi (1272/1855)'de Sultân Abdulmecid tarafından yaptırılmıştı. İmâret biraralık yüksek tahsil talebelerinin câmiin altında yurd haline getirdikleri kısma mutfak olmak üzere ihyâ edilmiş, bugün ise vakıfça tevsi edilerek geliştirilmiştir.

İmâretin sağında kabristan arkasında Hüdâyî'nin geniş bir bahçesi vardı. Ortasında kameriyyeyi andıran zârif bir makâm ve etrafında derviş hücreleri bulunmakta idi ki, külliye yanarken bunlar da yanmıştır. Bugün bu geniş bahçenin bir kısmına bir ilkokul yapılmış adına- her nedense –Hüdâyî'nin adı bile verilmemiştir.

Küllîye ile beraber Sultân Abdulmecid tarafından câmiin yol-aşırı batı tarafında bir mektep de yaptırılmış ise de bugün sokağa verdiği addan başka bir şeyi kalmamıştır.²¹

c - Hüdâyî Kütüphânesi

Kütüphâne, câmi ile hankâhın karşısında tek kat hâlinde muntazam kesme taştan yapılmıştır. Kapısının üstünde ta'lik yazıyla yazılmış kitâbenin son târih beyti şöyle sona ermektedir:

*Duâ ile dedim târih-i tâmmın Hakkıyâ ben de
Naîm-i huldü mesken eyleye Lutfî Bey'e Subhân*

Bu kitâbeden kütüphânenin Sultân Abdülhamid'in mukarriplerinden Lutfi Bey adına yapıldığı anlaşılmaktadır. Kütüphâne iki oda hâlinde olup sağ oda kütüphâne, sol oda ise türbedir. Türbe kısmında başlarında fes bulunan beş ahşap sanduka vardır.²²

Hüdâyî dergâhının ziyâretçilerinden olup zamanı şeyhlerini mesleklerine bağlılıkları, âdâba riâyet gibi meziyetleri ile takdîr eden Bursalı M. Tahir Bey'in kütüphânenin te'sisinde büyük hizmeti olduğu bilinmektedir. M. Tâhir Bey, bu dergâha olan muhabbeti sebebiyle belki kendi vasiyyeti üzerine câmiin sağ tarafında bulunan kabristana defnedilmiştir.

Bursalı M. Tahir Bey için müstakıl bir eser yazan Muallim Vahyî onun iki aya yakın bir zaman bu kütüphânenin tanzîmi için bizzat amele gibi çalıştığını, gerek bizzat hediye etmiş olduğu, gerek erbâb-ı hayır ve te'lif tarafından hediye edilmesine delâlet eylediği eserlerle bu kütüphânenin te'sis edildiğini kaydetmektedir.²³

Hüdâyî kütüphânesinde bulunan kitâplar tekkelerin kapatılmasından sonra Üsküdar Atlatmaşı'nda bulunan H. Selimağa kütüphânesine nakledilmiş ve bugün aynı kütüphâne bünyesinde “Hüdâyî Efendi Eserleri” nâmı altında muhâfaza ile okuyucuya arzedilmektedir.

Câmiî, tekkesi, türbeleri, çeşmeleri, imâreti ve kütüphâsiyle ma'nevî bir hayât zenginliği taşıyan Hüdâyî Âsitânesi bugün Üsküdar'ın bir tepesine adını vermiş bulunmaktadır. Hüdâyî'nin bu âhiret bahçesini andıran külliyesini ve bil-hâssa türbesini derin bir bağlılıkla ziyâret edenler her devirde pek çok olmuştur. Bu gün de aynı duygularla hâlâ ziyâret edilmektedir.²⁴

3 – Hüdâyî Dergâhı'nda Celvetî Âyini

Celvetiyyenin merkezi Hüdâyî Dergâhı'nda toplu zikir cum'a günleri cum'a namazını müteâkıp şu şekilde icrâ edilirdi:

Cum'a namazı kılındıktan sonra hanhâhın dedeleri, sofuları ve dervişleri ile cemâatten arzû edenler çevrelenip büyük bir halka olurlar, zâkirler de bu halkanın ortasında ikinci bir halka meydana getirirlerdi. Böylece halka içinde halka meydana gelmiş olurdu.

Şeyh Efendi, cum'a namazını kıldığı kafesten çıkmadan zâkirbaşı usûl icâbı ağır tempo ile kelime-i tevhîdi açar, herkesin iştirâkiyle ağır ağır, dâne dâne oniki tevhîd çekilirdi. –ki, bu sayı on veya onbeş de olabilir.–

Onikinci tevhîdden sonra zâkirbaşı “Ya Allah Hû”deyince dizüstü kalkılırdı ki buna “yarım kıyam” veya “Hızır kıyâmı” denilir. Bu esnâda zâkirler Hüdâyî'nin ilâhîlerinden birini ve ekseriyâ şeyhi Üftâde için yazdığı:

*Bâb-ı aşkın andelîbi Hazret-i Üftâdedir
Derdli âşıklar tabîbi Hazret-i Üftâdedir*

ilâhîsini okurlardı. İlâhî bitince zâkirbaşı bir ara perdeyi değiştirerek “Ya Allah Hû” deyince “nısf-ı kıyâm” dan kıyama kalkılırdı. Artık “ism-i Hû” zikri başlamıştır. Bir müddet buna devâm edildikten sonra zâkirbaşı “ism-i celâl” (Allah)'e geçer müteakıben üç def'a “Hû”der. “Hû”lardan sonra zâkirler uygun bir ilâhî okurlardı. İlâhî bitmeden Şeyh Efendi, kafesten ²⁵ çıkarak yerini alırdı. İlâhînin sonunda ise bir durak ²⁶ okunur ve sessizce dinlenilirdi. Durak bitince Şeyh Efendi “Ya Allah Hû” diyerek zikrin ikinci safhasına girer, buraya kadar zâkirbaşının idâresinde icrâ edilen kısım âyinin hazırlık ve başlangıç kısmıdır.

Asıl âyin Şeyh Efendi'nin gelmesiyle başlamış olur, Şeyh Efendi'nin gelmesiyle başlayan ism-i Hû'nun perdesi yükselerek hızlanır ve başlar bir sağa bir sola çevrilerek “Hû” zikri devâm eder. Bu arada zâkirler perde ve usûle göre arka arkaya ilâhî okurlarlar. Yine bu sırada Şeyh Efendi perdeyi değiştirerek üç ism-i celal okur. İlâhîler yine bir müddet zikrin âhenk ve temposuna göre devâm edip sona erdiğinde zâkirlerin birine zâkirbaşı bir taksim verirdi. Bu arada yine bir başka ilâhîyi kendi başına taksim ederek okurdu. O bitirince bir başkası alırdı.

Taksimler duruma göre zâkirler veya dışarıdan gelmiş misâfir okuyucular tarafından tekrâr edildikten sonra devâm etmekte olan ism-i “Hû” zikri de sonuna yaklaşmış olurdu. Şeyh Efendi ile başlamış olan zikrin bu ikinci devresi yarım saat, kırk dakika kadar devâm ettikten sonra Şeyh Efendi daha yüksek perdeden söylediği uzun bir “Hû” ile zikri keser ve otururdu. Zâkirler ağır-aksak usûlünde cumhûr ilâhîsini okurlar; bu da bitince Şeyh Efendi kısa bir duâ yapar ve “Fâtihâ”der. Ba'zan da duâyı kendi halîfelerinden veya yaşlı misafir şeyhlerden birine bırakıp kendi kafesten içeri girerdi. Böyle zamanlarda duâyı yapan “Fâtihâ” demez ve yüksek sesle “Takabbel minnâ”ve hâzîrûn da “Ya Allah”haykırılarıyla iştirâk ederek eller göğsün üstünde çaprazlanmış olduğu halde yere kapanıp yeri öpüp kalkarlar ve boyun keserek sırasıyla dışarıya çıkarlardı.²⁷ Celvetiyye'de toplu “tevhîd”zikrinde meydan açılırken zikirde en az onaltı kelime-i tevhîd çekilirdi. Bunlar dörder dörder söylenirdi. Her dördüncü def'ada makâm değişir, perde yükselirdi.

“İsm-i Hû” zikrinde de baştan sona kadar “ağır Hû”, “orta Hû”, “çifte Hû” denilen üç çeşit “Hû”zikri vardır. Bunlar da peş peşe okunur ve perdeleri giderek yükselirdi.²⁸

4 – Hüdâyî Âsitânesi'nde Post-Nîşin Olan Şeyhler

Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin vefâtından tekkelerin seddine kadar geçen üç yüz yıllık zaman içinde Hüdâyî Âsitânesi'nde yirmi üç şeyh post-nîşin olmuştur. Bunlardan ba'zıları (Selâmi Efendi (1104/1693), Erzincanlı

Mustafa Efendi (1123/1711), Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi (1209/1795) gibi önce azl edilmişler bil-âhare tekrâr meşihâta ta'yin olunmuşlardır. Sâdece Bafralı Halil Efendi 1094/1693 yılında Mısır'a nefyedilmiş ve bir daha dönmemiştir. Mükerrer durumlarla beraber Hüdâyî Âsitânesi'nde post-nişin olan şeyhleri şöylece tesbit edebîliriz:

1. Balıkesirli Muk'ad Ahmed Efendi (1049/1639)
2. Hüdâyî'nin torunu Mes'ud Efendi (1067/1657)
3. Tophâneli Ehl-i Cennet Fenâyî (1075/1664)
4. Gelibolulu Gafûri Mahmûd Efendi (1078/1667)
5. Devâtî (Divitçi) zâde Mehmed Tâlib Efendi (1090/1679)
6. Menteşeli Selâmi Ali Efendi (1093/1682)'de nefy
7. Bafra (Samsun)lı Halil Efendi (1094/1683)'de Mısır'a nefy
8. Erzincanlı Mustafa Efendi (1094/1683)'de ref'
9. Menteşeli Selâmi Ali Efendi (ikinci def'a) (v.1104/1692)
10. Abdulhayy b. Saçlı İbrâhim Efendi (1117/1705)
11. Erzincanlı Mustafa Efendi (ikinci def'a) (1123/1711)
12. Filibeli Mehmed Sabûri Dede Çelebi (1130/1717)
13. Bilecikli Seyyid Osman Efendi (1140/1727)
14. Afvi Ya'kub Efendi (1149/1736)
15. Edirneli Yûsuf Efendi (1153/1740)
16. Niksârlı Mehmed Efendi (1159/1746)
17. Bursalı Mustafa Efendi (1188/1774)
18. Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi (1198/1783)'de ref' ve nefy
19. Dülger (Neccâr) zâde Mehmed Sıddık Efendi 1199'da ref'
20. Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi (ikinci def'a) (v. 1209/17949)
21. Mehmed Şihâbeddin Efendi (1234/1819)
22. Abdurrahman Nesîb Efendi (1258/1842)
23. Mehmed Rûşen Tefvîki Efendi (1309/1891)
24. Mehmed Şihâbeddin Efendi (1330/1911)²⁹
25. Mehmed Gülşen Efendi (1341/1923)
26. Abdulgâfur Âbid Efendi (1946)

1. Balıkesirli Muk'ad Ahmed Efendi

Hüdâyî 'nin ser-hâlifesi olan Ahmed Efendi (bk. Hüdâyî Halîfeleri) rivâyete nazaran Bursa'da hâlîfe iken zâhirî bir sebep bulunmaksızın şeyhini ziyâret kasdıyla Üsküdar'a gelmiş ve Hüdâyî'nin hankâhına vardığında kendisini gören dervişler taaccüb edip gelişinin sebebini sormuşlardı. O da :

“– Beni Hazret-i Aziz çağırđı.” diye cevap verip şeyhin huzuruna dâhıl olmuştu. Hüdâyî, Ahmed Efendi’yi görünce :

“– Sen yerinde bulunsan daha iyi olmaz mı?” demiş, o da:

“– Emir sizin” diyerek geri dönmüşü. Bursa’ya vardıkdan kısa bir müddet sonra Hüdâyî vefât etmişti. Hüdâyî’nin makâmı Filibeli İsmâil Efendi’ye mev’ud idi. Fakat o, “bu makâma müstaid bizlerden kimse yoktur, kim geçerse elbet muk’ad (kötürüm) olur” diyerek istinkâf edince meşveret ve istişâreden sonra Ahmed Efendi post-nişin oldu. Ve li-hikmetin muk’ad oldu.³⁰ Ahmed Efendi (1049/1639) yılında vefât edinceye kadar bu hizmeti yürüttü. Yerine, Hüdâyî’nin torunu Mes’ud Çelebi şeyh oldu.

2. Hüdâyî’nin Torunu Mes’ud Efendi

Mes’ud Çelebi, Hüdâyî ‘nin kızının oğludur. Bir müddet ilim tahsîli ile meşgul olduktan sonra dedesinin yoluna sülûk ederek Muk’ad Ahmed Efendi’den inâbe ve hilâfet aldı. Ahmed Efendi vefât edince de onun yerine şeyh oldu. Mes’ud Efendi, meczûb tabiatlı³¹ takvâ ehli bir zâttı. 1067/1657)’de vefât edince dedesinin türbesi yanında defnedildi.³²

3. Ehl-i Cennet Mehmed Fenâyî b. İshâk

Hüdâyî halîfelerinden olan Mehmed Efendi (bk. Hüdâyî Halîfeleri), Mes’ud Efendi’den sonra post-nişin oldu. Sekiz yıl kadar Hüdâyî Âsitânesinde şeyhlik etti. Fenâyî mahlâsıyla şiirler yazmış bulunan Mehmed Efendi’nin türbesi Hüdâyî Âsitânesinin alt kısmında olup yandığından bugün sâdece makber ve etrafının duvarları mevcûddur. Mehmed Efendi doksan yaşında olduğu halde 1075/1664’de vefât etmişti.

4. Gelibolulu Gafûri Mahmûd Efendi

Mahmûd Efendi ilk tahsîlini memleketinde gördükten sonra İstanbul’a gelmiş ve mülâzemetle nâil olacak kadar ilim tahsîli ile meşgul olmuştu. Bil-âhare de tasavvuf yoluna girerek Hüdâyî Âsitânesi şeyhi Muk’ad Ahmed Efendi’ye intisâb etmişti. ³³ Sülûkünü ikmâl edince memleketine hâlîfe olarak gönderildiyse de pek fazla kalmadan tekrâr İstanbul’a dönmüşü. İstanbul’da Zeyrek câmii kürsî vâizliğinde bulundu.³⁴ Bil-âhare Üsküdar Valide Sultân Câmii vâizliğine daha sonra 1070/1659 yılında Fâtih Câmii vâizliğinde naklolundu. 1075/1664 yılında Ehl-i Cennet Mehmed Efendi yerine Hüdâyî Âsitânesine şeyh oldu. 1078/1667’de vefât edince şeyhi Muk’ad Ahmed Efendi yanına defnedildi³⁵. Mahmûd Efendi “Gafûri” mahlasıyla şiirler de yazmıştır.³⁶

5. Devâtî (Divitçi) Zâde Mehmed Tâlib Efendi

Mehmed Efendi, Devatî Şeyh Mehmed Tâlib Efendi³⁷nin oğludur. Önce ilim tahsîli ile meşgul olmuş müderris olduktan sonra tasavvufa sülûk ederek ³⁸, Şeyhi³⁹, Uşşakzâde, ⁴⁰ ve Ayvansarâyî⁴¹nin ifâdelerine göre babasının halîfelerinden Fidancı Mehmed Efendi’ye Hüseyin Vassâf Bey’in kaydına göre ise Ehl-i Cennet Mehmed Efendi’ye intisâb etmişti. ⁴²

Gafûrî Mahmud Efendi’nin vefâtından sonra Hüdâyî Âsitânesi’ne şeyh olan Mehmed Efendi bu vazîfeyi 1078 Recep /1679 Ağustos’ta vefât edinceye kadar devâm ettirdi. Kabri Şeyh Câmii hâziresinde babası Devâtî Şeyh Mustafa Efendi’nin yanındadır. “Tâlib” mahlasıyla şiirler yazmıştır.⁴³

6. Menteşeli Selâmî Ali Efendi

Celvetiyye tarikatının Selâmiyye kolunun kurucusu bulunan SelâmîAli Efendi, Hüdâyî Âsitânesi'nde iki defa post-nîşîn olmuştur. Terceme-i hâli ve hizmetleri için Celvetiyye şû'belerinden Selâmiyye bahsine bakılmalıdır.

7. Bafra (Samsun) lı Halil Efendi

Selami Ali Efendi bir ara şeyhlikten azledilince 1093/1682 yılında onun yerine Halil Efendi şeyh ta'yin edildi. Ancak çok kısa bir zamandan sonra Halil Efendi de azledilerek (1094/1683) Mısır'a nefyedildi. Halil Efendi orada fevt oldu.⁴⁴ Halil Efendi'nin hayâtına dâir bundan başka bilgiye sahip değiliz.

8. Abdulhayy b. Saçlı İbrâhim Efendi

Abdulhayy Efendi, Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin halîfelerinden Saçlı İbrâhim Efendi (bk. Hüdâyî'nin Halîfeleri) nin oğludur. Edirne'de babası hâlîfe sıfatıyla bulunduğu sırada dünyâya geldi. Bir müddet ilim tahsili ile meşgul oldu. Sonra babası ma'rifetiyle seyru sülûkünü tamamladı. Önce Kızanlık kasabasında Alâeddin Efendi Zâviyesi'ne şeyh, bil-âhare babasının 1070 Recep /1660 Mart'ta vefâtı üzerine onun yerine Edirne Selimiye vâizi ve tekkesi şeyhi oldu. 1097 Şevval /1686 Temmuz'unda Kadırğa'da Mehmed Paşa zâviyesine şeyh, 1099/1687'de de Eminönü Vâlîde (Yeni) câmiine vâiz oldu.

Selâmî Ali Efendi'nin vefâtı (1104 Safer /1692 Aralık) üzerine Hüdâyî Âsitânesine post-nîşîn oldu. Ondört yıl kadar bu hizmeti yürüterek 1117 Recep /1705 Kasım'ında vefât etti.⁴⁵

Halil Paşa'nın oğlu Mahmûd Bey'in türbesine defnedildi. ⁴⁶ Şiirleri ⁴⁷ ve ba'zı küçük risâleleri bulunan ⁴⁸ Abdulhayy Efendi'nin yerine Erzincanlı Mustafa Efendi ikinci def'a şeyh oldu.

9. Erzincanlı Mustafa Efendi

Mustafa Efendi Erzincanlıdır. Gerçi Hüseyin Vassâf Bey Şumnulu olduğunu ve “Fenâî” mahlâsını kullandığını söylüyorsa da⁴⁹ yanlıştır. Çünkü Hüseyin Vassâf Bey'in bahsettiği Mustafa Fenâî Efendi “Odabaşı Şeyhi” diye meşhûr olan ve 1115/1703 yılında vefât eden zâttır. ⁵⁰ Erzincanlı Mustafa Efendi ise 1123/1711'de vefât etmiştir.

Mustafa Efendi meşâyıhtan Mustafa isminde bir zâtın oğludur. Memleketi ulemâsından tahsîl gördükten sonra İstanbul'a gelerek celvetî meşâyihından Devâtizâde Şeyh Mehmed Efendi'den inâbe aldı. Devâtizâde, Hüdâyî Âsitânesi şeyhi olunca onun yerine zâviyesine post-nîşîn oldu.

Bafralı Halil Efendi azledildiğinde onun yerine Hüdâyî Âsitânesine şeyh oldu ise de birkaç gün sonra azledildi, yerine Selami Ali Efendi hatt-ı Hümâyûnla yeniden getirildi. Bunun üzerine Mustafa Efendi de memleketi Erzincan'a gittiyse de 1114/1702'de tekrâr gelip Kadırğa'daki Mehmed Paşa Zâviyesine şeyh oldu. Abdulhayy Efendi'nin vefâtı üzerine de ikinci def'a Hüdâyî Âsitânesi şeyhi oldu. 1123 Recep /1711 Temmuz'da vefât edinceye kadar o vazîfede kaldı. Kabri Şeyh Câmiinde Devâtizâde zâviyesi civârındadır.⁵¹ Yerine Dede Çelebi diye ma'ruf olan Mehmed Sabûri şeyh oldu.

10. Filibeli Mehmed Sabûri (Dede Çelebi)

1048 Muharrem/1638 Nisan'ında Filibe'de dünyaya gelen Mehmed Sabûri'nin babası da celvetî meşâyihından Filibe zâviyesinde post-nîşîn Şeyh Mustafa Efendi (1087/1676)'dir.

Mehmed Efendi tahsîl için İstanbul'a gelmiş, tefsîr ve hadîs ilimlerinde belli bir seviye sağladıktan sonra Gafûri Şeyh Mehmed Efendi'ye intisâb ederek halîfesi olmuştu. Filibe'deki Şeyh İsmâil Zâviyesi'nde hilâfetle irşâd hizmetini yürütürken bir yandan da Filibe ulemâsı ile ilmî irtibatını devâm ettiriyordu.

1078/1667 yılında Gafurî Mahmûd Efendi vefât edince Mehmed Sâburî Efendi tekrar İstanbul'a geldi. İstanbul'da muhtelif câmilerde vâizlik ettikten sonra Üsküdar-Bulgurlu'da Üçpınar Mahallesiindeki Gafûri tekkesinde şeyh oldu (1082/1671). Aynı yıl Kazasker Abdülkadir Efendi kendisi için Edirnekapısı civârında bir câmi ve tekke (bk. İst. Celvetî Tekkeleri, Sarmaşık Tekkesi) yaptıınca oraya geçti. İstanbul'da muhtelif câmilerde vaaz ve irşâd hizmetlerine devâm ettiği sırada 1020/1708 yılında Sütölçe'ye nakledildi. Erzincanlı Mustafa Efendi'nin vefâtı üzerine de Hüdâyî Âsitânesi şeyhi oldu.⁵²

Âsitânedeki hizmeti 1130 Muharrem /1717 Aralık'ta vefât edinceye kadar yedi yıl devâm etti. Şeyhi Gafûri yanına defnedildi.⁵³

11. Bilecikli Seyyid Osman Efendi

Selâmi Ali Efendi'nin halîfelerinden olan Osman Efendi aslen Bileciklidir. Üsküdar Çavuşderesi'nde Hayreddin Çavuş Mahallesi Eski Semerciler mevkiinde câmi ve tekkesi (bk. İstanbul Celvetî Tekkeleri, Üsküdar Atpazarı Tekkesi) vardır.

Osman Efendi bu celvetî tekkesinin şeyhliğinden 1130/1717'de⁵⁴ Mehmed Sabûrî Dede Çelebi yerine Hüdâyî Âsitânesi'ne şeyh oldu.⁵⁵ Osman Efendi, Hüdâyî Âsitânesinde on yıl kadar şeyhlik ettikten sonra 1140 Ramazan /1728 Nisan'da vefât ederek Muk'ad Ahmed Efendi yanındaki Dede Çelebi Mehmed Sabûrî yanına defnedildi.⁵⁶

12. Ya'kûb Afvî Efendi b. Mustafa Efendi

Meşâyıhtan Mustafa Efendi'nin oğludur.⁵⁷ İlk tahsiline babasından ve devri ulemâsından ikmâl ettikten sonra Çavuşderesindeki celvetî dergâhı post-nîşini Bilecikli Osman Efendi'ye intisâb etmiştir. O'nun terbiyesinde sülûkünü ikmâl ederek dâmadı olmuştu. Üsküdar Yeni Valide Câmii ile Şehzâde Câmii kürsi vâizliklerine de getirilmiş bulunan Ya'kûb Efendi'nin meşhûr celvetî şeyhi Bursalı İsmâil Hakkı'nın da talebesi olduğu ve bu ilişkinin İsmâil Hakkı, Üsküb'e ta'yin edildiği zaman başladığı bilinmektedir.⁵⁸

Ya'kûb Afvî Efendi, kayınpederi ve şeyhi Osman Efendi'nin vefâtı üzerine Hüdâyî Âsitânesi'ne post-nîşin oldu. 1149/1736 yılında vefât edinceye kadar bu hizmeti devâm ettirdi.⁵⁹ On kadar tasavvufî mahiyette eseri⁶⁰ bulunan Ya'kûb Efendi vasiyeti gereği Karacaahmed türbesi civârında valideyni yanına defnedildi.⁶¹

13. Edirneli Yûsuf Efendi

Yûsuf Efendi, Edirne Selimiye Câmii cum'a vâizi idi. Saçlı İbrâhim Efendi'nin oğlu Abdulhayy Efendi'nin hâlîfesidir. Ya'kûb Afvî'den sonra hemen dört yıl kadar post-nîşin olduğu Hüdâyî Âsitânesi'nde 1153/1740'ta vefât edinceye kadar hizmet etti. Hüdâyî türbesinin karşısındaki sofada medfûndur.⁶²

14. Niksârlı Mehmed Efendi

Mehmed Efendi, Selâmi Ali Efendi'nin halîfelerindendir. Edirneli Yûsuf Efendi'nin yerine 1153/1740 yılında şeyh oldu. Hüdâyî Âsitânesi'nde altı yıl hizmet etti. 1159/1740'da vefât edince şeyhi Selami Ali Efendi'nin Çamlıca'da bulunan kabri yanına defnedildi. Fıstıklı şeyhi diye meşhûrdur.⁶³

15. Bursalı Mustafa Efendi

Niksârlı Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu ve halîfesidir. Babası yerine şeyh olduktan sonra 1188/1774 yılında vefâtına kadar Hüdâyî Âsitânesi'nde yirmi dokuz yıl şeyhlik etti.⁶⁴ Hüdâyî türbesinin dış kısmında medfûndur.⁶⁵

16. Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi

Mudanya'da 1132/1719'da doğdu. Dedesi Mustafa Efendi Atpazârî Osman Efendi'nin halîfelerindendi. Babası Abdurrahman Efendi de Bursalı İsmâil Hakkı'nın halîfesi idi. Rûşen Efendi dünyâya geldiği zaman Bursalı İsmâil Hakkı, Mudanya'da bulunuyordu. Babası, oğlunu şeyhinin kucağına vererek hüsn-i duâ talep etmişti. İ. Hakkı "yavrunun adını" sorduğunda isminin Mehmed, mahlâsının Emin olduğu kendisine bildirilince İ. Hakkı, ismini aynen ibkâ etmekle beraber mahlâsını "Rûşen" olarak değiştirmişti.⁶⁶

Babası Abdurrahman Efendi I. Mahmûd devrinde (1149/1736) hicret ederek sarây-ı sultânî yakınında Kapağası Zâviyesi'ne şeyh oldu.⁶⁷

Rûşen Efendi'nin inâbet ve hilâfeti Bursalı İsmâil Hakkı'nın halîfesi Çorlulu Pertevî Efendi (1182/1768)'dendir. Uzun yıllar selâtın câmilerinde bilhassa Sultân Ahmed Câmîinde kürsî vâizliği, bir ara babasının tekkesinde şeyhlik etti. 1198/1783'de şeyhliği hatt-ı Hümâyûn ile ref' edilerek memleketi Mudanya'ya nefyedildi. Yerine Neccâr (Dülger)zâde Efendi vekâleten ta'yin edildiyse de bir müddet sonra yeniden Rûşen Efendi ikinci meşihatını 1209/1795 Mart'ta vefât edinceye kadar fasılasız onbir yıl devâm ettirdi.⁶⁸ Hüdâyî Âsitânesi dâhilinde girişe göre sol tarafta medfûndur.

Cevdet Paşa, Rûşen Efendi'den "Bursalı İsmâil Hakkı hulefâsından Çorlu'da sâkin olan Perdevî hulefâsından ve tekke şeyhlerinin dânişmendânından Üsküdar'da Hüdâyî Âsitânesi şeyhi Rûşen Efendi" şeklinde ta'zimli ifâdelerle bahsetmektedir.⁶⁹

Rûşen Efendi, celvetîliğinin yanı sıra nakşîliğe de müntesip ve Abdulganî Nablûsî (1143/1731)'nin halîfesi idi.⁷⁰

17. Neccâr (Dülger)zâde Mehmed Sıddîk Efendi

Neccârzâde Rızâeddin Mustafa Efendi (1159/1746)'nin oğludur. Neccârzâde Rızâ Efendi hem celvetî hem nakşî olup Beşiktaş'taki Neccârzâde tekkesini kurmuştur.⁷¹ Oğlu Mehmed Sıddîk Efendi de hem celvetî hem de nakşî tariklerinden mücâz olduğu için Büyük Rûşen Efendi'nin yerine Hüdâyî Âsitânesine vekâleten ta'yin edilmiş bir yıl sonra da tekrâr Rûşen Efendi meşihâta getirilmişti.⁷² Vefâtı 1199/1784'tür.⁷³

18. Mehmed Şihâbeddin Efendi

Mudanyalı Mehmed Rûşen Efendi'nin oğludur. İnâbet ve hilâfeti babasından olup 1209/1795 yılında babasının vefâtı üzerine tekkeye post-nîşân oldu. Yirmi altı sene bu hizmeti yürütmüştür. Meşrep i'tibâriyle Bursalı İsmâil Hakkı'ya çok benzediğinden "Küçük Hakkı" diye meşhûr olmuştu.⁷⁴

Sicill-i Osmânî'de vefâtı 1235 R.Âhır /1820 olarak verilmekte ise de⁷⁵ Hüseyin Vassâf Bey, bunu 1234/1818 olarak kaydetmektedir.⁷⁶ Kabri Hüdâyî türbesine bitişik açık türbede bulunmaktadır.

Şihâbeddin Efendi'nin oğludur. Babası nezdinde seyr u sülûkünü ikmâlden sonra Erdebil tekkesinde şeyh oldu (bk. İst. Celvetî tekkeleri). Abdurrahman Efendi'nin yerine Erdebil tekkesi şeyhliğine amcası Abdi Efendi getirildi.⁷⁷

Şihâbeddin Efendi'nin **Tuhfetu's-sâlikîn** nâmında celvetî tarikatı âdâbından bahseden bir eseri vardır (Tab'ı 1329).

19. Abdurrahmân Nesîb Efendi

Şihâbeddin Efendi'nin oğludur. Babası nezdinde seyr u sülûkünü ikmâlden sonra Erdebil tekkesinde şeyh oldu. (bk. İst. celvetî tekkeleri) Abdurrahman Efendi'nin yerine Erdebil tekkesi şeyhliğine amcası Abdi Efendi getirildi.

Şihâbeddin Efendi babasının vefâtından sonra Hüdâyî Âsitânesi'ne post-nîşîn oldu (1234/1819). 1243/1827 yılında “Ordu-yu Hümâyûn” vâizliğine getirilen ⁷⁸ Abdurrahman Efendi hakikaten gayet edip olup, halîm, selîm ve kerîm tabîatlı idi. ⁷⁹

Nesib Efendi 1258/1842 yılında vefât edince babasının ayak ucuna defnedildi.⁸⁰ Abdurrahman Nesîb Efendi, şâirliğinin yanı sıra mûsikî ile de yakından alâkadarı (bk. Celvetiyye'de Mûsikî).

20. Mehmed Rûşen Tevfikî Efendi

Abdurrahman Nesîb Efendi'nin oğludur. 1255/1810 yılında dünyâya gelmiş, aklî ve naklî ilimlerin tahsîlini ikmâl ettikten sonra pederi ma'rifetiyle tasavvufî inkişâfını sağlamıştı. Babasının vefâtından sonra âsitâneye şeyh olan Rûşen Tevfikî bu hizmeti elli yıldan fazla devâm ettirmiştir. Bir ara “Meclis-i Meşâyih” reisliği de yapan ⁸¹ Küçük Rûşen Efendi zamanın sultânlarından da büyük bir hüsn-i kabûl görmüştür.⁸²

Rûşen Efendi'nin “sanâyi-i nefise” denilen güzel san'atlardan hüsn-i hatt ve mûsikîye karşı husûsî bir istî'dâd ve alâkası vardı.⁸³ 1309/1891'de vefâtla âsitâneye defnedildi.

21. Mehmed Şihâbeddin Efendi (Diğer)

Rûşen Tevfikî Efendi'nin kardeşidir. Büyük kardeşi Rûşen Efendi'nin yerine şeyh olmuş ve yirmibir yıl kadar bu hizmeti yürütmüştür. 1330/1911 yılında vefât edince Hüdâyî türbesinin yanına defnedildi. Diğer meşâyihle görüşmekten, halk ile ihtilât etmekten hoşlanmazdı.⁸⁴

Şihâbeddin Efendi büyük bir âlim olmamakla beraber irfânî ve fazîletli bir zâttı. Bu yüzden bir çok kimsenin hayrânlığını kazanmıştı. Abdulhamid'in mukarriplerinden Lutfî Ağa da bunlardan biridir.⁸⁵

Şihâbeddin Efendi görülmemiş derecede eli açık bir insandı. Her sene Ramazan ayında câmiin müezzin mahfiline büyük sofralar kurdurarak gelene, gidene iftâr ettirirdi.⁸⁶ Hankâh'ın ta'dil ve ta'miri için büyük hizmetlerde bulunmuştu. Üç katlı ve onsekiz odalı şeyh dâiresi bunun zamanında yaptırılmıştı. Şihâbeddin Efendi 1330/1911 yılında vefât edince yerine Gülşen Efendi şeyh oldu.

22. Mehmed Gülşen Efendi

Mehmed Rûşen Tevfikî Efendi'nin kerîmezâdesi'olup (1282/1864) yılında dünyâya gelmiştir. Babası Kayserî'de nâiplik yapan Mektûbizâdelerden M.Sadreddîn Efendi olup (1289/1872)'de vefât etmiştir.

Babası tarafından sülâlesi Sadreddîn Konevî'ye, annesi tarafından Şeyh Rûşen Tevfikî Efendi vâsıtasıyla Büyük Rûşen Efendi'ye ve onun hanımı Şerîfe Hanım dolayısıyla Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye ulaşır.

Gülşen Efendi, Üsküdarlı olduğundan Doğancılar ve Atlamataşı Rüşdiye mekteplerinde okuduktan sonra husûsî tahsîl görmüş ve genç yaşta tarîkata sülûk etmişti. İlk nisbeti dedesi Rûşen Efendi'den olduğu hâlde sülûkünü Bursa'da İsmâil Hakkı Tekkesi şeyhi Fâik Efendi⁸⁷ den tamamlayarak hilâfet almıştır.

Gülşen Efendi'nin me'mûriyet hayâtı da vardır. İlk olarak 1285/1868'de Evkâf mektûbî kalemine başlamış bu vâzifeye 1328/1910 yılına kadar devâm etmiştir. Son olarak kendisine Harem-i Şerîf-i Nebvî müdüriyeti tevcih olunmuş iken âsitâne şeyhliğinin boşalması üzerine bundan ferâgate mecbûr olmuştu.

Gülşen Efendi âsitâne şeyhliği zamanında “Meclis-i Meşâyih” reisliğinde de bulunmuş, hankâhta Bursalı M. Tahir Bey'in delâletiyle bir kütüphâne te'sisine muvaffak olmuştu (bk. Hüdâyî Kütüphânesi).

Gülşen Efendi orta boylu, mütenâsip endamlı, edip ve kibâr bir zattı. 1341 Ramazan /1923 Nisan'da vefât ile âsitânedeki yerine defnedildi.

Gülşen Efendi, Hüdâyî 'nin **Ahvâlu'n-Nebiiyî'l-Muhtâr** adlı eserini terceme ve şerhetmiştir (bk. Hüdâyî 'nin eserleri). Gülşen Efendi ayrıca âsitânenin plânını ve Celvetiyye şeceresini çıkararak Hüdâyî 'nin türbesine asmıştır. Bu iki levha bugün hâlâ türbede asılı bulunmaktadır.

23. Abdulgafûr Âbid Efendi

Gülşen Efendi'nin yerine Hüdâyî Âsitânesi'ne şeyh olan ve âsitânenin son şeyhi bulunan Âbid Efendi, Gülşen Efendi'nin hemşîrezâdesi ve halîfesidir. Evvelce Evkâf Nezâreti'nde “kuyûd-u kadîme” kaleminde vazîfe görmüştü. Âsitâne'ye post-nişin olmadan önce Rum Mehmed Paşa dergâhında şeyh idi.⁸⁸

Âbid Efendi'nin meşîhatı zamanında Cûmhuriyet rejimine geçilmiş müteakıben de 31. XI. 1341 târihinde kabûl edilen ve 13. XII. 1341 târihinde 243 sayılı Resmî Gazete'de i'lân edilerek mer'iyete giren 677 sayılı kânûnla tekkeler ve türbeler faâliyetten men'edilerek kapatıldı. Kanun aynen şöyleydi:

Madde: 1- T.C. dâhilinde gerek vakıf sûretiyle gerek mülk olarak şeyhinin taht-ı tasarrufunda gerek suver-i âharla te'sis edilmiş bulunan bil-umûm tekkeler ve zâviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakk-ı temellük ve tasarrufları bâkî kalmak üzere seddedilmiştir. Bunlardan usûl-i mevzûası dâiresinde fi'l -hâl câmi veyahut mescid olarak isti'mal edilenler ibkâ edilir.

Ale'l-umum tarîkatlarla şeyhlik, dervişlik, mürîdlik, dedelik, seyyidlik, çelebîlik, babalık, emirlik, nakîblik, halîfelik, falcılık, büyüçülük, üfürükçülük ve gâibden haber vermek ve murâda kavuşturmak maksadıyla nüshacılık ünvân ve sıfatlarının isti'mâliyle, bu ünvân ve sıfatlara âid hizmet ifâ ve kisve iktisâsı memnûdur. T.C. dâhilinde selâtînâ âid veyâ bir tarîkat veyahut cerr-i menfaate mesned olanlarla bil-umum sâir türbeler mesdûd ve türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdâs edenler veya âyîn-i tarîkat icrâsına mahsûs olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvânları taşıyanlar veya bunlara mahsûs hidemâtı ifâ veya kıyâfet iktisâ eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezâ-yı nakdî ile cezâlandırılır.

Madde : 2- İşbu kânun neşrî târihinden mu'teberdir.

Madde : 3- İşbu kânun icrâsına İcrâ Vekilleri Hey'eti me'mûrdur.

II. İSTANBUL'DA BULUNAN DİĞER CELVETÎ TEKKELERİ

1. Hüdâyî Çilehânesi veya Mûsâllâ Mescidi Tekkesi

Hüdâyî 'nin Âsitânesinden başka Küçükçamlıca'da bugün hâlâ mevcut olan ve halk arasında “Çilehâne” resmi kayıtlarda “Musallâ” nâmıyla ma'ru'f bir mescid ile bitişiğinde taştan iki odacık inşâ ettiği bilinmektedir.⁸⁹

Kısıklı- Küçükçamlıca asfaltından Bulgurlu'ya inerken Alemdağı tarafına bakan yamaç üzerindeki “Çilehâne” bugün mescid şeklindedir ve birkaç merdivenle çıkılan ikinci set üzerinde bir kuyu ve som mermerden yapılmış bir su deposu ve meşrûtası vardır. Mescid, 5X10m. eb'âdında ve 70 cm, genişliğinde taş duvardan yapılmış olup üstü kiremitlerle örtülüdür.

Aziz Mahmûd Hüdâyî 'nin vaktiyle taştan yaptırdığı iki odalı binânın esas muhâfaza edilerek yenilenmiştir. Bugün mescidin sağ duvarına bitişik kalın ve kısa minâre de sonradan yenilenmiştir. Sağındaki sofada da bir meşrûta vardır. Burada bulunan kuyunun kitâbesinde:

“Cennet-mekân Sultân Mahmûd Han hazretlerinin kadınlarından 3. Âşûbî Can Kadın Efendi’nin hayrâtıdır” 1285 yazılıdır.

Kuyunun önünde yek-pâre som mermerden yapılmış, üstüne yuvarlak ve çok zarif bir süs oturtulan dört musluklu bir su deposu bulunmaktadır. Onun arkasında da şu kitâbe okunmaktadır:

*Pîr Mahmûd Hüdâyî Azîzu’l-kadrin
Bu makâmı yapıp maksim-i âb oldu.*

*Levh-i nazm oldu bu târih-i güherle karneyn
Nev-eser yaptı zihî himmet-i Kâmil Paşa 1291*

Kitâbeden bunun Kâmil Paşa tarafından 1291/1874 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Aziz Mahmûd Hüdâyî ‘nin çilehânesine sık sık atıyla geldiği ve bu yere gelirken bindiği ata âid olduğu rivâyet edilen eyer, bugün hâlâ türbesinde hâtıra olarak muhâfaza edilmektedir.

Buradaki mescide giderken yolun solunda bulunan çınarları da Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin diktiği söylenir. Hüdâyî ‘nin vaktiyle burada bir de yer altı çilehânesi vardı. Bugün burada mezartaşı kaybolmuş bir açık türbe dikkati çekmektedir.⁹⁰

Bulgurlu’da bulunan tek hamam da Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin vakıf eserleri arasında bulunmaktadır. Ayvansarâyî : “Mescidin karîbinde vâkı’ tek hamam ve Bulgurlu’nun ekser mahalli dahî Aziz Mahmûd Efendi hazretleri vakf-ı şerîfinin müsakkafâtındandır. Karye-i mezbûre vasatında bir miktar meydancık ve bir iki çınar dahî olup...” diyerek bunu anlatmaktadır.⁹¹

Hamam camekânın dış kapısında da şu manzûm kitâbe okunmaktadır.

*Girseler sıdk ile hamama ger
Pâk olur ecsâm aruk olur kulûb
Görse bu uslûbu bir ehl-i nazar
Dedi târihin hamâm-ı hûb 1627*

Bu kitâbeden hamamın 1027/1617 târihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Şu hâlde Hüdâyî bunu Üsküdar’da iken bir eser-i hayr olmak üzere yaptırmış olmalıdır.

Rivâyete göre hamamda Aziz Mahmûd Hüdâyî ‘nin ilk def’a yıkandığı bir “halvet” kısmı vardır. Her gece burada kandil yanardı. Güzel bir parmaklıkla ayrılan bu halvet kısmının parmaklıkları bozulmuş ve İmrahor Caddesi’ndeki eski hamama nakledilmiştir.

Hüdâyî ‘nin Bulgurlu’da yaptırdığı bu hamam devrine göre çok temiz ve muntazamdır.⁹² Hüdâyî ‘nin yaptırdığı bu mescide ser-halîfesi Ahmed Efendi bir ara halîfe olarak gönderilmiş ise de daha sonraki devirlere âid silsile-i meşâyih hakkında bir bilgiye sâhip değiliz. Ancak Bandırmalı-zâde Üsküdârî Ahmed Münib Efendi’nin **Mecmûa-i Tekâyâ’sında** burası celvetî tekkesi olarak kaydedilmekte ve mukâbele gününün Perşembe olduğu belirtilmektedir.⁹³

2 - Selâmsız Selâmi Efendi Tekkesi

Üsküdar’da Selâmsız Mahallesi’nde Tekkekapısı denilen yerde bulunan ⁹⁴ bu tekkeyi Selâmi Ali Efendi yaptırmıştır. Selâmi Ali Efendi’nin yaptırdığı tekkelerin en ma’rufu olan bu tekleden bugün eser kalmamıştır. Sâdece Köstendilli Ali Efendi hazîresi mevcûddur.

Tekkenin âyin günü Pazartesi idi.⁹⁵

Selâmsız tekkesinde şeyh olan meşâyih ise şunlardır:

1. Şeyh Ali Fenâyî Efendi (1158/1745), (1126/1714’de kendi yaptırdığı tekkeye geçerek buranın meşihatını Ali Efendi’ye bırakmıştı.

2. Köstendilli Ali Efendi (1175/1632)

3. Şeyh Hacı Ömer Efendi (1175/1761)

4. Şeyh Sâlih Efendi b. Ömer Efendi (1194/1780)

5. Şeyh Hâfız Mehmed Celvetî (1216/1801)

6. Şeyh İsmâil Efendi (1227/1812) Hüdâyî halifelerinden Filibeli Şeyh İsmâil Efendi’nin evlâdındandır.

7. Şeyh Mehmed Râşid Efendi (1250/1834), Üsküdarlı Mustafa Hâşim Efendi’nin halîfesidir.

8. Şeyh Seyyid Abdullah Efendi b. Şeyh M. Râşid Efendi (1275/1858)

9. Şeyh Ahmed Muhtâr Efendi b. Şeyh Abdullah Efendi (1307/1887) ⁹⁶

3 - Kısıklı Selâmi Efendi Tekkesi

Üsküdar İlçesinin Kısıklı Bucağı’nda Eski Çamlıca Caddesi üzerindedir. Selâmi Ali Efendi tarafından yaptırılmış olup Selâmi Ali Efendi’nin kendisi de orada medfûndur.⁹⁷

Tekkelerin kapatılmasından önce Hâfız Mehmed Nûrullah Efendi (1335/1917)’nin şeyhliği zamanında yıkılmıştır. Bugün Selâmi Ali Efendi’nin mezarından başka bir şey mevcûd değildir. Bu dergâhta pazartesi, cum’a geceleri yatsı namazından sonra, çarşamba günleri de öğle namazını müteâkıp haftada üç def’a celvetî âyini icrâ edilirdi.⁹⁸

Kuruluşundan i’tibâren tekkede post-nişin olan meşâyih :

1. Selâmi Ali Efendi (1104/1692)

2. Kayserîli Şeyh Ahmed Efendi (v. ?). Selâmî Ali Efendi’nin halîfesidir,

3. Niksarlı Şeyh Hacı Mehmed Efendi (1153/1740), Selâmî Ali Efendi’nin halîfesidir,

4. Şeyh Halil Efendi (1214/1799) Kayserîli Ahmed Efendi’nin oğludur.

5. Şeyh Mehmed Râşid Efendi (1250/1834)

6. Şeyh Mustafa Şerefeddin Efendi (1271/1854 – 1855)

7. Şeyh Ali Rızâ Efendi (1330/1912)

8. Şeyh Hâfız Mehmed Nûrullah Efendi (1335/1917)

9. Mustafa İzzeddin Efendi⁹⁹

4 - Acıbadem Selâmi Efendi Tekkesi

Şucâbağ Mescidi Tekkesi, Bülbülderesi Tekkesi, Bağlarbaşı Tekkesi diye anılan bu tekke Selâmî Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır. Üsküdar’dan Bağlarbaşı’na çıkan yolun üzerinde bulunan bu tekkenin adını **Mecmûa-i Tekâyâ** Acıbadem,¹⁰⁰ Âsitâne-i aliyye ve **Bilâd-ı Selâse’de kâin...tekkeler**” “Selâmî Ali Efendi Tekkesi der-kurb Acıbadem der-Üsküdar” olarak kaydetmektedir.¹⁰¹

Abdurrahman Nesîb Efendi’nin **Mecmûa**’sında verdiği Üsküdar tekkeleri listesinde adına Acıbadem Tekkesi olarak rastlanan¹⁰² Sultân II. Mahmûd’un kızı Sâliha ile Tophâne-i Âmire müşiri Halil Rıf’at Paşa’nın izdivâcî merâsimi (1249/1833)nde bulunan da’vetliler arasında Kasapbaşı Şâkir Efendi’nin haymesinde yer alan

celvetî meşâyihî arasında “Acıbadem tekkesi şeyhi vekili Mehmed Hilmi Efendi” diye adına yer verilen¹⁰³ bu tekkenin **Hadikâ**’nın Şucâbağı Mescidi olarak tesbit ettiği tekke olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Bugün bu mahalde Selâmi Ali Efendi’nin adını taşıyan bir câmi bulunmaktadır.¹⁰⁵

Vaktiyle Cumartesi günleri celvetî âyini yapılmakta olan¹⁰⁶ bu tekkede şeyh olanları şöyle sıralayabiliriz:

1. Selâmî Ali Efendi (1104/1692)
2. Şeyh Ali Efendi (v. ?) ki, celvetiyyeden Çamlıcalı Mehmed Efendi’nin halîfesidir.
3. Bandırmalızâde Şeyh Hâmid Efendi (1172/1758), Küçük Hâmid diye mâruf olup Bandırmalı Şeyh Yûsuf Efendi’nin oğlu ve Mustafa Hâşim Efendi’nin büyük kardeşidir.¹⁰⁷
4. Kemal Efendi (Hâmid Efendi’nin oğlu)
5. Göynüklü İbrâhim Efendi (v. ?)
6. Mevlevîyye’den İbrâhim Dede (v. ?)
7. Hâfız Mehmed Emin Efendi (1257/1812) Hankâh’ın hatipliğini de yapmakta idi.¹⁰⁸

Tekke’de bundan sonra kimin şeyh olduğuna dâir bilgiye sâhip değiliz. Ancak **Mecmûa-i Tekâyâ** kendi devrindeki (ö. 1307/1890) şeyhinin Ahmed Efendi isminde birisi olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹

5 - Fenâyî Tekkesi veya Yıldızlı Tekke

Celvetiyye’nin Fenâiyye kolunun kurucusu bulunan Ali Fenâyî Efendi (1158/1745) tarafından (1126/1714) târihinde yaptırılmıştır.¹¹⁰ Pazarbaşı mahallesindedir. Bugün mescid olan mâb’ed, kârgir olup üç tarafı altlı üstlü mahsûralıdır. Câmiin kible tarafında altta iki, üstte iki olmak üzere dört pencere vardır. Mihrap ahşap olup üstü de ahşap çatı ile örtülüdür. Tuğladan olan minâresi avlu kapısından girişe göre soldadır.¹¹¹ Ali Efendi zamanında yaptırılan minâreye 1180/1766 yılında yıldırım isâbet etmiş ve minâre yıkılarak mescid de zarar-dîde olmuştu. Bunun üzerine zamanın şeyhi Abdullah Rıfkı Efendi (1184/1770) pâdişah III. Mustafa’ya mürâcaatla câmi, türbe, minâre ve hücreler yeniden yaptırılmıştı. Câmiin karşı tarafında bulunan mektep de Ahmed Paşa tarafından vezîrlüğinden önce çavuşbaşı iken 1176/1704 yılında yaptırıldı. Bu yüzden de mektep, Çavuşbaşı Mektebi diye meşhûrdur.¹¹²

Tekkeye “Yıldızlı Tekke” denilmesine sebep tekkeyi 1293/1876 yılında tamîr ettiren ve mezârî bulunan Zeynep Hanım’ın kabrinin yıldızla süslenmiş olmasıdır.¹¹³

Tekkenin önündeki türbede Ali Fenâyî Efendi medfûndur. Baltacı Mehmed Paşa ile beraber 1123/1711 Osmanlı-Rus harbine iştirâk etmiş bulunan Ali Fenâyî Efendi’nin bu savaşta aldığı sancak ile taşıdığı bayrak uzun yıllar hâtıra olarak saklanmışır.¹¹⁴

Tekkede çarşamba günleri celvetî âyini yapıldı.¹¹⁵

Fenâyî tekkesinde post-nişîn olan meşâyih:

1. Şeyh Ali Fenâyî Efendi
2. Şeyh Abdullah Rıfkı Efendi (1184/1770)
3. Şeyh Mehmed Nazîf Efendi (1207/1792)
4. Şeyh Mehmed Şâkir Efendi (1225/1810) hattâttır.
5. Şeyh Mehmed Efendi (1261/1845) Bandırmalı tekkesi şeyhi M.Gâlip Efendi (1247/1831- 1832)’nin halîfesidir.

6. Şeyh Mehmed Şâkir Efendi (1302/1884 – 1885)
7. İhsân Efendi (v. ?) Mehmed Şakir Efendi'nin dâmadı olup onun yanında medfûndur.
8. Şeyh Mehmed Şâkir Efendi (20 Eylül 1951), dergâhın son şeyhidir.¹¹⁶

6 - Bandırmalı Dergâhı

Üsküdar' da İnâdiye Mahallesi'nde Menzilhâne yokuşu başında ve Tavâşi Hasan Ağa Câmii yakınındadır. Tekke, 1145/1732 yılında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından yaptırıldı.¹¹⁷ Ayvansarâyî'nin verdiği bilgiye göre burası Şeyh Yûsuf Efendi (1166/1752)'nin evi iken bilâhare zâviye yapılmıştır.¹¹⁸

Şehlâ Ahmed Paşa'nın 1169/1756 yılında yeniden yaptırdığı bu tekke 1942 yılında kısmen yanmıştı. Bugün ise mezarlardan başka bir şey kalmamıştır.

Tekkenin avlusunda Hâşim Efendi'nin şeyhi Mısırlı Hasan Baba (1170/1756)'nın da kabri vardır. Yûsuf Efendi ve Hâşim Efendi tekke civârında medfûn idiler.¹¹⁹

Tekke'nin âyin günü cum'a idi.¹²⁰

Tekke'nin silsile-i meşâyihini şöyle tesbit mümkündür:

1. Bandırmalı Yûsuf Nizâmeddin Efendi (1166/1752)
2. Şeyh Mustafa Hâşim Efendi b. Yûsuf Efendi (1197/1783)
3. Seyyid Mehmed Gâlib Efendi (1247/1831- 18312)
4. Seyyid Abdurrahîm Selâmet b. Mehmed Gâlib (1266/1850)
5. Seyyid M. Fahreddîn b. Abdurrahim Selâmet (1311/1893)
6. Mehmed Gâlib b. Abdurrahîm Selâmet(1330/1912)

7 - Şeyh Câmii Tekkesi

Üsküdar'da Bülbülderesi yakınında Selmanağa Mahallesi'nde Şeyh Câmii derûnundadır. Bânisi Devâtî Şeyh Mustafa Efendi (1070/1659-1660)'dir ki, Hüdâyî Âsitânesi'ne şeyh olan Devâtîzâde Mehmed Efendi (1090/1679)'nin babasıdır.¹²¹

Bu dergâhın derviş ve zâkirlerinin ekserisi “kalem efendisi” denilen devlet me'mûru kimselerdi. Dergâhta pazartesi ve cum'a geceleri celvetî âyini yapıldı. Bugün Şeyh Câmii nâmıyla ibâdete açıktır.

Şeyh Câmii Tekkesi şeyhleri:

1. Devâtî Şeyh Mustafa Efendi (1070/1660), Muk'ad Ahmed Efendi'nin halîfesi olup türbede medfûndur.
2. Devâtîzâde Mehmed Tâlib Efendi (1090/1679) Türbe'de medfûndur.
3. Erzincanlı Şeyh Mustafa Efendi (1167/1754) Bil-âhare âsitâneye şeyh oldu.
4. Şeyh Mehmed Sâid Efendi (1225/1810)
5. Şeyh Mehmed Âsım Efendi (1259/1843)
6. Şeyh Mehmed Tâlib Efendi b. Mehmed Âsım (1260/1844)
7. Şeyh Mustafa Dede (1263/1847), Hüdâyî türbesinde Hz. Hüdâyî'nin asâdârı idi.
8. Şeyh Ahmed Hasîb Efendi (1275/1858 – 1859)
9. Halil Dede (1325/1907), Hasîb Efendi'nin oğlu Tâlib Efendi'ye vekâleten bu hizmeti yürütmüştü.

10. Şeyh Mehmed Tâlib Efendi b. M. Hasîb Efendi (1341/1923) tekkelerin kapatılmasından iki yıl önce vefât ermişti.

11. Haydar Molla (v. ?) Mehmed Tâlib Efendi'den boşalan yere vekâleten ta'yin edilmiştir. Hüdâyî Âsitânesi kütüphânesinde "hâfız-ı kütüp" idi.

12. Ahmed Nâmık Efendi (v. ?) Bandırmalı tekkesi dedegânından olan Nâmık Efendide burada bir müddet niyâbeten meşîhat etmiştir.¹²²

8 - İskender Baba Tekkesi

Üsküdar'da İnâdiye'de Ağa Hamamı karşısında meydan ortasında Karacaahmed tarafında bulunan celvetî tekkesidir.¹²³ Bânîsi Kânunî Sultân Süleyman devrinde yeniçerilik efendiliği ve sâir hizmetler ifâ etmiş bulunan Mehmed Efendi (955/1543)'dir. Mehmed Efendi ve meşâyıhtan İskender Baba burada medfûndur. İskender Baba'nın vefât târihi belli değildir. Uzun yıllar mescid olarak kullanılan bu tekkeyi bilâhare celvetî meşâyihından Kaymakçı Şeyh diye meşhûr Mehmed Efendi (1186/1772), celvetî tekkesi hâline getirmiştir.¹²⁴

İskender Baba Tekkesi şeyhleri şu zevâttır:

1. Kaymakçızâde Şeyh Hacı Mehmed Efendi (1186/1772)

2. Şeyh Abdurrahman Efendi b. Şeyh Mehmed 81224/1809)

3. Şeyh Hâfız Mehmed Sâdık Efendi b. Şeyh Ali Efendi (1262/1846), Şeyh Abdurrahman Efendi'nin torunudur.

4. Şeyh Mehmed Şâkir Efendi (1279/1862- 1863), Bandırmalı tekkesi şeyhi Mehmed Gâlib (1247/1831 – 1832)'in torunudur.

5. Mehmed Şerefeddin Efendi b. Şeyh Şâkir (1310/1892)

6. Şeyh Mehmed Sâfi Efendi (1320/1902)¹²⁵

Vaktiyle çarşamba günleri celvetî âyini icrâ edilen bu tekkenin bugün sâdece türbe kısmı mevcûddur.¹²⁶

9- Sarmaşık Tekkesi

Edirnekapısı civârında Keçeci Pirî Mahallesi'nde Nîyazi Mısrî Sokağı'nda bulunan tekke, Şeyhu'l-islâm Dürrîzâde Mustafa Efendi (1188/1774)'nin anne tarafından dedesi olan Kâdı-asker Abdulkâdir Efendi (1084/1673) tarafından yaptırılmıştır.¹²⁷ İlk şeyhi Dede Çelebi Mehmed Sabûri (1130/1717)'dir. Tekke binâsı bugün mevcûd değildir. Uzun yıllar celvetî tekkesi olan bu hankâhta perşembe günleri celvetî âyini icrâ edilirdi.¹²⁸

Sarmaşık tekkesi şeyhleri:

1. Mehmed Saburî (1130/1717), Dede Çelebi nâmıyla ma'ruf olup 1123/1711 yılında Hüdâyî Âsitânesi'ne post-nişîn oldu. (bk. Hüdâyî Âsitâne şeyhleri)

2. Şeyh İsmâil Efendi b. Mehmed Sabûri (1145/1732 – 1733)

3. Şeyh-i Aşk İsmâil Efendi (1197/1783), Peyk Dede diye ma'ruf olup Süleymaniye vâizi idi.

4. Seyyid Mustafa Efendi b. Şeyh Ahmed el-Kefevî (1224/1809)

5. Kırımlı İbrâhim Efendi b. Şeyh Ahmed Ef. (1247/1831)

6. Seyyid Hâfız Mehmed Tâhir Efendi (1262/1846)¹²⁹

7. Seyyid Ahmed Sıdkı Efendi (1300/1883)¹³⁰

10 - Küçükayasofya Câmii Tekkesi

Kiliseden câmie çevrilmiş bulunan Küçükayasofya'nın vâkıfı Hüseyin Ağadır.¹³¹ Câmiin ön kısmında bulunan zâviyenin otuzaltı hücresi vardır. Bu hücrelerden onüçü tevhîdhâneye, onikisi mektebine, zâviyenin şeyhlerine dâiredir. Câmiin şadırvanı ve mektebi Sadrazam Ahmed Paşa (1160/1747) tarafından 1153/1740 târihinde yaptırıldı. Câmie bitişik olmayan minâreyi Sadrazam Mustafa Paşa yaptırmıştı.¹³²

Tekke bugün Küçükayasofya Câmii civârında medrese tarzında mevcûddur. Tekkenin mukâbele günü cum'a idi.

Hüdâyî'nin şeyhi Nûreddinzâde Muslihuddîn (981/1573)'in bu tekkede post-nişin olduğunu¹³³ Hüdâyî 'nin de tahsîli esnâsında kendisinin sohbetlerine bu tekkede devâm ettiğini biliyoruz. (bk. Hüdâyî'nin gençliği ve tahsîli)

Hüdâyî şeyh olarak İstanbul'a geldiğinde de sekiz sene kadar bu tekkede bulundu. Abdurrahman Nesîb Efendi bunu, "Aziz Mahmûd Hüdâyî Efendi, "İstanbul'a geldiğinde 992/1584 târihinde Küçükayasofya'da şeyh olup sekiz sene mürûrunda Üskûdar'ı teşrif ve yerine asâdarları Filibeli İbrâhim Efendi ¹³⁴ ye tevcih ve kasr-ı yed buyurmuşlardır."¹³⁵ diyerek ifâde etmektedir.

Tekkenin tam bir meşâyih silsilesine sâhip değiliz. Ancak Nûreddinzâde halîfelerinden Kırımlı Tatar İsa (1031/1622),¹³⁶ Filibeli İsmâil Ümidi (1052/1642),¹³⁷ Kırımlı İbrâhim (1042/1632), İsmâil Ümidi (1106/1694),¹³⁸ Ahmed Ümidi (1150/1737)¹³⁹ Efendilerin bu tekkede şeyhlik ettikleri bilinmektedir.

Hüdâyî Âsitânesi şeyhlerinden Abdurrahman Nesîb (1258/1842)'in oğlu Abdullah Felâhi Efendi (1267/1850 – 1851) de bu tekkede şeyhlik etmiştir.¹⁴⁰

11- Kadırga'da Mehmed Paşa Tekkesi

II. Selim'in kızı Sokullu Mehmed Paşa'nın karısı İsmihan tarafından ihyâ edilen bu câmi, kiliseden çevrilmedi. Sokullu Mehmed Paşa buraya medrese, şadırvan, zâviye ve zâviye odaları ilâve ettiği için onun adıyla meşhûr olmuştur.

Zâviye, Hüdâyî'nin ve Mehmed Paşa (Sokullu)'nın şeyhi bulunan Nûreddinzâde Efendi için yaptırılmıştır. Ancak zâviyenin tamamlanmasına Nûreddinzâde'nin ömrü vefâ etmemiş; vasiyeti üzerine pîrdaşı Kürd Şeyh Mehmed Ömer Efendi (996/1588) buraya şeyh olmuştur.¹⁴¹ Gerek tekkenin Hüdâyî 'nin şeyhi Nûreddinzâde için yapılmış olması ve gerekse celvetî meşâyihinden ve Hüdâyî Âsitânesi post-nişinlerinden Abdulhayy Efendi (1117/1705) ile Erzincanlı Mustafa Efendi 1123/1711)'nin burada şeyhlik etmiş olmalarından dolayı bu tekkeyi celvetî tekkeleri meyânında zikretmeyi uygun bulduk. Tekke'nin mukâbele günü perşembe idi.¹⁴²

Mehmed Paşa Tekkesi'nde post-nişin olan şeyhler:

1. Kürd Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi (996/1588)
2. Halîfesi Vâiz Emir Efendi (v. ?)
3. Şeyhu'l- harem Seyyid Abdulkirim İştîbî (1015/1606)
4. Büyük Kadızâde Şeyh Mehmed Sofyavî
5. İştîbî'nin oğlu Seyyid Mustafa Efendi (1045/1635)

6. Seyyid Ahmed Efendi (1055/1645)
7. Kadızâde'nin oğlu Seyyid Mustafa Efendi (1097/1686)
8. Abdulhayy Efendi 1103/1692'de Hüdâyî Âsitânesi şeyhliğine nakledildi. (v. 1177/1705)
9. Karabaşzâde Mustafa Ma'nevî (1114/1702)
10. Kırımlı Şeyh Mehmed Efendi (1115/1703)
11. Erzincanlı Şeyh Mustafa Efendi (1123/1711), iki sene sonra o da Hüdâyî Âsitânesi'ne şeyh oldu.
12. Mükennî Şeyh Ahmed Efendi (1142/1729- 1730)
13. Dâmadı Şeyh Mehmed Efendi (1176/1762 – 1763)
14. Şeyh Yahyâ Efendi (1186/1722)
15. Seyyid Veliyyüddin Efendi (1217/1892)
16. Seyyid Hüseyin Efendi (1236/1820 – 1821)
17. Mehmed Tahsin Efendi (1284/1687)
18. Mustafa Hulûsi Efendi (1299/1881 – 1882)
19. Mehmed Atâ Efendi (1308/1890)¹⁴³

12- Keşfi Osman Efendi Tekkesi

Keşfi Osman Efendi Tekkesi, Şehzâdebaşı'nda Bozdoğan Kemerî civârında Kalenderhâne mahallesinde Derûn-i Mehmed Efendi tekke ve türbesi karşısındadır.¹⁴⁴ Keşfi Osman Efendi tarafından (1090/1679- -1680) yılında yaptırılmıştır.¹⁴⁵

Celvetî meşâyihından olan Keşfi Osman Efendi, Erzurumludur. Erzurum'dan Niksar'a oradan da İstanbul'a hicret etmiş ve Ehl-i Cennet Mehmed Efendi'ye intisâb ederek halîfesi olmuştu. Niksar, Edirne ve İstanbul'da birer câmi yaptıran Osman Efendi, Şehzâdebaşı'nda Vezneciler'de yaptırdığı bu tekkeye post-nişin olmuştu. Kâdiriyye tarîkatına da nisbeti bulunan Osman Efendi 1127/1715 yılında vefât etmişti.¹⁴⁶ Osman Efendi Niksar'da Yeni Mahalle'de çarşı içinde kendi yaptırdığı câmi içinde medfûn idi. Fakat yol açmak için kabri yine aynı câmiin kiblesinin sağ tarafına nakledildi.¹⁴⁷

Osman Efendi'nin bu tekkesi Cibâli Yangını'nda tamâmen yandığından uzun müddet hâlî kalmış, bil-âhare Kâdiriyye'nin Üveysiyye ve Eşrefiye kollarına intikâl etmişti. Son zamanlarda Kâdiriyye'den Kemter Baba (1341/1923) ya tevcih edildiğinden “Kemter Baba Tekkesi” diye de meşhûr olmuştu.¹⁴⁸

Osman Efendi'nin vefâtından Cibâli yangınına kadar geçen zaman içinde tekkeye kimlerin şeyh olduğuna dâir bir bilgiye sahip değiliz, ¹⁴⁹

Bugün harâp hâlde bulunan tekkenin âyin günü çarşamba idi.¹⁵⁰

13- Üsküdar Atpazarı Tekkesi

Üsküdar'da Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde Atpazarı denilen mahalde Eski Semerciler mevkiinde bulunan tekke Hüdâyî Âsitânesi şeyhlerinden Bilecikli Osman Efendi (1140/1727) tarafından 1133/1720–1721 yılında yaptırılmıştır.¹⁵¹ Osman Efendi, Selâmî Ali Efendi'nin halîfesi idi.

Tekkenin silsile-i meşâyihî ve faâliyeti hakkında herhangi bir bilgiye sâhip değiliz. 1925 yılında tekkelerin kapatılmasından sonra Vakıflar İdâresince yürütülen tesbit çalışmalarından sonra hazırlanan raporda “Şeyh Osman Efendi Câmîi, Atpazarı Caddesi’nde dört duvardan ibâret halde” denilmektedir.¹⁵² Fakat bugün eser kalmamıştır.

Tekkenin âyin günü cum’a idi.¹⁵³

14-Ayşe Sultân Tekkesi

Üsküdar-İmrahor’da bugünkü İmrahor Câmîinin hemen arkasından geçen yolun kenârındadır. Üst tarafında bugün mevcûd çeşmenin kitâbesinden de burasının Ayşe Sultân nâmına yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kânûnî Sultân Süleyman’ın torunu, Rüstem Paşa’nın kızı olan Ayşe Sultân (bk. Hüdâyî’nin Ayşe Sultân’la Evlenmesi Mes’elesî) tarafından yaptırılan bu tekkede perşembe günleri celvetî usûlû icrâ edilmekteydi.¹⁵⁴ Tekke bugün tamâmen yıkılmış yerinde bir kaç mezar ve üst tarafındaki bir çeşmeden başka bir şey kalmamıştır. Tekke ve silsile-i meşâyihî hakkında mevcûd kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak meşhûr duâhan Ebu’l-kavuk İsmâil Hakkı Molla’-nın burada 1323/1905’den 1333/1914’e kadar on yıl şeyhlik ettiğini görmekteyiz. Nakşî şeyhi olan Ebu’l-kavuk İsmâil Hakkı Efendi’ye bu tekkenin şeyhlik ciheti resmen tevcih edilmiş değildi. Sâdece Celvetî Âsitânesi şeyhi Şihâbeddin Efendi (1330/1911)’nin teklîf ve tensibi ile verilmişti.¹⁵⁵

15-Alâeddin Dergâhı

Aksaray Horhor Mahallesi, Etmeydanı civârı Molla Hüsrev Sokağı’nda, Horhor Caddesini Sofular Caddesi’ne bağlayan sokakta ve Sofular Hamamı arkasındadır. Tekke, Alâeddin Ali Kefevî b. Şeyh Mustafa es-Sünbülî (980/1572) tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁶ Uzun yıllar halvetî tekkesi olan bu dergâh bir aralık celvetî tekkesi de olmuştur. Mukâbelesi pazartesi günüdür.¹⁵⁷

Bu tekkenin celvetîliğini ilk def’a II. Mahmûd’un kızı Sâliha Sultân’ın düğününe da’vetli bulunan şeyhler listesinde bu tekkenin şeyhinin (Nûreddin Efendi (v. 1266/1853)’nin celvetî meşâyihinin çadırında bulunmasından öğreniyoruz.¹⁵⁸ **Mecmûa-i Tekâyâ** da bu tekkeyi celvetî tekkesi olarak kaydettiğine göre¹⁵⁹ önceleri halvetî olarak icrâ-yı faâliyet etmekte olan bu tekkenin bil-âhare celvetîlere intikâl ettiği söylenebilir.

1976 yılında câmi olarak yeniden yaptırılan bu tekkede şeyh olan zevâtın isimleri şöyledir:

1. Alâeddin Ali Kefevî (980/1572)
2. Abdi Çelebi b. Şeyh Alâeddin (v. ?)
3. Mısrî Ömer Efendi (1069/1658-1659), Şemseddîn Sivâsinin torunudur
4. Şeyh Hâmid Efendi (v. ?)
5. Mehmed Müstakîm Efendi (1121/1709)
6. Feyzullah Efendi b. M. Müstakîm (1125/1713 ?)
7. Mustafa Efendi b. Feyzullah Efendi (1138/1725-1726)
8. Sâmiẓâde Seyyid Ahmed Kefevî (1187/1773)
9. Mudanyalı Ya’kub Efendi (1223/1868)
10. Mehmed Nûreddin b. Ya’kub (1266/1849-1850)

11. Mehmed Emin Efendi (1297/1879-1880)
12. Mehmed Nizâmeddin Efendi (1306/1888-1889)
13. Hâlid Efendi (1334/1915-1916)¹⁶⁰

16- Akbıyık Câmii Tekkesi

Akbıyık tekkesi, Sultânahmed’de Akbıyık Câmii avlusunda Köprülüzâde Mustafa Paşa tarafından Çarhacı Ahmed Efendi (1080/1669) için inşa edilmiştir. Bu yüzden “Çarhacı Ahmed Efendi Tekkesi” de denilir.

Tekke, inşâsından tekkelerin kapatılmasına kadar faâliyetine devâm etmiştir. Nitekim 1925 yılına âid vakıflar defterine nazaran faal tekkeler arasındadır.¹⁶¹

Tekke’nin M. Şükri Efendi tarafından tesbit edilen nâ-tamam silsile-i meşâyih şöyledir:

1- Çarhacı Ahmed Efendi (1080/1669)

2- Çarhacı’dan sonraki şeyh tesbit edilememiştir.

3- Şeyh Kâsım Efendi (1135/1722)

4- Şeyh Osman Efendi (v. ?)

5- “Afyoncu” nâmıyla ma’ruf Karahisarlı Şeyh Mehmed Efendi (1189/1775)

6- Şeyh İsmâil Efendi, tekkenin II. Mahmûd devri şeyhlerindendir. Afyoncu ile kendisi arasında isimleri tesbit edilemeyen bir veya iki şeyh daha olmalıdır

7- Taşçı Şeyh Seyyid Halil Efendi (1260/1844)

8- Oğlu Seyyid Ali Efendi (1283/1866)¹⁶²

Faâliyetine halvetî olarak başlayan bu tekkenin celvetîliğine dâir **Mecmûa-i Tekâyâ**’dan başka kayıt göremedik. Aynı eser tekkenin mukâbele gününün çarşamba olduğunu belirtmektedir. ¹⁶³

17-Akarca Tekkesi

Tophâne’de Cihângir Câmii civârında Akarca nâm mahalde İlyas Çelebi Câmiinin altındadır. Zâviyesinin bânisi de Kalyoncular Defterdârı İlyas Efendi’dir.¹⁶⁴ İlyâs Efendi’nin ve Ali Vâhidî Efendi (1177/1763)’nin kabri de oradadır. Ali Vâhidî Efendi, Kasımpaşa’da Piyâle Paşa Câmii yakınında Muabbir Zâviyesi’nde ve İsmâil Rûmî Âsitânesi’nde şeyhlik etmiştir.¹⁶⁵

İlyâs Çelebi tekkesi olarak da bilinen bu tekkede Hüdâyî halîfelerinden Tophâneli Velîyyüddin Efendi (1108/1696)’nin de şeyhlik ettiği bilinmektedir.¹⁶⁶ Tophânelizâdelerin ceddi olarak bilinen bu zâttan sonra bu tekkede kimin şeyh olduğunu bilemiyoruz.

II. Mahmûd’ un kızının düğünündeki da’vetlileri gösteren defterde,¹⁶⁷ **Mecmûa-i Tekkâyâ’da**¹⁶⁸ ve **Âsitâne-i aliyye ve bilâd-ı selâse’-de hankâhlar**¹⁶⁹ adlı eserlerde celvetî tekkesi olarak kaydedilen bu tekkede çarşamba günleri zikir ve tevhîd icrâ edilmekteydi.¹⁷⁰

18-Bacılar Tekkesi

Aziz Mahmûd Hüdâyî âsitânesi civârında bulunduğunu ve mukâbelesinin salı günü olduğunu **Mecmûa-i Tekâyâ**’ dan öğrendiğimiz¹⁷¹ bu celvetî tekkesinin kimin tarafından yaptırıldığına dâir bir bilgiye sahip değiliz. Sultân II. Abdülhamid devrine âid Vakıf kayıtlarında tekkenin “Hazret-i Hüdâyî’ nin damadı Kapıcı Mustafa Efendi tarafından yaptırıldığı” belirtilmekte ise de¹⁷² Hüdâyî’ nin Kapucu Mustafa nâmında bir damadının bulunup bulunmadığını tesbit edemedik.

Abdurrahman Nesib Efendi’ nin **Mecmûa**’sında “Ayşe Sultân Türbesi bitişiğinde bulunan hâli arsanın onyedi hücreli bir tekke, şeyhliğinin de Hüdâyî şeyhliğine meşrût ve dedelerinin mukâbeleye gelip hazır olmaları gerektiğini belirttiği zâviye” Bacılar Tekkesi olsa gerektir.¹⁷³

19-Kapıcı Tekkesi

Hüdâyî Türbesi yanında Halil Paşa’ya izâfe edilen Kapıcı Tekkesi nâmıyla meşhûr bir zâviye vardır ki, Hüdâyî türbesine mülhak olup bir kaç odadan ibârettir. Burada Halil Paşa’ nın müstakîl bir türbesi olup türbenin altında sebili ve yanında oğlu Mahmûd Bey’ in türbesi vardır.¹⁷⁴

Kapıcı tekkesinin kimin tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilemiyoruz. Halil Paşa tarafından türbenin civârına bir kaç oda yaptırıldığı Vakfiye’ den anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ Ancak vakfiyede bu odaların tekke olarak yaptırıldığına dâir herhangi bir kayıt yoktur.

Halil Paşa’nın oğlu Ebûbekir Bey, Enderûn’dan yetişerek Kapıcıbaşı olmuştu. Bir ihtimâl olmak üzere bu tekkenin onun tarafından yaptırılıp bu isimle meşhûr olabileceği hatıra gelmektedir. (bk. Hüdâyî Muhîb ve müridleri, Halil Paşa)

Tekke’nin ayakta kalan son bölümü de geçen yıllarda Vâkıflar İdâresinin ilgisizliği yüzünden çevre sâkinlerinden biri tarafından yıkılmıştır. Harâbe hâlinde bulunan Halil Paşa türbesinin kapısının ön kısmında boş arsa işte bu tekkeye âiddir.¹⁷⁶

20-Fâtih’te Atpazârı Tekkesi

Fâtih’te bu ad ile anılan iki tekke mevcuttur. Bunlardan birisi Atpazârî olarak bilinen Osman Fadl-ı Îlâhî tarafından yaptırılan tekkedir. Bugün mevcut olmayan bu yeri 1925 Evkaf kayıtlarına göre, Kul Câmii olarak bilinen Manisalı Mehmed Paşa Câmii derûnudur.¹⁷⁷ Osman Efendi bu câmî’ de imamlık etmişti.

M. Şükri Efendî’nin sâdece ismini kaydedip Atpazârî Osman Efendi’ den başka şeyhini zikretmediği¹⁷⁸ bu tekkeyi **Mecmûa-i Tekâyâ** faâl tekkeler meyânında zikrederek şeyhinin Sâlih Efendi, tarîkatının celvetî, mukâbele gününün ise pazar günü olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁹

Fâtih’teki ikinci Atpazârî tekkesi ise Haraççıoğlu Muhiddin Mahallesi’ nde Çukurhamamı yakınındadır. **Hadika**’dan öğrendiğimize göre Hüdâyî halifelerinden Atpazârî olarak da meşhûr bulunan Filibeli İsmâil Efendi’nin ve oğlu Ahmed Ümmîdi Efendi’lerin medfûn bulundukları türbenin yanındaki tekkenin şeyhliği de bu nesildendir.¹⁸⁰ Tekkeyi İsmâil Efendi yaptırmıştı.

21- Erdebil Tekkesi

Büyükkayasofya câmii civârında bulunan tekke Sünbül Sinan Efendi ile aynı şeyhe bağlı bulunan Sinâneddin Efendi (934 /1544) tarafından yaptırılmıştır. Tekkenin inşâ târihi 934/1527–1528’dir. Halvetî tekkesi olarak faaliyet gösteren bu tekkede celvetî meşâyihinden Abdurrahman Nesib Efendi¹⁸¹ ve amcası Abdi Efendi şeyhlik etmiş bulunduğundan bu tekkeyi celvetî tekkeleri arasında zikrettik.¹⁸²

Mukâbele günü cum’a olan ¹⁸³ tekkenin silsile-i meşâyihini M. Şükrî Efendi şöylece tesbit etmiştir:

1. Yûsuf Sinâneddîn el-Erdebîlî
2. Şeyh Ahmed el-Erdebîlî (974/1566 – 1567)
3. Mehmed Efendi hafîd-i Ahmed Efendi (1057/1647)
4. Ahmed Efendi b. Mehmed Efendi (1080/1669)
5. Mehmed Efendi b. Ahmed Efendi (1100/1868 – 1869)
6. Şeyh Mehmed Efendi (1173/1759), Mehmed Efendi’ nin kardeşinin oğludur.
7. Mahmûd Efendi (1183/1769), Mehmed Efendi’ nin kardeşi.
8. Abdullâtîf Efendi (1207/1792), Mâhmud Efendi’ nin damadıdır.
9. Seyyid Abdulganî b. Abdullâtîf (1236/1820 – 1821)
10. Seyyid Abdullâtîf b. Nûreddin (1264/1848)
11. Seyyid Mehmed Nûrî b. Abdullâtîf (1296/1879)
12. Mustafa Safvet Efendi b .M. Şâkir (1324/1906)¹⁸⁴

22- Zeyrek Tekkesi

Kilise’ den câmii haline getirilen Zeyrek Câmii bitişiğindedir. Burada ilk def’a Zeyrek Molla Mehmed Efendi müderris olarak hizmet gördüğünden “Zeyrek Câmii” diye meşhûr olmuştur.¹⁸⁵

Hüdâyî’ nin şeyhinin şeyhi Sofyalı Bâli Efendi (960/1553) ve celvetî meşâyihından Zâkirzâde Abudullah Efendi (1068/1657– 1658)¹⁸⁶ (bk. Celvetî Şu’ beleri, Selâmiyye), ile Gafuri Mahmûd Efendi (1078/1667)¹⁸⁷ burada şeyhlik etmişlerdi.

Tekke’ nin tam bir silsile-i meşâyihına sahip değiliz. Ancak bu tekkede Geredeli Halil Efendi ile Şeyh Halil Efendi ve Semerci İbrâhim Efendi (1327/1909)’lerin şeyhlik ettiğini M. Şükrî Efendi’ nin eserinden öğreniyoruz.¹⁸⁸

İstanbul’a gelen ilk nakşî şeyhlerinden Abdullah İlâhî’ nin de bir ara şeyhlik yaptığı¹⁸⁹ bu tekkede cum’a günleri tarikat âyini icrâ edilmekteydi.¹⁹⁰

23- Bezirgan Tekkesi

Kocamustafapaşa’da Bezirgân Mescidi bitişiğinde bulunan bu tekkeyi 994/1586 yılında Husrev Çelebi yaptırmıştı.¹⁹¹ İlk şeyhi Ramazan Efendi (1025/1616) olduğundan “Ramazan Efendi Tekkesi” olarak da bilinir. Bugün Ramazan Efendi Câmii nâmıyla ibâdete açık bulunmaktadır.

Celvetî meşâyihından Gafûri Mahmûd Efendi’ nin halîfesi Şeyh Mûsâ Şekûrî¹⁹² zamanında celvetî meşîhatı vaz’edilen bu tekkenin silsile-i meşâyihı şöyledir:

1. Ramazan Efendi (1025/1616) Karahisarlıdır.¹⁹³
2. Abdullah Efendi (1034/1624)
3. Mehmed Celâleddin Efendi b. Şeyh Ramazan (1077/1666)
4. Fennî Hüseyin (1085/1674)
5. Mûsâ Şekûrî (1089/1678), celvetîdir.
6. Şeyh Osman Ma’nâ (1100/1868 – 1869)

7. Hamîdi Mehmed Efendi (1131/1718 – 1719)
 8. Mehmed Emin Efendi b. Hamidî Efendi (1179/1765)
 9. Seyyid Ahmed Nûreddin Efendi b. Emin 8121071795)
 10. Seyyid Abdulaziz Efendi b. Seyyid Ahmed (1232/1817)¹⁹⁴
 11. Seyyid Yahyâ Efendi b. Abdulaziz (1275/1858–1859)
 12. Hüseyin Efendi (1279/1862), Merkez Efendi Tekkesi şeyh vekilliği de yaptı.
 13. Hâfız Mustafa Fevzi Efendi (1282/1865)
 14. Mustafa Şükrî b. Mustafa Fevzî (1323/1905)¹⁹⁵
- Tekkenin mukâbelesi pazartesi günü idi.¹⁹⁶

24- Ser- Tarîkzâde Tekkesi

Fâtih'te Kumrulu Mescid civârında bulunan tekke Nureddîn Cerrâhî (1133/1720-1721) hulefasından Ser-tarîk Abdullah Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi (1172/1758-1759) tarafından yaptırılmıştır.¹⁹⁷

Tekke bugün mevcûd değildir. Âyini günü salı idi.

Celvetîliğini **Âsitâne-i aliyye ve bilâd-ı selâse' de hankâhlar'** dan öğrendiğimiz bu tekkeye celvetî meşîhatının kimin tarafından vaz'edildiğini tesbit edemedik.¹⁹⁸

M. Şükrî Efendi, bu tekkede şeyh olan meşâyihî şöylece tesbit etmektedir:

1. Ser- tarîkzâde M. Emin Efendi (1172/1758 – 1759) Nûreddin Dergâhı'nda şeyhlik etmiştir.
2. Moralı Mehmed Efendi (1209/1794) Bu zât da 1193/1778 yılında Nûreddin Dergâhı' na post-nişîn oldu.
3. Müderris Mehmed Emin Efendi (1220/1805), 1219/1804'de Nûreddin Dergâhı'na nakledilmişti.
4. Mustafa İhkâm (veya Ahkâm) Efendi Nakîbu'l-eşrâfzâde (1232/1816–1817)
5. Hâfız Seyyid Kavaklı Mehmed Şâkir Efendi (1266/1849)
6. Seyyid Ahmed Şemseddîn Paşa b. Mehmed Şâkir Efendi (1282/1865-1866)
7. Seyyid Abdüllâtîf Fazlı b. Mehmed Şâkir (1303/1885)

25- Çakır Dede Tekkesi

Karaabalı Tekkesi olarak da bilinen bu tekke, Dolmabahçe Mescidi diye anılan ve Çakır Dede nâmında bir şahıs tarafından binâ edilen mescidin alt kısmında bulunuyordu.¹⁹⁹ Mescid, III. Ahmed devrinde tersâne emîni bulunan Hüseyin Ağa (1127/1715) tarafından minber de vaz'edilmek sûretiyle ihyâ edilmiştir.

Dülgerzâde (Neccarzâde) Rızâeddin Mustafa Efendi (1159/1746)'nin halîfelerinden Kasımpaşa Câmi-i Kebir'i cum'a vâizi Mustafa Efendi tarafından bu mescidin altında bir (tevhîdhâne) yaptırılarak²⁰⁰ burada cum'a ve salı günleri öğle namazlarından sonra nakşî ve hâlvetî zikir ve tevhîd icrâ edilmekteydi²⁰¹.

Mecmûa-i Tekâyâ'da celvetî tekkeleri meyânında zikredilen bu tekkenin silsile-i meşâyihine sahip değiliz.²⁰²

1925 yılına âid Evkaf kayıtlarında tekke hakkında şu bilgilere rastlanmaktadır: “Dolmabahçe’de Karaabalı nâm mahalde Merhûm Çakır Dede Mescid-i Şerîfi”. Şimdiki şeyhi M. Tâhir, evlâd-ı vâkıftandır. Merhûm Çakır Baba tarafından Karaabalı Bahçesi nezdinde 1100/1869 târihinden mukaddem bir mescid-i şerîf binâ ile vakıf ve tersane emini Merhûm Hacı Hüseyin Ağa tarafından minber vaz’ ve hitâbet ve cihât-ı sâire ta’yin olunarak tanzim olunan 1121/1709 târîhli vakfiyesi ile te’yiddir.”²⁰³

Bugün, tekkenin önündeki sebilden başka bir şey mevcûd değildir.

26- Kapağası Tekkesi

Üsküdar’ da bulunan Kapağası Câmii, Dâru’s –saâde ağası Mehmed Ağa (99/1591), tarafından yaptırılmıştır. Câmiin minberi ise Üsküdar Vâlî-i Atîk Câmii imamlarından Mustafa Efendi’ nin eser-i hayırdır.²⁰⁴ Bu câmie ilk def’a vaz’-ı meşîhat eden Moralı Şeyh Yahyâ Efendi (1119/1707)’ nin oğlu Abdüşşekûr Efendi (1191/1777)’ nin oğlu Nûreddin Dergâhı şeyhi bulunan Mehmed Ârif Efendi (1228/1813)’ dir.

Mehmed Ârif Efendi’ den sonra birâderzâdesi Seyyid Abdulaziz (1280/1863), şeyh olmuştur.²⁰⁵ Abdulaziz Efendi’ den sonra kimin şeyh olduğunu bilemiyoruz.

Hüdâyî Âsitânesi meşâyihından Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi (1209/1794)’nin babası Abdurrahman Efendi ‘nin İstanbul’a geldiğinde Kapağası Tekkesi şeyhi olduğu bilindiğine²⁰⁶ nazaran bu şeyhlik yukarıda adı geçen şeyhlerin meşîhatından önce olmalıdır. Bu tekke de Büyük Rûşen Efendi’nin kendisi de âsitâneye şeyh olmazdan önce meşîhat etmişti.²⁰⁷

27- İbrâhim Efendi Tekkesi

Âsitâne-i aliyye ve bilâd-ı selâse’de hankâhlar adlı eserin Bulgurlu’da Kızılmescid’de bulunduğunu ve mukâbele gününün çarşamba olduğunu belirttiği bu tekke hakkında daha fazla bilgi elde edemedik.²⁰⁸

28-Tembel Mehmed Efendi Tekkesi

Üsküdar’da Tembeller mahallesinde bulunan tekkeyi Hacı Mehmed Efendi yaptırmıştır.²⁰⁹ Mukâbele günü perşembe olan bu tekkenin bir adı da Tonbul Mehmed Efendi Tekkesidir. Tekkenin celvetîliğinden bahseden tek eser, **Mecmûa-i Tekâyâ’** dır.²¹⁰

29-Mihrimah Sultân Câmii Tekkesi

Kanûnî Sultân Süleyman’ın kızı Mihrimah Sultân tarafından Üsküdar İskelesinde yaptırılan ²¹¹ câmiin derûnunda bulunduğu kaydedilen bu tekkenin celvetîliğini de **Mecmûa-i Tekâyâ**dan öğreniyoruz.²¹²

j

D- CELVETİYYE’DE MÛSİKÎ

Celvetiyye Tarîkatı’nın pîri Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin mutasavvıf ve şâir hüviyetinin yanısıra bir mûsikîşinas olarak tekkesinde, yazdığı ilâhîleri ba’zan bizzat besteleyerek okuttuğunu görüyoruz. XVII ve daha sonraki asırlarda yaşayan mûsikîşinaslar onun vücûda getirdiği ilâhîlere besteler yapmışlardır. Esasen Hüdâyî bestelenmek için bir takım manzûmeler yazmış; teravîh tesbihleri, temcîd, münâcât ve ilâhîler söylemiştir. Sa’deddin Nüzhet Ergun, tesbîh ve temcîdlerini bizzat bestelediği ve onun bestelediği ilâhîlerden dört tanesinin günümüze kadar geldiğini belirtirken ²¹³ Yılmaz Öztuna “Büyük mutasavvıf aynı zamanda üstâd mûsikîşinasın bugün elimizde maalesef yalnız “çârgâh” makâmında ve “düyek” (8/8) îkânda bir “tevcîh”i kalmıştır. Nüzhet Ergun’un güftelerini bulabildiği dört eserin biri tevşîh, üçü de ilâhîdir. Tevşîhin güftesi beş beyitlik bir naattir. Diğerlerinin ilâhî şeklindedir. Bunlar sûfyân îkâlarında iki aded “nevâ” ilâhî ile bir de “hüseynî” ilâhîdir.

Güfteleri hece iledir. Besteleri unutulmuştur. Matbû Hüdâyî dîvânında Hüseyinî ilâhînin güftesi yoktur. Tevşîh notası Konservatuar'ın neşrettiği “Mevlid Tevşîhleri” arasında yayınlanmıştır. Çârgah dîyek tevşîh, dînî mûsikîmizin bugün elimizde kalan en eski ibdâ ve şâheserlerindendir” demektedir.²¹⁴

Aşağıdaki nevâ makâmında ilâhî' nin bestesi ve güftesi Hüdâyî'ye âiddir.

*Açıldı çün bezm-i elest
Devreyledi peymânesi
Andan içenler oldu mest
Ayılmadı mestânesi*

*Ol bâdeden kim nûş eder
İçtiği dem sarhoş eder
Deryâ gibi ol cûş eder
Esriük olur dîvânesi*

*Savm-ı sivâyı kim tutar
İd-i visâle ol yeter
Bülbül gibi dâim öter
Gülşen olur kâşânesi*

*Bayrama ol âşık erer
Kim Hakk cemâlini görer
Dost bezminin zevkin sürer
Pür-nûr olur dil-hânesi*

*Aç gözüünü hakkile bak
Oku Hüdâyî'den sabak
Kâmil olurmuş ehl-i Hakk
Doğmadan önce ânnesi²¹⁵*

Aziz Mahmûd Hüdâyî, ehl-i sünnete ve şer'a mutâbık bir tarîkatın müessisi olmakla beraber mûsikîye büyük önem vermiş, hattâ sûfîlerin semânı müdâfaa için eser²¹⁶ bile yazmıştır. Sa'deddin Nüzhet, Hüdâyî' nin **Vâkıât** adlı eserinde Taptuk Emre'nin bizzat “Şestâ” yani altı telli saz çalındığının tasrih edilmiş olmasını, onun mûsikîye olan meylini te'yid ettiğini belirtmektedir. ²¹⁷

Hüdâyî Tekkesi'nde ramazan bayramı, mevlid ve âyin günlerinde besteli şiirler ve ilâhîler okunurdu. Tarîkatın âyini coşkunluktan ziyâde huşû ve hudûa da'vet eden hazîn bir mûsikî ile çevik ve heyecanlı bir âhenkten çok, istiğrâka çeken bir husûsiyet içinde icrâ olunurdu. Bu i'tibarlardır ki, bu tarîkat mensûplarının bestelerinde bir ağırlık hiss olunur. ²¹⁸

Hüdâyî devrinde tekkesinde Hâfız Kumral ve Şa'bân Dede (bk.Hüdâyî Halîfeleri) gibi meşhûr mûsikîşinasların zâkirbaşılık etmiş olmaları da ayrıca bu tarîkatta mûsikîye verilen önemi gösterir.

Bu mûsikîşinaslarından asıl adı Mehmed olan Hâfız Kumral, Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin terbiyesinde yetişmiş ve dergâhında zâkirbaşılık etmişti. Lâ-dînî mâhiyette de bir çok eserleri bulunan Hâfız Kumral, Hüdâyî'nin ve diğer ba'zı sûfîlerin eserlerine besteler yapmıştır.

Şa'bân Dede de aynı dergâhın zâkirbaşılığında bulunan ve Hüdâyî'nin eserlerini besteleyen bir halîfesiydi. 1061/1650'de vefât eden Şa'ban Dede'nin bir kaç bestesi günümüze kadar gelebilmiştir.²¹⁹

Tarîkat pîrlerinin yolunu izleyen daha sonraki celvetî meşâyihinin büyük bir kısmı mûsikîşinas ve bestekâr olup meydana getirdikleri eserler de uslûb itibâriyle olgun ve san'atlı mahsûllerdir.²²⁰

Celvetî Âsitânesi şeyhlerinden Devâtî(Divitçi)zâde Mehmed Efendi (1090/1679), “Tâlîp” mahlâsıyla yazdığı ilâhîlerinden bir kısmını bestelemiş bir mûsikîşinastı.²²¹

Yine Hüdâyî Âsitânesi post-nişînlerinden Abdulhayy Efendi (1117/1705), ba’zı ilâhîlerini besteleyecek mûsikî bilgisine sâhip celvetî şeyhlerindendi.²²²

İstanbul’da bulunan celvetî meşâyih ve mensûpları mûsikî ile yakından ilgilendikleri gibi Bursa’daki celvetîler de bundan geri durmuyordu. Nitekim Üftâde’nin torunu ve Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin halîfesi İbrâhim Efendi (1089/1678)’nin mürîdi bulunan Şeyh Mehmed Zaîfî Efendi (1125/1703), şeyhinin bir çok ilâhîsini bestelemiş ve besteleri celvetîler arasında bir hayli meşhûr olmuştu.²²³

Yine Üftâdezâde İbrâhim Efendi’nin mürîdlerinden ve dergâhında zâkirbaşılık etmiş bulunan Çatalsakal Mustafa Efendi (1121/1709) de mûsikî ile yakından ilgilenen celvetîlerden biridir.²²⁴

Mûsikîyi “nefsi terbiye ve rûhu tehyîc ve i’lâ için en müessir bir vâsıta” addeden²²⁵ Bursalı İsmâil Hakkı da, Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin ba’zı ilâhîleri ile kendi yazdığı bir çok naat ve neşîdeyi muhtelif makâmlarda bestelemiştir.²²⁶

Yine Bursalı celvetîlerden Kapankâtibzâde Mustafa Efendi (1169/1755),Üstâdezâde Mustafa Efendi’ye dâmad olmuş, zâkirbaşılık ve mevlidhânlık etmiş mûsikîşinaslardandı.²²⁷

Celvetî tekkelerinde an’aneleşen mûsikî telâkkisinin daha sonraki asırlarda da bu sûretle devâm ettiğini görüyoruz. Nitekim mûsikîye son derece merâklı olan Sultân II. Mahmûd zamanında cereyan eden bir hâdisе bunu te’yîd etmektedir. Hâfız İlyas’ın beyânına nazaran 1230 Rebiu’l-evvel 12/1815 Şubat 23’e rastlayan “mevlid kandili” münâsebetiyle Ağalar dâiresindeki mevlid-i şerîf ve Ma’bed-i Latîf’e teşrif ile –eskiden olduğu gibi – okunan mevlidi dinleyen bendegân-ı Enderûn-i Hümâyûn’u taltîf ve her sınıfın gönlünü hoş edip mevlid-i şerîfin sonunda pâdişahın huzûrunda Hüdâyî Âsitânesi’nde post-nişîn olan Reşâdetlû Şihâbeddin Efendi Hazretleri (1234/1818)’nin sûfleri tarikat âyini ve tevhid-i şerîf arasında yüksek sesle ilâhî okuyan Suyolcuzâde Sâlih Efendi senâ olunmuştur. Bu dînî merâsimden sonra Sultân Mahmûd, Hüdâyî Âsitânesi şeyhine emsâlinden daha fazla ikrâm ile bir kürk hediye etti. Ertesi gün aynı dînî merâsim Sultân Ahmed Câmîi’nde tekrâr edilmiş ve II.Mahmûd bir def’a daha bu dînî mûsikîyi dinlemekle huzûr duymuştu.²²⁸ Bu dînî merâsimde ilâhî okuyan Suyolcuzâde Sâlih Efendi, zâkirliğinin yanısıra lâ-dînî mûsikîye de vâkıftı.²²⁹

XIX. Asır’da Hüdâyî Âsitânesi’nde zâkirbaşılık eden Ömer Efendi (1228/1813)²³⁰ile Aziz Efendi (1272/1855) devrin değerli mûsikîşinaslarındandı.²³¹

Aynı asırda bu dergâhta şeyhlik etmiş bulunan Abdurrahman Nesib (1258/1842)²³² ile oğlu Rûşen Tefvîkî Efendi (1309/1891) iyi bir bestekâr idiler.²³³ Hatta Abdurrahman Nesib Efendi’nin lâ-dînî mâhiyette eserleri de vardı.

Bu devrin kayda değer naathân ve kasîdehânlarından olan Sünûhî Efendi (1264/1884) de muhtelif tekkelerde na’t ve kasîde okuyan bir celvetî idi.²³⁴

Hüdâyî Âsitânesi’nin son post-nişînlerinden M. Gülşen Efendi (1341/1923)’nin de mûsikîye ve usûle âşinâ olduğu bilinmektedir.²³⁵

Celvetiyye’nin Hâşimiye koluna mensûp bulunan Bandırmalı Dergâhı’nda –bilhassa XIX. Asırda- büyük mûsikîşinaslar yetişmişti. Meselâ dergâhın şeyhlerinden Fahreddîn Efendi (1311/1893)’nin mürîdi bulunan Paşa Mehmed (1318/1900), besteli mevlidin tamamını bildiği gibi kandil gecelerinde tekkelerde okunan salâtlar ile nâ-dide duraklara ve ilâhîlere âşinâ idi.²³⁶

Yine bu dergâhın zâkirbaşısı olan ve Malak Hâfız diye meşhûr bulunan Aksaraylı Hüseyin Efendi (1322/1904), dâvûdî ve tatlı sesiyle güzel Kur’ân okuyanlardan biriydi.²³⁷

XIX. Asrın en meşhûr mersiye hânı olarak bilinen, Bandırmalı Dergâhı’nda na’t ve durak okuyan Hüseyin Tefvîk Efendi 1324/1906) de mûsikî bilgisini Hacı Fâik Bey gibi üstadlardan almış mûsikîşinaslardandı.²³⁸

Hülâsa mûsikî celvetîlerce başlangıçtan son devre kadar alâka görmüş ve celvetî mensûpları âyin ve merâsimlerinde mûsikîye geniş yer vermişlerdir.

o

NETİCE

Kaynağı Kur'ân ve Sünnet olan tasavvuf cereyanı, bizzat Hz. Peygamber (s.a.) ve ashâbının hayâtında **züh**d, hadîslerinde ise **ihsân** olarak ifâdesini bulmuştur. Tasavvuf'un Hicrî XII. Âsır'dan i'tibâren de bugünkü ma'nâsıyla tarîkatlar şeklinde teşkilâtlanarak İslâm memleketlerinin her tarafına nüfûz ettiğini ve bilhassa islâmın tebliğ ve intişârında önemli rol oynadığını müşâhede etmekteyiz.

Selçuklular ve Osmanlılar devrinde muhtelif tarîkatların geniş halk tabakalarına te'sîr ederek büyük hizmetler verdikleri görülmektedir. Giriş bölümünde temas edildiği gibi bu tarîkat mensubları medrese ve ordu mensublarının yanısıra devletin teessüsünde ve inkişâfında büyük hizmetler görmüşlerdir. Tarîkat mensûblarının hemen birçoğunun medrese tahsîlini ikmâl ettikten sonra bu yola sülûk ederek hakikat yolculuğuna çıkmış olmaları da şerîât ile tarîkatın içiçe yürümesine zemîn sağlıyordu. Âlim ve fâzıl şeyhler, devlet erkânının ve bâhusus pâdişahların dikkatini çekerek hürmet ve iltifâtını celbetmişti. Hemen her pâdişahın yanından ayırmadığı ve icrâatlarında mâneviyatlarından istifâdeye çalıştığı büyük sûfi-mürşidler bu duruma birer örnektir. Meselâ Osman Gâzî ile Edebâli, Yıldırım Bâyezid ile Emir Sultân, II.Murad ile Hacı Bayram Velî, Fâtih ile Akşemseddîn gibi.

Aziz Mahmûd Hüdâyî de medrese tahsîlini ikmâlden sonra intisâb ettiği tasavvuf yolunda çok seri merhaleler kat'ederek irşâd makâmına yükselmiş ve devletin her kademesinden, her zümresinden insanlara rehber olmuş ve bir asra yaklaşan ömrü boyunca şevkle bu hizmeti sürdürmüştür. Tekke ve medrese münâsebetlerinin bozulmaya yüz tuttuğu zamana tekaddüm eden bir devrede yaşayan Hüdâyî, yaşadığı asra imzasını atan rehber-şahsiyetlerden biridir.

Devrini idrâk ettiği sekiz pâdişahdan hemen altısı ile çok yakın münâsebetler kurarak onlara mektuplar yazan ve birçok mes'elede yol gösterip âdeti emirler yağdırırcasına talimatlar veren ve onların hürmetini kazanmış bulunan Aziz Mahmûd Hüdâyî, ilim ve irfân yuvası hâlini alan tekkesinde irşâd faâliyetini sürdürdüğü gibi eserleriyle de ilim dünyâımıza hizmet etmiştir. Sayıları otuza varan eserlerinin büyük bir kısmını arapça yazması onun bu lisana vukûfunu ve ilmî ehliyetini gösterir.

Dîvân teşkil edecek sayı ve evsftaki şiirleri ve ilâhîleri ise onun irşâd hizmetinde şiiri bir vâsıta olarak kabûl ettiğinin delîli ve ifâdesidir. Şiirleri tasavvufî halk edebiyâtı mahsûlleri olup Yûnus tarzındadır. O'nun Yûnus tarzında şiirler yazması belki de tasavvuf yolunun tabîî bir netîcesidir. Zîrâ sûfi-mürşidlerin büyük bir

kısmı şiiri irşâda vâsita olarak kullanmayı tercih etmişlerdir. Halk da dîvân edebîyatından farklı olan bu tip tasavvufî manzûmelere büyük i'tibâr göstermiştir.

Hüdâyî'nin ilim ve irfân yuvası olan tekkesi aynı zamanda anarşi devirlerinde devlet ricâlinden bir çok kimsenin canını ve i'tibârını kurtarmak için ilticâ ettiği birer “sefârethâne” gibiydi. O'na ilticâ edenler maddî ve manevî himayeye mazhar olarak canını ve itibârını kurtardıkları gibi âhretlerini de ma'mur etme imkânına sahip olurlardı. Nitekim Halil Paşa bunlardan birisidir. En karışık devirlerde ve “Genç Osman Vak'ası” ndan sonra o, Hüdâyî âsitânesine ilticâ ile hırka-i dervîşi iktisâ etmişti.

Sultânların birçok ma'nevî müşkillerini halleden, bilhassa rû'yâ tabirlerindeki isâbet-i re'yi ile meşhûr olan Hüdâyî'ye III. Murad, I.Ahmed , II.Osman ve IV.Murad'ın büyük bir hürmetle bağlı bulundukları bilinmektedir. Hattâ Sultân Ahmed onun rikâbında piyade yürümüş, IV.Murad da saltanat kılıcını ondan kuşanmıştı.

Eserlerinde ve pâdişahlara yazdığı mektuplarında şer'-i şerîf'e mutabık bir tasavvuf anlayışını anlatan Hüdâyî'nin mürîdânı yüzbinlere bâliğ olmuştur. Kendi devrinde “bedr” (dolunay) durumunda olduğu ifâde edilen Celvetiyye tarîkatı gerek onun zamanında ve gerekse ondan sonraki devirlerde büyük bir i'tibâra mazhar olarak te'sirini uzun yıllar devâm ettirmiştir. Atpazarlı Osman Efendi, Bursalı İsmâil Hakkı ve Selâmi Ali Efendi gibi büyük sûfîlerin bu tarîkat mensupları arasından yetişmiş olması, bu tarîkatın Osmanlı ülkesinde gördüğü ilgiyi ifâde eder.

Halvetiyye tarîkatının Bayramiyye vâsitasıyla bir şu'besi olan Celvetiyye, Hüdâyî' den önce, mürşidi Ūftade devrinde teessüs etmeğe başlamış kendi devrinde de kemâle ermiş bir tarîkattır. Celvetiyye tarîkatında “tevhîd zikri” ile “sûrî ve ma'nevî mûcâhede” nin önemli bir yeri vardır. Prensipleri i'tibârıyla Celvetiyye' nin Halvetiyye, Bayramiyye ve Nakşibendiyye tarîkatları ile yakınlığı ayrıca dikkat çekmektedir. Hüdâyî 'nin **Tarîkatnâme**'sindeki bilgiler ile diğer tarîkatların âdâbına dâir eserlerdeki esaslar incelendiğinde bu husûs açıkça görülmektedir.

Celvetiyye tarîkatı, İstanbul'da ve Balkanlar'da çokça yayılma isti'dâdı gösterdiği gibi Anadoluda uzun yıllar tesîrli olmuştur. Celvetiyye' nin büyük sûfîlerinin Balkanlar'dan ve Bursa'dan yetişmiş olması da bunu te'yîd etmektedir.

İstanbul'daki Celvetî âsitânesi olan Hüdâyî Küllîyesi ise bu tarîkatın merkezi olarak her devirde nüfûz ve tesîriyle hizmetini sürdürmüştür. Âsitânenin liyâkatli şeyhleri son devre kadar bu itibârı devâm ettirmişlerdir. Bursalı M. Tâhir Bey, Hüdâyî Âsitânesi müdâvimlerinden olduğu gibi devrinin şeyhlerinin hayrânlarından.

İstanbul'da bulunan diğer Celvetî tekkeleri de tarîkatın son devirlere kadar devâmını sağladıkları gibi her zümreden, her sınıftan halka irşâd hizmetini ulaştırmışlardır. XIX. Asrın sonlarında İstanbul'daki Celvetî tekkesi sayısının yirmi-otuz civârında olması da bu gerçeği vurgulamaktadır.

Celvetî tekkelerinde “sanâyi-i nefise” olarak bilinen güzel san'atlardan bilhassa “mûsikî” çok revâc bulmuştur. Bunda tarîkatın pîri Hz. Hüdâyî'nin bizzat bestekâr bir şeyh olmasının te'siri pek büyüktür. O'nun tekkesinin zâkirbaşısı olan Kumral Hafız ve Şâban Dedelerin de birer bestekâr oluşu bu tarîkat mensuplarında mûsikî merâkını arttırmış ve bu yüzden Celvetî tekkesinde mûsikî, başlangıçtan son devre kadar büyük ilgi görmüştür.

Mürşid-i mükemmil Aziz Mahmûd Hüdâyî , devrinde ve daha sonraki devirlerde, eserleri, tarîkatı, âsitânesi, menkabe ve ilâhîleriyle ölümsüzleşmiş; bedeni toprak olsa bile rûh-i aziziyle mânevî hayatımızın rehberlerinden olmuş bir zât-ı mükerrerdir. Bu araştırmamız, onu okuyucularımıza tanıtmaya zımnında bir hizmet ifâ edebilirse **vesîle-i sürûrumuz** olacaktır.

n

KİTABİYAT

Abdülbâkî.

Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul Devlet Matbaası, 1931.

el-Aclûnî İsmâil b. Muhammed.

Keşfu'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ahâdis alâ elsineti'n-nâs, Beyrut, 1351.

Afvî Yakûb.

Hediyetü's-sâlikin, İstanbul Bahriye Matbaası, 1329.

Agâh Yahyâ Efendi.

Mecmûatu'z-zarâif ve sandûkatü'l-maârif, Hakkı Tânk Us Kütüphanesi, 1340.

Ahmed b. Seyfullah.

Sultân Ahmed'in Şiirlerine Nazire, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdad Yazmaları, 401/3.

Âlî (Gelibolulu).

Kühü'l-ahbâr, İstanbul, Takvimhâne-i Âmire, 1277, 5c.

Alpaslan Kâzım.

Büyük Türk Mutasavvıfı Hazret-i Üftâde, Bursa, II. Baskı.

Âsım Efendi (Mütercim).

Kâmus Tercemesi, İstanbul, Matbaa-i Osmâniye, 1304-1305, 3 c.

Âsımbezzâde Derviş Ahmed.

Mecma-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ, İstanbul, Matbaa-i Kütüphanesi Cihân, 1325.

Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed.

Tevârih-i Âl-i Usmân'dan Âşıkpaşazâde Târihi, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1332.

Atâyî Atâullah b. Yahyâ.

Hadâiku'l-hakâyık fî tekmileti's-şakâyık, İstanbul, 1268, 2c.

Aydın Hüseyin, **Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi**, Ankara, 1976.

Aynî Mehmed Ali, **Türk Azizleri I. İsmâil Hakkı Bursalı**, İstanbul, Marifet Basımevi, 1944.

Hacı Bayram Velî, İstanbul, 1343.

Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin,

cevâmi, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1281, 2c.

Ayverdi Sâmîha,

Târihinde Osmanlı Asırları, II. c., İstanbul, 1978, Damla Yayınevi.

Barkan Ömer Lütfî,

Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri” **Vâkıflar Dergisi**, II (1942) sh. 279-384.

İstanbul Vâkıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli, İstanbul, Bahâ Matbaası, 1970.

Baltacı Câhid,

Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976.

Banarlı Nihad Sâmî,

Edebîyâtı Târihi, İstanbul, 1976, M.E.Basımevi.

Bayrı Mehmed Hâlid,

Hakkında Küçük Notlar, İstanbul Burhâneddin Basımevi, 1937.

Baysun Câvid,

“Dr.. Abdülhak Adnan Adıvar”, **İstanbul Üniversitesi Edebîyat Fakültesi Târih Dergisi**, VII (Eylül 1955).

Belîğ İsmâil,

Güldeste-i Riyâd-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdirân, Hüdavendigâr Vilâyeti Matbaası, 1302.

Hadîkatü'l-

Türk

“İstilâ Devrinin

XV. XV. Asırlarda

Resimli Türk

Halk Şâirleri

Bolevî Mustafa b. İsmâil, İstanbul.	Âdâbu't-turuk,
Bosnevî Sarı Abdullah, Bevâhir-i Mesnevî , İstanbul Matbaa-i Âmire, 1288.	Cevâhir-i
Ceheretü'l-bidâye ve Dürretü'n-nihâye , Bâyezid Devlet Kütüphânesi, Velîyyuddin Ef. 1677.	
Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebdei ve'l-meâd , İstanbul Matbaa-i Âmire, 1288.	
Browne G. Edward. of Persia , Cambridge University Press, 1977.	A Literary History
Bursevî Hüsameddin. (k.s.), Hacı Selimağa Kütüphânesi, Hüdâyî 982.	Menâkıb-ı Üftâde
Bursevî İsmâil Hakkı, İstanbul, Kürsî-i Hilâfet-i Hâkaniye Matbaası, 1256.	Kitâbu'l-hutâb,
Mecmûatu'l-esrâr , Âtîf Efendi Kütüphânesi, 1500.	
Silsile-i Tarîk-ı Celvetî , İstanbul Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291.	
Şerh-ı Pend-i Attâr , İstanbul Muhib Matbaası, 1287.	
Temâmu'l-feyz , Süleymaniye Kütüphânesi, Hâlet Ef. 244.	
Cevdet Paşa, Aliyye , İstanbul, Takvimhâne-i Âmire, 1278.	Târih-i Devlet-i
Cengiz M. Ali –Adıgüzel Yüksel- Gülseren Mehmed. 1965.	Somuncu Baba, Ajans Türk Matbaası,
Çeçener Besim, Mezarlıkları, Türbeleri ve Hazîreleri” Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni , s. 49/328, Eylül-Ekim 1975 sh. 18/27.	“Üsküdar
Çoruh Şinâsi, Temel, Nu: 8.	Emir Sultân, Tercüman 1001
Cürcânî Seyyid Şerîf, 1300.	Tarîfât, İstanbul
Dânişmend İsmâil Hâmi, Osmanlı Târihi Kronolojisi , İstanbul Türkiye Yayınevi 1971. I.II.III. c.	Îzâhlı
Edirneli Mecdî Efendi, şakâyık (Terceme-i Şakâyık), İstanbul 1269.	Hadâiku's-
el-Ensârî Zekerîyyâ kudsiyye fi beyânı meâni şerhı'r-risâleti'l-Kuşeyriyye , Mısır 1290.	Netâicu'l-efkârî'l-
Eraydın Selçuk, ve Tarikatlar , İstanbul, 1980, Ma'rifet Yayınları.	Tasavvuf
Ergun Sa'deddin Nüzhet, İstanbul 1935, I c.	Türk Şairleri,
Türk Mûsikîsi Antolojisi , İstanbul 1942, I. ve II. c.	
Evliyâ Çelebi. İstanbul 1314, I. ve II. c.	Seyâhatnâme,
Fuâd Abdalbâkî, Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm , Dâru'l-kütübi'l-Misriyye, 1945.	el-
el-Gazzâlî Muhammed, din , Dâru ihyâü'l-kütübi'l-arabîyye.	İhyâu ulûmi'd-

Gibb E.J.W., History of Ottoman Poetry , London 1958.	A	
Gölpınarlı Abdalbâkî, illerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası , XI (1949-1950) Nu: 1-4.	“İslâm	Türk
Gülşen Mehmed, ı Hazret-i Hüdâyî , İstanbul Bahriye Matbaası, 1338, 1340.	Külfîyât-	
Aziz Mahmûd Hüdâyî , İstanbul Gayret Kitabevi, 1951.		
Hâfız Hızır İlyas, Letâif-i Enderûn , İstanbul Matbaa-i Âmire, 1276.	Vakâyi-i	
Halil Paşa, Arkeoloji Müzesi Ktp., Yazmalar, 1132.	Vakfiye,	
Hammer J.V., Osmâniye Târihi , (trc. Mehmet Atâ) 11 c, İstanbul, 1324-1947.	Devlet-i	Aliyye-i
Harîrîzâde M. Kemâleddîn, hakâyık fi beyânî selâsili’t-tarâik , Süleymaniye Ktp. İbrâhim Efendi 430-432.	Tibyânu	vesâili’l-
Hayrullah Efendi, Aliyye-i Osmâniye Târihi , İstanbul, I.c, 1273, II.c, 1293.	Devlet-i	
Hinz Walter, Hasan ve Şeyh Cüneyd (terc. Tevfik Bıyıklioğlu) Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1948.	Uzun	
Hey’et, el-Mucemu’l-müfehres li-elfâzı’l-Hadîsi’n-NEBEVÎ , Leiden, 1936. 7 c.		
Hey’et, el-Mucemu’l-vasît , Tahran, bilâ-târih.		
Hulvî Mahmûd Celâleddin, Hulvîyye ez-Leme’ât-ı ulvîyye der-menâkıb-ı Meşâyih-ı Halvetîyye , Süleymaniye, Hacı Mahmûd Efendi, 4536.	Lemezât-ı	
Hüdâyî Aziz Mahmûd Efendi, Câmiu’l-fazâil ve kâmiu’r-rezâil , H. Selimağa Kütüphanesi, Hüdâyî, 259.		
Ecvice-i Mutasavvifâne , İsmâil Erünsal Şahsî Kütüphanesindeki nüsha.		
Hayâtu’l-ervâh ve necâtü’l-eşbâh , H. Selimağa, Hüdâyî, 271/5.		
Hulâsatü’l-ahbâr fi âhvâli’n-Nebîyyi’l-Muhtâr , H. Selimağa, Hüdâyî 258.		
Tecelliyât Tercemesi , H. Selimağa, Hüdâyî, 593/3.		
Tezâkir-i Hüdâyî , Süleymâniye, Fâtih, 2572.		
Vâkıât , Süleymâniye, Hekimoğlu Ali Paşa, 516; Bâyezid, Velîyyüddin Efendi, 1857; H. Selimağa, Hüdâyî, 249.		
Vâkıât Tercemesi , (trc. Mehmed Muizziddin), İsmâil Erünsal Şahsî Kütüphanesindeki nüsha,		
İbn Arabî, İstîlâhâtü’s-sûfiyye el-vâride fi’l-fütühâtî’l-mekkiyye , İstanbul 1300, (Cürcânî’nin Ta’rifât’ına zeyl olarak)		
İbn Batuta, Seyâhatnâme , (trc. Mehmed Şerîf), İstanbul 1333.		
İbn Haldûn, Mukaddime (terc. Zâkir Kâdiri Ugan), İstanbul, Maârif Neşriyâtı, 1954.		
Irene Beldiceanu Steinherr, der Bergunder des Gelveje , München 1961. Gayr-ı matbû doktora tezi.	Scheich	Uftâde

Prof. İz Fâhir, “XVII. Yüzyılda Halk Dili ile yazılmış bir Târih Kitâbı, Hüseyin Tûğî, **Vakâyi-i Sultân Osman Han**” Türk Dil Kurumu Yayınları, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**, BELLETEN 1967.

Karaçelebizâde Abdu’l-aziz, **Ravzatü’l-ebrâr**, Kâhire 1248.

Kâtip Çelebi, **Fezleke**, I c. İstanbul 1286, II c. İstanbul 1287.

Kefevî Mahmûd b. Süleyman, **Ketâibu’l-âlâmi’l-ahyâr**, Süleymaniye, Halet Efendi, 630.

Kocatürk Vasfî Mâhir, **Tekke Şiiri**, **Antolojisi**, Ankara Edebîyât Yayınevi, 1968.

İbrâhim Hakkı, **Üsküdar Târihi**, İstanbul, I c. 1976, II c. 1977.

Köprülü Fuâd, **Türk Edebîyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Köprülüzâde Mehmed Fuâd, “Anadolu’da İslâmiyet **“Dâru’l-fünûn Edebîyât Fakültesi Mecmûası**, s. 4 (Eylül 1338/1922), 5 (Teşrin-i sâni 1338/1922), 6 (Kânûn-ı sâni 1339/1923).

Küçük Hasan, **Osmanlıları Târih**, **Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri Tarikatlar**, İstanbul 1976.

Lâlizâde Abdalbâkî, **Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye**, İstanbul Matbaa-i Âmire 1281.

Lâmî Mahmûd b. Osman, **Terceme-i Nefehâtü’l-üns**, İstanbul Matbaa-i Âmire 1270.

Levend Âgâh Sırrı, **Edebîyat Târihi Dersleri**, İstanbul 1939, Kanaat Kitabevi.

Türk Edebîyatı Târihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Neşriyatı, 1973.

Manık Ali b. Bâlî, **el-Ikdu’l-manzûm fî zikri efâdili’r-Rûm**, Beyrut 1975, (Şakayık-ı Numâniye ile beraber)

Mehmed Şemseddîn, **Yâdigâr-ı Şemsî**, Bursa Vilâyet Matbaası 1332.

Mehmed Şerefeddîn **Sîmâvnakadisioğlu Şeyh Bedreddin**, İstanbul Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341/1925.

Meydan Larousse Ansiklopedisi (İlgili Maddeler)

Müneccimbaşı Derviş Ahmed, **Sahâifu’l-ahbâr**, (terc. Ahmed Nedîm), İstanbul 1285.

Münib Ahmed (Üsküdârî), **Mecmûa-i Tekâyâ ve Zevâyâ**, İstanbul Âlem Matbaası, 1307.

Mir’atu’t-turuk, İstanbul 1306.

Müstakimzâde Sa’deddin Süleyman, **Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye**, Süleymaniye, Nafiz Paşa 1164.

Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Ayasofya, Süleymaniye, Es’ad Efendi, 1716/2.

Tâc Risâlesi, Süleymaniye, Pertev Paşa, 611.

Martin B.G., “A Short History of Khalwati Order of Derwishes”, Nikki R. Keddie, **Scholars, Saints, and Sûfis Muslim Religious Institutions Since 1500.**, London 1978.

Naîma Mustafa Efendi, Ravdatü'l-Huseyn fî hulâsati'l-ahbârî'l-hafikayn , İstanbul 1280. I. ve II. c.	
Nazmî Mehmed b. Ramazan, Hedîyyetü'l-ihvân , Süleymâniye, Reşid Efendi, 495.	
en-Nebhânî Yûsuf b. İsmâîl, evliyâ , Mısır 1381/1962. 2c.	Câmiu kerâmâtî'l-
Nesîb Abdurrahman, Selimağa, Hüdâyî, 1806.	Mecmûa , H.
Neşrî Mehmed Cihân-nümâ , Neşrî Târihî, I. c, (Hazırlayanlar: Fâik Reşid Unat Mehmed A. Köymen) Türk Tarih Kurumu Basımevi 1949.	Kitâb-ı
Ocak Ahmed Yaşar, Zâviyesi” İstanbul Üniversitesi Edebîyat Fakültesi Târih Enstitüsü Dergisi , s. 9 (1978).	“Emirci Sultân
Okçuzâde Mehmed Şâhî, İstanbul İkdâm Matbaası, 1314.	Ahsenu'l-hadîs ,
Osmanzâde Hüseyin Vassâf, Ebrâr ve Şerh-ı Esmâr-ı Esrâr , Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 2305-2309, 5c.	Sefîne-i Evliyâ-yı
Öztuna Yılmaz, Türkiye Târihî , İstanbul 1977, Ötüken Yayınları.	Büyük
Peçevî İbrâhim Efendi, Peçevî , İstanbul Matbaa-i Âmire, 1283, 2c.	Târih-i
Rif'at Ahmed (Yağlıkçızâde), ve Coğrâfiyye , İstanbul 1299-1300, 7c.	Luğat-ı Târihiyye
Rizâyî Hasan (Aksaraylı), Rızâyî , Süleymâniye, H. Mahmûd Efendi, 3347.	Dîvân-ı Hasan
er-Rifâî Seyyid Ahmed, Burhânu'l-müeyyed , Tahkîk ve neşr: Hüseyin Nâzım el-Halvânî er-Rifâî, Hadîslerin tahkîk: Abdullah el-Hererî el-Habeşî, Dimaşk (Şam) Bilâ-târih.	el-
Sâdî Sarûhânî, Mutasavvıfî Aziz Mahmûd Hüdâyî , Dâru'l-fünûn İlahîyât Fakültesi mezûniyet tezi, İslâm Araştırmaları Kütüphânesi tez: 5.	Türk
Selânîkî Mustafa Efendi, İstanbul Matbaa-i Âmire, 1281, 1c. Kütüphânesi, Bağdat Köşkü, 202.	Selânîkî Târihî , Topkapı Sarayı Müzesi
Sünbülî Mehmed Sâmî, İstanbul, Cemâl Efendi Matbaası, 1316.	Esmâr-ı Esrâr ,
Süreyyâ Mehmed, Osmânî yahut Tezkire-i Osmâniye , İstanbul 1308, 4c.	Sicill-i
Sâhaf Nûrî, ı Divân-ı Hazret-i Hüdâyî Aziz Mahmûd Efendi , İstanbul Muhib Matbaası, 1287.	Külliyât-
Pakalın Mehmed Zeki, Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü , İstanbul M.E.Basımevi, 1971, 3c.	Osmanlı Târih
Ramazanoğlu Mahmûd Sâmî, İstanbul, Fâtih Gençlik Vakfı Matbaası.	H. İbrâhim Halîlullah ,
Revnakoğlu Cemâleddin Server, Notları , İstanbul Divân Edebîyatı Müzesi, Arşiv:A,B.	İstanbul Tekkeleri Târihî
Şapolyo Enver Behnan, Mezhepler Târihî , İstanbul 1964.	Tarîkatlar ve
Şenocak Kemâleddin, Kutbu'l-ârifin Seyyid Aziz Mahmûd Hüdâyî , İstanbul 1970.	

Şemseddin Sâmî,
İstanbul, 1306-1316, 6c.

Kâmûsu'l-alâm,

Şeyhî Mehmed,

Vakâyılu'l-fuzalâ, (Zeyl-i Şakâyık), Bâyezid, Velîyyüddin Efendi, 2361-2362, 2c.

Silsilenâme-i aliyye-i meşâyih-ı sûfiyye, H. Selimağa, Hüdâyî 1098.

Tabibzâde Mehmed Şükrî,

İslâmbol'da Hankâhlar, Belediye Kütüphânesi, Yazma K 75.'in Fotokopi nüshası.

Derûn-ı

Tahir Mehmed (Bursalı),

İstanbul İkbâl Kütüphânesi, 1341/1925.

Hacı Bayram Velî,

Osmanlı Müellifleri, İstanbul Matbaa-i Âmire, 1333, 3c.

Tanpınar Ahmed Hamdi,

Beş Şehir, M.E.B. 1000 Temel Eser, İstanbul 1969.

Tansel Fevziye Abdullah,

Hüdâyî” **Ankara Üniversitesi İlahîyât Fakültesi Dergisi,** XV (1967).

“Seyyid Aziz Mahmûd

Tahrâlı Mustafa,

Yüksek İslâm Enstitüsü Tasavvuf Notları.

İstanbul

Tanyu Hikmet,

Boyunca Yahûdiler ve Türkler, II. Baskı, Bilge Yayınları.

Târih

Taşköprülüzâde Ahmed Isâmuddin,

eş-Şakâku'n-numânîyye fi ulemâi'd-devleti'l-Usmâniyye, Beyrut 1975, 1c.

Tayyârzâde Ahmed Atâ,

İstanbul 1293.

Târih-i Atâ,

et-Tehânevi Mustafa Ali el-Fârûkî,

istilâhâtî'l-fünûn, neşr: Ahmed Cevdet, İstanbul İkdâm Matbaası.

Keşşâfu

Tezeren Ziver, **Seyyid Aziz Mahmûd Hüdâyî,** İstanbul 1984.

Uşşâkizâde Seyyid İbrâhim,

Şakâyık, Otto Harransowitz Wiesbaden 1965, Hans Joachim Kissling.

Uşşâkizâde Zeyl-i

Uzunçarşılı İ. Hakkı,

Osmanlı Târihi, T.T.Kurumu Neşriyâtı, Ic. 1972, IIc. 1975, IIIc. 1977.

Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Ankara 1945, T.T.K. Basımevi.

Üftâde Mehmed Muhyiddîn,

Necm-i İstikbal Matbaası, 1328 Bursalı M. Tahir neşri.

Divân, İstanbul,

el-Üsküdârî Mehmed b. Mustafa.,

Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî 1336/4.

Huccetu's-sâlikîn,

Uludağ Süleyman,

Dâir Kuşeyri Risâlesi, İstanbul 1978, Dergâh Yayınları.

Tasavvuf İlmine

Vahyî (Muallim),

Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeğe Çalışanlardan Bursalı Tâhir Bey, Orhâniye Matbaası 1334-1335.

Vicdânî M. Sâdık,

Tomar-ı turuk-ı aliyye'den Halvetîyye Silsilenâmesi, İstanbul 1338.

Yâkût Şihâbuddin b. Abdullah,

1977, 5c.

Mu'cemu'l-buldân, Beyrut

Yazıcı Tahsin,

“Fetihten sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri” **İstanbul Enstitüsü Dergisi,** II (1956).

Yıldız Sâkıp,

Büyük Türk Müfessiri İsmâil Hakkı Bursevî 1975. (Fransızca doktora tezinin müellif tercemesi daktilo nüshası.

Yurd Ali İhsân,

Hocası AKŞEMSEDDÎN, İstanbul, 1972.

Fâtih'in

Yurdaydın Hüseyin Gâzî,

Dersleri, Ankara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Yayınları, 1971.

İslâm

Târihî

Yûsuf Sinan Efendi,

Halvetîyye, Süleymânîye Es'ad Efendi, 1372.

Tezkire-i

Menâzilü's-sâlikîn Tercemesi, Süleymânîye, Mihrişah Sultân 253.

Menâkıb-ı Hüdâyî,

Üniversitesi, Dil Târih Coğrafya Fakültesi, İsmâil Sâib 1.5025, (Eserin müellifi belli değil)

Ankara

İslâm Ansiklopedisi,

M.E. Basımevi 1965.

(İlgili Maddeler),

İstanbul Ansiklopedisi,

(Hazırlayan: Reşad Ekrem Koçu) İlgili Maddeler İstanbul 1958-1968 9c.

Abdal Murad: 169

Abdî: 135

Abdullah Herevî: 214

Abdullatif Makdisî: 162, 163

Abdurrahim Ef.: 125

Abdurrahman Bey: 69

Abdurrahman Nesîb Ef.: 51, 247, 267, 297

Abdülahad Nuri Sivâsî: 58

Abdulgafûr Âbid Ef.: 269

Abdülganî Nablusî: 113

Abdülhak Molla: 65

Abdülhak Hamid: 65

Abdülhayy Efendi: 74

Abdülhayy b. Saçlı İbrâhim Ef.: 262

Abdülkadir Gîlânî: 86, 114, 144

Abdülkerim Halîfe: 163

Abdûlmecid Sivâsî: 58, 63, 136

Abdülvâhid: 72

Âdil Giray Han: 49, 50

Agâh Sırrı Levend: 94

Ahî-Zâde Abdülhalim Ef.: 138

I. Ahmed: 29, 31, 33, 64, 68

Ahmed Bekrî: 163

Ahmed Bicân: 171

Ahmed Hilmi: 34

Ahmed Paşa: 69

Ahmed Remzî Mevlevî: 107

Ahmed Rifâî: 144

Ahmed Yesevî: 91, 94, 115

Ahterî Mustafa Ef.: 89

Akyıbık: 152, 153, 174, 177

Alâeddin Ali: 152, 159, 166

Alaşehirli Veysi: 139

H. Ali: 39, 72, 112, 186

Ali Çelebi: 48, 72

Ali Paşa: 122

Altıparmak Mehmed Ef.: 129

Arap Yahyâ Ef.: 129

Atâyî: 34, 71

Atpazarî Osman Ef.: 239

Aynî M. Ali: 35

Ayşe Sultân: 69, 70, 72

Ayvansarayî Hafız Hüseyin: 35, 44, 71, 247

Aziz Mahmûd Hüdâyî: 35, 63, 67, 125, 176 (bk. Hüdâyî)

-B-

Baba Yûsuf Sivrihisarî: 48, 49, 80, 223

Bafralı Halîl Ef.: 262

Bâkî: 28, 91

Balıkesirli Muk'ad Ahmed Ef.: 259

II. Bâyezid

Bâyezid-İ Bistâmî: 114, 165

Beldicanu: 180

Belgradlı Ali Ef.: 103, 119

Beylerbeyi Mehmed Paşa: 132

Bursalı İsmail Hakkı: 35, 36, 38, 48, 90, 146, 150, 166, 176, 223, 240, 296

Bursalı Mehmed Tahir Bey: 35, 71, 255

Bursalı Mustafa Ef.: 265

-C-

Cemâl Halîfe: 25

Cemâleddin Ezherî: 155

Cüneyd (Safevî): 38, 39, 114, 168

Cevherî: 91

-Ç-

Çandarlı Halil Paşa: 175
Çatalsakal Mustafa Ef.: 296
Çivi-zâde Mehmed Ef.; 68, 126

-D-

Davut Paşa: 31
Dede Ömer Rûşenî: 24
Dervîş Ahmed Dede: 157
Dervîş Mehmed: 107
Devâtî-zâde Mehmed Tâlib Ef.: 196, 237, 261
Dilâver Paşa: 68, 122
Diyârbakırlı İbrâhim Gülşenî:
Dizdar-zâde Ahmed Ef.: 126

-E-

Ebû Abdillâh Sirâcûddin Ömer B. Ekmelüddin: 226
Hz. Ebû Bekir: 101
Ebû Eyyûbi'l-Ensârî: 67
Ebu'l-Meyâmin Mustafa Ef.: 68
Ekmekçi Hoca: 167 (bk. Somuncu Baba)
Emir Sultân: 25, 48, 68, 166, 167, 170
Erzincanlı Mustafa Ef.: 263
Eskici Mehmed Dede: 77
Eşrefoğlu Abdullâh-ı Rûmî: 172
Evliyâ Çelebi: 34, 89, 97, 121, 140
Eyyüb Efendi: 125, 129

-F-

Fadlullâh b. Muhammed: 38
Fahreddin el-İrakî: 14, 171
Hz. Fatîma: 159
Fâtih Sultân Mehmed: 24, 25, 174
Ferhat Ağa: 29, 51, 52, 56
Feridun Bey (Nişancı): 70
Fevziye Abdullâh Tansel: 35, 103
Filibeli İbrâhim Ef.: 51
Filibeli İsmail Efendi: 90, 111, 125, 127
Filibeli Şeyh Mehmed Ef.: 130, 263
Fîrûz Şâh: 157
Fuzûlî: 28

-G-

Gafurî Mahmûd Ef.: 261
Gençosman: 25, 32, 66, 68, 133
Gülşen Efendi: 41

-H-

Habîb Karamânî: 24
Hacı Bayram Velî: 25, 35, 151, 152, 169, 171, 177, 223, 229
Hafız Kumral: 295
Hakiki-zâde Osman Ef.: 136
Hâletî: 91
Halil Paşa: 39, 66, 71, 118, 122, 132
Hamdullah Çelebi: 153, 178
Hamîdüddin Aksarâyî: 152, 160, 166 (bk. Somuncu Baba)
Harîrî-zâde Kemâleddin: 34, 41, 166
Hâris Muhâsibî: 90
Hasan Paşa: 29
Hasan Baba: 243

Hasir-püş Dede: 86
Hattat İsmail Zühdi: 252
Helvacı-zâde Mahmûd Ef.: 158, bk. Hülvi Mah. müdef.
Hızır Bey: 163
Hızır Dede: 114, 152, 153, 177, 179
Hızır Paşa: 102
Hoca Sa'düddîn Ef.: 30, 34, 89, 123, 136
Hoca-zâde Ahmed Hilmi: 44
Hoca-zâde Esad Ef.: 69
Hulefâ-İ Râşidîn: 101
Hulvî Mahmûd Ef.: 34, 121, 166
Hüdâyî: 25, 26, 27, 32, 34, 35, 37, 39, 41, 42, 43, 46, 48, 53, 54, 68, 75, 76, 80, 81, 123, 136, 145, 151, 181, 222 (bk. Aziz Mahmud Hüdâyî)
Hüseyn Lâmekânî: 136
Hüseyn Vassâf Bey: 34, 35, 125

-L-

Lamiî Çelebi: 165

-M-

Mahpeyker Kösem Sultân: 32
I. Mehmed: 58
III. Mehmed: 27, 30, 31, 58, 139
Mehmed Demirtaşı: 44
Mehmed Fenâyî: 94, 126, 260
M. Halid Bayrı: 94
Mehmed Gülşen Ef.: 34, 56, 103, 104, 112, 205, 269
Mehmed Kûhistânî: 107
Mehmed Rüşen Tefvîkî: 268
M. Sami Sünbûlî: 166
M. Şemseddîn Ef.: 175
Mehmed Şihabeddin Ef.: 267, 268
Mekke Emîri: 66
Melik Eşref: 159
Merkez Ef.: 25
Mes'ûd Ef. (Çelebi): 74, 126, 260
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: 15, 180
Mihrimah Sultân: 69
Mihrîşah Sultân: 105
Mimâr Sinan: 28
Mir Halil: 105
Molla Yegân: 175
Muallim Vahyî: 255
Muaz b. Cebel: 220
Mudanyalı Büyük Rüşen Ef.: 266
Muhyî Ef.: 178
Muhyiddîn İbnü'l-Arabî: 14, 114
Muizzüddîn Celvetî: 105, 109, 139
Muk'ad Ahmed Ef.: 74, 125, 128, 129
Muk'ad Hızır Dede: 176, bk. Hızır Dede
I. Murad: 25
II. Murad: 5, 27, 29, 33, 52, 58, 162, 170
III. Murad: 118, 181
IV. Murad: 32, 68, 127
I. Mustafa: 27, 32, 65, 69
III. Mustafa: 124
Mustafa Ebrâr: 72
Mustafa Hâşim Ef.: 242, 243
Müeyyedüddîn El-Cündî: 15
Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddîn Ef.: 44, 71, 158

-N-

Naîmâ: 37, 70, 124, 246
Nakîbu'l-Eşrâf Yahyâ Ef.: 49
Nakîb-zâde: 137
Nazır-zâde: 42, 44, 46
Nebhânî: 34
Neccar-zâde Mehmed Sıddîk Ef.: 234, 266
Necmeddîn Dâye: 14, 15
Nef'î: 91
Nemçe Kralı: 59, 80
Nev'î Yahyâ Ef.: 138
Nev'î-zâde Ataullah Atâyî Ef.: 89, 123, 138 (bk. Atayî)
Nevşehirli Damad İbrâhîm Paşa: 250
Nihat Sâmî Banarlı: 91
Niksarlı Mehmed Ef.: 265
Nişancı Feridun Bey: 69
Niyâzî Mısri: 237
Nurbânû Vâlide Sultân: 28
Nureddîn-zâde Muslihuddîn Ef.: 24, 43, 149, 226

-O-

Oğlan Şeyh (=Oğlanlar Şeyhi): 106, 136
Okçu-zâde Mehmed Şâhî Ef.: 137, 226
Orhan Gâzî: 25
Hz. Osman: 101
II.Osman: 27, 32, 65, 69, 136 (bk. Gençosman)
Osman Fadlı Ef.: 240 (bk. Atpazarî Osman Ef.)
Osmanlı Devleti: 30

-Ö-

Öküz Mehmed Paşa: 65, 132
Hz. Ömer: 101
Ömer Ef. (Şeyhü'l-İslâm): 32, 66

-P-

Peçevî İbrâhîm Ef.: 34, 89, 97, 122
Piyâle Paşa: 28
Ramazan Ef.: 98
Reis'ül-Küttâb Mehmed Ef.: 135
Reşidüddîn: 161
Rum Mehmed Paşa: 51, 52, 80
Rüstem Paşa: 69, 70

-S-

Sa'dî Şirâzî: 155
Saçlı İbrâhîm Ef.: 90, 128
Sadeddin Erdebilî: 159, 166
Sadreddîn Konevî: 14, 43, 162
Sa'düddîn Fergânî: 15
Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa: 242
Sadrazam Dilâver Paşa: 66
Safevîler: 52
Safiyye Sultân: 28, 30
Safiyyüddin Erdebilî: 156, 158
Sarı Abdullah Ef.: 74, 134, 135, 165
Saruhanlı Sa'dî: 35
Selâmi Ali Ef.: 237, 238, 262
Selânîkî Mustafa Ef.: 69, 89, 123
II. Selim: 27, 28
Ser-zakir Şa'ban Ef.: 129 (bk. Zâkirbaşî Şaban Dede)
Seyyid Ali Acemî: 160
Seyyid Buhârî: 223
Seyyid Cemâleddin: 154
Sıdkî: 128
Sîmâvî Molla Abdullah İlâhî: 24

Simâvna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin: 52, 98, 101, 162
Sinan Paşa: 28, 29, 30
Sivâsî-zâdeler: 26, 58
Sokullu Mehmed Paşa: 27, 28, 29, 55
Somuncu Baba: 164 (bk. Ekmekçi Baba)
Sun'ullah Ef.: 53, 123
Sünbül Sinan Ef.: 25, 226, 180

-Ş-

Şaban Dede: 130, 295
Şah Abbas: 29
Şah Tahmasb: 28
Şehzâde Mehmed: 29
Şemseddin Sivâsî: 58, 98
Şerife Fatma Hanım: 74
Şeyh Baydar: 154
Şeyh Cüneyd: 164, 161
Şeyh Edebâlî: 25, 139
Şeyh-i Ekber: 43, 180. bk. Muhyiddin İbnü'l-Arabî
Şeyh İbrâhim: 166
Şeyh Mehmed Ef.: 51
Şeyh Mehmed Zaîfî Ef.: 296
Şeyh Rükneddin Beyzâvî: 157
Şeyh Safî: 161
Şeyh Şah: 161, 166
Şeyhülislâm Abdurrahîm Ef.: 74
Şeyhülislâm Ebussûd Ef.: 89
Şeyhülislâm Es'ad Ef.: 65
Şeyhülislâm Hoca-zâde Es'ad Ef.: 66
Şeyhülislâm Mehmed Ef.: 63
Şeyhülislâm Yahyâ Ef.: 91
Şihabüddin Sühreverdi: 15, 155

-T-

Tabib-zâde M. Şükri: 166
Taşköprüzâde: 89, 165
Timur: 160
Topal Ra'ûf Paşa: 254
Tophâneli Velî Ef.: 130

-U, Ü-

Uzun Hasan: 163
Üftâde: 33, 37, 46, 47, 48, 49, 69, 76, 77, 78, 80, 81, 90, 114, 147, 152, 177, 178
Üftâde-zâde Kutup İbrâhim Ef.: 127
Ümmî Sinan: 24
Ümmügülsüm: 72
Üftâde-zâde Mustafa Ef.: 296

-Y-

Vâlide Sultân: 83
Veliyyüddin b. Yûsuf Ef.: 127
Yakup Afvî Ef.: 36, 151, 229, 264
Yasef Nassî: 27, 30
Yavuz: 25, 27
Yazıcı-zâde Ahmed Ef.: 172
Yazıcı-zâde Mehmed Ef.: 172
Yıldırım Bâyezid: 25, 100, 166
Yiğit-başı Ahmed Ef.: 24
Yunus Emre: 91, 172
Yûsuf Ef.: 265
Yûsuf Nizameddin Ef.: 242, 243

-Z-

Zâkir-Başî Şaban Dede: 65 (bk. Serzâkir Şa'ban Ef.)
Zâkir-Zâde Abdullah Ef.: 236
Zeynüddîn Hafî: 162
Ziver Tezeren: 35

-A-

Acıbadem Selâmi Efendi Tekkesi: 274
Akbiyık Câmii Tekkesi: 285
Aksaray: 40, 127, 136, 164,169, 170
Alaca Tekkesi: 286
Alâeddin Dergâhı: 284
Ali Paşa Zâviyesi: 52, 56
Anadolu: 25, 32, 40, 41, 139, 162
Ankara: 41, 169, 170
Arrân: 162
Atpazarı Tekkesi: 288
Avusturya: 28, 29, 30
Ayasofya: 42, 56
Ayasofya Câmii: 127
Ayşe Sultân Tekkesi: 284
Azerbaycan: 157, 162

-B-

Bacılar Tekkesi: 287
Bağdat: 32, 74, 139
Bandırmalı Dergâhı: 243, 277
Bâyezidiyye Hankâhı: 152
Belgrad: 139
Bezîrgân Tekkesi: 290
Boğdan: 29
Bosna: 29
Buharâ: 14
Bulgurlu: 84, 125, 238
Bursa: 24, 40, 44, 45, 46, 50, 68, 74, 75, 77, 80, 81, 125, 128, 149, 160, 166, 169, 175, 178

-C, Ç-

Canik: 163
Celvetî Tekkeleri: 235, 246
Çakır Dede Tekkesi: 291
Çimen: 25
Çivici Tekkesi: 130
Çoban Çavuş Câmii: 127
Çubuk Suyu: 169

-D-

Dağıstan: 29
Diyârbakır: 25, 74, 163
Dizdar-zâde Tekkesi: 128
Dobruca: 100
Doğu Anadolu: 162

-E-

Edirne: 43, 126, 136
Edirne Eski Câmii: 126, 171
Edirnekapısı: 126
Eğri: 31
Eğri Dere: 136
Erdebil: 157, 159
Erdebil Tekkesi: 288
Ersûz Dağı: 163
Erzurum: 133
Eski Zağra: 50

Estergon: 59
Eşrefî Tekkesi: 129
Eyyüp Efendi Zâviyesi: 128
Eyyüp Sultân: 49, 68, 137, 139

-F-

Fâtih Câmii: 53
Fenâî Tekkesi: 275
Ferhadiye Medresesi: 45
Filibe: 74, 127
Fransa: 30

-G-

Gelibolu: 171
Gence: 56
Gürcistan: 29

-H-

Hacı Selim Ağa: 255
Hacı Bayram Velî: 48, 167
Hammer: 34, 122
Hankâh-ı Mes'udî: 14
Harezm: 14
Hindistan: 27
Hira Dağı: 150
Hüdâyî Âsitânesi: 51, 122, 125, 128, 246, 250, 254

-I, İ-

Irak: 14
İbrâhim Efendi Tekkesi: 293
İmrahor: 70
İngiltere: 30
İran: 27, 28, 29, 30, 51, 159, 227
İskender Baba Tekkesi: 279
İstanbul: 42, 46, 51, 52, 64, 80, 125, 136, 138, 139, 174
İzmir: 126

-K-

Kâ'be: 67
Kadırga'da Mehmet Paşa Tekkesi: 281
Kadı-zâdeler: 58
Kâğıthâne: 55
Kapıağası Tekkesi: 292
Kapıcı Tekkesi: 134, 287
Karabağ: 56
Karaca Ahmed Tekkesi: 127
Karagümrük: 67
Karaman: 25
Kasru'l-Ayn Tekkesi: 243
Kaygan Câmii: 45
Kayserî: 14, 164, 169
Kazvin: 56
Keşfi Osman Efendi Tekkesi: 282
Kıbrıs: 28
Kısıklı Selâmî Efendi Tekkesi: 273
Koçhisar: 40
Konya: 162, 169
Küçükayasofya: 42, 51, 52, 280
Küçükçamlıca: 51

-L-

Lârende: 163
Lehistan: 66

Lofça: 138

-M-

Mağrip: 27
Malkara: 133
Medâyin: 100
Medine: 74, 159
Mehmed Paşa Tekkesi: 74
Merağa: 158
Mısır: 27, 32, 44, 46, 66, 139, 149
Mihaliç: 176
Mihrimah Sultân Câmii Tekkesi: 293
Musallâ Tekkesi: 271

-O, P, R-

Ok Meydanı: 123
Prizren: 24
Ravza-i Mutahhara: 67
Rumeli: 25, 49, 50, 51, 139
Rusya: 30

-S-

Safevî Devleti: 164
Sakarya: 55
Salacak: 70
Sarayburnu: 82
Sarmaşık Tekkesi: 279
Selâmsız Selâmi Efendi Tekkesi: 273
Ser-Tarık-zâde Tekkesi: 291
Silistre: 128
Simâv: 126
Siroz: 101
Sivas: 14, 169
Sivrihisar: 39, 41, 42, 48
Sultân Ahmed Câmii: 54, 64, 70, 82
Sütlüce: 139
Süleymaniye Darü'l-hadîsi: 136

-Ş-

Şaban Efendi Zâviyesi: 51
Şam: 32, 44, 66, 74
Şamâhi: 29
Şehremini: 24
Şereflikoçhisar: 41
Şeyh Câmii Tekkesi: 278
Şeyh Vefâ Türbesi: 138
Şiraz: 155, 157
Şirvan: 29, 164

-T-

Taşeli: 163
Tebriz: 29, 51, 158, 165
Tekirdağ: 138
Tembel Mehmed Efendi Tekkesi: 293
Tınova: 138
Tiflis: 29
Tokat: 14
Tophâne: 128
Topkapı Sarayı: 82, 135
Trabzon: 163
Türkistan: 14

-U, Ü-

Ulucâmîi: 166
Umurbey: 128
Üflâde Tekkesi: 127
Üsküdar: 51, 52, 53, 67, 68, 70, 74, 80, 81, 82, 84

-V, Y, Z-

Varna: 138
Venedik: 30
Viyana: 27
Yaldızlı Tekke: 275
Yalıköşkü: 82
Yanıkale: 29
Zağra: 100
Zeyrek Tekkesi: 289
Zigetvar: 25
Zülfadl (Solfasol): 169

Ebû'l-Leys Mukaddimesi: 179
Hutbe Mecmuası: 182
Lemeâtü'l-berkî'n-necdî şerhu tecelliyât-ı Mahmûd Efendi: 114
Leme'ât: 171
Lemezât: 34, 35, 40, 121, 154, 155
el-Mecâlisü'l-va'ziyye: 110
Mecmu'a-i hutab: 110
Mektûbât: 33, 103
Menâkıb-ı Melâmiyye: 44
Mesnevi: 18
Miftâhu's-salâh ve mirkatü'n-necâh: 110
Müneccimbaşı Târihi: 155
Naîmâ Târihi: 54
Nasihatü'l-mülûk li hüsnî's-sülûk: 119
Necâtü'l-ğarîk, fi'l-cem' ve't-tefrik: 117
Nefâisü'l-mecâlis: 111
Nusûs: 43
Osmanlı Müellifleri: 35, 103, 105, 116
Rûhu'l-beyân: 241
Sefîne-i evliyâ: 34, 35
Semerâtü'l-fûâd: 175, 176
Seyâhat-nâme: 34
Sicill-i Osmânî: 70
Silsile-i celvetî: 35, 240
Şemâilü'n-Nübüvveti'l-Ahmeddiyyeti'l-Muhammediyye: 112
Tâc Risâlesi: 158
Tâcü't-tevârih: 136
et-Tarîkatu'l-Muhammediyye vesîle ila's-sa'âdeti's-sermediyye: 112
Tarîkat-nâme: 35, 118
Tecelliyât: 33, 96, 113, 223
Temâmü'l-feyz: 36
Tevhîd Risâlesi: 120
Tezâkir-i Hüdâyî: 33, 42, 43, 54, 103, 118
Tibyân: 34, 35, 44, 153, 205
Tuhfetu's-sâlikîn: 36
Türk Mutasavvıfı Hüdâyî: 103
Vâkıât: 33, 35, 40, 42, 48, 73, 114
Yâdigâr-ı Şemsi: 175
Zeyl-i Şakâyık: 34
Ziyâret-i evliyâ: 34, 44

-A-

Abdalân-ı Rûm: 16
Ahâdis-İ Nefs: 210

Ahfâ: 148
Ahlik ve (Ahiler): 16, 25
Ahî Şeyhleri: 25
Ahiyân-ı Rûm: 16
Ahlâk-ı mezmûme: 218
Ahsen-i Takvîm: 106
Ahsenü'l-hadîs: 137
Alem-i Lahût: 196
Anâsır-ı erbaa: 220
Arifîyye: 44
Arûsiyye: 44
Ashâb-ı Kerâmet: 138
Ashâb-ı Kirâm: 101
Âyin: 222

-B-

Bâciyân-ı Rûm: 16
Bast: 209
Bayramiyye: 149, 156, 168, 226, 229
Bâz-geşt: 233
Bedeviyye: 44
Baka: 151
Bektâşi: 243
Berzah: 216
Bey'at: 47, 221
Beyt-i Mukaddes: 84
Bistâmiyye: 168, 226

-C-

Câmiyyetü'l-insân: 105
Celâli: 31
Celâlî İsyanları: 32, 101
Celvet: 149, 150
Celvetî Âyini: 256
Celvetiyye: 149, 151, 156, 173, 180, 183, 201, 216, 229
Celvetî silsilesi: 153
Celvetî târihi: 35, 118, 151
Cem': 117
Cezbe: 211
Cihâd-ı Ekber: 218
Cizye muhâsebeciliği: 135
Cumhur ilâhî: 244
Cüneydi: 224

-Ç-

Çakırcıbaşı: 132
Çerağ akçesi: 160
Çeştiyye: 44
Çile: 147
Çile-hâne: 84

-D-

Darb-ı Esmâ: 222
Derece-i ulyâ: 107
Dervişler ordusu: 164
Desûkiyye: 44
Devrân: 222, 228
Divân: 115
Düceler: 101

-E-

Ebheriyye: 165, 168
Edeb: 221
Eğri Seferi: 58
Ehl-i celvet: 216
Ehl-i kubûr: 67
Ehl-i taayyûn: 216
Elest bezmi: 147
Erbâb-ı tarikat: 46
Erbain: 150, 151
Erdebil Safevileri: 160
Esmâ-i hüsnâ: 148
Esmâ-i seb'a: 148, 155, 192, 227

-F-

Fark: 117
Fenâ: 151, 192
Fenâiyye: 236, 241
Fetvâ: 67
Filori: 162

-G-

Gâziyân-ı Rûm: 16
Gençosman vak'ası: 27
Gönül hakki: 171
Gülbank: 245

-H-

Hâcet Namazı: 212
Haçlı zihniyeti: 29
Hafî: 148
Hakikat: 144, 216
Hakka'l-yakîn: 148
Hakkiyye: 236, 239
Halk-ı âlem: 108
Halk-ı insân: 105
Halvet: 149, 150, 214, 227, 231
Halvet der-encümen: 233
Halvetî: 48
Halvet-i dâimî: 208
Halvetiyye: 24, 44, 150, 151, 156, 216, 226
Hamzaviyye: 173
Hâşimiyye: 236, 242
Hatm-i hâcegân: 222
Hatt-ı hümayûn: 237
Havâtır: 209, 219
Hızır: 78, 79, 85, 265, 222
Hızır kıyâmı: 222
Hilâfet: 80, 220
Hilkat-ı Muhammediyye: 108
Hızb-i Hüdâyî: 203
Hûş der-dem: 233
Hüdâyî Âsitânesi Şeyhleri: 258
Hüdâyî'nin halîfeleri: 130, 131
Hüdâyî yolu: 82

-I, İ-

Işık zâviyeleri: 101
İhsân: 13
İlham: 210
İlmiyye: 38
İlyas: 85
İnkıtâ': 214
İntisâb: 75, 76, 77, 201

İnşâ: 139
İran Seferi: 133
İsbat: 190
İseviyye: 173
İsm-i celâl: 191
İsm-i Hû: 239
İ'tiraz: 209

-K-

Kabz: 209
Kadıızâdeliler: 26
Kadiriyye: 44
Kafesi: 224
Kalb: 148
Kapitûlasyonlar: 27
Kelime-i tevhid: 190, 191
Kılıç kuşatma: 68, 69
Kille-i kelâm: 207
Kille-i ta'âm: 207
Kızılbaş: 49
Kızlar Ağası: 66
Kimya: 83
Ku'ûd tevhîdi: 222
Kutbü'l-âm: 97
Kutup: 96, 97
Kutbü'l-aktâb: 96, 97
Kübreviyye: 15

-L, M-

Letâif-i küll: 148
Letâif-i nefis: 148
Mahkeme-i suğrâ: 45
Ma'rifet: 148, 216, 219
Ma'rifet-i İlâhîyye: 104
Medyenîyye: 44
Melâmîyye: 156, 173
Menkıbe: 75
Merâtib-i evliyâ: 216
Merâtibü's-sülûk: 110
Meşâyiḥ: 24
Mevlevîyye: 15
Mevlevîyyet: 44
Mevt-i ihtiyârî: 108
Mevt-i ızdırârî: 107
Mezheb: 144
Mezıme: 179
Mezleka-i akdâm: 91
Mi'râc: 104
Mi'râciyye: 116
Muhabbetullah: 106
Muîd: 43
Mushaf: 67
Mübtedî salık: 190
Mücâhede: 150, 196
Mülâzemet: 44
Mülemma: 92
Münâcât: 294
Müntehî salık: 190
Mürîd: 77, 145
Münşeât: 69
Mütevassıt sâlik: 190

-N-

Nâib: 44
Nakş-bendiyye: 24, 229
Nakş-ı kadem: 64
Nazar ber-kadem: 233
Nefs: 104, 216, 217
Nefs-i emmâre: 193
Nefs-i levvâme: 193
Nefs-i mülheme: 194
Nefs-i mutmainne: 194
Nefs-i râdiyye: 194
Nefs-i mardıyye: 195
Nefs-i Kâmile: 195
Nefs-i sâfiyye: 195
Nefs terbiyesi: 77, 78
Nefs ile cihâd: 111, 183
Nefsânî tarikatlar: 147, 148, 227
Nefy: 190
Nefy-i hâtır: 209
Neş'et-i rûhâniyye: 103
Neş'et-i unsuriyye: 104
Nisf-ı kıyâm: 221
Nigâh-dâşt: 233

-P, R-

Peştamal: 158
Râbta: 209
Rabt-ı kalb: 209
Râfizilik: 162
Riyâzat: 47, 77, 78, 196, 213
Rûh: 148, 216, 218, 219
Rûhânî tarikatlar: 147
Rû'yâ: 75, 80, 114, 122
Rû'yâ tabiri: 66, 67, 81, 114, 122

-S-

Saç uzatmak: 225
Safeviyye: 156, 168
Safevî şeyhleri: 152
Safevî tarikatı: 160, 162
Salât-ı efdaliyye: 244
Sâlik: 110, 145, 146
Sefer der-vatan: 233
Sokr: 209
Selâmiyye: 236
Semâ: 109, 222
Semâ-ı ilâhî: 109
Semâ-ı tabîi: 109
Seyyid: 146
Seyr ü sülûk: 48, 80, 146
Sırr: 148, 216, 218, 219
Sinâniyye: 14
Sipâhi: 68
Siyâdet: 38, 158
Sûfiyye: 38
Sütûhiyye: 44
Suhreverdiyye: 15
Telkin: 211
Temcid: 247
Terâvih tesbihleri: 294
Tesbih: 294
Tevbe: 105
Tevhîd: 152
Tevhîd-e'âl: 191
Tevhîd-i iyânî: 191

Tevhîd-i lisânî: 191
Tevhîd-i sıfat: 191
Tevhîd-i Sultânî: 248
Tevhîd-i zât: 192
Tevhîd zikri: 188, 189, 190, 191
Tevşîh: 294
Tezkiye: 183
Tîmâr: 30
Tuğra-keş: 137

-Ş-

Şâzeliyye: 44
Şemsiyye: 156, 173
Şeriat: 216
Şeyh: 25, 145
Şeyhin sıfatları: 145, 200
Şiilik: 162
Şükr-i vudû: 203

-T-

Tabiat: 216
Tâc: 223
Tarîkat: 24, 143, 144, 216
Tarîk-ı Esmâ: 49, 80
Tarîkat-ı Ahmediyye: 16
Tasfiye: 184
Tasfiye-i kalb: 227
Tecliye: 184
Tekmîl-i merâtib: 146

-U, Ü-

Usûl: 147
Usûl-i Esmâ: 44
Uyku: 219
Üveysî: 165

-V-

Vahdet: 189
Vahdet-i vücûd: 14, 91, 114
Vâkıa: 208, 209
Vakfiye: 134
Vâridât: 100, 201
Vesvese: 210
Vird: 230
Vird-i şerîf: 173
Vukûf-ı adedî: 234
Vukûf-ı kalbî: 234
Vukûf-ı zamânî: 234
Vusûl: 146

-Y-

Yâd-dâşt: 234
Yâd-gerd: 233
Yeniçeri: 68
Yeniçeri ocağı: 27, 29, 30

-Z-

Zâhidiyye: 156
Zâhir-i şer': 91
Zeâmet: 30
Zeyniyye tarîkatı: 163
Zigetvar Seferi: 42

Zikir: 230, 185, 186, 187, 188
Zikrullah: 59, 61, 80
Zikr-i dâimî: 208
Zikr-i Esmâ: 150
Zikr-i hafî: 232
Zikr-i kıyâm: 222
Zikr-i tevhîd: 150
Zühûd: 13

Dipnotlar

1. Sultân İzzeddin Selçûkî (607/1210)'nin Şeyh Necmeddîn Bağdâdî (616/1219)'ye bağlılığı, Alâeddin Keykubad (616/1219)'ın Şeyh Şihâbuddîn Sühreverdî (632/1234) ye olan hürmet ve mahabbetleri ile Bahâeddin Veled (628/1230)'e gösterdiği yakınlık bunu te'yid etmektedir. Daha fazla bilgi için bk. ERAYDIN Selçuk, Tasavvuf ve Tarîkatlar. İstanbul 1982 sh. 163 vd.
2. AYNÎ M. Ali Bey, Hacı Bayrâm-ı Velî (İstanbul 1343, sh. 111.) adlı eserinde; muhtelif bölgelerin islâmlaşmasında sûfilerin büyük hizmetleri olduğunu şöyle kaydetmektedir: “Dîn-i islâmın beynelmilel ve âlem-şümûl bir din olması sûfiye sâyesindedir. Sûfiler, bilâd-ı ğayr-ı müslimeyi irşâd-ı enâm için dolaştıklarından dîn-i islâm beynelmilelî olmuştur. Şöyle ki, Çeştiyye, Şuttâriyye, Nakşbendiyye dervişleri Hindistan’a ve Mala Adaları’na giderek yerli ahâlînin lisanlarını öğrenmiş ve onların hayâtlarına karışmış olduklarından o memleketleri hâriçten fetheden, başka lisan konuşan mutaassıp fâtihtlerden ziyâde ahâlî arasında islâmı neşretmişlerdir. Dîn-i islâmın âlem-şümûl olması da sûfiye sâyesinde olmuştur.” Aynî Bey ayrıca, “İslâm’ın sûfiyye sâyesinde bu kadar serî intişâr muvaffakiyetine nâil olduğunu” belirtmektedir.
3. OCAK Ahmed Yaşar, “Emirci Sultân Zâviyesi” İÜEF Târih Enstitüsü Dergisi, 9 (1978), sh. 132.
4. LÂMÎÎ Mahmûd b. Osman Alî Terceme-i Nefehâtü'l-Üns, İstanbul 1270, 475-480.
5. HAMMER, Devlet-i Osmâniyye Târihi (mtcr. M. Atâ Bey), İstanbul 1329, I/200.
6. İBN BATUTA, Seyâhatnâme, (mtcr. Mehmed Şerîf), İstanbul, 1/197.
7. BARKAN Ö. Lütfî, (İstîlâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri” Vâkıflar Dergisi, s. II, sh. 304.

8. ÂŞIKPAŞAZÂDE D. Ahmed, Târih, İstanbul 1332, 205.
9. Âşıkpaşazâde, Târih, 204.
10. UZUNÇARŞILI İsmâil Hakkı, Osmanlı Târihi, Ankara 1972, I/530.
11. Ayverdi Samiha, Türk Târihinde Osmanlı Asırları, İstanbul 1977, I/68/83.
12. NEŞRÎ Mehmed, Kitâb-ı Cihân-nümâ (hızr. Fâik Reşid Unat, Mehmed A.Köymen), Ankara 1949, s. 43.
13. a.e., 85.
14. Barkan, Türk Dervişleri sh. 283.
15. Âşıkpaşazâde Târih, 199; TAŞKÖPRÜLÜZÂDE Ahmed İsâmu'd-dîn, eş-Şakâiku'n-numâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Usmâniyye, Beyrut 1975, vd. Edirneli Mecdî Ef., Hadâiku's-şakâik, (Terceme-i Şakâik), İstanbul 1269, 22 vd.
16. 1. Târih, I/160.
17. a.g., göst. yer.
18. Barkan, "Türk Dervişleri" sh. 290.
19. a. mak. sh. 407.
20. Târih, I/200.
21. bk. Uzunçarşılı, O.T., I/531.
22. Barkan, "Türk Dervişleri" sh. 292.
23. Dâvud Kayserî için bk. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 8.
24. Fenârî için bk. a.e., 17-21.
25. Makdisî için bk. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 41-43.
26. Emir Sultân için bk. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 35; İ. A. Emir Sultân Mad. IV/261-263; ÇORUM Şinâsî. Emir Sultân, İstanbul ts., (Tercüman 1001 Temel Serîsi, Nu: 8.)
27. Barkan, "Türk Dervişleri", sh. 293.
28. Uzunçarşılı, O.T., I/534.
29. a.e., III/348.
30. Terceme-i Şakâik, 76; Ayrıca bk. IV. Murad ve Hüdâyî, Blm. sh.?
31. Kayserîli İbrâhim için bk. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 142.
32. Akşemseddîn'in oğulları için bk. a.e., 144 vd.
33. Sivrihisarlı Baba Yûsuf için bk. a.e., 224 vd.
34. Habîb Karamânî için bk. a.e., 161 vd.
35. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 145 vd.

36. a.e., 164 vd.
37. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 162-164; TAHİR Mehmed, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333 I/51; YAZICI Tahsin, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri" İstanbul Enstitüsü Dergisi, II (1956), sh. 87-113.
38. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 221 vd. Tâhir, O.M., I/178; Yazıcı, a.g., mak. göst. yer.
39. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 318.; Yazıcı, a.g. mak. göst. yer.
40. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 160; Tâhir, O.M., I/69.
41. Uzunçarşılı, O.T., III/346 n.
42. Yiğitbaşı için bk. Tahir, O.M., I/197.
43. a.e., I/20 vd
44. Uzunçarşılı, O.T., III/346 n: Tahir, O.M., I/19.
45. Sofyalı Bâlî Ef. İçin bk. Tahir, O.M., I/42.
46. Nûreddinzâde için bk. Hüdâyî'nin tahsîli Blm.
47. Molla İlâhî için bk. eş-Şakâiku'n-numâniyye, 151-155; Molla İlâhî'nin halîfesi olan Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (922-1516), İstanbul ve Anadolu'da Nakşbendiyye'nin ilk temsilcilerindendir. Hayâtı ve hizmetleri için bk. Terceme-i Şakâik, 362-376. Emir Buhârî olarak bilinen bu zâtın kabri İstanbul'dadır.
48. KÜÇÜK Hasan, Tarîkatlar, İstanbul 1976, 180 vd; ŞAPOLYO Enver Behnan, Osmanlı sultânlarından Osman Gâzî, Orhan Gâzî ve I. Murad'ın ahî tarîkatlarına, Yıldırım Bâyezid ve Çelebi Mehmed'in Zeyniyye tarîkatına, II. Murad ve Fâtih'in Bayrâmiyye tarîkatına, II. Bâyezid'in Gülşenîyye, Sarı Selim'in Halvetîyye tarîkatlarına müntesip olduklarını kaydetmektedir. bk. Mezhepler ve Tarîkatlar Târihî, İstanbul 1964, 448.
49. Uzunçarşılı, O.T., III/ 348; Yurdaydın, İslâm Târihî Dersleri, 106.
50. Barkan, "Türk Dervişleri" sh. 301; Ayrıca İstanbul'daki o devre âid tekkeler için bk. BARKAN Ömer Lütî – AYVERDİ E. Hakkı, İstanbul Vâkıfları Tahrîr Defteri (943/1546 yıllarına âid), İstanbul 1970.
51. Kâdızâde- Sivâsîzâde münâkaşaları için bk. Naîmâ Mustafa Efendi, Târih, İstanbul 1280, VI/228 vdd.; Uzunçarşılı, O.T., III/343-366. Yurdaydın, İslâm Târih Dersleri, 125 vd.

1. Ayverdi, Türk Târihinde Osmanlı Asırları, II/26 vd. Dânişmend İ. Hami, İzâhlı Osmanlı Târihî Kronolojisi, İstanbul 1971, III/391 vd.

2. Dânişmend, Kronoloji, III/2.
3. Uzunçarşılı, O.T., III/42-44.
4. Dânişmend, Kronoloji, III/117.
5. a.e., III/128-129 vdd.
6. a.e., III/58 vdd. Ayverdi, II/20.
7. Tanyu Hikmet, Târih Boyunca Yahûdiler ve Türkler, II. Baskı, I/149.; Ayverdi, a.g.e., II/26 vd.; Dânişmend, Kronoloji, III/391.
8. Dânişmend, Kronoloji, III/168 vd.
9. a.e., III/248, 249, 252.
10. a.e., III/240.
11. a.e., III/257.
12. Uzunçarşılı, O.T., III/134; Ayrıca Hüdâyî-Genc Osman bölümüne bakınız.
13. Hüdâyî'nin IV. Murad'ın kılıç kuşatması için bk. İlerideki Hüdâyî-IV. Murad Blm.
1. Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymaniye Ktp. Fâtih Blm. 2572'deki mektuplarının sonlarındaki imzâ; Vâkıât, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 250'deki nüshanın üzerindeki kayıt.
2. Helvacızâde Mahmûd Efendi, Lemezât-ı Hulvîyye ez-Lemcât-ı Ulvîyye, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmûd Ef. Blm., 4536, vr. 187a; BOSNEVÎ Sarı Abdullah Efendi, Semerâtü'l-fuâd fi'l-Mebdei ve'l-Meâd, İstanbul 1288, 145; ATÂYÎ Atâullah Efendi (Nev'izâde), Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik, İstanbul 1287, II/760; KÂTİP ÇELEBÎ, Fezleke, İstanbul 1287, II/113; EVLİYÂ ÇELEBÎ, Seyâhatnâme, İstanbul 1314, I/479.
3. Dipnot 2'deki kaynaklar.
4. VASSAF Hüseyin (Osmanzâde), Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr ve Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar Blm., 2304-2309, II/375.
5. ASIM Efendi (Mütercim), Kâmus Tercemesi, İstanbul 1305, III/954.
6. Silsile-i Celvetî, İstanbul 1291, 82. Ayrıca Fuad Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 269, 279, 347, 349; H. Halid Bayrı, Halk Şâirleri Hakkında Küçük Notlar, İstanbul 1937, 55-75 ve Fevziye A. Tansel, "Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî" Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, XV (1967), 1-42'de bu kullanışı tercih etmişlerdir.
7. A History of Ottoman Poetry, London 1958, I/218'de Osmanlı Edebîyât târihçisi İngiliz Gibb (1857-1904), Hüdâyî'den "Helvacızâde" diye bahsetmektedir. Hüdâyî'nin hayâtını yazan muâsırlarının hemen hiçbirinde bu ifâdeye rastlanmadığına göre Gibb, Hüdâyî'nin babası sarayda

helvacıbaşılık yapan Lemezât sahibi Helvacızâde Mahmûd Efendi (1064/1654) ile karıştırmış olmalıdır.

8. Silsile, 82 vd.
8. Hüseyin Vassaf Bey de: “Hz. Hüdâyî, sâdât-ı kirâmdandır, şecereleri zâyi olmak hasebiyle yeşil sarınmaktan çekinir, beyaz sarık sararlar iken zaman-ı mükâşefelerinde seyyidu’s-sâdât olan Fahr-ı âlem (s.a.) Efendimiz hazretleri tarafından sâdâtın olduklarına ve alâmet-i sâdât olan yeşil sarık sarınmalarına emir şeref-sâdır olmağla bundan sonra yeşil sarınmışlardır.” demektedir. Sefîne, III/2.
10. GÜLŞEN Mehmed, Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî, İstanbul 1338, 121.
11. Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm. 593/vr. 130b, 136b-137a.
12. Ebû Dâvud, Tahâret, 4; Neseî, Tahâret, 35; İbn Mâce, Tahâret, 16.
13. Ramazanoğlu Mahmûd Sâmî, Hz. İbrâhim Halîlullah, İstanbul (Fâtih Gençlik Vakfı Mat.), 100 vd.
14. İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. Yazmalar 1132 vr. 37b.
15. Atâyî, II/760; Kâtip Çelebi, Fezleke, II/113; Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâme, I/479.
16. Helvacızâde, Lemezât, 187a; Bursalı İ. Hakkı, Silsile, 82; HARÎRÎZÂDE M. Kemâleddîn Ef. Tibyânu Vesâilî’l-Hakâyık, Süleymaniye, İbrâhim Ef. Blm., 430-2, I/227.
17. a- Vâkıât’ın Bâyezid Velîyyüddin Ef. Blm. 1857’deki nüshasında: vr. I/247.

b- Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 249’daki nüshasında:

vr. 127a.

c- Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 249’daki nüshasında:

vr. 151a.

d- Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultân Blm. 253/6'daki tercemede: "Hazret-i Şeyh buyurdular ki, Ramazan'a dek hazırlanan ehlinle ve Ali Çelebi ile Sivrihisar'a. Zîrâ bir zamandan beri gönlüme seni mevlidin olan Sivrihisar'a göndermek hutûr ederdi." vr. 296; Ayrıca krş. Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm. 249, vr. 427a. Yukarıdaki üç fıkra (a,b,c) ile son fıkra (d) mütenâkız gibi görünüyorsa da değildir. Çünkü Hüdâyî, Sivrihisar'da yetmiş bulduğundan şeyhi onun doğum yeri olarak da orayı hatırlamakta ve kendisine mevlidi Sivrihisar'a göndereceğini söylemektedir. Yanlış olmasına rağmen Hüdâyî, ta'zîmen şeyhinin ifâdesini eserine aynen almış olsa gerektir.

18. Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 240, vr. 151a; Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa Blm. 516, vr. 127a.

19. vr. 187a.

20. Şereflikoçhisar (Koçhisar), İç Anadolu Bölgesi'ne Ankara'ya bağlı bir kazâ merkezi olup Konya'nın 140 km kuzey-doğusunda, Kayserî'nin 180 km batısında ve Koçhisar Tuzgölü'nün doğu sâhilinde Ankara'yı Aksaray üzerinden Adana'ya bağlayan yol üzerindedir. bk. Ş. Sâmî, Kâmûsu'l-Âlâm, İstanbul 1311, V/3715. Meydan Larousse Ansiklopedisi, XI/762.

21. Sivrihisar: Doğudan Ankara ve Haymanâ, batıdan Kütahya, kuzeyden Bozdağları, güneyden de Afyonkarahisar ile komşudur. İlçe merkezi bir kasaba olup Eskişehir'e bağlıdır. Sakarya nehri güney, Doğu-Porsuk Çayı da kuzey hududunu çizerek kazânın kuzey-doğu köşesinde birleşir ve kuzeye doğru akarlar. bk. Sâmî, Kâmus, IV/2582 vd.; Meydan Larousse, XI/395.

22. Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 249, vr. 305b, 427a.

23. Hasan Rızâyî, celvetî meşâyihından olup Aksaraylıdır. Bu şâir şeyhin terceme-i hâli için bk. Tahir, O.M., I/62.

24. Hasan Rızâyî, Divân, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd Ef., Blm., 3347, vr. 152b vd.

25. Tibyân, I/227.

26. Külliyyât, 4.

27. Bursalı İ. Hakkı, Silsile, 86.

28. REVNAKOĞLU Cemâleddin Server, Hüdâyî'nin doğumunu 946/1541 olarak kaydeder.

bk. İstanbul Tekkeleri Târihi Notları, İstanbul Dîvan Edebîyâtı Müzesi Arşiv B, Zarf: 160.

29. Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm., vr. 305b.

30. Ayasofya Medresesi için bk. BALTACI Câhid, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, 474 vd.

31. Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymaniye Ktp. Fâtih Blm., 2572, vr. 267a-268b.

32. Nâzırzâde Ramazan Efendi: Sofya'da doğmuştur. Babası muhtelif yerlerde kadılık yapmıştı. Ramazan Efendi küçük yaşta babasını kaybedince saltanat nâzırlarından biri onun ta'lim ve terbiyesi ile babası gibi meşgul olduğundan "Nâzırzâde" diye iştihâr etmiştir. Ramazan Efendi, ilim ve edebîyâtla meşgul olarak Abdulkakî ve Pervîz adlı zatlardan istifâde etti. Bil-âhare Kutbeddin-zâde Mehmed Efendi'ye mülâzim olup onun delâletiyle Ahmed Müftî Medresesi'ne ta'yin edildi. Daha sonra Velîyyuddinoğlu, Bursa Yıldırım, Kasımpaşa, Vezîr Ali Paşa medreselerinde çalıştı. Bir ara semân medreselerinden birinde de vazîfe gören Nâzırzâde, buradan Ayasofya Medresesine müteâkıben Süleymaniye'ye oradan da Edirne Selimiye'ye ta'yin edildi. Şam, Mısır kadılıklarında da bulunan Nâzırzâde, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıkları da yaptı. 984 Şa'ban / 1576 Ekim'de vefât etti. bk. MANIK Ali, el-Ikdu'l-Manzûm fî Efâdili'r-Rûm, Beyrut 1975 (Şakâyık zeylinde), 486 vd; Atâyî, I/240; SÜREYYÂ Mehmed Bey, Sicill-i Osmânî, İstanbul 1308, II/418.

33. Nûreddinzâde Muslihuddîn Efendi, Filibelidir. 908/1502'de doğdu. Bir müddet ilim tahsîli ile meşgul olduktan sonra halvetî ricâlinden Sofyalı Bâlî (960/1533)'ye intisâb ederek halîfesi oldu. Şeyhu'l-islâm Ebu's-Suûd Efendi (982/1574) ile bir çok sohbetlerde bulunmuş ve onun delâletiyle Küçükayasofya zâviyesine şeyh olmuş ve uzun yıllar buradaki vaaz ve irşâd hizmetine devâm etmiştir.

Kanûnî Sultân Süleyman ile beraber Zigetvar Seferi (97b/1566)'ne iştirâk etmiş ve pâdişâhın nâşını İstanbul'a getirmişti.

Sokullu Mehmed Paşa'nın da şeyhi bulunan Nûreddinzâde 981/1573'de vefât ederek Edirnekapısı dışında Sırttekkesine defnedildi. bk. Atâyî, I/212 vdd.; Tâhir, O.M., I/161. (Eserleri hk. da ma'lûmat vardır); Süreyyâ, S.O., IV/494 vd.

34. vr. 126b.

35. Muîd: Müzâkereci, müderrisin derslerini tekrârlayıp îzâh eden müderris yardımcısı. Muîd dânişmendlerin en liyâkatlilerinden seçilir, talebinin disiplini ile de meşgul olurdu. bk. Baltacı, Osmanlı Medreseleri, 33.

36. Selimiye Medresesi: II. Sultân Selim'in yaptırdığı külliye içindedir. İnşâsına 976/1568'de başlanmış ve 982/1574-1575'de tamamlanmıştır.

Medrese câmiin sol-kıble tarafında yer almaktadır. Bugün Eski Eserler müzesidir. bk. Baltacı Osmanlı Medreseleri, 518 vd.

37. Mülâzemet: İcâzetnâme almış muîdler rûznâmçe-i Hümayun'a yazılır ve sıra beklerdi. Bu bekleyişe nöbet, bu durumda olan dânişmendlere de mülâzim denirdi.

Kadı olmak isteyenler bir kadıya, müderris olmak isteyenler de bir müderrise bağlanarak devrelerini doldururlardı: Mülâzimlik bir nev'î staj devresi demekti. bk. Baltacı, Osmanlı Medreseleri, 34 vd.

38. Nâib: Şer'î mahkemelerin hâkimlerine verilen ünvandır. Kadı ma'nâsında da kullanılırdı. Nâib ta'biri nâiblerin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin vekil ve nâibi sayılmalarından dolayı idi. bk. PAKALIN M. Zeki, Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözcüğü, İstanbul 1971, II/644 vd.

39. Kâtip Çelebi, Fezleke, II/113; Lemezât, vr. 187a.

40. Tibyan, I/227; AYVANSARÂYÎ Hafız Hüseyin, Hadîkatu'l-Cevâmî, İstanbul 1281, II/195; Hüseyin Vassaf Bey bu zattan "Abdulkerîm Halvetî" diye bahsetmektedir. bk. Sefîne, II/372. Hayatı hk. bk. Abdurraûf el-Münâvî, el-Kevâkibü'd-dürriyye, Kahire, 1994; III, 126-129.

41. Tibyan'da da sâdece Demirtâşî'nin halîfesi olduğu kaydedilmiştir. bk. I/227.

42. Süleymaniye Ktp. Nâfiz Paşa Blm., 1164, vr. 10.

43. II/195.

44. İstanbul 1325, 59.

45. Mevleviyet: Kibâr-ı müderrisîn'den kadı olarak ta'yin olunanlara verilen ilmî pâyenin adıdır. Pakalın, Târih Deyimleri, II/519.

46. Ferhâdiye Medresesi: Bursa'da Kara Dâvud ve İncirli Caddesi kavşağında Yıldırım Bâyezid Külliyesi'ne yakın bir yerde bulunan bu medreseden bugün eser kalmamıştır. bk. Baltacı, Osmanlı Medreseleri, 98.

47. Kâtip Çelebi, Fezleke, II/113; Atâyî, II/790; Ayvansarâyî, Hadîka, II/195.

48. Kâtip Çelebi, Fezleke, II/113.

48. Ayvansarâyî, Hadîka, II/195; Vassaf, Sefîne, II/373.

50. Hüdâyî'nin bu evliliğini ne zaman gerçekleştirdiğini bilememekle beraber kayını Ali Çelebi'nin halvetî ricâlinden olduğunu Bursalı İsmâil Hakkı'dan öğreniyoruz. bk. Sefîne, 83.

51. Üftâde'nin hayâtı için bk. Celvetî Silsilesi blm.

52. Lemezât, vr. 187ab; Kâtip Çelebi, Fezleke, II/113; Atâyî, II/760, Vâkıât Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 249 vr. 1b'de; intisâb târihî

denilerek tesbit edilmiştir.

53. Bursevî, Silsile, 83; Tibyan, I/228; Hocaîade, Ziyâret, 60. Gülşen, Küllîyat, 4’de aynı târihî kaydetmişlerdir.
54. Hüdâyî’nin nâibliği terkedişini şöyle bir nükte ile ifâde ettiği rivâyet edilir: “Evvelce muhtelif beldelerde nâiblik yaptım, hiç kimse üzerimize bir nokta koymadı. Netîcede, biz kendimize bir nokta ilâve ederek “nâib” iken “tâib” olduk. bk. Bursevî, Silsile, 85; en-Nebhânî Yûsuf b. İsmâil, Câmiu Kerâmâtî’l-Evliyâ, Mısır 1962, II/452, Tibyan, I/228.
55. Gülşen, Küllîyat, 161.
56. a.e., göst. yer.
57. Bursevî, Silsile, 83.
58. Vassaf, Sefîne, II/373.
59. Lemezât, vr. 187b.
60. Hayâtü’l-Ervâh ve Necâtü’l-Eşbâh, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm., 271/5, vr. 28b.
61. Kâtip Çelebi, Fezleke, II/114; Atâyî, II/761; Tibyan, I/228; Nebhânî, Câmi’u Kerâmât, II/451.
62. Vâkıât terc., vr. 23a.
63. a.e., vr. 22b.
64. a.e, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultân Blm. 253, vr. 296.
65. Vâkıât, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm., 249, vr. 427b; Vâkıât terc., vr. 22b.; Baba Yûsuf Efendi’nin tâcî çuhadan, Hacı Bayram’ın tâcî ise keçedendi.
66. bk. Vâkıât, göst. nüsha, vr. 427b.
67. Vâkıât, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm., 249, vr. 305b, 427b.
68. Tibyan, I/228; Hocaîade, Ziyâret, 60.
69. Silsile, 83.
70. Vâkıât, Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm., 249, vr. 7a, 304ab.
71. eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye, 224; Tâhir, O.M., I/41.
72. Hocaîade, Ziyâret, 60.
73. Tibyan, I/228.
74. Hocaîade, Ziyâret, 60.

75. Babaeski veya Baba-i kadîm, bugünkü Babaeski –ki Kırklareli’nin kazâsıdır-‘nin eski adıdır. Ayrıca Babadağ adını taşıyan bir yer de Dobruca’da Silistre civârındadır. Her ikisi de Rumeli’ndedir. bk. Sâmi, Kâmus, II/1178.
76. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 94. Şeyhlerin sultânlara mektup göndererek irşâd hizmetinde bulunduklarını ilk devirlerinden i’tibâren görüyoruz. Meselâ Hasan Basrî, Ömer b. Abdülaziz’e mektup gönderen sûfilerden biri ve belki de ilkidir.
77. ÖZTUNA Yılmaz, Büyük Türkiye Târihi, İst. 1977, IV/419.
78. sh. 15.
79. a.e., 16.
80. Gülşen, Küllîyat, 5.
81. Bursevî, Silsile, 83; Hocazâde, Ziyâret, 60; Tibyan, I/228; Lemezât, 187b.
82. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 187b.
83. Selimağa ktp. Hüdâyî Blm. 1806, vr. 92a. Ayrıca krş. Revnakoğlu notları Arşiv: B, Zarf: 160.
84. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 94a.
85. Dânişmend, Kronoloji, II/102.
86. bk. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 88b-96b.
87. a.e., vr. 127a.
88. bk. Pâdişâhlarla Münâsebeti Blm. sh. 54-69.
89. Bursevî, Silsile, 83; Hocazâde, Ziyâret, 60; Lemezât, vr. 187b
90. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 190b.
91. Vâkıât terc., vr. 23b.
92. PEÇEVÎ İbrâhim, Târih, İst. 1283, II/36; Sun’ullah Efendi’nin cenaze namazını da Hüdâyî kıldırmıştı. bk. Süreyyâ, S.O., III/223.
93. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 267ab.
94. Atâyî, II/761; Kâtip Çelebi, Fezleke, II/114.
95. a. eserler, göst. yerler.
96. a.e., II/114.
97. Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâme, I/479; Gülşen, Külliyât, sh. 9.
98. Tezâkir-i Hüdâyî’deki mektupların III. Murad’a yazıldığı şu ifâdelerden anlaşılmaktadır:
a. “...leyletu’l-isneyn’de rû’yâ vâkı’ oldu. Sürûr ile safâ ile saâdetlü pâdişâhimdan ötürü “Murad Han muradına erdi, deyû” vr. 86b-87a.

- b. "...ol zanâdıkânın kuvveti ve kudreti ve kesreti zamanında zarûrîler idi. Benî İsrâîl gibi. "Sultân Murad" cemî-ı merdâne ergire" vr. 92b.
- c. "...Rasûlullah (s.a.) buyurur: Her yüzyılın başında ümmetimden bir kimse dîn-i islâma zaaf gelmiş iken takviye ve tecdîd eder, buyurmuş. Hattâ Ömer b. Abdu'l-azîz yüzbaşına düşüp bu hizmet ile müşerref olmuştur, demişler. İmdi saâdetlû ve mürüvvetlû pâdişâhım hem yüzbaşı, hem binbaşdır" vr. 10b.
- d. "...hâlen sene-i elf âfiyetle ve hayır ile tamâm oldu. İşbu "ihdâ-elf" senesi envâ-ı hayr ile ve lutf ile ve feth-i nusretle ve adl-i îmâretle geçmiş ola" vr. 16b.
- e. Saâdetlû pâdişâhım, bugün seherîce beyne'n-nevm ve'l-yakaza bir hitâb vârid oldu. 997'de düşman tahtı fetholunur deyû. Uyandım, Kazvin hâtıra geldi. İnşâallah hayırdır" vr. 143a. Bu mektupların muhtevâlarında görüldüğü gibi III. Murad ya ismen zikredilmekte veya târihen onun devri ifâde edilmektedir. Bu da mektupların çoğunun III. Murad'a yazıldığını gösterir.
99. bk. Nâima Târihî, I/112; Hüdâyî-III. Murad münâsebetinin Sultân Murad'ın Bursa'ya bir seyahati esnâsında Üftâde'yi ziyâret ettiği ve bu arada Üftâde'nin seçkin mürîdi Hüdâyî ile tanışmış ve bu sûretle münâsebet ve yakınlıklarının başlamış olabileceği de bir ihtimâl olarak hatıra gelmektedir. Bu görüşme için bk. Bursalı Belîğ, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân, Hüdâvendigâr Mat. 1302, s. 199; BAYRI M. Hâlid, Halk Şâirleri Hakkında Küçük Notlar, 47-56.
100. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 125b. vd.
101. a.e., vr. 132b-134a.
102. a.e., vr. 86ab.
103. Bir mektubunda Hüdâyî bunu: "Bu sabah halvethânede hâlî oldum. Saâdetlû pâdişâhımın ihsân ettiği kürkü giydim" diyerek belirtmektedir. bk. a.e., vr. 131a.
104. a.e., vr. 190b.
105. Hüdâyî'nin Sultân III. Murad'dan ma'bed yapılmasını istediği Arslanhâne ancak Sultân I. Ahmed devrinde yıkılarak yerine Sultân Ahmed Câmîi inşâ edilmiştir. bk. Uzunçarşılı, O.T., III/554.
106. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 136b-138a.
107. a.e., vr. 143a.
108. Danişmend, Kronoloji, III/109-111.
109. Gülşen, Küllîyat, 79.
110. Dânişmend, Kronoloji, III/143.
111. Uzunçarşılı, O.T., III/348.

112. NAZMÎ Muhammed b. Ramazan, Hediyyetü'l-ihvan, Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi Blm. 495, vr. 70-71a.
113. Uzunçarşılı, O.T., III/348.
114. Tâhir, O.M., I/120-122.
115. Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâme, I/214.
116. Gülşen, Külliyyât, 9.
117. Uzunçarşılı, O.T., III/94 vd.
118. el-Ra'd (13), 28.
119. el-Ahzâb (33), 41; el-Cum'a (62), 10.
120. Gülşen, Külliyyat, 130.
121. a.e., 129 vd.
122. Sultân Ahmed'in pek çok şiirleri bulunmasına rağmen divân veya divânçesine rastlayamadık. Bu şiiri Sultân'ın şiirlerine nazîre yazan Ahmed b. Seyfeddin'in nazîre eserinden tesbit edebildik. Topkapı Sarayı Müz. Ktp. Bağdat 401, vr. 66a-67a.
123. Vassaf, Sefîne, II/381.
124. Dânişmend, Kronoloji, III/267.
125. Gülşen - Külliyyat, 9; Bursevî, Silsile, 84.
126. Uzunçarşılı, O.T., III/ 554, n3.
127. Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâme, I/126.
128. Kâtip Çelebi, Fezleke, II/114; Sefîne, II/378; Gülşen, Külliyyat, 14.
129. Kayıtbay: Ebu'n-Nasr Seyfeddin el-Mahmûdî ez-Zâhirî (873/1468 – 902/1495) Mısır ve Suriye Sultânıdır. bk. İ.A. Kayıtbey Mad. VI/462 vdd.
130. Nakş-i Kadem-i Şerîf, I. Abdulhamid zamanında tekrâr İstanbul'a getirilmiş ve Topkapı Sarayına konulmuştur. bk. RÂSİM Ahmed, Menâkıb-ı İslâm, İst. 1326, Kısım-ı Sâni, sh. 355 vd.
131. Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâme, X/297 vd.
132. Serguç: Kavuk ve başlıkların ön tarafına süs nev'inden takılan şey. bk. Pakalın, Târih Deyimleri, III/257.
133. Atâ Târihî, İstanbul 1293, IV/57.
134. Naîmâ Târihî, II/155.
135. Dânişmend, Kronoloji, III/269 vdd.
136. Uzunçarşılı, O.T., III/461, 585.
137. a.e., III/2/ 371.

138. a.e., III2/ 372.
139. a.e., III2/ 134 vd.
140. İZ Fahir, “XVII. Yüzyılda Halk Dili ile Yazılmış Bir Târih Kitabı Hüseyin Tûğî, Vak’a-i Sultân Osman Han, “Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN, 1967. Vr. 29a-30a.
141. Bu hâdisenin tafsilâtı için bk. Uzunçarşılı, O.T., III1/133-142; Danişmend, Kronoloji, III/290-304. Öztuna, Büyük Türkiye Târihi, V/172-188.
142. Dânişmend, Kronoloji, III/302.
143. Uşşâkizâde, 57; KARAÇELEBİZÂDE Abdu’l-azîz, Ravzatü’l-ebrâr el-mübeyyin bi-hakâiki’l-ahbâr, Kâhire 1248, 556.
144. Daha fazla bilgi için bk. UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Ankara 1945, 189 vd.
145. HÜSÂMEDDİN, Menâkıb-ı Üftâde, Selimağâ Ktp. Hüdâyî Blm., 982, vr. 13ab.
146. Gülşen, Külliyyat, 6.
147. Uzunçarşılı, O.T., III2/339; Süreyyâ, S.O., I/49.
148. Uzunçarşılı, O.T., III2/391 n.
149. SELÂNİKÎ Mustafa Efendi, Târih, İstanbul 1281, 162 vd.
150. Dânişmend, Kronoloji, III/63.
151. Uzunçarşılı, O.T., III2/554.
152. Konyalı, Üsküdar Târihi, II/161, 243.
153. Süreyyâ, S.O., I/49.
154. Başbakanlık Arşivi, Evkaf Defterleri, M. Cevdet tasnîfi, IV/2672 Sıra nu: 31754.
155. Revnakoğlu, İstanbul Tekkeleri Târihi Notları, B/197.
156. Naîmâ, II/112 vd.
157. Süreyyâ, S.O., I/49, IV/318; Uzunçarşılı da Ayşe Sultân’ın burada medfûn olduğunu kaydeder. bk. O.T., III2/392; Konyalı İbrâhim Hakkı ise Ayşe Sultân türbesinin Mihrimah Sultân Câmii avlusunda câmi ile medresenin arasında olduğunu belirtmektedir. bk. Üsküdar Târihi, I/323 vd.
158. M. Gülşen Efendi, Hüdâyî’nin üç haccından birinin zevcesi Ayşe Sultân’la olduğunu kaydederek bu evliliğe işâret etmektedir. Külliyyât, 6; Ayrıca bk. İ. A. Celvetiyye Mad. III/68.
159. Gülşen, Külliyyât, 6. Krş. Nesîb, Mecmûa, vr. 52a.

160. Hüdâyî'nin yaşını ba'zı kaynaklar doksanbeş ve yüz olarak gösteriyorsa da gerçeğe uygun olanı herhalde doksan yaşları civârında olmasıdır. bk. Kâtip Çelebi, Fezleke, II/114; Ayvansarâyî, Hadîka, II/196, 203. Vassaf, Sefîne, II/380; Bursevî, Silsile, 86.
161. Türbe için bk. Hüdâyî Âsitânesi blm.
162. Bursevî, Silsile, 87; Naîmâ Târihî, I/113.
163. Menâkıb-ı Melâmiyye, s. 11; O.M. III/96.
164. Ayvan Sarâyî, Hadîka, II/197.
165. Gülşen, Külliyyât, 171. Tansel, "Mahmûd Hüdâyî", sh. 5.
166. Bayrı, Halk Şâirleri Hakkında Küçük Notlar, 60.
167. Câmiu'l-fadâil ve kâmiu'r-rezâil, Selimağa Ktp. Hüdâyî blm., 259, vr. 175b.
168. Hüdâyî, pâdişah'a yazdığı bir mektubunda: "Pâdişâhım, bir dileğim var sizden. Bir kayınımız vardır, küçükten beri hizmetimiz ider. Ber-murad edin bunu ve's-selâm" diyerek herhalde Kayını Ali Çelebi'yi kasdetmiş olmalıdır. bk. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 98b.
169. Süreyyâ, S.O., IV/318.
170. Vâkıât terc., vr. 21b – 22a.
171. Gülşen, Külliyyât, 72.
172. Süreyyâ, S.O., IV/318.
173. Uşşâkîzâde, 272.
174. a.e., 506 vd.
175. Mehmed Paşa Tekkesi, Kadırğa'dadır. Celvetî meşâyihından Saçlı İbrâhim Efendi (1075/1664)'nin oğlu Abdulhayy Efendi (1117/1705) ve Erzincanlı Mustafa Efendi (1123/1711) gibi şahısların burada şeyhlik yaptıkları bilindiğine göre burası bir celvetî tekkesi olmalıdır. (bk. İstanbul Celvetî Tekkeleri)
176. Süreyyâ, S.O., III/307.
177. Revnakoğlu, Hüdâyî'nin bir kızını sadrazama verdiğini söylemekte fakat bu sadrazamın kim olduğunu belirtmemektedir. Ayrıca Üsküdar-Sultân-tepe'de câmiî bulunan Abdülhakî Efendi'nin Hüdâyî'nin dâmâdî olduğunu ifâde etmektedir. bk. Arşiv: B, Zarf: 160.
178. Süreyyâ, S.O., I/170.
179. Âsım, Kamus Terc., I/273.
180. İ.A., Menâkıb Mad., VII/701. Menâkıbnameler için ayrıca Âgâh Sırrı Levend'in Dîvân Edebiyatı Tarihi'ne bakılmalıdır. s. 427-441.

181. Menâkıb-ı Hüdâyî adında manzûm küçük bir risâle A.Ü. D.T.C.F. Ktp. İsmail Saib (I.5025)'de var ise de bunu muhtevâsı i'tibârıyla menâkıb saymak mümkün değildir.
182. Lemezât, vr. 187b; Kâtip Çelebi, Fezleke, II/113 vd.; Atâyî II/760 vd.; Vassaf, Sefîne, II/373; Gülşen, Külliyyât, 4.
183. Mehmet Gülşen Efendi (1341/1925), tarafından hazırlanan Azîz Mahmûd Hüdâî (İstanbul 1951, Gayret Kitabevi) adlı risâlede (sh.3) "Mecelle şârihi Âtîf Bey merhûm gençliğinde akrabasından o zaman Bursa kadısı bulunan zâtı ziyârete gittiğinde mahkeme sicillâtında bu hâdiseyi bulmuş ve Bayezîd' de de "Makasçılar" içindeki mahalle câmiinde "Akâid" okuturken "Evliyânın Kerâmâtı" bahsinde misâl olarak mevsûk ve müseccel bu vak'ayı bu mes'eleyi fakîre söyledi" denilmektedir.
- Ancak Kâzım Alpaslan, Büyük Türk Mutasavvıfı Hazret-i Üftâde (Bursa ?, İkinci baskı) adlı eserinde, bu hâdisenin şer'î sicillerin tetkikiyle meşgûl arkadaşı Ahmed Muhtâr Bey' den tetkikini istediğini; fakat arkadaşının tetkiki müteâkip "böyle bir kayda rastlamadığını söylediğini" belirtmektedir. (bk. Sh.9)
184. Eskici Mehmed Dede, Semerkândiyye Tarîkatı meşâyihındadır. Amasya'dan Bursa'ya gelip yerleşmiştir. Bursa'da eskicilik yapan maîşetini te'mîn ettiğinden Eskici Mehmed Dede diye ma'ruf olmuş velî bir zât idi. Kabri Bursa'da Pınarbaşı'na giden yolda sed üzerindedir. Mezartaşında: "Hz. Üftâde mürîdlerinden Hüdâyî Mahmûd Efendi' yi irşâd eden Eskici Mehmed Dede rûhiçün el-Fâtiha 988" yazmaktadır. bk. Vassaf, Sefîne, II/370.
185. Gülşen, Külliyyât, 4 vd.; Vassaf, Sefîne, II/373 vd.
186. Vassaf, Sefîne, II/394.
187. Gülşen, Külliyyât, 7.
188. Atâyî, 761; Kâtip Çelebi, Fezleke, II/114; Tibyân, vr. I/228.
189. a.e., II/375.
190. Hüdâyî, Tecelliyât'ta Hızır (a.s)'la mülâkatlarından bahsetmektedir. "1013 Şa'ban, Pazartesi gecesı dõşekte uyanık yatarken bir şahsın sesini işittim. Fakîrin hâlini sordu. Sıhhatle ve âfiyetle hayır duâ eyledi. Suâl eyledim: "Kimdir bunlar" deyû, "Hz. Hızır Nebî'dir" deyû buyurdular" bk. Tecelliyât, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 593/3 vr. 135b.
191. Vassaf, Sefîne, II/375 vd.
192. a.e. , II/376 vd; Bursevî, Silsile, 83.
193. Vassaf, Sefîne, II/376 vd; Gülşen, Külliyyât, vd.
194. Gülşen, Külliyyât, 9.

195. Celvetiyye Tarîkatı âdâbına göre zâten “şeyhin yaya mürîdin süvârî olması muvâfık değildir” Tarîkatnâme, (Külliyat İçinde sh. 23). Bu bakımdan Sultân Ahmed’in şeyhini görünce attan inmesi tarîkat vazîfesi olmuş oluyor. Evliyâ Çelebi de Sultân Ahmed’in onun rikâbında yürüdüğünü kaydetmektedir. bk. Seyâhatnâme I/214.
196. Gülşen, Külliyyât, 11 vd.
197. a. e., 13 vd. Fırtınalı ve lodoslu havalarda bile diğer bütün vapur seferleri yapılamazken Üsküdar-Köprü vapur seferlerinin aksamaması ayrıca şâyân-ı dikkat bir husustur.
198. en-Nebhânî Yûsuf b. İsmâîl, Câmiu kerâmâtı’l-evliyâ, Mısır 1962, II/451.
199. a. e., göst. yer.
200. Gülşen, Külliyyât, 9 vd.
201. a. e., 11 vd.
202. a. e., 8.
203. İstanbul Ansiklopedisi, Azîz Mahmûd Hüdâyî Mad. III/1721’de kaydedilen bu menkabenin Üsküdarlı Halk Şairi Vâsıf Hoca’nın ağzından naklen tesbit edildiği belirtilmektedir.
204. Gülşen, Külliyyât, 8.
205. Evliyâ’nın burhan ve kerâmet ızhârına –peygamberlerin mu’cizelerinin aksine- rağbet etmedikleri ma’lûmdur. Fakat Hüdâyî’nin böyle bir kerâmet ızhâr etmesi bir hikmete mebnî olsa gerektir. bk. a. e., 12.
206. a. e., 12 vd. Hüdâyî, Okmeydanı’nda tâûn için yapılan duâyâ iştirâk etmişti. bk. Şöhreti ve Nüfûzu Blm., sh. 123 vd.
207. Mehmed Gülşen Efendi, bu duâ ile ilgili olarak: “Bu duâ-yı müstecâb sâyesindedir ki, tâ Hz. Pîr’in devrinden şimdiye kadar “Celvetiyye Tarîkatı” mensûblarından hiçbir ferдин denizde boğularak vefâtı vâkı olmadığı gibi, bir çok celvetî mensûbu da zaman-ı vefâtlarını sarâhaten haber vermişler veya remiz ve işâretle beyân etmişlerdir.” demektedir. Külliyyât, 10.
1. Ebu’s-suûd Efendi, tefsîr sahibi bir Osmanlı şeyhu’l-islâmıdır. bk. Tahir, O.M., I/226 vd.
2. Ahterî Mustafa Efendi, meşhûr “Ahterî” lügati müellifidir. Terceme-i hâli için bk. Tahir, O.M., I/224.
3. Taşköprülüzâde Kemâleddîn Efendi, Taşköprülüzâde Ahmed İsamüddin Efendi’nin oğludur. bk. Tahir, O.M., I/347.

4. Şeyhülislâm Hoca Sa’deddin Efendi Tâcu’t-tevârih sâhibidir. Terceme-i hâli için bk. a. e., III/67.
5. Peçevî İbrâhim Efendi için bk. a. e., III/33.
6. Selânîkî Mustafa Efendi için bk. a. e., III/68.
7. Nev’îzâde Ataullah Atâyî, Şakayık’a zeyl yazanlardandır. Terceme-i hâli için bk. a. e., III/95.
8. Evliyâ Çelebi, 1020/1611’de dünyâyâ gelen bu türk seyyâhının ne zaman vefât ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Terceme-i hâli için bk. a. e., III/15 vd.
9. Gülşen, Külliyyât, 159.
10. bk. Hüdâyî’nin vâizlik hizmetleri blm.
11. Hâris Muhâsibî için bk. AYDIN Hüseyin, Muhâsibî’nin Tasavvuf Felsefesi, An kara 1976.
12. Nitekim Hüdâyî, Hâris Muhâsibî’nin sûfî muhaddis değil, muhaddis sûfî olma esasını kabûl ettiğini” belirtmektedir. bk. Câmiu’l-fadâil, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 259, vr. 167-b.
13. Uşşakîzâde, 547.
14. a. e., 124 vd.
15. Bursevî, Silsile, 88.
16. Atâyî, “Bu beyt-i zîbâ evâil-i hâlde buyurdıkları şehrengîzdendir” diyor (II/762):
Alaldan gönlüm ol şûh-ı cihânım
Gönülsüz durur oldu tende cânım.
17. Resimli Türk Edebîyâtı Târihî, İstanbul 1976, II/702.
18. Gülşen, Külliyyât, 88.
19. Mûlemma’: Başka dillerden alınma parçalar bulunan veyâ birkaç dilde yazılan şiirlerdir. Târih Deyimleri, II/612; Hüdâyî’nin “mûlemma”ları için bk. Gülşen, Külliyyât, 152/166.
20. a. e., 109.
21. a. e., 156.
22. Halk Şâirleri, 69 vd.
23. Edebîyât Târihî Dersleri, İstanbul 1939, 287 vd.
24. Gülşen, Külliyyât, 69. Hz. Hüdâyî mürîdânıyla bir gün Üsküdar’a geçerken şiddetli bir fırtınaya tutulmuşlardı. Bu hâdis e snâsında şu ilâhîyi inşâd edivermişti:

Allahümme yâ Hâdî

Âsân eyle yolumuz
Sehhil ubûra'l-vâdî
Tîz geçir tut elimiz

Esüb mahabbet yeli
Vecde getürsün dili
Söylesün cân bülbülü
Hârdan olsun gülümüz

Varlık defterini dür
Benliğı aradan sür
Vahdet-i zâta ir-gür
Gider kıl u kâlimiz

Yâ Rabb fazl u cûd ile
Kemâl-i şühûd ile
Hakkânî vücûd ile
Islah eyle hâlimiz

Dergâhına sürüp yüz
Kelâmın işidevüz
Cemâlini görsevüz
Vasla irse elimiz

Hüdâyî der yâ Mevlâ
“Ente'l-aliyyü’,-a’lâ”
Gencîne-i “ev ednâ”
Olsun re’s-i mâlimiz

25. Tecelliyât, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 593/3 vr. 130a-138b.

26. Âsım, Kâmus Terc. I/235.

27. KÂŞÂNÎ, Istilâhâtü's-Sûfiyye, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi Blm. 3120, vr. 3 vd.
28. İ. A. Kutup, Mad. VI/1075.
29. Pakalın, Târih Deyimleri, II/331.
30. Seyâhatnâme, I/214.
31. Peçevî Târihî, II/357.
32. İdris Muhtefî, Melâmiyye-i Bayramiyye'dendir. bk. Tâhir, O.M., I/23.
33. İbrâhim Kırımı, Nûreddinzâde hulefâsındandır. bk. a. e., göst. yer.
34. İsmâil Ankaravî, Mevlevî meşâyihından olup "Mesnevî"yi şerhetmiştir. bk. a. e., I/24.
35. İsmâil Rûmî, Kâdirî meşâyihından olup Tophâne'deki "Kadirîhâne"yi kurmuştur. bk. a. e., I/25 vd.
36. Ramazan Efendi, Halvetîyye'nin "Ramazaniyye" kolunu kurmuştur. bk. a. e., I/75.
37. Şemseddîn Sivâsî, Halvetîyye'nin "Şemsiyye" kolu müessisidir. bk. a. e., I/95.
38. Abdülmecid Sivâsî, Şemseddîn Sivâsî'nin halîfesidir. bk. a. e., I/120.
39. "... Cumartesi gecesi "Allah da onu seçmiş ve doğru yola iletmişti." (Nahl/121) nidâsı geldi. Ya'nî Cenâb-ı Hak cümle mahlûkat içinde Cenâb-ı Pâk'ine kurbiiyete ve zât-ı bî-misâline vuslata seçti. Enbiyâ-yı kirâm'ın sırât-ı müstakîmine hidâyet olundunuz." Tecelliyât, vr. 130b-131a.
40. Gülşen, Külliyyât, 94.
41. "Baba", bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Dobruca'da Silistre civârında Babadağ veya Trakya'daki Babaeski (Baba-i Kadim) olmalıdır. bk. Sami Kamusu'l-alâm, II/1178.
42. Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 88b-91a.
43. Şerefeddin, Sîmâvna Kadısıoğlu, 22-24.
44. I/186
45. sh. 6 vd.
46. İ.Ü.E.F. İslâm Araştırmaları Ktp. Tez Nu: 5.
47. "Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî" sh. 25-27.
48. Ahvâlu'n-Nebî, H. Selimağa-Hüdâyî 279, vr. 11a vd.
49. Tesbit edebildiğimiz nüshaları ise şunlardır:

Bâyezid - Vefîyüddin Efendi 1879; Süleymaniye – Aşir Efendi 450/10; Süleymaniye – Es'ad Efendi 1654/1, 3341/18, 3789/3, Süleymaniye – Hacı Mahmûd Efendi 1904; Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 653/2; Süleymaniye – Halet Efendi 821/9; Süleymaniye – H. Hayri Abdullah Ef. 143; Süleymaniye – H. Hüsnü Paşa 707/1; Süleymaniye – Hekimoğlu Ali Paşa 450; Süleymaniye –

İbrâhim Ef. 460/1; Süleymaniye – Kasıdecizâde 347 m; Süleymaniye – Lala İsmâil 207/1; Süleymaniye – Lâleli 1355/1; Süleymaniye – Pertev Paşa 238/1, 622/2; Süleymaniye – Nasûhi Dergâhı 279/9; Süleymaniye – Düğümlü Baba 272; İ.Ü. Ktp.-A.y., 260, 1562/1, 2866/1, 5845, 5831, 4019; Köprülü Ktp. III/K 102/2; Bâyezid 3792, 8003/2; H. Selimağa – Hüdâyî 259, 264, 270/1; Bursa İl Halk Ktp. Câmî-i Kebir (Ulucâmi) 175/1, 1750/2, Bursa – Haraççioğlu 856/2; Bursa – Orhan 682; Bursa – Genel 1463.

50. I/188.

51. Hüdâyî'nin sekiz-on varaklık bu eserinin nüshalarından tesbit edebildiklerimiz şunlardır: Köprülü Ktp. 1583/4 (İstinsahı: 1016/1607), III K 708/2; H. Selimağa – Hüdâyî 271/3 (İstinsahı: 1037/1626), 254; Süleymaniye – Aşir Ef. 450/12; Süleymaniye – Antalya – Tekelioğlu 786/9; Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 653/5; Süleymaniye – Es'ad Ef. 1654/6, 3586/4; Süleymaniye – Hâlet Ef. 93/9; Süleymaniye – H. Hüsnü Paşa 812/3; Süleymaniye – İbrâhim Ef. 877/2; Süleymaniye – Lala İsmâil 190/2, 207/5; İ.Ü. Ktp. A.y. 1562/4, 2866/7, 4169; Bâyezid 8003/5, 3710/5; Bursa İl Halk Ktp. Câmîi Kebir (Ulucâmi) 1751/3, 1752/4; Bursa – Haraççioğlu 856/5.

52. et-Tîn (95), 4.

53. Keşfu'l-hafâ: II/132.

54. Habbetü'l-mahabbe'nin tesbit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Köprülü Ktp. 1583/8 (İstinsahı: 1016/1605); H. Selimağa – Hüdâyî 256, 271 (İstinsahı: 1036/1626); Süleymaniye – Es'ad Ef. 1654/5, 1761/9, 3672/6, 3789/7, 3792/23; Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 653/7; Süleymaniye – H. Mahmûd Ef. 2781/2, 3245; Süleymaniye – H. Hüsnü Paşa 812/5; Süleymaniye – İbrâhim Ef. 877/4; Süleymaniye – Kadızâde Burhâneddin 67/4; Süleymaniye – Lala İsmâil 693/1; Süleymaniye – Pertev Paşa 607/1, 622/9, 643/4; Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 1359/7; İ.Ü. Ktp. A.y. 1494, 1562/6, 2866/3, 2957/4; Bursa İl Halk Ktp. Câmîi Kebir (Ulucâmi) 1752/4.

55. Diğer tesbit edebildiğimiz nüshaları ise: Köprülü Ktp. 1583/2 (İstinsahı: 1021/1612); Süleymaniye – Aşir Ef. 443/10; Süleymaniye – Es'ad Ef. 1654/2, 3533/8, 2672/8, 3789/2; Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 653/3; Süleymaniye – H. Mahmûd Ef. 2686/1; Süleymaniye – H. Hüsnü Paşa 812/1; Süleymaniye – İbrâhim Ef. 727/2, 877/1; Süleymaniye – Lala İsmâil 190/4, 207/3; Pertev Paşa 238/5, 643/3, 622/3; Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 1359/3; İ.Ü. Ktp. A.y. 1494, 1562/2, 2866/4, 5479; H. Selimağa – Kemankeş 196; H. Selimağa – Hüdâyî 257, 271/5 (İstinsahı: 1037/1626), Bâyezid 8003/3, Bursa İl Halk Ktp. Câmîi Kebir (Ulucâmi) 1751/2, 1752/.

56. Hulâsâtu'l-ahbâr, H. Selimağa – Hüdâyî, 258 vr. 132a.

Eserin en eski nüshası Köprülü Ktp. 1583/1’de bulunan 1025/1616 târihli nüshadır. Takrîbî altmış varak civârında bulunan bu eserin tesbit edebildiğimiz diğer nüshaları şunlardır: H. Selimağa – Hüdâyî 258 (İstinsahi: 1037/1627), Millet Ktp. Ali Emîrî 4454/5; Köprülü Ktp. III/K 708/1; İ.Ü. Ktp. A.y. 2124, 2957/1, 3034, 2866/5, 5865; Süleymaniye – Dügümlü Baba 523 m. 9; Süleymaniye – Es’ad Ef. 1654/3, 3586/2, 3789/8; Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 653/8; Süleymaniye – H. Mahmûd Ef. 4403; Süleymaniye – İbrâhim Ef. 877/7; Süleymaniye – Lala İsmâil 688/1, 693/2; Süleymaniye – Lâleli 3669/1, Süleymaniye – Pertev Paşa 238/6, 622/1; Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 1359/8; Süleymaniye – Yahyâ Tevfik 1488/177; Bursa İl Halk Ktp. Câmii Kebir (Ulucâmi) 1752/1.

57. Ebû Dâvud, Libas, 4.

58. Tesbit edebildiğimiz diğer nüshaları: H. Selimağa – Hüdâyî 253 (İstinsahi: 1035/1625), 271/2 (İstinsahi: 1036/1626); Süleymaniye – Es’ad Ef. 1654/8, 3586/3, 3672/7, 3789/4; Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 653/4; Süleymaniye – H. Hüsnü Paşa 653/4, 812/2; Süleymaniye – İbrâhim Ef. 877/5; Süleymaniye – Lala İsmâil 190/1, 207/4; Süleymaniye – Pertev Paşa 238/2, 622/6, 643/6; Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 1359/4; Millet Ktp. Ali Emîrî 4349/12; Bâyezid 8003/4; Köprülü Ktp. III/K 708/3; İ.Ü. Ktp. A. y. 1562/3, 2866/6; İ.Ü. Ktp. İbnü’l-Emin A. 2937, 3197; Nûruosmaniye 2095; Bursa İl Halk Ktp. Câmii Kebîr (Ulucâmi) 1752/5’dir.

59. Mecmua-i Hutab’ın görebildiğimiz en eski nüshası Bursa İl Halk Ktp. Câmii Kebîr (Ulucâmi) 1750/3 numarada ve 1023/1613 istinsah târihlidir. Tesbit edebildiğimiz diğer nüshaları ise İ.Ü. Ktp. T.y. 736/3; H. Selimağa – Hüdâyî 270/7, 593/2; Süleymaniye – Hâlet Ef. 332/10; Süleymaniye – Lala İsmâil 693/3, 706/51; Süleymaniye – Mihrişah Sultân 253/8’de mevcuttur.

60. Tesbit edebildiğimiz nüshaları: Murad Molla Ktp. 1314/4 (İstinsahi: 1010/1601); Köprülü Ktp. 115/5; Süleymaniye – Amcazâde Hüseyin Paşa 241/13; Süleymaniye – Es’ad Ef. 1654/4, 3789/6; Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 653/6; Süleymaniye – H. Mahmûd Ef. 2781/1; Süleymaniye – H. Hüsnü Paşa 812/4; Süleymaniye – İbrâhim Ef. 877/3; Süleymaniye – Lala İsmail 190/3, 207/6; Süleymaniye – Lâleli 3669/2; Süleymaniye – M. Hafid Ef. 452/16; Süleymaniye – Pertev Paşa 238/4, 622/8, 643/5; Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 1359/6, 1379/5, 2760/1; İ.Ü. Ktp. A.y., 1562/5, 2866/8; Bâyezid 8003/6; Millet Ktp. Ali Emîrî 4349/6; H. Selimağa – Hüdâyî 271/4, 255; Bursa İl Halk Ktp. Câmii Kebir (Ulucâmi) 1751/4, 1752/3; Bursa – Haraççıoğlu 856/3.

61. Fezleke, II/113.

62. Silsile, 76.

63. Nefâisu’l-mecâlis, Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 172, I/181b.

64. Şemâilu'n-nübüvve, H. Selimağa – Hüdâyî 275, sh. 5.

65. a.e, vr. 29.

66. Keşfu'l-hafâ, I/70.

67. Diğer nüshaları ise: İ.Ü. A.y. 2866/2, 2957/2, 5482; Bâyezid 8003/1; Süleymaniye – Es'ad Ef. 1654/7, 3533/7, 3789/1; Süleymaniye – Hacı Beşir Ağa 653/1; Süleymaniye – Lala İsmâil 207/2; Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 1359/2, 1379/4; Köprülü Ktp. III/K 115/4; H. Selimağa – Hüdâyî 252; Bursa İl Halk Ktp. Câmii Kebir (Ulucâmi) 1750/1, 1752/6; Bursa – Haraççıoğlu 856/1.

68. Tecelliyât, Bursa İl Halk – Genel 851, vr. 27b.

69. Tecelliyât, H. Selimağa – Hüdâyî, 593/3, vr. 130a vdd.

Tecelliyât'ın tesbit edebildiğimiz nüshaları: Süleymaniye – Bağdatlı Vehbi Ef. 2065/6; Süleymaniye – H. Mahmûd Ef. 2372/3, 3670/2; Süleymaniye – Halet Ef. 332/12; Süleymaniye – Hekimoğlu Ali Paşa 446/2; Süleymaniye – Pertev Paşa 417/2; Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 1134; İ.Ü. Ktp. İbnu'l-Emin A. 2921; Köprülü Ktp. II/K 134/4; H. Selimağa - Hüdâyî 271/9. Eserin terceme nüshaları ise İ.Ü. Ktp. T.y 801/3; H. Selimağa – Hüdâyî 593/3; Süleymaniye – H. Mahmûd 3119/2; Belediye Ktp. M. Cevdet K 412; Bursa İl Halk Ktp. Genel 851'de mevcûddur.

70. Vâkıât, H. Selimağa – Hüdâyî 249, vr. 1/7a.

71. a.e., vr. I/1b-6b.

72. Vâkıât'ın diğer nüshaları: H. Selimağa – Hüdâyî 249; H. Selimağa 574 (İstinsahı: 1089/1678), Bâyezid – Velîyüddin Ef. 1857-1860; Süleymaniye – Dügümlü Baba 372; Süleymaniye – Es'ad Ef. 1792-1793; Süleymaniye – Hekimoğlu Ali Paşa 1857; Süleymaniye – Lala İsmâil 235; Süleymaniye – Mihrişah Sultân 188; Süleymaniye – Reşid Ef. 400, 493; Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 1450-1451 (İstinsahı: 1043/1633 – 1045/1635): Atıf Ef. Ktp. 1518 (İstinsahı: 1043/1633); Bursa İl Halk Ktp. Câmii Kebir (Ulucâmi) 1753. Görebildiğimiz nüshaların çoğu iki cildten ibâret olduğu halde bazıları bir mücelled hâlinedir.

73. Tesbit edebildiğimiz terceme nüshalar da şunlardır: Süleymaniye – Dügümlü Baba 372; Süleymaniye – Es'ad Ef. 1463; Süleymaniye – Hacı Mahmûd Ef. 2687/1, 2925 (İstinsahı: 1074); Süleymaniye – Hâşim Paşa 16; Süleymaniye – İbrâhim Ef. 412/506; Süleymaniye – Laleli 1593/8; Süleymaniye – Mihrişah Sultân 188, 253/6; Süleymaniye – Pertev Paşa 417/1, 619/25; Süleymaniye – Şazeli 159/4; Süleymaniye – Yazma Bağışlar 1461/5; Millet Ktp. Ali Emîrî 1336/2; Selimağa – Hüdâyî 483; Bâyezid – Velîyyüddin Ef. 1793.

74. Silsile 85. Dîvânın yazma nüshalarından tesbit edebildiklerimiz: İ.Ü. Ktp. T.y. 801/4, 582, 1045, 2333, 3958, 6494/3; Selimağa – Hüdâyî 270/4, 272, 593/2, 675, 1262/3 1456; Bâyezid 7989/2;

Köprülü II/B 134/3; Millet Ktp. Alî Emîrî 1337/2, 4450/4; Süleymaniye – Aşir Efendi 121; Süleymaniye – Dâru'l-mesnevî 420/2; Süleymaniye – Haşim Paşa 71/1; Süleymaniye – Hekimoğlu Ali Paşa 451/2; Süleymaniye – M. Hafid Ef. 121; Süleymaniye – Mihrişah Sultân 196/3; 253/12; Süleymaniye – Pertev Paşa 643/9; Süleymaniye – H. Mahmûd Ef. 1997/11, 2372/, 2716, 3119/3, 3334/2, 3347/6, 3462/2, 3516/2, 3531, 3822/1, 3670/4; Süleymaniye – Pertev Paşa 417/6; Süleymaniye – Reşid Ef. 1003/25; Bursa İl Halk Ktp. Genel 734; Ankara Millî Ktp. Yz. A. 533/3; Ankara D.T.C.F. Ktp. İsmâil Sâib I/2447, I/4222.

75. I/187.

76. Nasâyih, H. Selimağa – Hüdâyî 266, vr. 1b.

77. a.e., vr. 237a.

78. Gülşen, Külliyyât, 47.

79. a.e., 37. Bu eserin tesbit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

İ.Ü.Ktp T.y. 6491, 801/1, 2238/3, 2321, 2921, 6500, 7226; İ.Ü. Ktp. İbnu'l-Emin T.y. 3197, 3251; Köprülü Ktp. II/B 134/2, III/K 102/3; Süleymaniye – Âşir Ef. 443/11; Süleymaniye – Dâru'l-mesnevî 420/1; Süleymaniye – Dügümlü Baba 408; Süleymaniye – Es'ad Ef. 1372/2; Süleymaniye – Fâtih 5385/4; Süleymaniye – H. Hüsnü Paşa 707/2; Süleymaniye – H. Mahmûd Ef. 3347/4, 3334/1, 2372/2, 1703/2, 3462/1, 3670/1, 3710/1, 3867/2, 3908/1, 3913/1, 4738/3; Süleymaniye – Hekimoğlu Ali Paşa 451/1; Süleymaniye – Hüsrev Paşa 152; Süleymaniye – Kılıç Ali Paşa 1045/3; Süleymaniye – Lala İsmâil 178/2; Süleymaniye – M. Hafid Ef. 479/8; Süleymaniye – Mihrişah Sultân 196/1, 253/1; Süleymaniye – Pertev Paşa 417/3, 613/6, 619/27, 632/7, 643/8; Süleymaniye – Reşid Ef. 1218/14; Süleymaniye – Tâhir Ağa 496/3; Bâyezid 3689/1; Millet Ktp. Ali Emîrî 1337/3, 4349/11; H. Selimağa 892/2; Selimağa – Hüdâyî 269/2; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emânetler Hazînesi 1807/2; H. Selimağa – Hüdâyî 270/3, 593/1.

80. Gülşen, Külliyyât, 21.

81. Yazma nüshalardan tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

Köprülü Ktp. K 1583/3 (İstinsâhı: 1016/1607), 1583/17, II/K. 134/1; Süleymaniye – Dügümlü Baba 320/1 m, 333/4; Süleymaniye – Fâtih 5385/9; Süleymaniye – Giresun 103/2; Süleymaniye – Hasib Ef. 240/1; Süleymaniye – H. Mahmûd Ef. 1997/10, 2372/1, 2543, 2740/8, 3108/2, 3119/1, 3207/1, 3347/2, 3670/3; Süleymaniye – Hekimoğlu Ali Paşa 451/4, 438/20; Süleymaniye – Halet Efendi 827/8; Süleymaniye – Lala İsmâil 178/1; Süleymaniye – Mihrişah Sultân 196/2, 253/10; Süleymaniye – Pertevniyal 996; Süleymaniye – Pertev Paşa 417/4, 613/17, 619/26, 643/10; Süleymaniye – Serez 3915/8; Süleymaniye – Şehîd Ali Paşa 1343/3; Süleymaniye – Yazma Bağışlar

771, 1461/1; İ.Ü. Ktp. T.y. 801/2, 2238/2, 2306, 2333, 6376, 6486, 6494/2; İ.Ü. Ktp. İbnü'l-Emîn T.y. 2921, 3197, 3251; Bâyezid 3689/2; Millet Ktp. Ali Emîrî 1337/1; H. Selimağa – Hüdâyî 270/2, 273/1, 593/4, 675; H. Selimağa – Kemankeş 217

82. Tezâkîr'in tesbit edebildiğimiz nüshaları şöyle sıralayabiliriz:

H. Selimağa – Hüdâyî 251 (İstinsâhı: 1225/1810), 260, 277; Süleymaniye – Fâtih 2572; Süleymaniye – H. Mahmûd Ef. 2508; Süleymaniye – Kasîdecizâde 323; Süleymaniye – Yazma Bağışlar 213/1; Arkeoloji Müzesi Ktp. 141/1; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H.K. 269; Bâyezid 3497; İ.Ü. Ktp. T.y. 447, 6444, 9927.

83. T.S.M.K.T.Y. Kataloğu, II/318.

84. a.e., I/108.

85. a.e., II/327

86. Tezâkîr-i Hüdâyî, Süleymaniye – Fâtih 2572 vr. 126b vdd.

87. a.e., vr. 139a.

1. Seyâhatnâme, I/479.

2. bk. Pâdişâhlarla Münâsebeti Blm. Sh. 54 vdd.

3. İbn Haldûn, Mukaddime (İstanbul 1954)sinde rû'ya ile ilgili olarak şunları kaydetmektedir: “Rû'yâ uykuda iken nefsin zâhirî duygulardan olduğu gibi, bâtinî kuvvetlerle çekişmekten ve meşgûl olmaktan sıyrılarak bir anda kendisinin rûhânî olan zâtını dahî ma'nevî bir idrâkle anlaması ve gaybden kendisinin zatına akseden bilgilere vukûf kesbetmesidir. İnsânî rûh vâsıtasız olarak telâkkî ettiği gaybî bilgileri muhayyileye sunar, muhayyile ise bu ma'naları ya olduğu gibi hakîkatı üzre kabûl eder veyâhud bu ma'naları birbirine benzeyen kalıplara sokar. Bu ma'nalar birbirine benzeyen kalıplara sokulduğu takdirde yoruma muhtâc olur, nefs-i nâtika maddîlikten sıyrılarak o anda gaybdan telâkkî ettiği ma'naları idrâk etmeden önce, zâhirî duygular vâsıtasıyla aldığı ve hafızasında sakladığı sûretleri (uyku hâlinde iken) tahlîl ve terkîb ederse rû'yâ karışık olur.” I/270 İbn Haldûn, “Gaybı idrâk etme olduğunu” (I/271) söylerken “Rû'yâda iktibâs edilen bilgiler kuvvetli ise iktibâslar birbirine benzemediği hal ve mîsâlden hâlî olduğu için yorumlamaya muhtâc değildir.” (I/264) demektedir ve her rû'yânın yoruma muhtâc olmadığını belirtmektedir.

4. Hammer, Târih, VIII/199 vd.

5. a.e., VIII/271.

6. Dânişmend, Kronoloji, III/197; M. Tâhir Bey, Sa'deddin Efendi ve oğullarının Hüdâyî muhibbi olduklarını kaydeder. bk. O.M., III/67.
7. Süreyyâ, S.O., III/233. Ayrıca Naîmâ, ilmiyye'den Hocazâdelerin, devlet ricâlinden Cağalazâdelerin Hüdâyî'nin perşembe ve cum'a vaazlarına devâm ettiğini belirtmektedir. I/112.
8. Selânikî Târihî, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Bağdat Köşkü, 202 vr. 187b.
9. Peçevî Târihî, II/357.
10. Fezleke, II/114.
11. Seyâhatnâme, I/479.
12. Naîmâ Târihî, II/159.
13. Gülşen, Külliyyât, 57.
14. Evliyâ Çelebi, Hüdâyî'nin "yüzyetmiş bin mürîde irâdet verdiğini" kaydeder. bk. Seyâhatnâme, I/479.
15. Bursalı Mehmed Tâhir Bey, "Hüdâyî'nin kırksekiz hulefâ-i kirâmı olduğu isimleriyle berâber yazma bir tomarda muharrerdir." demektir. bk. O.M., I/185.
16. Uşşâkîzâde 123 vd.; ŞEYHÎ Mehmed, Vak'ayiu'l-fudalâ, Bâyezid Ktp. Velîyyüddin Ef. 2361-2362, vr. I/72a.
17. a.e. göst. yer.; Uşşâkîzâde, 124.
18. Şeyhî, I/72a.
19. Şeyhî, I/280b-281a.; Uşşâkîzâde, 548.
20. Bursalı İsmâil Hakkı bile Ahmed Muk'ad Efendi'den "Ahmed Muk'ad eş-ehîr bî-Dizdârzâde el-Edirnevî" diye bahsederek bu iki zatı karıştırmıştır. bk. Temâmü'l-feyz, Süleymaniye, Hâlet Ef. 244, vr. 64b.; Silsile, 89.
21. Atâyî, II/675; Kâtip Çelebi, Fezleke, II/45.
22. Şeyhî, I/73a.; Uşşâkîzâde, 124 vd.
23. Şeyhî, göst. yer.; MÜSTAKİMZÂDE Sa'deddin Süleyman, Terâcim-i ahvâl-i şuyûh-ı Ayasofya, Süleymaniye Ktp. Es'ad Ef. Blm., 1716/2, vr. 14a.
24. Şeyhî, I/275a.
25. Rivâyete göre, Üftâde Efendi bir gün Hz. Hüdâyî'ye: "Bizim evlâdımızdan biri sizden inâbe alıp tezkiyenizle "vâsıl-ı sırr-ı hakikat" olacaktır." demiş ve böylece İbrâhim Efendi'nin Hüdâyî'den hilâfet alacağını keşfen haber vermişti. İbrâhim Efendi ikmâl-i merâtib'den sonra Bursa'ya hilâfetle gönderilirken Hz. Hüdâyî'ye: "Sultânım ne kadar zaman sonra ziyârete müsâade buyrulur?" diye

sorunca Hz. Hüdâyî: “Biz sizin hizmetiniz için bu vakte kadar tavakkuf eyledik” diye cevap vermişti.

bk. Şeyhî, I/287a.

26. a.e., göst. yer.

27. Şeyhî, I/279a.

29. Uşşakîzâde, 547.

30. Şeyhî, I/74a.

31. a.e., I/277b-278a.

32. a.e., I/282a.

33. Süreyyâ, S.O., I/449.

34. Revnakoğlu, B/115.

35. ERGUN Sad’deddin Nüzhet, Türk Musîsiki Antolojisi, İstanbul 1943, I/30.

36. Süreyyâ, S.O., IV/612.

37. Hüdâyî’nin halîfeleri için bk. Vassaf, Sefine, III/11 vd.; Abdurruhman Nesîb Efendi, Mecmua’sında Hüdâyî halîfelerinden ellialtı tânesinin isimlerini ve bir kısmının hangi memlekete halîfe olarak gönderildiklerini kaydetmektedir. bk. vr., 48b vd.; Naîmâ, Hüdâyî için “Ekber bilâda hulefâ gönderip tarîkatı ilâ-hâza’l-ân istimrâr bulmuştur” demektedir. Naîmâ Târihî, I/113.

38. Pâdişâhlarla olan münâsebeti ayrı bir bölüm halinde işlendiğinden burada zikredilmedi.

39. Ayvansarayî, Hadîka, II/196 vd.; Kâtip Çelebi, Fezleke, II/137 vd.; Uzunçarşılı, O.T., III2/370; memleketi ve doğum yerinin Maraş olduğu Vakfiyesi’nde tasrih edilmiştir. bk. 19b vd.

40. Ayvansarayî, Hadîka, II/197.

41. Öztuna, Büyük Türkiye Târihî, V/128.

42. a.e., V/167.

43. Uzunçarşılı, O.T.III2/371.

44. Öztuna, Büyük Türkiye Târihî, V/165.

45. a.e., V/173.

46. Uzunçarşılı, O.T., III2/372.

47. Naîma Târihî, II/402 vd.

48. Ayvansarayî, Hadîka, II/197; Süreyya, S.O., II/286.

49. Uzunçarşılı, O.T., III2/372.

50. Halil Paşa Vakfiyesi, 39b, 40b, 13ab. Ayrıca krş. KONYALI İ. Hakkı, Üsküdar Târihî, İstanbul 1976, I/336.

51. Kapıcı Tekkesi'nin Halil Paşa tarafından yaptırıldığına dâir bir kayıt yoktur. Ancak bu tekkenin Halil Paşa türbesinde medfûn bulunan oğlu Ebûbekir Bey tarafından yaptırılmış olabileceği hatıra gelmektedir. Zîrâ Ebûbekir Bey, Hasoda'da terbiye edilerek 1059/1648'de kapıcıbaşı olmuştu. bk. Süreyyâ, S.O., II/286.
52. Uzunçarşılı, O.T., III2/372; Halil Paşa'nın diğer vâkıf eserleri için Vakfiyye'ye bakılmalıdır.
53. Süreyyâ, S.O., III/367; Tahir, O.M., I/100.
54. Tahir, O.M., göst. yer.
55. a.e., göst. yer.
56. Süreyyâ, S.O., III/367.
57. Eserleri için bk. Tahir, O.M., I/100.
58. Ayvansarâyî, Hadîka, II/202 vd.
59. Tahir, O.M., I/100; Uzunçarşılı, O.T., III2/545 vd.
60. Gülşen, Küllîyat, 167
61. Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 347 (8 nolu niptot).
62. Tahir, O.M., I/26.
63. KOCATÜRK Vasfî Mahir, Tekke Şiiri Antolojisi, Ankara 1968, 307. "Oğlan Şeyh" namıyla meşhûr Bayramiyye'den Pîr Ali Efendi'nin oğlu İsmail Ma'sûkî isminde bir zât daha vardır. Ancak bu, İbrâhim Efendi'den hemen bir asır önce yaşamıştır. Kemâl Paşazâde fetvasıyla katledilmiştir, 935/1528-1529. bk. Süreyya, S.O., I/350.
64. Uzunçarşılı, O.T., III2/461; krş. Tahir O.M., III/67.
65. Atâyî, II/691; ALTINSU Abdulkadir, Osmanlı Şeyhülişlâmları, Ankara 1972, 58.
66. Tahir, O.M., III/67.
67. Dânişmend, Kronoloji, III/197.
68. Atâyî, II/576; Süreyyâ, S.O., IV/144 vd.
69. Atâyî, II/730 vd.; Kâtip Çelebi, Fezleke, II/127 vd.
70. Süreyyâ, S.O., IV/153.
71. Diğer eserleri için bk. Tahir, O.M., II/78 vd.
72. OKÇUZÂDE Mehmed Şâhî, Ahsenu'l-hadîs, İstanbul 1313, vdd.
73. Süreyyâ, S.O., III/475.
74. Tahir, O.M., III/95.
75. Diğer eserleri için bk. Tahir, O.M., göst. yer.

76. a.e., göst. yer.; Vassaf, Sefine, III/12; Uzunçarşılı, O.T., III2/538.

77. bk. Atâyî, Zeyl-i Şakâyık, II/761 vd.

78. Atâyî, II/598; Tahir, O.M., I/116.

79. Hammer Târihî, VIII/271.; Atâyî, II/598.

80. Eserleri için bk. Tahir, O.M., I/116 vd.

81. a.e., I/164.

82. a.e., II/477.

83. Seyâhatnâme, I/479; krş. Tahir, O.M., göst. yer.

84. Atâyî, II/715; Âgâh Sırrı Levend, şâir Kafzâde Fâizî (1032/1622)'yi de Hüdâyî mürîdi olarak kaydetmekte ise de (bk. Türk Edebiyatı Târihî, Ankara 1973, sh. 295) Tahir Bey onun Hulvî Mahmûd Efendi'ye mensub olduğunu belirtmektedir. bk. O.M., II/386 vd.

85. Diğer eserleri için bk. Tahir, O.M., II/477.

1. Âsım, Kamus Terc., III/8.

2. CÜRCÂNÎ Seyyid Şerîf, Tarîfât, İstanbul 1300, 94.

3. İ.A. Tarîkat Mad. XIII1/1.

4. TAHRALI Mustafa, İ.Y.İ.E. Tasavvuf Notları, 1-4.; Hüdâyî, Hulâsatu'l-ahbâr, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm., 258, vr. 160a.

5. Tahralı, a.g.e., 7 vd.

6. Âsım, Kamus Terc., I/547,

7. et-Tehânevî Mehmed Alî b. Alî, Keşşâfu ıstılâhâtı'l-fünûn, İstanbul 1317, I/811

8. Âsım, Kamus Terc., I/613.

9. Cürcânî, Ta'rîfat, 140.

10. Hulâsatu'l-ahbâr, vr. 96a.

11. Âsım, Kamus Ter., III/94.

12. İbn Arabî, Istılâhât-ı Sûfiyye, (Ta'rîfat İçinde) 2.

13. Âsım, Kamus Terc., I/906 vd.

14. Bursalı İsmâil Hakkı, Hıtab, İstanbul 1256, 265.

15. Âsım, Kamus Terc., III/94.

16. Tehânevî, Keşşaf, I/758.

17. Bursevî, Hıtab, 265.

18. a.e., göst. yer.

19. Bursevî, Temâmu'l-feyz, vr. 15a.

20. Şeyh Galip: “Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvan olan âdemsin sen”

21. el-Hıcr (15), 29; Sâd (38), 72.

22. Tablo için bk. Tibyan, I/345; Vicdânî, Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye, 35.

1. A.Ü.D.T.C.F. Kütüphânesi'nde bulunan daha önce kaydettiğimiz (bk. Hüdâyî'nin Menkabe ve Kerâmetleri Blm.) Menâkıb-ı Hüdâyî adlı eserde Hüdâyî'nin “Kâdirî ve Nakşî” tarîkleri ile de alâkası bulunduğu kaydedilmekte ise de başka bir yerde rastlamadığımız bu rivâyet pek mevsuk görünmemektedir. bk. sh. 5-13.

2. Ecvibe-i Mutassavvîfâne, (Husûsî nüsha) 5a.

3. Âsım, Kamûs Terc., III/785.

4. Hey'et, el-Mu'cemü'l-vasît, Tahran ?, I/132 vd.

5 Cürcânî, Tarîfât, 52; İbn Arabî, Istılahat, 8.

6 Âsım, Kamûs Terc., III/805.

7 Cürcânî, Tarîfât, 69.

8 Bursevî, Silsile, 64.

9 a.e., 63.

10 BOLAVî Mustafa, Âdâbu't-turuk, İstanbul, 60.

11 Vâkıât Terc., vr. 11a.

12 a.e., vr. 9a.

13 a.e., vr. 14b.

14 Afvî Ya'kûb, Hediyyetü's-sâlikîn, 6.

15 Bursevî, Temâmü'l-feyd, vr. 7b.

16 a.e., vr. 7b.

17 Bursevî, Silsile, 64.

18 a.e., 63.

19 Afvî, Hediyye, 4; MÜNİB Ahmed, Mir'âtu't-turuk, İstanbul 1306, (sh. 37 vd.)'da bu görüşü benimser.

20 bk. Vâkıât Terc., vr. 23b.

21 Bursevî, Silsile, 63; Tibyân, 227b.

- 22 Süreyya, S.O., IV/317.
- 23 Vassâf, Sefîne, II/361.
- 24 Hulâsatu'l-ahbâr, vr. 160a.
- 25 Bursevî, Silsile, 76; Münîb, Mir'at, 37 vd; Vassâf, Sefîne, II/361; eş-Şakâiku'n-nûmâniyye'de Hacı Bayram'ın halîfeleri arasında Hızır Dede'nin adına rastlanmamaktadır.
- 26 Sarı Abdullah, Semerât, 145; Tibyân, I/245a.
- 27 Lemezât, vr. 187b.; Tabibzâde M. Şükrî, "Hızır Dede'yi Akşemseddîn halîfesi göstermektedir. bk. Silsilenâme-i Meşâyih-ı Sûfiyye, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. Nu: 1098, 24.
- 28 Ba'zı kaynaklar bu araya Rüstem Halîfe'yi idhâl etmektedirler. bk. Mehmed Sami Sünbulî, Esmâr-ı Esrâr, İstanbul 1316, 39; Gülşen, Külliyyât, 173. Ancak Bursalı Rüstem Halîfe (917/1511)'nin Hacı Halîfe (894/1489)'nin halîfesi olduğu bilindiğine göre bu hüküm yanlış olsa gerektir. Rüstem Halîfe için bk. eş-Şekâiku'n-nûmâniyye, 210 vd.
- 29 bk. I/245a.
- 30 Kaynaklar: Bursevî, Silsile; Harîrîzâde, Tibyân, I/244, II/62; Sarı Abdullah, Semerât, 145; Vassâf, Sefîne, II/251; Vicdânî M. Sadık, Tomar-ı Turuk-ı Âliyye'den Halvetîyye; M. Şükrî, Silsilenâme-i Meşâyih-ı Sûfiyye Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 1098; M. Sami, Esmâr-ı Esrâr, 39.
- 31 Lemezât, vr. 108b.
- 32 Gîlân (veya Cîlân): İran'ın kuzey cihetinde bir eyâlet olup Hazar Denizi'nin kuzey-batı sahilince uzanmaktadır. Kuzeyinde Rusya hudûdu ve Karabağ eyâleti, batısından Azerbaycan'la; güney-batı ve güney cihetinden Zencan ve Kazvin'le; güney-doğu tarafından Mazenderan'la; kuzey-doğu tarafından Hazar Denizi'yle çevrilidir. bk. Sami, Kamusu'l-a'lâm, V/3943. Ayrıca bk. Şihâbuddin Yâkut b. Abdullah, Mu'cemu'l-buldân, Beyrut 1977, II/201.
- 33 Lemezât, vr. 108a.
- 34 a.e. göst. yer.
35. Sa'dî Şîrâzî için bk. İ. A. Sa'dî Mad., X/36.
36. Şeyh Sa'dî, İbrâhîm'i memleketine gönderirken: "oğul, ben seni ancak bu kadar tesellî edebildim. Senin derecenı anladım. Gel bir miktar memleketine var. Cemâleddin hizmetine gir. Belki maksûd ondan hâsıl olur," demişti. bk. Lemezât, vr. 108 ab.
37. a.e. 108 a-109 a.
38. Tibyân, 7/344b.

39. Lemezât, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Ef. Blm. 4536 vr. 110a.; Lemezât'ın Süleymaniye Ktp. Halet Ef. Blm. 281'deki nüshasında İbrâhim Zâhid'in vefâtı 803/1400 olarak gösterilmişse de yanlıştır. vr.18a.
40. Sahâifu'l-ahbâr, (trc. Şâir Nedîm) İstanbul 1285, III/180.
41. Browne G. Edward, A Literary History of Persia, Cambridge 1977, IV/43.
42. Lemezât'ın beyânına göre İbrâhim Zâhid'in halîfeleri şunlardır: 1 – Safiyyüddin Erdebîlî, 2 – Ahî Yûsuf, 3 – Ahî Pîr Hikmet, 4 – Ahî Muhammed Harezmî. bk. vr. 110a.
43. Lemezât'ın beyânına göre İbrâhim Zâhid'in halîfeleri şunlardır: 1 – Safiyyüddin Erdebîlî, 2 – Ahî Yûsuf, 3 – Ahî Pîr Hikmet, 4 – Ahî Muhammed Harezmî. bk. vr. 110a.
44. Erdebil: İran'ın Azerbaycan vilâyetinde Tiflis, Bakû ve Şiraz arasında önemli bir ticaret merkezidir. Tebriz'in 210 km. doğusunda Erdebil Ovası'nın güney taraflarındadır. bk. Kamusu'l-alâm, X/65.
45. Lemezât, 110a; İ.A. Safiyyüddin Mad., X/65.
46. İmam Mûsâ Kâzım'la Hz. Alî'ye vardırılan bu şecere şöyledir: “1. Safiyyiddin, 2. Emînüddin Cebrâil, 3. Seyyid Salih, 4. Kutbeddin Ahmed, 5. Salâhaddin Raşid, 6. Muhammed Hâfiz, 7. İvadu'l-havas, 8. Fîrûz-şah Zerrin-külâh, 9. Muhammed, 10. Şerefsah, 11. Muhammed, 12. Hasan, 13. Muhammed, 14. İbrâhim, 15. Cafer, 16. Muhammed, 17. İsmâil, 18. Muhammed, 19. Seyyid Ahmed el-Arabî, 20. Ebû Muhammed Kasım, 21. Ebu'l-Kasım Hamza, 22. İmam Mûsâ Kâzım, 23. İmam Ca'fer Sadık, 24. İmam Muhammed Bâkır, 25. İmam Zeyne'l-âbidîn, 26. İmam Hüseyin, 27. Hz. Ali b. Ebî Talib.” bk. Sahâifu'l-ahbâr, III/179; Tibyân, II/222; Browne, a.g.e., IV/33.
47. Lemezât'ın beyânına göre Şeyh Safî, “bizim ırkımızda siyâdet vardır amma bilmem “Hüseynilerden miyim? Yoksa “Alî”nin evlâdından mı? Demiş ve Mûsâ Kâzım neslinden olduğuna” zâhib olmuştur. Vr. 111a.
48. Sahâifu'l-ahbâr, III/179.
49. Hinz Walther, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, (trc. Tevfik Bıyıklıoğlu) Ankara 1948, 5 vd.
50. İ.A. Safiyyüddin Mad., X/65; Browne, a.g.e., IV/43.
51. a.e.'ler, göst.yerler.
52. Bu evlilikten Muhyiddîn (724/1324), Sadreddîn (d. 704/1305) ve Ebû Saîd dünyâya geldi. İ.A. Safiyyüddin Mad. X/65.
53. İlhanlılar, İran'da hüküm süren Moğol hânedânının adıdır. (1251-1335). Sadreddîn devrindeki sultânları Gâzan, Olcayto, Ebû Saîd idi. Bunlardan Gâzan ile Ebû Saîd sünnî, Olcayto şîî

idi. Gâzan'ın vezîri Reşîdüddin Fadlullah ile Ali Şah'ın ülkenin yeniden sünnîliği benimsemesinde büyük hizmetleri oldu. bk. Meydan Larousse, IV/272.

54. İ.A. Safevîyye Mad., X/53; Bursevî, Silsile, 66.

55. Hinz, a.g.e., 8; Ayrıca Münecimbaşî'nın kaydettiği bir hâdise de Safiyyüddin'in müridlerinin çokluğunu göstermektedir: Bir gün Emir Çoban, Şeyh Safî'ye "– Bizim askerimiz mi çoktur, yoksa sizin müridleriniz mi?" diye sorunca Şeyh, "– Sizin askerinizin dahî cümlesi müridimizdir, anda ziyâdelik nasıl suâl olunur?" cevâbını vermişti. Sahâifu'l-ahbâr, III/180.

56. Tibyân, II/222.

57. Lemezât, vr. 111a.

58. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Blm. 611, vr. 153a.

59. bk. Browne, a.g.e., IV/43.

60. a.e., göst. yer.

61. a.e., IV/45; Hinz, a.g.e., 14.

62. Browne, a.g.e., IV/45; Hinz, a.g.e., 12.

63. Hinz, a.g.e., 8. Ayrıca bk. Safevîler Mad., X/53; Bursevî, Silsile, 67.

64. Hinz, a.g.e., göst. yer; İ.A. Safevîler Mad., X/53.

65. İ.A. Safevîler Mad., göst. yer.

66. Hinz, a.g.e., 9.

67. a.e., 14.

68. a.e., 7; İ.A. Safevîler Mad., göst. yer.

69. Browne, a.g.e., IV/45.

70. Lemezât, vr. 111a.

71. İ.A. Cüneyd Mad., III/242.

72. Bursevî Silsile, 80; Vassâf, Sefîne, II-254; İ.A. Cüneyd Mad., III/242. Şeyh Cüneyd'in hurûcuyla Safevî ailesi iki gruba ayrılmış oluyordu. Bunlar da; 1. Cüneyd Taîfesi, hayderî kızıl tâc giydiklerinden "kızılbaş" diye anılırlar, 2. Şeyh Ca'fer'in taifesi siyah tâc giydiklerinden "karabaş" diye anılırlar. bk. Lemezât, vr. 111a; Tâc Risâlesi, 153ab.

73. Bursevî, Silsile, 66; Tibyân, II/222; İ.A. Kızılbaş Mad., IV/789; Hinz, Safevî dervişlerinin günlük yaşayışlarını şu şekilde tasvir etmektedir: "Gün, alaca karanlıktan ortalık ağarmasına kadar süren bir sükûtle başlardı. Arkasından bir saat zikir ve ibâdet yapılırdı, zikir akşam da tekrâr olunurdu. Yemek, sâde, ekseriyâ bulgur çorbasından ibâret olurdu. Çoğu vakitler oruç ve riyâzatla meşgûl olunur, Ramazan'ın son on günü ile Zilhicce ayının ilk on günü itikâfta geçirildi. Bunları kış

başında otuz günlük ile Zilhicce ayının ilk on günü halvet ta'kib ederdi. Halvette kimse ile temâs olunmaz, tam vecd hâline gelinceye kadar oruc, namaz ve ibâdetle geçirilirdi.” bk. Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, 11.

74. Rivâyete göre Şeyh Safiyyüddin, sulbünden böyle kimselerin zuhûr edeceğini haber vermişti. Şöyle ki, Şeyh Sâfi, bir gün rü'yâsında karnında köpek hırıltı ve iniltileri işitmiş ve uyandığında ağlayarak: “Benim sulbünden Ümeyye halîfeleri gibi çok kötü haleflerim gelecek” demişti. bk. Bursevî, Silsile, 66; Tibyân, II/222.

75. Hinz, a.g.e., s. 14.

76. İ.A. Kızılbaş Mad., VI/789.

77. İ.A. Cüneyd Mad., III/242.

78. Âşıkpaşazâde Târihî, 265.

79. Bu münâkaşa şu şekilde cereyân etmişti: “Cüneyd, Abdullâtîf’e sordu: “– Ataya ashâbı mı evlâdır yoksa evlâdı mı?” Şeyh Abdullâtîf: “– Suâl ettiğin makâmda ashâb evlâdır. Zîrâ hakkında Kur’ân’da âyet nâzil olup dört mezhep de Kur’ân’dan alınmıştır. Evlâddan alınmış değildir” diye cevâp verince Cüneyd: “– Ol âyetler ashâb hakkında nâzil olduğu vakit sen de onda bilemiydin?” diye sormuş, Abdullâtîf de: “– Sen bu itikâd ile kâfir oldun ve bu itikâd ile sana tâbi’ olanlar da kâfir olur.” dedi. Âşıkpaşazâde Târihî, 265 vd. Bu münâkaşada Cüneyd, Kur’ân’ın ashâb tarafından – hâşâ- tağyîr ve tahrîfi zehabını verecek ve yine Kur’ân’ın Hz. Peygamber (s.a.v.)’e nüzûlünde şüphe îrâs edecek sözler sarfederek küfrü iltizam etmiş oluyordu.

80. Âşıkpaşazâde Târihî, 266.

81. İ.A. Cüneyd Mad., III/244.

82. Abdurrahman Erzincânî, mu’tâdının hılâfına mahzûn görüldüğü bir günde sebebi sorulunca; “Erdebil tâifesi bugün takvâ ve hüsn-i akîde üzre olan hallerini şeytânın tedâhülüyle bozdular. Şeytan onları sapıttı. Şeyh Haydar adında bir sapık âdâbı tağyîr, ahvâl ve akîdelerini tebdîl etti.” dedi. bk. eş-Şekâiku’n-Numâniyye, 37.

83. İ.A. Safevîler Mad., X/54.

84. Lâmiî Çelebi, Nefahât Tercemesi, İstanbul 1270, 684; Tibyân, I/172; Semerâtu’l-fuâd, 227; M. Ali Cengiz, Yüksel Adıgüzel, Mehmed Gülseren tarafından hazırlanan Somuncu Baba (Ajans-Türk Matbaası 1965) adlı eserde Hamid Aksarâyî’nin kabri Darende’de gösterilmekte ise de mevsûk olmayan bu rivâyet, iddiadan öte geçememiştir. Sh. 67. Ayrıca krş. Ali İhsân Yurd, Fâtih’in Hocası Akşemseddîn, İstanbul 1972, Menâkıb Blm. 82 vdd.

85. Tibyân, I/172.

86. Lâ'îzâde, Melâmiyye, 14.
87. Tibyân, I/172.
88. eş-Şakâiku'n-Nûmâniyye, 35.
89. Nefâhât Tercemesi, 684; Bu pulların sayısı üç olup tepesi düz "halvetî tâcî" üzerine vaz' edilirdi. Tepe kısmında düğmesi de bulunmazdı. bk. Müstakimzâde, Tâc Risâlesi, vr. 160b.
90. bk. Yurd, Akşemseddîn (Menâkıb Blm.), 96 vdd.; eş-Şakâik, 35; Terceme-i Şakâik, 75.
91. Üveysî: Gönül perdesinin açılması ve nefsânî perdelerin kalkması mürşid elinde olmayan kimselere denilir. Sohbet üç kısımdır. 1. Bizzat meşâyıhtan ahzolunan "sohbet-i cismâniye", 2. Evliyânın kâmil olanlarından alınan "sohbet-i rûhâniye", 3. Bizzât Hakk'dan istifâza ile elde edilen "sohbet-i ilâhiyyedir". Üveysî bunlardan ikinci ve üçüncü grupta bulunanlara denilir. bk. Bursevî, Hıtâb, 269.
92. Bursevî, Silsile, 70.
93. Nefahât Tercemesi, 684.
94. Şakâik, 35.
95. Semerâtu'l-fuâd, 141.
96. Lemezât, 186b.
97. Tibyân, I/172.
98. Silsile, 70.
99. Esmâr-ı Esrâr, 21.
100. Silsilenâme, 23.
101. Zeyl-i Şakâik, 64.
102. Harîrîzâde, Tibyân, I/173; Bursalı İsmail Hakkı, bu hâdiseyi şöyle anlatır: "Yıldırım Bâyezid, zamanında Bursa'da câmi-i kebîr ve ma'bed-i münîr binâ eyledi. Damadı olan Seyyid Buhârî'ye –ki Emir Sultân demekle ma'rûftur- haber gönderip ibtidâ cum'asında gelip minbere, vaaz eylesin dedikte onlar dahî cevap verip bu şehirde benden a'lem kimse vardır ki, "Ekmekçi Dede" derler, dedikte; fi'l-hakîka Ekmekçi Dede'den vaaz niyâz olundukta, "Hay Emîr taaccüb, bizi fâş ettin" deyû gelip vaaz edip "Sûre-i Fâtiha"ya yedi kat ma'nâ verdi." bk. Silsile, 71 vd.
103. Bursevî, Silsile, 70.
104. Hakkı Şinası Çoruh, Emir Sultân, (sh. 95'de) Hamîdüddin Aksarâyî'nin 1358 M. yılında Bursa'ya geldiğini yazmakta; fakat kaynak vermemektedir.

105. Şakâik, 35; Tibyân, I/172; Sefîne, II/254/255’de “Hamîdüddîn’in Bursa’daki Molla Fenârî Mahallesi’ndeki fırını bugün hâlâ mevcûd ve ziyâretgâhdır. Ekmek sattığı Ulu Câmi karşısındaki Sahaflar Çarşısı’ndaki orta mahal teberrûken “bahçe” haline getirilmiştir.” denilmektedir.
106. Emir Sultân için Giriş Bölümü’ndeki “Anadolu’da Tasavvufî Cereyanlar” bahsine bakılmalıdır.
107. Bursevî, Silsile, 74; Bursalı M. Tâhir, Hacı Bayram Velî, İstanbul 1341, 7.
108. Vassâf, Sefîne, II/255.
109. Molla Fenârî için bk. eş-Şakâiku’n-Nûmâniyye, 17 vd.
110. bk. a.e., 35 vd.
111. a.e., göst. yer.; Terceme-i Şakâik, 75.
112. Fenârî’nin Abdullâtif Makdisî’ye de nisbeti vardı. bk. eş-Şakâiku’n-Numaniyye, 19.
113. Hacı Bayram’ın intisâbı için bk. sh. 169 vdd.
114. Tibyân, I/172.
115. a.e., göst. yer.; Vassâf, Sefîne, II/255.
116. Hamîdüddîn’in şöyle bir menkabeti nakledilir: “Şeyh Hâmid’in dervişlerinden biri, şeyhi için bir tarla, kendisi için bir tarla ekti. Şeyh bir gün tarlaların durumunu tetkike çıktı. Ve: “– Bizim tarlamız hangisidir?” diye sordu. Derviş de şeyhinin tarlasının mahsûlû verimli olmadığından hayâsından kendi tarlasını gösterdi. Şeyh melûl oldu. Ve: “Hiç dünyamız eğdiği yoğ idi, acep hangi günâhımızdan oldu” dedi. bk. Nefahât Terc., 684; eş-Şakâiku’n-Nûmâniyye, 35.
117. a.e., göst. yer.; Terceme-i Şakâik, 75.
118. Kutbeddin Ebherî (236/126)’nin kurduğu bu tarikat, Hamîdüddîn’e kadar şu silsile ile ulaşır: 1. Hamîdüddîn Aksarâyî, 2. Şemseddîn Mûsâ el-Kayserî, 3. Yûsuf İzzeddin el-Kayserî, 4. Şemseddîn Mûsâ et-Tebrîzî, 5. Sadreddîn el-Konevî, 6. Evhadüddin el-Kirmânî, 7. Rûkneddin Sincânî, 8. Kutbeddin el-Ebherî, bk. Tibyân, I/33.
119. Bistâmî silsile de şöyledir: 1. Hamîdüddîn Aksarâyî, 2. Şâdi-i Rûmî, 3. İbrâhim Basrî, 4. Süleyman İskenderânî, 5. Hasan Esterâbâdî, 6. Muhammed Basrî, 7. Osman Rûmî, 8. Mahmûd Kerhî, 9. Sa’deddin Bağdâdî, 10. İshak Harezmi, 11. Süleyman Buhârî, 12. Süleyman Isfahânî, 13. Ahmed Horasanî, 14. Ebu’l-Hasen Cürcânî, 15. Mûsâ Bistâmî, 16. İbrâhim Hindistânî, 17. Ebû Yezîd Bistâmî. bk. Kefevî, Kefevî, Kitâbu’l-ketâib, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. Blm., 630, vr. 419 b.
120. Tibyân, I/172.
121. Bursalı Mehmed Tâhir Bey, Hacı Bayram Velî adlı risâlesinde: “Ankara’da es-Seyyid Abdulkâdir b. Yûsuf Isfahânî’ye âid vakfiyede H. 832 târihinde şâhid olmak üzere münderic olan

“Kutbu’l-evliyâ eş-Şeyh el-Hacc Bayrâm b. Ahmed b. Mahmûd el-Ankaravî” şeklindeki ibareden babasının Ahmed olduğu anlaşılmaktadır.” diyor. sh. 3; Bursalı İsmail Hakkı, Babası Koyunluca Ahmed’dir” der. Silsile, 73.

122. Lâmiî, Nefâhât Terc., 684; eş-Şakâiku’n-Nûmâniyye, 36.

123. Tâhir, Hacı Bayram Velî, 3.

124. Aynî, Hacı Bayram Velî, 50.

125. Mecdî Efendi’nin Terceme-i Şakâik adlı eserinde Hacı Bayram Velî’nin intisâbı şu şekilde anlatılmaktadır: “Şeyh Hamîd-i Kayserî hazretleri, Şeyh Şucâ-ı Karamânî’ye: “Engürü’de Hacı Bayram adında bir müderris vardır, git onu da’vet eyle gelsin” diye haber gönderdi. Şeyh Şucâ merhum Engürü’ye varıp Hacı Bayram’ı medresesinde müderris iken bulup Şeyh Hâmid nâmına da’vet eyledikte Hacı Bayram, “Da’vete icâbet lâzımdır” diye kalkıp Kayserî’ye varıp Şeyh ile mülâkî olduklarında Şeyh Hâmid, Hacı Bayram’a ulemâ-i zâhirin mevtâsının merâtibini ve erbâb-ı bâtının mevtâsının meratibini gösterip “kangısı muhtarın olursa ânı ihtiyâr eyle” dedi. Hacı Bayram Sultân, “Ashâbı bâtının hâllerini rif’atte ve kendilerin saâdetinde görmeğin meşâyih tarîkını ihtiyâr edip tarîk-ı tedrîsten ferağat eyledi.” sh. 77.

126. Sâmi, Kâmus, II/1429.

127. Vassâf, Sefîne, II/255.

128. Bursevî, Silsile, 74; Tâhir, Hacı Bayram Velî, 7.

129. Tâhir, Hacı Bayram Velî, 9 vd.

130. Tibyân, I/173.

131. Aynî, Hacı Bayram Velî, 79.

132. Tâhir, Hacı Bayram Velî, 4.

133. a.e., göst. yer.; Hacı Bayram Velî, Edirne seyahati esnâsında pâdişâhtan müridlerinin vergiden muaf tutulması imtiyâzını alınca hazîne vâridâtında büyük ölçüde bir düşme meydana geldi. Bunun üzerine ba’zı şikâyetler tevâlî edince hükûmet merkezinden durumun yerinde tefîiş ve tahkîk edilmesi mahallî idâreye bildirildi. Duruma muttali’ olan Hacı Bayram Velî: Bir gün Ankara civârına bir çadır kurdurup müridlerini da’vet etti. Müridan büyük bir kalabalık hâlinde toplanınca Hacı Bayram çadırından çıkıp “kendisine taraf-ı ilâhî’den dervişlerini birer birer kurban etmek üzere emir geldiğini” söyleyerek kendilerini teker teker çadıra çağırdı. Herkesi pek ziyâde korkutan bu ihtâra yalnız bir erkekle bir kadın icâbet edip çadıra girdiler. Hacı Bayram da içeride evvelce hazırlattığı koyunu kestirerek kan akıttı. Kanı gören dervişler işin hakîkatından haberdâr olamadıklarından vak’ayı sahîh zannettiler. “Şeyhe kara sevdâ illeti ârız olmuş diyerek kaçıştılar. Bunun üzerine Şeyh:

“Bizim birbuçuk mürîdimiz vardır, diğerlerinden vergi alınmalıdır” diye vâliye haber gönderdi. bk. Aynî, Hacı Bayram Velî, 82.

134. a.e., 79.

135. a.e., göst. yer.

136. Tâhir, Hacı Bayram Velî, 5.

137. Aynî, a.g.e., 80.

138. a.e., göst. yer.

139. bk. Ergun S. Nüzhet, Türk Şâirleri, II/753-757.

140. Türk Mûsikîsi Antolojisi, 14.

141. Savt: Miyân ve miyânhâne denilen ve mûsikî parçalarının ortasında bulunan kısım hakkında eskiden kullanılır bir ta'bîrdir. bk. Pakalın, Târih Deyimleri, III/132.

142. Ergun, a.g.e., I/15.

143. Abdulkakî, Melâmîlik ve Melâmîler, 169 vd.

144. Hacı Bayram Velî'nin şiirleri için bk. Tâhir, Hacı Bayram Velî, 12 vd. Ergun, Türk Şairleri, II/753-757.

145. Hacı Bayram Velî'nin belli başlı halîfeleri şunlardır:

a) Akşemseddîn, Hayâtı ve eserleri için bk. Ali İhsân Yurt, Akşemseddîn Hayâtı ve Eserleri.

b) Emîr Sikkînî, (veya Bıçakçı Ömer Dede), hayâtı için bk. Abdulkakî, Melâmîlik ve Melâmîler, 40 vd. Akşemseddîn ile Emir Sikkînî arasındaki bürûdet için bk. Kefevî, Kitâbu'l-ketâib, 450ab vd.

c) Akbıyık Meczûb, hayâtı için silsilenin bundan sonraki kısmına bk. sh. 174 vd.

d) İnce Bedreddin, Dârende ve Bursa civârında bir hayli mürîdi bulunan bu zâtın mensûpları arasında “koyun zikri” denilen bir zikir çeşidi vardır. bk. Atâyî, 64.

e) Kızıl Bedreddin,

f) Bolulu Uzun Salâhaddin, bu üç zât, Ebû Hâmid'le Acem diyârından beraber gelmiş, sülûklerni Hacı Bayram'dan tamamlanmışlardır. bk. Sarı Abdullah, Semerâtu'l-fuâd, 144.

g) Baba Nakhâs Ankaravî,

h) Eşrefzâde Abdullah Rûmî, bilâhare Hüseyin Hâmevî'ye intisâb ile kâdirî oldu. bk. İ.A. Eşrefiyye Mad., IV/396 vd.

i) Yûsuf Hakîkî, Hamîdüddin Aksarâyî'nin oğludur.

j) Yazıcızâde Mehmed,

k) Ahmed Bîcân,

- l) Germiyanlı Şeyhî,
- m) Molla Zeyrek Mehmed,
- n) Şeyh Lutfullah Balıkesrî, Hacı Bayram'ın bütün bu hâlifeleri için bk. Yurd, Akşemseddîn, 103 vdd.
146. Şemsiyye, Akşemseddîn'e nisbet edilen koldur.
147. Melâmiyye: Bıçakçı Ömer Dede'ye mensûptur.
148. Celvetiyye, Hüdâyî'nin tarîkidir.
149. İseviyye, bk. Münib, Mir'âtu't-turuk, 28.
150. Hamzaviyye, Melâmiyye-i Bayramiyye'den Bosnalı Hamza Bâlî (969/1561), tarafından kurulmuştur.
151. Tennûriyye: Akşemseddin halîfesi İbrâhim Tennûrî (887/1482)'ye mensuptur.
152. Himmetiyye: Bayrâmiyye ricâlinden Himmet Efendi (1095/1684)'ye nisbet edilen tarîkattır.
153. Kocatürk, Tekke Şiiri Antolojisi, 101.
154. a.e., 101.
155. Süreyyâ, S.O., IV/339.
156. Abdalbâkî, Melâmîlik ve Melâmîler, 39.
157. eş-Şakâiku'n-Nûmâniyye, 66; Terceme-i Şakâik, 127.
158. el-Aclûnî İsmâil b. Muhammed, Keşfu'l-hafâ, Beyrut III, Baskı, I/412.
159. eş-Şakâiku'n-Nûmâniyye, 66; Terceme-i Şakâik, 127; Atâyî, 64 vd.; Sâmi Kâmus, I/256.
160. Rif'at, Lügat-i Târihiyye ve Coğrafiyye, I/231; Sâmi, Kâmus, I/256; Süreyyâ, S.O., IV/339; Tâhir, O.M., I/13; Reşat Ekrem Koçu, "Akbiyık Câmîinin Akbiyık tarafından yaptırıldığını kabrinin câmi yanındaki mezârlıkta bulunduğunu ve mezartaşının 814 H. târihîni taşıdığını yazmakta ve Akbiyık'ın adından "Muhyiddîn" diye bahsetmekte ise de bu târihî bakımdan imkânsız bir keyfiyettir. Çünkü İstanbul'un fethi (857/1453)'dür. İstanbul Ansiklopedisi, I/507.
161. Kocatürk, Tekke Şiiri Antolojisi, 101.
162. Sâmi, Kâmus, I/256; Yâdigâr-ı Şemsî, 221.
163. Âlî, Kühü'l-ahbâr, IV/105.
164. sh. 221.
165. Sâmi, Kâmus, I/256.
166. Yâdigâr-ı Şemsî, 221, aynı eserde devâmla: "türbede merkadın ayak ucunda bir delik bulunduğunu ve asabî hırçın çocukların güneş doğmadan buraya getirilerek bu deliğe koydukları bir

simidi çocuğa “– Bak dede sana simid veriyor” diyerek aldındıklarını ve yedirdiklerini bu sûretle çocukların hırçınlığının tedâvî edilmeğe çalışıldığını” müellif M. Şemseddîn Efendi kaydetmektedir.

167. eş-Şakâiku’n-Nûmâniyye, 66; Terceme-i Şakâik, 127; Yâdigâr-ı Şemsî, 221; Şemseddîn Sâmi, Akbıyık’ın kendisinin Alâeddin Alî’den ders okuduğunu yazıyorsa da bu târîhen pek uygun görülmemektedir. Zîrâ Akbıyık’ın vefâtı 860/1455-1456, Alâeddin Alî’nin vefâtı ise 901/1495-1496’dır. Kâmûs, I/256.

168. sh. 145.

169. Atâyî, 64.

170. a.e., 358.

171. a.e., 65.

172. Silsile, 75; Yâdigâr-ı Şemsî, Ulu Câmi civârında Vâızıyye Medresesi’nde ikâmet ettiğini kaydetmektedir. bk. sh. 28.

173. Steinherr Irene Beldiceanu, Scheich Uftâde, München 1961, (Doktora tezi) sh. 67 vd.

174. Belîğ, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân, 109.

175. Yâdigâr-ı Şemsî, 28 vd.

176. Sefine, II/361.

177. Silsile, 76.

178. Semerât, 145.

179. Zeyl-i Şakâik, 358.

180. a.e., 64.

181. Esmâr-ı Esrâr, 39; Ayrıca; Gülşen, Küllîyât, 173.

182. Lemezât, vr. 187b. Tabibzâde M. Şükrî, Hızır Dede’yi Akşemseddîn halîfesi gösteriyor. Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyıh-ı Sûfiyye, 23.

183. Tıbyân, 245.

184. İstanbul Tekkeleri Târihî Notları, Arşiv: B, Zarf: 229.

185. Üftâde mahlâsını alışı şöyle anlatır: “Gayet güzel sesli olduğu için muhtelif câmilerde ezân okurmuş. Onun ezânı âdetâ halkı büyüler, cemâat onu dinlemek için toplânırmış. Sonra ona bu işi devâmlı yapması için bir kaç akçelik maaş ta’yin edilmiş, gece rü’yâsında “– Mertebenden Üftâde oldun (düştün)” denilmiş. O da bundan sonra bu maaşı kabûl etmeyip “Üftâde” kelimesini mahlâs edinmiş. Silsile, 77 vd.

186. a.e., göst. yer.

187. Yâdigâr-ı Şemsî, 27.

188. Vassâf, Sefîne, II/362.
189. bk. Hüdâyî'nin Hayâtı Blm.
190. Yâdigâr-ı Şemsî, 28.
191. Atâyî, II/358.
192. Mazinne veya mezanne, ermiş kabûl edilen sâhib-i kerâmet ve kemâlât demektir.
193. Yâdigâr-ı Şemsî, 28.
194. Atâyî, II/358. Hızır Dede, ilk plânda mürîdînî ilm-i zâhir öğrenmeğe sevk ederek oniki akçe ihsân edip bir Ebu'l-Leys Mukaddime'si satın almasını ve Mehmed Dede adındaki bir dervişten okumasını emreder. Üftâde kitap almak için çarşıya geldiğinde dellâl elinde bir nüshaya rastlayıp fiâtını sorar. "Oniki akçe" olduğunu öğrenince hemen satın alarak okumağa başlarsa da ilk günlerde "nüsha fetholmaz" Bil-âhare duâ ve niyâz ile "feth-i bâb-ı feyz-i ırfân" olur. bk. Atâyî, 358.
195. Belig, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân, 107-109.
196. Atâyî, 358.
197. Vâkıât Terc., 16a.
198. Steinherr, a.g.e., 72 vd.
199. Sefîne, II/363; Vakıât'ta bu durum "Şeyhimin vefâtından sonra büyük maşakkatte kaldım. Bu yolda Allah Teâlâ bir kapı açmadı. Bir gün gördüm ki, vücûduma âlem-i ma'nâdan birkaç katre vakı oldu. Andan sonra açıldı, her ne gördümse andan gördüm, andan sonra âlem-i istiğraka düşüp altı yedi günde seyreyledim. Ne nefsim kaldı ne sivâ kaldı" diye anlatılmaktadır. bk. Vâkıât Terc., 61a.
200. Üftâde'nin Mesnevî'den vaazlarında nakiller yaptığına dâir iki ayrı menkabe vardır: 1. Bir gün Üftâde'nin mürîdlerinden biri, şeyhinin halvethânesine geldiğinde içeride konuşmalar olduğunu duyarak içeri girmez ve kapıda bekler. Üftâde kapıyı açıp dervîşi içeri çağırır. Dervîş içeride kimse olmadığını görünce şeyhten "– kiminle konuştuğunu" sorar. O da "– Mevlânâ Celâleddin Rûmî geldi, benim kitâbım Mesnevî'yi vaazda nakleyle" diye ricâ etti. Biz de murâdına müsâade ettik." bk. Atâyî 358; 2. Üftâde hazretleri halka vaaz ve nasihatte bulundukları zamanlarda Mevlânâ'yı rû'yâsında görmüş ve O; "– Bizim Mesnevî'mizden biraz okutunuz" demişti. Hz. Üftâde "farsça bilmediğini söyleyerek" beyân-ı i'tizar itmişse de Mevlânâ; "– Sen başla, münkeşif olur." demiş. Hakikaten ertesi günkü vaazında Mesnevî'den okuyarak hakâyık ve dakâyıktan bahse başlamıştı. bk. Yâdigâr-ı Şemsî, 28.
201. Üftâde'nin halk arasında meşhûr menkabelerinden biri şöyledir: 984 Zilhicce/1577 Şubat'ında Süleymaniye Câmii tamamlandığı zaman dervîşândan biri görmeğe tahassür izhâr eder. Hz. Aziz

(Üftâde) onu tenhâya çekip “ayağıma bas ve gözünü yum” der. Emirleri yerine gelince “lemhatü’l-basarda kendinî Süleymaniye haremindedir bulur. Öğle namazını orada cemaatle kılıp “tarfetül’ayn”da tekrâr kendinî Bursa’da bulur. Atâyî, 359; Üftâde’nin diğerk menkabeleri için bk. Hüsâmeddin, Menâkıb-ı Üftâde, Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm. 982.

202. Rif’at, Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye, I/224 vd.

203. Lemezât, 187b.; Ayvansârâyî, Hadîkâ, II/195; Vassâf, Sefîne, II/363; Müstakîmzâde, Menâkıb-ı Melâmiyye, 10.

204. Scheich, Üftâde, 55; Üftâde, halîfesi Hüdâyî’ye yazdırdığı bu mektûbunda Paşa’yı şiî ve râfîzîlerin te’dîbine teşvîk ediyordu. bk. Bursevî, Mecmûatu’l-esrâr, Âtîf Ef. Ktp. 1500, vr. 64b.

205. Bursevî, Silsile, 80.

206. Atâyî, 357 vd.; Hocazâde, Ziyâret, 60; Bursevî, Silsile, 79; Bu târihi 989/1591 olarak gösterenler varsa da yanlışdır: bk. Ayvansârâyî, Hadîka, II/204; Sâmî, Kâmûs, II/999; rif’at, Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye, I/224; Menâkıb-ı Melâmiyye, 9. gibi.

207. Vassâf, Sefîne, II/365.

208. Bursevî, Silsile, 63.

209. Belîğ, Gûldeste-i Riyâz-ı İrfân, 109; Bayrı, Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar, 50.; Menâkıb-ı Üftâde’de ise “II. Murad’ın annesinin Hz. Üftâde’ye hediyelerle gelip ziyâret ettiği” kaydedilir. bk. vr. 8.

210. Eserlerinden Dîvân’ı, Bursalı Mehmed Tâhir Bey tarafından Necm-i İstikbal Matbaasında 1328/1912 yılında tab’ ettirilerek neşredilmiştir. Hutbe Mecmuası’na İstanbul Kütüphânelerinde rastlayamadık.

211. Vassâf, Sefîne, II/362; Bursa Ulu Câmî’in içinde asılı bulunan şu levha Üftâde’ye izafe edilmektedir:

Yâ câmia’l-kebîri ve ya mecmaa’l-kıbar

Tûbâ limen yezûruke fî’l-leyli ve’n-nehâr

bk. Tâhir, O.M., I/22.

212. vr. 187b.

213. vr. 169b.

214. Temâmu’l-feyz, vr. 50a vd.

1. Tibyân, I/227’de bu temel prensipler nazmen şöyle îfâde edilmiştir:

Celvetîler verdiler rûha cilâ

Halka oldular anınçün muktedâ
Vardır anlarda dahî üç i'tibâr
Bu üçün devâmıdır bûlara kâr
Tezkiye ve tasfiye ve tecliye
Bunlara âyînedir bil-küllîye
Gark-ı zât-i bahr-i vahdettir bular
Sûretâ kesrettir gerçi bular

2. Âsım, Kâmûs Terc., III/832.

3. Tehânevî, Keşşâf, I/688.

4. Gülşen, Küllîyât, 128.

5. el-Mu'cemu'l-vasît, I/520; Âsım, Kâmûs Terc., III/856.

6. Vâkıât Terc., 23a.

7. a.e., 24a.

8. Âsım, Kâmûs Terc., III/785.

9. Tehânevî, Keşşâf, I/294.

10. Necâtu'l-ğarîk (Gülşen-Küllîyat içinde) 30.

11. Bursevî, Temâmu'l-feyz, vr. 12b.

12. Âsım, Kâmûs Terc., I/867 vd.

13. Tehâvenî, Keşşaf, I/564.

14. er-Ra'd (13), 28; Zikirle ilgili diğer âyetler için bk. Fuad Abdulbâkî, el-Mucemu'l-müfehres li-elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Beyrut, 270-275.

15. İbn Mâce, Edeb, 53; Tirmîzî, Daavât, 6.

16. Müslim, İmân, 66.

17. Gülşen, Küllîyât, 129 vd.

18. Hulâsatu'l-ahbâr, vr. 151b.

19. a.e., vr. 160a.

20. Ahmed er-Rifâî, el-Burhânu'l-Müeyyed, 54, nâşir: Hüseyin Nâzım el-Halvânî er-Rifâî, Hadîslerin tahkîki Abdullah el-Hererî, Dımaşk, Mektebetü'l-Halvânî. Hüdâyî, bu hadîsi Hulâsatu'l-Ahbâr'ında nakleder. bk. vr. 160a.

21. Menâzilu's-sâlikîn Terc., Süleymaniye, Mihrişah Sultân, 253, vr. 196a-197a.

22. Hulâsatu'l-Ahbâr, 150a.

23. a.e., 158a.

24. a.e., 163a.
25. el-İsrâ (17), 44.
26. Hüdâyî, mahlûkatın tesbihini işitme durumunu kendinden örnek vererek şöyle anlatıyor:
“Sülûkümün ilk zamanlarında Bursa’da bulunuyordum. Yanımda kitaplarım vardı ve ben ba’zan bunların tesbihini işitiyordum.” bk. Fethu’l-bâb ve refu’l-hıcab, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm., 254, vr. 17a.
27. Zikri emreden âyetler için bk. el-Ğazzâlî, İhyâu ulûmi’d-dîn, Kahire, ts., I/295 vd.
28. Âsım, Kâmus Terc., I/705
29. Cürcânî, Tarîfât, 48.
30. Gülşen, Küllîyât, 163.
31. Vâkıât Terc., vr. 9.a.
32. a.e., 10b
33. Câmiu’l-fadâil, 196b.
34. a.e., 195b.
35. Ecvibe-i Mutasavvîfâne, vr. 5a.
36. Vâkıât Terc., 22a.
37. Necâtü’l-ğarîk (Gülşen-Küllîyât içinde) 32.
38. Câmiu’l-fazâil, vr. 195b.
39. Necâtu’l-ğarîk (Gülşen-Küllîyat içinde) 33.
40. Vâkıât Terc., 10b.
41. bk. Hulâsatu’l-ahbâr, vr. 158a-159b.
42. Ecvibe-i Mutasavvîfâne, vr. 5a.
43. a.e., 5b.; Hulâsatu’l-ahbâr, 160ab.
44. Vâkıât Terc. 18/b.
45. a.e., 22a.
46. Afvî, Hediyye, 17 vd.
47. Vâkıât Terc., vr. 22a.
48. Tarîkat-i Muhammediyye (Gülşen-Küllîyat) 19.
49. Gülşen, Küllîyât, 151.
50. Vâkıât Terc., 22a.
51. Gülşen, Küllîyât, 163.

52. “Celvetiyye’nin devâm ettiği “esmâ zikri” usûlü Hacı Bayram Velî’den intikal etmiştir.” bk. Revnakoğlu, B/115.
53. Vâkıât Terc., 12b.
54. Yûsuf (12), 53.
55. Afvî, Hediyye, 8.
56. Cürcânî, Tarîfât, 165.
57. el-Kıyâme (75), 2.
58. Afvî, Hediyye, 8.
59. eş-Şems (91), 8.
60. Afvî, Hediyye, 8.
61. Cürcânî, Tarîfat, 165.
62. el-Fecr (89), 27.
63. Afvî, Hediyye, 9 vd.
64. el-Fecr (89), 28.
65. el-Fecr (89), 28.
66. Afvî, Hediyye, 9 vd.
67. bk. a.e., 5 vd.
68. Hulâsatu’l-ahbâr, vr. 156b.
69. Vâkıât, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa Blm. 516, vr. 126b.
70. Hulâsatu’l-ahbâr, vr. 157ab.; Câmiu’l-fadâil, 196a.
71. Hulâsatu’l-ahbâr, 158a.
72. Âsım, Kâmûs Terc., I/593.
73. Cürcânî, Ta’rîfat, 137; Tehânevî, Keşşâf, I/218.
74. İbn Arabî, Istılahât-ı Sûfiye, 6.
75. Uludağ Süleyman, Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi, İstanbul 1978, 193 vd.
76. Vâkıât Terc., 18a.
77. el Aclûnî, Keşfu’l-hafâ, I/424 vd.
78. Vâkıât Terc., 11a.
79. Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyât), 25.
80. Câmiu’l-fadâil, vr. 194a.
81. Bursevî, Hitâb, 265 vd.
82. Vâkıât Terc., 13b.

83. a. e., yer.; Mücâhede için ayrıca bk. ULUDAĞ Süleyman, Doğu Devrinde Tasavvuf Taarruf, İstanbul 1979, 202 vdd.
84. Vâkıât Terc., 11a.
85. el-Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I/70 vd.
86. Tarîkatnâme, (Gülşen-Küllîyat), 21.
87. Kâf (50), 16.
88. el-Enbiyâ (21), 73; bk. Câmiu'l-fadâil, 194a.
89. ez-Zâriyât (51) 56.
90. bk. Uludağ Süleyman, Kuşeyrî Risâlesi, 525 vd.
91. et-Tarîkatu'l-Muhammediyye (Gülşen-Küllîyât), 15.
92. Hulâsatu'l-ahbâr, vr. 163b.
93. Gülşen, Küllîyât, 123.
94. a.e., 153.
95. a.e., 162.
96. Hulâsatu'l-ahbâr, vr. 163b-164a.
97. Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyât), 23.
98. Vâkıât Terc., 23ab.
99. Gülşen, Küllîyât, 163.
100. Vâkıât Terc., vr. 17b.
101. Bursevî, Temâmu'l-feyz 36ab.
102. Hulâsatu'l-ahbâr, vr. 163b vd.
103. el-Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I/44 vd.
104. Hüdâyî, "Ba'zı meşâyıhtan zâhirleri mezmûm, bâtında mahmûd ba'zı nesneler rivâyet olunur ki, -meselâ şarap kadehini ellerine alıp ağızlarına koyduklarında bala munkalip olmak gibi-kümmel-i evliyâ bunu zuafâ hali olarak tavsîf etmişlerdir. bk. Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyat), 24.
105. Vâkıa (c. Vâkıât): Sâbit ve dâim olan hâtır, ilham, müşâhede, kerâmet. bk. Uludağ, Taarruf, 305.
106. Hâtır (c. Havatır): Kalbe gelen his ve fikir, vicdânın sesi, kalbe gelen ma'nevî hitab. bk. a.e., 286.
107. Vârid (c. Vâridat); Hakk'tan gelen ve insanı Hakk'a götüren feyz ve füyûzat, ilhâm, sâik, neş'e, kabz, bast gibi tasavvufî haller. bk. a.e., 305.
108. Bursevî, Hitâb, 282.

109. a.e., 272.
110. Bey'at ve mübâyaanın mânâsı, Rasûl-i Ekrem'e ashâbının yaptığı gibi Hakk'a tâat ve teslimiyyet için söz almaktır. Bey'at işi ticârî hayattaki alış-verişte olduğu gibi îcâb ve kabûle bağlı olduğundan böyle adlandırılmıştır. bk. Bursevî, Temâmü'l-feyz, 23a.
111. Tevbe'nin kemâli Hakk'a rucû'dur. Tevbenin evvelî irâde, fiil ve kavi nev'inden her türlü mâ-lâ-ya'nîyi terktir. Tevbenin âhır mertebesi Hakk'ın gayrı her şeyi terk etmektir. bk. Fethu'l-bâb, vr. 17ab.
112. Buhârî, Daavât, 3; Müslim, Zikir, 42; Ebû Dâvud, Diyyât, 3; İbn Mâce, Edep, 57.
113. Bursevî, Temâmü'l-feyz, vr. 23b-35b; Harîrîzâde, Tibyân, I/231a-238b.
114. Afvî, Hediye, 4 vd.
115. Revkanoğlu, İstanbul Tekkeleri Târihî Notları Arşiv: B Zarf: 160.
116. ez-Zâriyat (51),50.
117. Hulâsatu'l-ahbâr, vr. 93b.
118. Fethu'l-bâb, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm., 254, vr. 15a.
119. a.e., vr. 14b.
120. Vâkıât Terc., 17b; Câmiu'l-fadâil, 194b.
121. Hulâsatu'l-ahbâr, vr. 147b.
122. Vâkıât Terc., vr. 17b.
123. Âl-i Imrân (3), 31.
124. Câmiu'l-fadâil, vr. 195a.
125. a.e., vr. 195a.
126. Buhârî, Ahkâm, 21; Ebû Dâvud, Savm, 78; İbn Mâce, Sıyâm, 65.
127. Buhârî, Rikâk, 23.
128. Câmiu'l-fazâil, vr. 195b.
129. Âl-i Imrân (3), 191.
130. İbn Mâce, Edeb, 55.
131. Câmiu'l-fazâil, vr. 195b.
132. Cürcânî, Tarîfât, 69.
133. Uludağ, Taarruf, 305.
134. Câmiu'l-fadâil, vr. 194 vdd.
135. a.e., göst. yer.
136. Tarîkatname (Gülşen-Küllîyat), 21.

137. el-Bakara (2), 216.
138. Câmiu'l-fadâil, vr. 194b.; Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyat), 21 vd.
139. Bursevî, Hıtâb, 275.
140. Uludağ, Taarruf, 286.
141. Câmiu'l-fadâil, vr. 194b.; Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyat), 21 vd.
142. Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyat), 22.
143. a.e., 22-25.
144. Ecvibe-i Mutasavvifâne, vr. 5a.
145. Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyat), 22-25.
146. Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Gülşen-Küllîyyât), 19.
147. Câmiu'l-fadâil, vr. 196a; Ecvibe-i mutasavvifâne, vr. 5a.; Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyyât), 23.
148. Nitekim Hüdâyî,
Lâzım olan sâlike yokluk – durur
Mâni olan Hazret'e çokluk - durur
149. Vâkıât terc., 19b.
150. Hüdâyî, "Riyâzat, devâmlı yapıldığı zaman vuslata götüren bir yoldur." demektedir. bk. Vâkıât, Süleymaniye Ktp. H. Ali Paşa, 516 vr. 126b.
151. Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyat), 26; Vâkıât terc. 19b.
152. Ecvibe-i mutasavvifâne, vr. 5a.
153. Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyat), 27 vd.
154. a.e., 23.
155. Vâkıât terc., vr. 18b.
156. a.e., v.r. 19b.
157. et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Gülşen-Küllîyat), 16.
158. a.e., 17.
159. Sohbet-i ahdâs için bk. Uludağ, Kuşeyrî Risâlesi, 112, 531 vd.
160. vâkıât terc., vr. 21a.; Afvî, Hediyye, 6; Aynî, Türk Azîzleri, 133
161. Bursevî, Temâmü'l-feyz, vr. 14a.
162. Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71, 72; Tirmizî, Kıyâme, 59.
163. el-Hucürât (49), 12.
164. Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyat), 26.
165. a.e., 27.

166. a.e., 25.

167. a.e., 26.

168. a.e., 17.

169. Göst. yer.

170. Vâkıât Terc. vr. 13a. Hüdâyî'nin mürşidi Hz. Üftâde bu dört mertebeyi şöyle belirtir:

Tabiata ede meyli ândan erişe nefse

İde rûhumuza aşkı kerem yağmuru yağmağa

İre cânlar gülistâna ki ya'nî vasl-ı cânâna

Ki bahr-i nûra ğarkolup kenâr olmaya çıkmğa

Dîvân-ı Üftâde, 15.

171. Makâm, irâde ile kazanılan, riyâzat ve mücâhede ile elde edilen ma'nevî mevkî. Ve bu hâlin devâmlılık arzetmesi. bk. Uludağ, Kuşeyrî Risâlesi, 43.

172. Hz. Hüdâyî pâdişâha yazdığı bir mektûbunda şerîat, tarîkat ve hakîkati teşbîhlerle şöyle anlatmaktadır: “Sefine-i şerîata girip takvâ yelkenini açıp hakikat bahrında Hakk'la Hakk'da muhabbet yelleri ile i'tidâl ve istikâmetle zâhirin zâhirde, hukûkun edâ edip ve bânının bânında levâzımın icrâ edip ism-i Zâhir'in mazharı olan şerîat-ı zâhireye kemâl-i riâyet ve ism-i Bâtın'-ın mazharı olan esrâr-ı şerîata ve letâif-i tarîkata ve hakâik-ı hakîkata riâyet ve inâyet üzere olmaktır. Adâlet ve istikâmet dedikleri budur. Allah Teâlâ saâdetlü pâdişâhıma tamamını ve kemâlini müyesser ede. Âmin yâ Muîn.” Tezâkîr, vr. 142b vdd.

173. Vâkıât terc., vr. 15a.

174. Şihâbüddîn, Tuhfe, 26.

175. Vâkıât terc. vr. 13a.

176. Şihâbüddîn, Tuhfe, 27 vd.

177. Vâkıât terc. 12b.

178. er-Risâletü'l-kuşeyriyye, Mısır 1260 (Ensârî şerhi) II/105.

179. en-Necm (53), 17.

180. el-Hacc (22), 78.

181. bk. el-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, I/424 vd.

182. el-Ankebût (29), 69.

183. Vâkıât terc. vr. 12b; Şihâbüddîn, Tuhfe, 28.

184. Vâkıât, Süleymâniye-Hekimoğlu Ali Paşa Blm. 516, vr. 143b, 156b.

185. er-Risâletü'l-Kuşeyriyye, II/104 vd.

186. el-İsrâ (17), 85.
187. er-Risâletu'l-Kuşeyriyye, II/106.
188. Vâkıât, H. Ali Paşa Blm., 143b, 156b, Vâkıât terc. vr. 12b; Hüdâyî . “1040 Rebîu'l-evvel Salı günü müşâhede olundu ki, ma'rifet rûhundur ve ma'rifetten sonra saykal-ı kalb tasfiyesi rûhun selâmeti içindir.” Demekte ve “O gün ki, ne mal fayda verir ne de oğullar. Ancak Allah'a pâk ve hâlis bir kalb ile varanlar müstesnâ.” âyetini zikrederek ma'rifetin rûh ile ilgili dikkat çekmektedir. bk. Tecelliyât, vr. 138a.
189. er-Risâletu'l-Kuşeyriyye, IV/72 vd.
190. Vâkıât terc., vr. 13a.
191. er-Risâletu'l-Kuşeyriyye, II/107 vd.
192. Vâkıât, H. Ali Paşa 516, vr. 156b. Vâkıât terc. vr. 12b.
193. Vâkıât terc., 13a, 17b.
194. a.e., 13a, 15a.
195. a.e., 13a.
196. a.e., 17b.
197. Vâkıât terc., vr. 12a.
198. Müslim, İmân, 29, 30, 31.
199. Bursevî, Hıtâb, 282.
200. Afvî, Hediye, 16.
201. a.e., 17.
202. a.e., 18 vd.
203. Revnakoğlu, Arşiv: B, Zarf: 115; Revnakoğlu celvetî âyini ilgili bu menkabeleri zikretmekle berâber “Celvetî âyini esnâsında diz üzerine basarak bir müddet zikrettikten sonra ayağa kalkmak merâtib göstermek içindir” diyor. bk. göst. yer.
204. Revnakoğlu, Arşiv: B, Zarf: 115; Revnakoğlu celvetî âyini ilgili bu menkabeleri zikretmekle berâber “Celvetî âyini esnâsında diz üzerine basarak bir müddet zikrettikten sonra ayağa kalkmak merâtib göstermek içindir” diyor. bk. göst. yer.
205. Nısf-ı kıyâmın icrâsı için bk. “Hüdâyî Külliyesi Blm.”
206. Terk: Dervişlerin başlarına giydikleri tâce ve külâhların şâküli (uzunlamasına) yol alâmetleri. Dilim de denilir. Pakalın, Tarih Deyimleri, III/461.
207. Lemezât, 187b; Vassâf, Sefine, II/364.
208. Bursevî, Temâmu'l-feyz, vr. 50a vd; Tâc Risâlesi 169b.

209. Vâkıât, Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 249, vr. 427b; Vâkıât Terc., 22b; Lemezât (vr. 187b) ve Tâc Risâlesi (vr. 169.)’nde Üftâde’nin 18 terkli tâc giydiğini belirtirken, Sefine, 12 terkli tâc giydiğini belirtmektedir. II/362.

210. a– “1013 Şa’ban, fukarâ tevhîdde iken ehl-i tarîkat tâcları azrolundu. Hangisini kabûl edersin dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.) hazretlerinin mubârek taclarıyla bize hâsıl olan takrîr olunmaz. Saâdet-i ilâhîye sebkât ettiği bizim için zâhir oldu.” Tecelliyât, vr. 133a.

b– “1013 Şevvâl’in 26. günü Pazartesi gecesi akşam ile yatsı arasında tâc-ı saâdet ve hulle-i kerâmet getirdiler ondan sonra hüsn-i hâl ihsân olundu.” a.e., vr. 134a.

c– “1015 Şa’ban 8, Cum’a günü cum’a namazından sonra mihrâbda idim. Fukarâ tevhîdde iken bize ba’zı tarîkat ehlinin tâcları arz olundu. Hiçbirini kabûl etmeyip tâ ki Hz. Peygamber (s.a.)’in mubârek tâclarını kabûl ettik. Bir mertebe vecd hâsıl oldu ki, saâdet-i ezeliyyeden sebk eyleyen orada bana zâhir oldu.” a.e., vr. 137a.

211. Destâr: Başa giyilen tâc, takke ve fes üzerine sarılan sarık demektir. Pakalın, Târih Deyimleri, I/431.

212. Taylasan: Kavuk tâc ve fese sarılan sarığın ucundan sarkan parçasına verilen ad. a.e. III, 426.

213. Revnakoğlu, İstanbul Tekkeleri Târihî Notları, Arşiv: B, Zarf: 115; Âgâh Yahyâ, Celvetî tâcının ondört terk (dilim)li olduğunu kaydediyorsa da yanlıştır. bk. Mecmûatu’z-zarâif ve sandûkâtü’l-meârif, Hakkı Târik Us Ktp. 13400, sh. 82 vd.

214. Bursevî, Temâmu’l-feyz, vr. 51ab; Tibyân, I/240; Afvî, Hediye, 15.

215. Revnakoğlu, a.g.e., B/115.

216. Celvetî Sofusu: Nakş-bendiyye’nin Hâlidîyye kolu gibi dâima oturarak zikreden ve cem’iyyet günleri ile kandil gecelerinden mâadâ hemen hiç ayağa kalkmayan celvetîler hakkında kullanılan bir ta’bîrdir. Mevlevîlerin diğer bütün dergâhlara “Sofu Tekkesi” dedikleri gibi. bk. Revnakoğlu, a.g.e., B/115.

217. a.e., göst. yer.

218. Silsile, s. 88.

219. el-Bakara (2), 196.

220. Atâyî, I/65; Üsküdârî Mehmed Efendi, Celvetiyye’de saç uzatma adetinin aslını ve hikmetini Huccetu’s-sâlikîn adlı eserinde anlatmaktadır. Millet Ktp. Ali Emirî, 1336/4, vr. 84b-94a.

221. Okçuzâde, Ahsenu’l-hadîs, 9.

222. a.e., 11.

223. Helvacızâde, Lemezât, 187b; Ayvansarâyî, Hadîka, II/195.
224. bk. Hüdâyî'nin Hayâtı Bölümü.
225. Ecvibe-i Mutasavvifâne, 5a.
226. bk. Lemezât, 115b-117b.
227. Vîcdânî, Halvetîyye, 18.
228. Âsım, Kâmus Terc., III/805.
229. Cürcânî, Tarîfât, 69.
230. et-Tehânevî, Keşşâf, 503.
231. Semerâtu'l-fuâd, 133.
232. Halvetiyye için şu eserlere bk. Helvacızâde Mahmûd Efendi, Lemezât-ı Hulvîyye ez-lemeât-ı ulvîyye; b. Vîcdânî M. Sâdık, Tomâr-ı turuk-ı aliyyeden Halvetîyye, İstanbul 1338; c. Harîrîzâde M. Kemâleddîn, Tibyânü vesâilî'l-hakâik fî beyânî selâilî't-tarâik, Süleymaniye, İbrâhim Efendi, 430-432; d. B.G.Martin, "A short History the Khalwati order dervishes" Scholars, saints, and Sûfis (Nikki R. Keddie neşri) London 1978; Vassâf, Sefîne; Yûsuf Sinan Efendi, Tezkire-i Halvetîyye, Süleymaniye, Es'ad Ef. 1372; Sünbülî M. Sâmi, Esmâr-ı Esrâr; Ahmed Münib, Mir'atu't-turuk; Yazıcı Tahsin, "Fetih'ten Sonra İstanbul'da ilk Halvetî şeyhleri "İstanbul Enstitüsü Dergisi, II (1956).
233. Tibyân, I/343.
234. a.e., göst. yer.
235. Vîcdânî, Halvetîyye, 30 vd.
236. Tibyân, I/343.
237. Esmâhân: Esmâ zikirlerinde hâzırûna hangi ismin zikredileceğini bildiren zâkir.
238. Vîcdânî, a.g.e., 31 vd.
239. Yazıcı Tahsin, "Halvetî Şeyhleri, sh. 89.
240. Afvî, Hediyye, 4.
241. Dürre ve Cevhere, Bâyezid-Velîyyüddin Ef., 1677, vr. 169b.
242. İstanbul Tekkeleri Târihî Notları, B/115.
243. Aynî M. Ali Bey, Üsküdar Himmet Efendi Tekkesi'nde Hacı Bayram Velî'den intikal etmiş bulunan bu evrâd-ı şerîfin pazartesi, cum'a geceleri okunmakta olduğunu kaydetmiştir. bk. Hacı Bayram Velî, 147.

244. Tibyân, I/174.; Emir Hüseyin Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddîn, (Ali İhsân Yurd, Akşemseddîn İçinde) sh. 93 vd. Akşemseddîn'in bir kitap arkasında kendi hatt-ı destiyle yazdığı îfâde edilen bu evrâd verilmektedir.
245. Aynî, a.g.e., 147 vd.
246. Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, İstanbul 1288, IV/258.
247. Tibyân, I/240a; Müstakimzâde, Tâc Risâlesi, 153.
248. Hüdâyî, Bâyezid-i Bistâmî ile ma'nen mülâkatlarda bulunduğunu şöyle belirtir: "1013 Muharrem'in 24. günü cum'a namazının son sünnetinde iken Bâyezid-i Bistâmî (k.s.) hazretleri tâze civan sûretinde temessül edip gelip meclisimizde oturdular." bk. Tecelliyât, vr. 135a.
249. bk. Eraydın Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, İst. 1980 sh. 222 vdd.
250. bk. Tarîkatnâme (Gülşen-Küllîyat), 26.

1. Revnakoğlu, İstanbul Tekkeleri Târihî Notları, Arşiv: B, Zarf: 160.
2. Sünbülî M. Sâmî, Esmâr-ı Esrâr, 40; Ahmed Münib, Mir'âtu't-turuk, 38.
3. Muk'ad Ahmed Efendi için "Halîfeleri" bahsine bakılmalıdır.
4. Şeyhî, Vakâyi, vr. I/288ab; Uşşâkizâde, 544 vd.; Süreyyâ Bey, Abdullah Efendi'nin babasını Osman olarak kaydediyorsa da yanlıştır. Zîrâ Ser-zâkir Nefes Ambarı Osman Efendi (1095/1684), Abaza şeyhi Abdurrahîm Efendi (1047/1637)'nin zâkirbaşısıdır. S.O., III/420.
- 5 Şeyhî, vr. I/288 ab; Uşşâkizâde, 544 vd.
- 6 Şeyhî, göst. yer.
- 7 a.e., vr. I/288b.
- 8 Kocatürk, Tekke Şiiri Antolojisi, 310.
- 9 Menteşe: Aydın vilâyetine bağlı ilçe merkezidir. bk. Kâmusu'l-alâm, IV/4442.
- 10 Revnakoğlu, a.g.e., A/41.
- 11 Şeyhî, vr. II/44a.
- 12 İstanköy: Yunanistan'ın elindeki oniki adadan biri. bk. Meydan Larousse, VI/511.
- 13 Uşşâkizâde, 688.
- 14 Şeyhî, vr. II/44a.
- 15 Niyâzî Mısrî'nin Selâmi Efendi'ye yazdığı bir mektubun sûreti için bk. Revnakoğlu, A/41.
- 16 Şeyhî, göst. yer.; Uşşâkizâde, göst. yer.; Süreyyâ, S.O., III/53.
- 17 Müstakimzâde, Tâc Risâlesi, vr. 169a.
- 18 Revnakoğlu, a.g.e., B/115.

19 Revnakoğlu, a.g.e., göst. yer.

20. Bursevî, Silsile, 94; Tâhir, O.M., I/16.

21. Aydos: İsmail Hakkı'nın memleketi olup, bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan İslimye yakınında Balkan'ın güney eteğinde bir kazâ merkezidir. bk. Sâmi, Kâmus, I/511. Bugün de aynı adla anılmaktadır.

22. Bursevî, Silsile, 94; Şeyhî, vr. II/43b.

23. Uşşâkîzâde, 686 vd.

24. Tâhir, O.M., I/15; Süreyyâ, S.O., III/431.

25. Aynî, Türk Azizleri, 35 vd.

26. a.e., 47 vd.

27. a.e., 44.

28. Uşşâkîzâde, 687; Osman Fadlı'nın hayâtı için daha fazla bilgi için bk. Bursalı İsmail Hakkı, Temâmu'l-feyz, Risâle-i Halîliyye, Kitâbu'l-hıtab.

29. Eserleri için bk. Tâhir, O.M., 1/5 vd.

30. sh. 100-108.

31. Aynî, Türk Azizleri, 65vd.

32. Eserleri için bk. YILDIZ Sakıp, Büyük Türk Müfessiri İsmâil Hakkı Bursevî, (Fransızca doktora tezinin müellif tarafından yapılan tercemesinin 1975 târihli daktilo nüshası); Aynî, Türk Azizleri, 65 vd.

33. Bursalı İsmâil Hakkı'nın hayâtı için üstteki dipnotta yazılan eserlerden başka İsmâil Hakkı'nın Şerh-i Pend-i Attâr (İst. 1287)'ının Takdîm kısmına bakılmalıdır.

34. Vassâf, Sefîne, III/64.

35. Münib, Mir'âtu't-turuk, 44 vd.; Süreyyâ S.O., III/536.

36. Vassâf, Sefîne, III/65.

37. Revnakoğlu, a.g.e., B/115.

38. Harîrîzâde, Tibyân, I/244; Münîb, Mir'atu't-turuk, 45; Sâmi Sünbülî, Esmâr-ı Esrâr, 40.

39. Filibeli Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur. Hüdâyî Âsitânesi şeyhi Mehmed Fenâî'den feyz almıştır. Ve onun yerne Tophâne'de İlyas Çelebi ve Orta câmilerde şeyhlik etmiştir. bk. Süreyyâ, S.O., IV/612.

40. Hâmid Efendi, 1139/1726'da vefât eden ve İnâdiye'de medfûn bulunan celvetî şehidir. bk. Süreyyâ, S.O., II/105, Yûsuf Efendi'nin babası olmalıdır.

41. Devâtî Mustafa Efendi, Muk'ad Ahmed Efendi'nin halîfesidir. Üsküdar'da kendi adına bir tekkesi vardır. O tekkede şeyhlik etmekte iken (1060/1650) yılında vefât etti. bk. Süreyyâ, S.O., IV/393.
42. Silsileler için bk. Harîrîzâde, Tibyân, I/244 vd.
43. Vassâf, Sefîne, III/65.
44. Süreyyâ, S.O., IV/664, Müellif vefâtını 1197/1765'de olarak göstermektedir. bk. göst. yer.
45. Münib, Mir'âtu't-turuk, 47.
46. Rivâyete göre babası Yûsuf Efendi, Medîne'de ikâmet ederken bir hayru'l-halef evlâd ihsân buyrulmasını niyâz etmiş, müteâkıben rû'yâsında da kendisine bir erkek evlâd ihsân edildiği ve isminin Mustafa Hâşim konulması müjdesiyle uyanmış ve İstanbul'a döndüğünde bir erkek evlâdı dünyâya gelmişti. bk. Münîb, Mir'âtu't-turuk, 47.
47. Hasan Baba, Hâşim Efendi Kabristanı'nda medfûndur. bk. Ergun, Antoloji, II/409.
48. Hâşim Baba'nın Nasûhî Dergâhi şeyhi ile münâsebeti için bk. Vassâf, Sefîne, III/65; Aynı zatla ilgili başka ba'zı rivâyetler için bk. Ergun, Antoloji, II/409.
49. a.e, göst. yer.; Tâhir, O.M., I/189 vd.
50. Revnakoğlu, a.g.e., B/115; Ahmed Münîb Efendi (a.g.e., sh. 43'de), ile Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi (Tibyân 1/244'de)'nin Hâşimî olduklarını bizzat ifâde etmişlerdir. Harîrîzâde eserinde Ebu'l-feyz Feyzu'd-dîn'den bu tarîki aldığını ve şeyhinin kendisine hilâfetle tâc ve hırka giydirdiğini "İcâzetnâme"sinin sûretini vererek kaydediyor. Silsilesini de: 1. Aziz Mahmûd Hüdâyî, 2. Mehmed Fenâyî, 3. Tophânî Velîyyuddin Mücâhid, 4. Moralı Hâmid, 5. Bandırmalı Yûsuf Nizâmeddîn, 6. Mustafa Hâşim, 7. Mustafa Sakacıoğlu el-Girîdî, 8. Abdullâtîf Efendi, 9. Feydu'd-dîn Ebu'l-feyz Hüseyin el-Mısırî, 10. Şeyh Mehmed Kemâleddîn el-Harîrî.
51. Cumhûr ilâhî: Mevlevîhânelerden başka tekkelerde zikir arasında bütün dervişler tarafından okunan ilâhî. bk. Pakalın, Târih Deyimleri, I/310.
52. Gülşen, Külliyyat.
53. Gülbank: Ba'zı merâsimlerin icrâsı sırasında muhtelif şahıslar tarafından duâ ve duâ tarzında çıkan yüksek ses. Gülbang-ı tevhîd gibi. bk. Pakalın, Târih Deyimleri, I/683.
54. Revnakoğlu, İstanbul Tekkeleri Târihî Notları, Arşiv: B, Zarf: 115.

1 Nesib Abdurrahman, Mecmûa, Selimağa-Hüdâyî, 1806, arka kapağın içindeki kayıt. Yeri: D-109 pafta, 443 Ada, 24 parseldedir.

2. II/112.

3. Ayvansarâyî , Hadîka, II/195; Vassâf, Sefne, II/378 vd.; Gülşen, Külliyyât, -5
4. bk.Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymâniye-Fâtih, 2572, vr. 190b.
5. Lemezât, “Fukarâsı eliyle câmi ve türbe binâ eylerler. Menkûldur ki, asla abdestsiz bir taş konulmamıştır; diyerek buna işaret eder. vr 187b.
6. Kâtip Çelebi, Fezleke, II/114; Câmiin kürsisi ise Gafûri Mahmûd Efendi (1078/1667-1678) tarafından konulmuştur. bk. Nesîb, Mecmûa, vr. 52a.
7. a.e., vr. 91b.
8. Temcid : Senâ ve ta’zimî hâvî olarak sabaha karşı minârelerden “lâhn” ile okunan duâ demektir. bk. Târih Deyimleri, III/451.
9. Ayvansarâyî Hadîka, II/196; Hüdâyî’nin müridlerinden Halil Paşa’nın çok zengin vakfının tasarrufu da Hüdâyî tekkesi şeyhlerine âid idi. bk. Halil Paşa Vakfiyyesi, Arkeoloji Müzesi Ktp. Yazmalar 1141, vr.37b.
10. Seyahatnâme, I/473 vd.
11. Kemâleddîn Şenocak, Hüdâyî Âsitânesi’nin Abdülmecid Hân tarafından yeniden yaptırılması olayını Çarşamba Rıfâî Tekkesi son şeyhi Hayrullah Efendi’den naklen şöyle anlatılmaktadır : Pâdişah Abdülmecid Han’ın halası Esmâ Sultân, her yıl Çamlıca civârındaki köşke yazlığa gelirmiş. Rıfâî Tarikatı Çarşamba tekkesi postnişinî Şeyh Nûri Efendi’nin de müntesiplerinden bulunan Esmâ Sultân o sıralarda doksan yaşlarında ve hasta yatmakta olan şeyhini sık sık ziyârete gidermiş.

Hâlâ Esmâ Sultân bir gün yeğeni pâdişah’a: “- Mecid, Şeyh Efendi rahatsız, siz de bir ziyâret etseniz iyi olur.” demiş. Pâdişah da bu teklîfi kabûl ederek halasıyla Şeyh Nûri Efendi’yi ziyâretle elini öpmüştü. Bir miktar musâhabeden sonra pâdişah ahşâp ve ta’mire muhtâc dergâh için şeyhe :

“- Şeyhim, emrederseniz bu dergâhı kârgir yaptıralım.” demiş, elini sakalına götüren Şeyh Efendi ise :

“- Sultânım, bu dergâh bizi eskitti. Biz dergâhı artık âlem-i âhirette yaparız, burası şimdilik bize yeter; eğer gerçekten böyle bir arzunuz varsa, Hazret-i Hüdâyî Dergâhı yandıktan sonra dedegân dört yıldır mukâbeleyi türbede yapıyorlar, orayı yaptırırsanız bizi memnûn edersiniz.” demiş ve pâdişah da yaptıracığına söz vermişti. Müteakiben pâdişah ve hâlâ sultân müsaade alıp ayrıldılar.

Pâdişah derhâl ferman buyurarak inşaatı başlatmış ve iki sene gibi kısa bir zamanda inşaat tamamlandı. Pâdişah ve Şeyh Nûrî Efendi’nin de iştirâkleriyle külliye, merâsimle yeniden hizmete konuldu. Duâyı, Şeyh Nûri Efendi’nin emriyle kendi zâkirbaşısı Fındık Hafız yaptı. Post-nişîn Rûşen Efendi, Pâdişaha dergâhı gezdirir, sultân çok memnun kalır ve türbe önündeki sofada su kuyusunun başında:

“- Çok güzel ve metin olmuş” der. Seyyid Aziz Mahmûd Hüdâyî, İstanbul 1970, 29vd.

12. Revnakoğlu, a.g.e.; Arşiv: B, Zarf: 229.

13. Burasının türbe olduğunu Abdurrahman Nesîb Efendi'ye âid şu kayıtlar da göstermektedir: Pederim (şeyh Şihâbeddin 1234/1819) Efendi'nin medfûn bulunduğu türbe-i şerîfte kapı karşısında Ayşe Sultân türbesi ve duvarına muttasıl Mes'ud Çelebi Efendimiz birâderleri Belde-i İzmir'de hâkim olan Mustafa Efendi hazretleri medfûndur. İşte bu ikisi Hüdâyî'nin torunudur. Onların sol kapıdan girince sağ tarafta evlâd-ı pîrden Abdulhayy Efendi medfûndur. Bu zât, Hüdâyî'nin torunu Şerîfe Fatma Hanım'ın oğludur. bk. Mecmûa, arka kapak içindeki kayıt.

14. Halil Paşa Vakfyesi'ndeki : “Azîz –i mezbûr hazretlerinin türbe-i şerîfeleri civârında kendileri için binâ buyurdıkları türbe-i şerîfe” kaydı (vr. 40b vd.) ile Halil Paşa'nın müstakil bir türbede medfûn bulunduğu, Vakfiye'nin 1038 C.Âhır'ında yazılıp imzalanmış olmasından (vr. 58b) Halil Paşa'nın bu târihte hayâtta olduğu anlaşılmaktadır ki, bu durum Hüdâyî türbesindeki Halil Paşa kabrine âid bilginin yanlış olduğunu gösterir.

15. Hüdâyî'nin sandukası başına Muharrem, Safer, Rebiu'l- evvel, Rebîu'l-âhır aylarında celâle işaret olmak üzere siyah, müteâkıp dört ayda cemâle işareten yeşil, diğer dört ayda da kemâle işareten sarı kubbeli tâc konulurdu.

Revnakoğlu, a.g.e. Arşiv: B, Zarf 160,

16. Konyalı, Üsküdar Târihî, I/336.

17. Bir başka rivâyette bu tâcın Üftâde'nin Hüdâyî'ye kendi eliyle sarıp giydirdiği hilâfet tâcı olduğu mervidir. bk. Nesîb, Mecmûa, vr. 51b.

18. Revnakoğlu, a.g.e. Arşiv B, Zarf: 115, 160.

19. Hankâh'ın ta'mir işinde Faik Bey merhûm da delâlet ettiği gibi babası Lûtfî Ağa'nın da himmeti olmuştu. Revnâkoğlu a.g.e. B/160; Revnâkoğlu ayrıca 1299/1881'den 1316/1898'e kadar hazine-i hassiye'den bu hankâh için ayrılan tahsîsâtın 10.000 kuruşa ulaştığını belirtir B/229.

20. Vassâf, Sefîne, III/2; Kemâleddîn Şenocak, Hüdâyî Külliyâtının eski harflerle ikinci neşrinin masraflarının da bu prenses tarafından karşılandığını söylüyor.

a.g.e. sh. 30.

21. Konyalı, Üsküdar Târihî, II/303.

22. a.e. 403.

23. Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlardan Bursalı Tâhir Bey, İstanbul 1335, 101; Ayrıca Ceride-i Sûfiye'nin 16 Ağustos 1328 târîhli nüshasında zamanın âsitâne şeyhi M. Gülşen Efendi'nin Şehzâde M. Selim Efendi'ye “teşekkür”ünden kütüphâneye saray mensuplarından da kitap bağışladığı anlaşıyor.

24. Ahmed Hamdi Tanpınar, hayât zenginliği taşıyan bu âsitâneye tanzimatın yaptığı azizliği şöyle anlatmaktadır: Merkez Efendi'ye zamanın yaptığı azizliği I.Ahmed devrinin belki hükümdar kadar nüfuzlu olan manevî saltanatı Aziz Mahmûd Hüdâyî Efendi'ye II. Mahmûd'dan başlayan devrin hürmeti yapar. Üsküdar'da Doğancılar'ın biraz altındaki Aziz Mahmûd Hüdâyî Küllîyesi, Tanzimat mi'mârisinin zevksizliğine en büyük misâldir. Kış bahçesi kılıklı camekânlarıyla, karşısındaki kadim eserler müzesi tâklidi binâ ile Bursalı Üftâde'nin mürîdi Aziz Mahmûd Efendi'nin ne münâsebeti vardır? Bu binâlar ikinci imparatorluk devrinin o meşhûr arması gibi her rûh ve ma'nâya yabancı kalıplardır. Ben Aziz Mahmûd Hüdâyî Efendi'yi Sultân Ahmed câmiinin temelleri arasında tahayyül ediyorum. Zaman zaman benim için oradan çıkar ve hiçbir hikmetin tecelli edemeyeceği bir hüznle o çok sevdiğim beytini tekrârlar:

Günler gelip geçmekte

Kuşlar gibi uçmaktalar

Beşşehir, İstanbul, 1969, 185; Tanpınar'ın kaydettiği bu kıt'anın tamâmı şöyledir:

Günler gelip geçmektedir

Kuşlar gibi uçmaktadır

Ehl-i fesâdın yeri nâr

Ehl-i salâh uçmaktadır.

Gülşen, Külliyyât, 153; Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi'nde Ahmed Kâmil maddesinde Hüdâyî Âsitânesi'nde lâle soğanı yetiştirmekle ilgili bir hâdis nakledilmektedir. Menkabe tarzındaki bu rivâyeti dipnotta belirtmeden geçemeyeceğim:

“XVII. Asrın büyük şeyhlerinden Üsküdarlı Aziz Mahmûd Hüdâyî tekkesinde çileye girmiş ve tekkenin ihvânının pabuçlarını dikmekle meşgul bir derviş varmış. Hz. Hüdâyî bir gün bu dervişin odasına uğradığında onu bir takım lâle soğanları ile meşgûl görmüş. Ve bunlarla iştigâline maksadını sorunca:

“- Şeyhim, bunlar doğup büyüdüğüm memleketin dağlarında yetişmiş yâdigârdır, bir yere ekeceğim, bendeniz burada terbiye oldum. Bakalım himmetinizle bunlar ne olacak?” demiş. Aziz Mahmûd Hüdâyî de :

“- Pabuçcu lâlesi mübârek olsun!” demiş ve o soğanlardan çiçekçiler siciline “Pabuçcu Lâlesi” diye geçen çiçek yetiştirmiş ve evvelâ Hüdâyî dergâhında sonra da bütün İstanbul'da çiçek merâkı başlamış.”I/385.

25. Şeyh Efendi'nin geldiği kapı, mihrâb ile vaaz kürsüsünün yanındadır. Bu kapıya basamakla çıkılır, sâdece Şeyh Efendi'ye âid olup başkası girip çıkamazdı. Yalnız önündeki tek basamaktan sonraki yan tarafta bulunan postlar misafir şeyhlere verildiğinden onlar kıdemlerine göre burada sıralanırlardı. Misafir

şeyhlerin kafes kapısını örtmek sûretiyle oturmaları şart olduğundan kapı önüne post konulmazdı.

Revnakoğlu , a.g.e. Arşiv: B. Zarf: 115.

26. “Durak : Zikir esnâsında ve birinci fasıldan sonra tek veya çift zâkirin terennüm ettiği taksîme yakın ağır bestenin adıdır. bk. Pakalın, Târih Deyimleri, I/453.

27. Revnakoğlu, Arşiv: Zarf: 115.

28. a.e. göst. yer.

29. M. Şükrî, Silsilenâme, sh. 23 vd. Derûn-ı İslâmbol’da Hankâhlar, Belediye ktp. K 75, 144.

30. Şeyhi, Vakâyı, vr. I/72a; Uşşâkizâde, 124.

31. Bursevî, Silsile, 93.

32. Şeyhi vr. I/278a; Ayvansarâyî, Hadîka, Süreyyâ, IV/366; Hasan Rızâyî Dîvanı vr.153b.

33. Şeyhî, I/283a.

34. Uşşâkizâde, 554 vd.

35. Şeyhi, I/283ab; Uşşâkizâde, 555.

36. Kocatürk, Tekke Şiiri, 323; Hasan Rızâyî, Hüdâyî Âsitânesinde Mahmûd Gâfûri’ye kadar şeyh olanları nazmen şöyle anlatmaktadır:

Bin otuz sekiz yıl işbu sultân

Ki yani şeyh Mahmûd el-Hüdâyî

İdüp rihlet han-ı dâr-ı fenâdan

Tutup izzet ile dâr-ı bakâyı

Gelip Ahmed Efendi menziline

Geçip seccâdeye etti duâyı

O dahi eyledi irşâd-ı tekmîl

Gidip hayrette kodu fukarâyı

Zuhûr etti kızı evladı bir nûr

Münevver oldu ol tekke sarayı

O’dur Mes’ud Efendi bu seâdet

Görenler gördüler bedru’d- dücâyı

Ânın yerine geçti Ehl-i Cennet

Mehmed nâmıdır mahlas Fenâyî

Fenâ fi’llah bakâ bi’llâh olunca

Gelip Mahmûd Efendi ey Rızâyî

Ğâfûri mahlas olmuş ol azize

Bu bin yetmiş beşi anar Rızâyî

bk. Dîvan-ı Hasan Rızâyî, kapak sahifesi.

37. Devâtî Mustafa Efendi önceleri divitçilik san'atıyla meşgul iken bil-âhare tevîk-i Huda ile tasavvufa yönelmiş ve Muk'ad Ahmed Efendi'ye intisâb ederek sülûkünü ikmâl etmiştir. Kastamonu'da hâlîfe sıfatıyla bulundu. Tekrâr İstanbul'a geldiğinde ulemâdan bir zâttan mülâzemeti nâil olacak kadar ilim tahsîl etti. Muhtelif medreselerde müderrislik yaptı. 1067/1657'de müderrislikten ayrılarak 1070/1659-1660 yılında vefât edinceye kadar Üsküdar'da kendi nâmıyla meşhûr "(Şeyh Câmîi) tekkesinde irşâd hizmetini devâm ettirdi. Şeyhi, 7/288a; Uşşakzâde, 561 Ayvansarâyî, Hadîka, II/198; Vassâf, Sefine, III/19.
38. Süreyyâ , S.O. IV/183
39. Vakâyı, I/288a.
40. Zeyl-i Şakâyık, 561.
41. Hadîka, II/198.
42. Sefine, III/19.
43. Kocatürk, Tekke Şiiri, 349.
44. Hadîka, II/198; Vassâf, Sefine III/20; Revnakoğlu, B/160.
- 45 Şeyhi, II/204b.
- 46 a.e göst.yer; Ayvansarâyî, Hadîka, II/199.
- 47 Kocatürk, Tekke Şiiri, 366.
- 48 Tâhir, O.M., I/126.
- 49 Sefine, III/200.
- 50 Tâhir, O.M. 17140.
51. Şeyhî, II/209b; Süreyyâ, S.O., IV7415.
52. Süreyyâ, S.O.IV/214vd.
53. Şeyhî, II/213a; Ayvansarâyî, Hadîka, II7199.
54. Süreyyâ, S.O., III/427'de 1137/1724'de Hüdâyî Âsitânesine şeyh olduğunu yazıyorsa da yanlıştır.
55. Ayvansarâyî, Hadîka II/200; Tabîzâde, Silsilenâme, 26 vd; Vassâf, Sefine, III722.
56. Ayvansarâyî, Hadîka, II/200.
57. Ayvansarâyî, aynı yerde, Süreyya Bey, S.O. IV/649'da Ya'kûb Efendi'den Gafûri diye bahsetmekte iseler de zühul olsa gerektir. Çünkü şiirlerinden mahlasının Afvî olduğu anlaşılmaktadır. bk, H.Selimağa-Hüdâyî 593, vr. 149b. Bursalı M.Tâhir Bey, Ya'kûb Afvî'nin terceme-i hâlinde babasının Mustafa Fenâi

Efendi olduğunu ve Mustafa Fenâi ‘nin Amasyalı olduğunu belirtmekte (I/201), Mustafa Efendi’nin terceme-i hâlinde ise Şumnulu olduğunu bildirmektedir.(I/140).

58. YILDIZ Sâkıp, Türk Müfessiri Bursalı İ. Hakkı, 147 vd.

59. Ayvansarâyî, Hadîka, II/7200; Süreyya, S.O. IV/649; Tâhir, O.M. I/201; Vassâf, Sefine, III./23.

60. Eserleri için bk. Tâhir, O.M.I7201.

61.Vassâf , Sefine, III/23.

62. Ayvansarâyî, Hadîka, II/200.

63 a.e, göst. yer.

64 Süreyya, S.O.IV/444; Hadîka, I/200.

65 Tabibzâde, Silsilenâme 26.

66 Nesîb, Mecmûa, vr. 65b; Vassâf, Sefine, III/23.

67 Nesîb, Mecmûa, göst. yer.; Ergun, Antoloji, II/423.

68 Hadîka, II/ 200’ de vefâtı 1208 olarak gösterilmiştir.

69. Târihî-i Devlet-i Aliyye, İstanbul 1294, VI/147.

70. Nesîb, Mecmûa, vr. 66a.

71. Tâhir, O.M., II/187

72. Vassâf, Sefine, III/13; M. Şükri, Silsilenâme, 23; Derûn-i İslâmbol’ da Hankâhlar, 144.

73. Vassâf, Sefine, III/13.

74. a.e., III/26.

75. III/177.

76. Vassâf, Sefine, III/26.

77 Ayvansârî, Hadîka, II/200 vd.

78. Süreyyâ, S.O., III/327

79. Sefine, III/27.

80. a.e.göst.yer.

81. Süreyyâ, S.O., II/422; Tâhir, O.M., I/77; Sefine, III/27 vd.

82. Sultân Abdülmecid’in Rûşen Efendi’ye karşı büyük bir muhabbeti varmış. Hattâ rivâyete göre hankâh ve türbeyi yeniden yaptırıp türbeyi ziyârete geldiği bir zaman âsitânenin sokağa bakan dış kapısında ayakkabılarını ta’zimen çıkarmış ve şal döşeli bu yoldan böylece çorapları ile yürüyerek gelmişti. Türbeye getirileceği esnâda Sultân Abdülmecid, Rûşen Efendi’ye hîtâben:

“– Efendim delil olunuz, önce siz giriniz” diye ta’zim edince Rûşen Efendi:

“– Pâdişahım, zât-ı şâhâneleri âlem-i dünyânın, Hazret-i Pîr ise âlem-i mânânın pâdişâhıdır. Âcizleri gibi bir dervişin iki pâdişah arasına girmesi uygun olur mu?” demişti. Pâdişah bu sözden pek hoşlanmıştı.

Vassâf, Sefîne, III/27.

83. Tâhir, O.M., I/77, Sefîne, III/27.

84. a.e., III/28.

85. Revnakoğlu, İstanbul Tekkeleri Târihi Notları, B/160.

86. Revnakoğlu, a.e., B/93.

87. Fâik Efendi için bk. Sefîne, III/57.

88. Sefîne, III.29. Âbid Efendi, Hüdâyî câmiinde uzun yıllar imamlık yaptıktan sonra 6 Eylül 1946 Perşembe günü vefât etmiştir. Vefâtından sonra Üsküdar Baytar mektebi arkasında Miskinler, Ramazan’ın son cuması sırlandı ve büyükbabası Abdurrahman Nesîb Efendi’nin yanına defnedildi. Revnakoğlu, B/93.

89. Gülşen, Külliyyât, 5; Mûsallâ mescidinin inşâsına

Çün temâm oldu dedim târihini

Cennet-âsâ bir makâm-ı bî-adîl 1024/1615

kıt’asıyla târih düşüldüğüne göre burasının Hüdâyî ‘nin Üsküdar’da ikâmeti esnâsında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. bk. Külliyyât-ı Hüdâyî, Süleymâniye Mihrîşah Sultân, 253 vr. 553b.

90. Konyalı, Üsküdar Târihi, I/129 vd.

91. Hadîka, II/256. Buradaki Hüdâyî ‘ye âid yerlerin Sultân I. Ahmed tarafından temlik edildiği anlaşılmaktadır. bk.; Başbakanlık Arşivi, M. Cevdet, Evkâf, IV/2531.

92. Konyalı, a.g.e., II/438.

93. sh. 15.

94. Selâmsız tekkesi Üsküdar’ da Pafta C-109 , Ada 134, parsel 15’tedir. bk. ÇEÇENER Besim, “Üsküdar Türbeleri ve Mezarlıkları” TTOK Mecnûası Eylül-Ekim 1975, sh. 18-27.

95. Mecnûa-i Tekâyâ, 9.

96. Derûn-ı İslâmbol’da Hankâhlar, 145.

97. Hadîka, II/257.

98 Revnakoğlu , A/41.

99. Derûn-ı İslâmbol’da Hankâhlar, 154; Revnakoğlu, A/41.

100. sh. 5.

101. sh. 4.

102. vr., 58b.

103. İ.Ü. Ktp. İbnü’l-Emin, T.Y. 2802, vr. 13.

104. II/235.
105. Fıstıkağacı Selâmi Ali Câmii olarak bilinen bu câmiin mi'marı Y. Mîmâr Mühendis Ömer Kirazoğlu'dur.
106. Mecmûa-i Tekâyâ, 5.
103. İ.Ü. Ktp. İbnü'l-Emin, T.Y. 2802, vr. 13.
104. II/235.
105. Fıstıkağacı Selâmi Ali Câmii olarak bilinen bu câmiin mi'marı Y. Mîmâr Mühendis Ömer Kirazoğlu'dur.
106. Mecmûa-i Tekâyâ, 5.
107. Tâhir, O.M., I/62 vd.
108. Revnakoğlu, B/79; Derûn-ı İslâmbol'da hankâhlar, 154.
109. sh.5; Selâmi Ali Efendi'nin yaptırdığı Acıbadem Selamsız tekkeleri ve diğer hayır eserleri için bk. Şeyhî II/44a; Hadîka II/241; Uşşakîzâde, 688.
110. Ayvansarayî, Hadîka, II/221; Tekke, C-108 Paftası, Ada 175, Parsel 50'dedir. Çeçener, a.g. mak.,
111. Konyalı, Üsküdar Târihi, I/151.
112. Ayvansarâyî, Hadîka, II/222.
113. evnakoğlu, B/228.
114. Hadîka, II/222.
115. Mecmûa-i Tekâyâ, 12.
116. Revnakoğlu, B/228.
117. Derûn-ı İslâmbol'da Hankâhlar, 34; Hadîka II/210.
118. a.e II/210.
116. Revnakoğlu, B/228.
117. Derûn-ı İslâmbol'da Hankâhlar, 34; Hadîka II/210.
118. a.e II/210.
119. Şeyh M. Fahreddîn Efendi'nin torunu Necil Ural Bey'in verdiği şîfâhî bilgiye göre Yûsuf Efendi'nin kabri, yol açılması sırasında Çiçekçi Câmiine nakledilmiştir.
120. Derûn-ı İslâmbol'da Hankâhlar, 34.
121. Ayvansarâyî, Hadîka, II/233, Yeri, D-109 Paftası, 507 Ada, 26 parseldedir. Çeçener, a.g. mak.
122. Revnakoğlu, B./197.
123. Tekke, Üsküdar'da 108-D Paftası, Ada 406, parsel 1'dedir. Çeçener, a.g. mak.

124. Hadîka, II/2144; Süreyyâ, S.O., IV/276.
125. Derûn-ı İslâmbol'da hankâhlar, 45.
126. Mecnûa-i Tekayâ, 11; 27.2.1936 târihli Akşam gazetesinde “İskender Baba Tekkesi Harem Daîresi, Evkaf tarafından kiraya veriliyor” diye bir haber verildiğine göre tekkenin harem daîresinin o târihlerde mevcûd olduğunu anlaşıyor.
127. Ayvansarâyî, Hadîka, I/136.
128. Mecnûa-i Tekayâ, 14.
129. Tâhir Efendi, II.Mahmûd'un kızının düğününe iştirâk eden celvetî şeyhlerindendi. a.g. liste, vr. 13.
130. Derûn-ı İslâmbol'da Hankâhlar, 136; Süreyyâ, S.O.; IV/460'da bir kısmı kaydedilmiştir.
131. Hüseyin Ağa, II.Bâyezid devrinde maktûlen vefât etmiş ve aynı câmi civârına defnedilmiştir. Hadîka, I/188.
132. a.e, I/188.
133. Süreyyâ, S.O. IV/494.
134. İbrâhim Efendi'nin kim olduğunu tesbit edemedik.
135. Mecnûa, vr. 92a.
136. Süreyyâ, S.O. III/611.
137. a.e, I/353.
138. a.e, I/355.
139. Tâhir, O.M., I/28.
140. Süreyyâ, S.O., III/327.
141. Ayvansarayî, Hadîka, II/93 vdd.
142. Mecnûa-i Tekayâ, 15.
143. Derûn-ı İslâmbol'da Hankâhlar, 12.
144. Tekke, Ada 664, parsel 24'dedir. Akbatu Şinâsi Arşivi.
145. Revnakoğlu, B/197.
146. Vassâf, Sefîne, III/30.
147. Revnakoğlu, göst. yer.
148. a.e., göst yer.
149. Derûn-ı İslâmbol'da hankâhlar, 137.
150. Mecnûa-i Tekâyâ, 12.
151. Ayvansarâyî, Hadîka, II/219; Süreyyâ, S.O., III/427.
152. AKBÂTU, Şinâsi, İstanbul Tekkeleri Arşivi.

153. Mecnûa-i Tekâyâ, 3.
154. AKBÂTU, Şinâsi, İstanbul Tekkeleri Arşivi.
155. Revnakoğlu, B/197.
156. Ayvansarâyî, Hadîka, I/148; Süreyyâ, S.O. III/498; Atâyî, I/79.
157. Mecnûa-i Tekâyâ, 10.
158. vr.13.
159. sh. 10.
160. Derûn-i İslâmbol'da Hankâhlar, 95
161. Akbatu Şinâsi, İstanbul Tekkeleri Arşivi.
162. Derûn-i İslâmbol'da Hankâhlar, 72.
163. Mecnûa-i Tekâyâ, 11.
164. Süreyyâ, S.O. IV/612.
165. Hadîka, II/73 vd; Süreyyâ, S.O., III/541
166. Süreyyâ, S.O., IV/612
167. vr. 13.
168. sh. 11.
169. sh. 11
170. Mecnûa-i Takâya, 11.
171. a.e., 10.
172. Akbatu Şinâsi, İstanbul Tekkeleri Arşivi.
173. Arka kapak içindeki kayıt
174. Hâdika, II/196
175. Halil Paşa Vakfiyesi, vr. 13ab.
176. Tekke' nin yeri D-100 Paftası, Ada 441, Parsel 21' dedir. Çeçener, a.g.mak. T.T.O.K. Mecnûası Eylül-Ekim 1975.
177. Akbatu Şinâsi, İstanbul Tekkeleri Arşivi.
178. Derûn-i İslâmbol' da hankâhlar, 117.
179. sh. 7.
180. I/176; Şeyhî, I/73a,
181. Süreyyâ, S.O. III/327; Hadîka, II/201.
182. a.e., göst. yer.
183. Mecnûa-i Tekâyâ, 3.

184. Derûn-ı İslâmbol' da hankâhlar, 115.
185. Hadîka, I/118.
183. Mecmûa-i Tekâyâ, 3.
184. Derûn-ı İslâmbol' da hankâhlar, 115.
185. Hadîka, I/118.
186. Derûn-ı İslâmbol' da hankâhlar, 115.
187. Süreyyâ, S.O., IV/321.
188. Derûn-ı İslâmbol' da hankâhlar, 115.
189. eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye, 152.
190. Âsitâne-i aliyye ve bilâd-ı Selâse' de hankâhlar, 2.
191. Hadîka, I/66.
192. Mûsâ Şekûrî için bk. Şeyhi, I/286b.
193. Tâhir, O.M., 1775.
194. Buraya kadar olan silsileyi M. Şükrî Efendi ile Ayvansarâyî ufak tefek farklılıklarla hemen hemen aynı şekilde kaydetmektedirler.
195. Derûn-i İslâmbol'da Hankâhlar, 126.
196. Âsitâne-i âliyye ve Bilâd-i Selâse'de hankâhlar, 8.
197. Hadîka, I,294; Süreyyâ, S.O., I/407.
198. Âsitâne-i âliyye ve Bilâd-i Selâse'de hankâhlar, 8.
199. Derûn-i İslâmbol'da hankâhlar, 116
200. Süreyyâ, S.O., IV440.
201. Hadîka, II/88; Hadîka'da bu hankâhta nakşî ile beraber halvetî âyini icrâ edildiği zikredilmekte ise de Dülger (Neccar)zâde Rızâeddin Mustafa Efendi'nin ilk nisbet ve hilâfetine Celvetiye Tarîkatına olmasına nazaran halîfesinin de celvetî âdâb üzere terbiye edilmiş olabileceği hatıra gelmektedir. bk. Tâhir, O.M., II/187; Süreyyâ, S.O., IV/429.
202. sh 12.
203. Akbatu Şinâsi, İstanbul Tekkeleri Arşivi.
204. Hadîka, II/218.
205. Derûn-ı İslâmbol'da hankâhlar, 41.
206. Süreyyâ, S.O. II7422; Nesîb, Mecmûa, vr. 65b.
207. a.e., göst yer.
208. sh. 11

209. Hadîka, II/236
210. sh. 13.
211. Hadîka, II/186.
212. sh.15. Mihrimah Sultân Câmîinin yeri, D-109 paftası, 526 Ada, 3 Parsel'dedir.
213. Ergun, Türk Mûsikîsi Antolojisi,
214. İstanbul Ansiklopedisi, III/1721 vd.
215. Gülşen, Küllîyât, 137
216. Keşfu'l-kına an-vechi's-sema, adını taşıyan bu eser, tarafımızdan terceme ve neşredildi. M.Ü. İlâhiyât Fakültesi Dergisi, İst. 1987, IV, 273-285
217. Antoloji, I/8.
218. a.e., I/114
219. a.e., I/.30
220. a.e., I/114
221. Kocatürk, Tekke Şiiri Antolojisi, 349; Ergun, a.g.e., I/140.
222. a.e., I/54
223. a.e., I/142.vd.
224. a.e., I/126.
225. Aynî, Türk Azizleri, 4, 15.
226. Ergun, Antoloji, I/148.
227. a.e., I/160.
228. Vakâyi-i Letâif-i Enderun, İstanbul, 1276, 87 vd.
229. Ergun, Antoloji II/480.
230. a.e.,II/482
231. a.e., II/423 vd.
232. a.e., II/442 vd.
233. Revnakoğlu, İstanbul Tekkeleri Târihî Notları, B/197.
234. Ergun, Antoloji, II/470.
235. Revnakoğlu, B/160.
236. Ergun, Antoloji, II/490.
237. a.e., II/491.
238. a.e., II/479